

УНИВЕРЗИТЕТ У КРАГУЈЕВЦУ
ФИЛОЛОШКО-УМЕТНИЧКИ ФАКУЛТЕТ

Јулијана С. Деспотовић

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧКИ ТИПОВИ РЕЧЕНИЦА
БЕЗ ПРЕДИКАТА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ
ЈЕЗИКУ**

докторска дисертација

Крагујевац, 2024.

UNIVERSITY OF KRAGUJEVAC
FACULTY OF FILOLOGY AND ARTS

Julijana S. Despotović

**STRUCTURAL AND SEMANTIC TYPES OF VERBLESS
SENTENCES IN CONTEMPORARY SERBIAN
LANGUAGE**

Doctoral Dissertation

Kragujevac, 2024

Аутор
Име и презиме: Јулијана С. Деспотовић
Датум и место рођења: 29. јануар 1989. Јагодина.
Садашње запослење: истраживач-сарадник у Центру за научноистраживачки рад Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу
Докторска дисертација
Наслов: Структурно-семантички типови реченица без предиката у савременом српском језику
Број страница: 217
Број слика: 1
Број библиографских података: 127
Установа и место где је рад израђен: Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу
Научна област (УДК): Србистика: савремени српски језик, синтакса и семантика
Ментор: проф. др Милош Ковачевић, редовни професор Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу
Број и датум одлуке Већа универзитета о прихватању теме докторске дисертације:
Одлука бр. IV-02-580/12 ; 10. јул 2019.

АПСТРАКТ

Предмет анализе у овој докторској дисертацији јесу реченице без предиката, односно структурно-семантички типови непредикатских реченица. Будући да такве реченице нису биле предмет исцрпнијих структурних нити семантичких проучавања у науци о српском језику, пре анализе морали смо одредити шта под непредикатском реченицом подразумевамо. Непредикатском реченицом сматрамо сваку ону реченицу из које изостаје предикат исказан глаголом у личном глаголском облику или копула као глаголски део неглаголских предиката. То, дакле, није граматичка него комуникативна реченица. С друге стране, у анализи нисмо користили термин исказ будући да постоје и искази који нису комуникативне реченице.

Анализа реченица без предиката вршена је на корпусу савременог српског језика ексцерпирањем примера из функционалности стилски разноврсног корпуса, који укључује дела из књижевноуметничког стила, издања из публицистичког стила и примере из разговорног стила који су репрезентовани дијалогским микродискурсима у драмским и прозним текстовима.

У анализи смо ишли од семантике ка форми, па је хиперординирани критеријум анализе био семантички. На основу тог критеријума издвојени су следећи типови непредикатских реченица: дескриптивне, егзистенцијалне, квалификативне и идентификационе, релационе и апелативне реченице. Даљом применом семантичког критеријума извршене су поткласификације сваког од издвојених семантичких типова. Тако се дескриптивне реченице могу поделити на реченице са значењем 1) временских прилика и појава у природи; 2) времена и простора; 3) предмета опажања; 4) догађаја и процеса; 5) психофизичких стања. Егзистенцијалне непредикатске реченице можемо класификовати на квантификационе, негиране и презентативне реченице. И дескриптивне и егзистенцијалне реченице реализују се увек као једночлане, рематске реченичне структуре. За разлику од њих, квалификативне и идентификационе реченице могу се реализовати и као једночлане, које садрже само рему (квалификатор или идентификатор); и као двочлане, које садрже и субјекат коме се приписује квалификација/идентификација (тему) и квалификатор/идентификатор (рему). Релационе непредикатске реченице увек су двочлане, а реализују се у три семантичка подтипа: локационе, темпоралне и ситуативне непредикатске реченице. Апелативне непредикатске реченице подељене су на четири семантичка подтипа: императивне, интерогативне, оптативне и вокативне непредикатске реченице. Анализа појединих семантичких типова, нарочито апелативних реченица, типова нужно је укључивала и прагматичке критеријуме, а на крају су дати и формални описи свих синтаксичких јединица које сматрамо непредикатским реченицама.

Након семантичке анализе реченичних типова, у раду је анализиран однос непредикатске и сложене реченице. Анализа је показала да непредикатска реченица може творити све типове независносложених реченица, али да је њена примарна форма реализације ипак проста реченица. Што се односа зависносложене и непредикатске реченице тиче, показано је да непредикатска реченица може заузимати и позицију независне и позицију зависне клаузе унутар зависносложене реченице. Анализа

контекстуалне укључености непередикатских реченица показала је да се као сигнали текстуалне укључености јављају лексички номинативни и експликативни конектори, као и упућивачке речи *отуда*, *ево* и *ето*. Стилистичка анализа непередикатских реченица показала је везе непередикатске реченице са елипсом, као и низом других стилема: дистрибуцијом, парцелацијом, ретинецијом, екскламацијом, реторичким питањем, метефором и поређењем. Анализа функционалности дистрибуције различитих типова непередикатских реченица, потврдила је хипотезу да су оне одлика првенствено разговорног, књижевноуметничког и публицистичког стила, а да се изузетно ретко употребљавају у научном и административном функционалном стилу.

Кључне речи: синтакса, семантика, непередикатска реченица, семантичка категорија, елипса

ABSTRACT

This doctoral dissertation aims at analyzing verbless sentences and their structural and semantic typology. Since the current literature on the Serbian language does not provide a comprehensive structural and/or semantic analysis of such sentential structures, we first had to define a verbless sentence. A verbless sentence is a sentence that does not contain a finite predicate or a copula. Due to the departure from a canonical clause structure, such constructions are not fully developed sentences in a strict grammatical sense. Still, they are communicative sentences, i.e. they function as sentences communication-wise.

The sample used in this analysis was compiled through the extraction of the examples found in the corpora of the contemporary Serbian language. It includes diverse functional styles, but is primarily based on the literary texts and newspaper texts, including the dialogical micro-discourse found in the drama and prose texts.

The hyperordinated criterion was semantic, i.e. we moved from the semantics toward the forms. Based on this criterion, the following classes of verbless sentences were found: descriptive, existential, qualifying and identifying, relational, and appellative. All classes can be further divided into subclasses based on the semantic criteria. Descriptive verbless sentences include those that refer to: 1) weather conditions and other natural phenomena; 2) time and space; 3) objects of perception; 4) events and processes; and 5) psycho-physical states. Existential verbless sentences can be further classified as quantificational, negated, and representative. The instances of descriptive and existential constructions are always one-constituent, rhema sentential constructions. On the other hand, qualifying and identifying constructions can be one-constituent sentences, containing a rhema (i.e. a qualifier or an identifier), or two-constituent sentences, containing a subject (theme) and a qualifier/identifier (rhema) ascribed to that subject. Relational verbless sentences always have a thema-rhema structure, i.e. they consist of two constituents. There are three semantic subclasses: locational, temporal, and situational sentences. Appellative verbless sentences can be divided into four semantic subtypes: imperative, interrogative, optative, and vocative. The analysis finally provides formal descriptions of all syntactic units that are treated as verbless sentences in this dissertation.

After the semantic analysis, the dissertation focuses on the relationships between verbless clauses and compound/complex sentences. The results demonstrate that verbless clauses can be used in all types of compound sentences, but that they are primarily used independently, i.e. as simple sentences. The findings also show that verbless clauses can be used as both main and subordinate clauses within complex sentences.

The analysis of the contextual inclusion has shown that the signals used to indicate textual inclusion are lexical (nominative and explicative) connectors and deictic expressions, such as *otuda*, *evo*, and *eto*. The stylistic analysis reveals that verbless sentences are not only tightly related to ellipsis, but that there are also other stylistic structures that they can be associated with, including: distribution, sub-division, retention, exclamation, rhetorical question, metaphor, and comparison. Finally, the analysis focusing on the distribution across function styles has confirmed the hypothesis that verbless sentences can be primarily found in spoken colloquial discourse, and literary and newspaper style. They are rare in scientific and official style.

Key words: syntax, semantics, verbless sentence, semantic category, ellipsis

*Мојим учитељима,
мајци и ментору*

СКРАЋЕНИЦЕ И СИМБОЛИ

Adj – адјективна реч

Adv – адвербијална реч

Idnt – идентификатор

Kval – квалификатор

Kvan – квантификатор

L – локализатор

N₁ – номинатив

N₂ – генитив

N₃ – датив

N₄ – акузатив

N₅ – вокатив

N₆ – инструментал

N₇ – локатив

Pn – прономинална реч

Pr – презентативна реч

S – супстантивна реч

[...] – изостављени део текста

[←] – претпостављена или реконструисана форма

САДРЖАЈ

1. УВОД	1
1.1. Предмет, циљеви и методе истраживања	1
1.2. Досадашња проучавања у србистици	3
1.3. Теоријско-методолошки оквир и критеријуми анализе	12
1.4. Хипотезе	17
1.5. Опис истраживаног корпуса	18
1.6. Структура рада	19
2. НЕПРЕДИКАТСКЕ РЕЧЕНИЦЕ СА ДЕСКРИПТИВНИМ ЗНАЧЕЊЕМ	21
2.1. Дескриптивне реченице са значењем временских прилика и појава у природи	22
2.2. Дескриптивне реченице са значењем времена и простора	24
2.3. Дескриптивне реченице са значењем предмета опажања	27
2.4. Дескриптивне реченице са значењем догађаја и процеса	31
2.5. Дескриптивне реченице са значењем стања	36
2.6. Закључак о дескриптивним реченицама	37
3. НЕПРЕДИКАТСКЕ РЕЧЕНИЦЕ СА ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛНИМ ЗНАЧЕЊЕМ	40
3.1. Егзистенцијалне квантификационе реченице	41
3.2. Негиране егзистенцијалне реченице	48
3.3. Презентативне егзистенцијалне реченице	53
3.4. Закључак о непредикатским егзистенцијалним реченицама	60
4. НЕПРЕДИКАТСКЕ РЕЧЕНИЦЕ СА КВАЛИФИКАТИВНИМ И ИДЕНТИФИКАЦИОНИМ ЗНАЧЕЊЕМ	62
4.1. Непредикатске реченице са квалификативним значењем	62
4.1.1. Двочлане квалификативне реченице	64

4.1.2. Једночлане квалитативне реченице	69
4.1.3. Закључак о квалитативним реченицама	88
4.2. Непредикатске реченице са идентификационим значењем	90
4.2.1. Двочлане идентификационе реченице	91
4.2.2. Једночлане идентификационе реченице	93
4.3. Закључак о квалитативним и идентификационим реченицама	97
 5. НЕПРЕДИКАТСКЕ РЕЧЕНИЦЕ СА РЕЛАЦИОНИМ ЗНАЧЕЊЕМ	98
5.1. Непредикатске реченице са локационим значењем	98
5.2. Непредикатске реченице са темпоралним значењем	106
5.3. Непредикатске реченице са значењем стања субјекта	108
5.4. Закључак о релационим реченицама	110
 6. НЕПРЕДИКАТСКЕ РЕЧЕНИЦЕ СА АПЕЛАТИВНИМ ЗНАЧЕЊЕМ	111
6.1. Императивне непредикатске реченице	113
6.2. Интерогативне непредикатске реченице	124
6.3. Оптативне непредикатске реченице	149
6.4. Вокативне непредикатске реченице	158
6.5. Закључак о апелативним непредикатским реченицама	163
 7. ОДНОС НЕПРЕДИКАТСКЕ РЕЧЕНИЦЕ ПРЕМА СЛОЖЕНОЈ РЕЧЕНИЦИ И ТЕКСТУ	165
7.1. Непредикатска реченица у саставу зависносложене реченице	165
7.2. Непредикатска реченица у саставу независносложене реченице	171
7.3. Однос непредикатске реченице и текста	173
7.4. Закључак о односима између непредикатске реченице и сложене реченице/текста	175

8. СТИЛИСТИКА НЕПРЕДИКАТСКИХ РЕЧЕНИЦА	177
8.1. Лингвостилистика непредикатских реченица	178
8.2. Функционалностилска дистрибуција непредикатских реченица	190
9. ЗАКЉУЧАК	198
ИЗВОРИ	205
ЛИТЕРАТУРА	208
БИОГРАФИЈА	217

1. УВОД

1.1. Предмет, циљеви и методе истраживања

Предмет истраживања спроведеног током израде овог рада јесу реченице без предиката, односно непредикатске реченице у савременом српском језику. Да бисмо могли приступити анализи ових реченица, најпре морамо одредити шта подразумевамо под термином непредикатска реченица, а да бисмо то утврдили, морамо поћи од дефинисања реченице као јединице коју проучава синтакса.

Од античких погледа на реченицу па све до лингвистике двадесетог века проблем комплетног дефинисања реченице није решен, иако је понуђено преко двеста дефиниција реченице¹. Тако се ни у најпознатијим речницима и енциклопедијама лингвистичких термина не може наћи прецизна дефиниција овог термина. Кристал наводи да је то највећа структурна јединица у граматичкој организацији језика, али одмах иза тога каже да постоје „bezbrojne definicije rečenica, počev od neodređenih karakterizacija u tradicionalnoj gramatici („potpuna misao iskazana rečima” i sl.) pa do detaljnih strukturnih opisa u savremenoj lingvističkoj analizi” (Кристал 1999: 312). У Симеоновом *Enciklopedijskom rječniku lingvističkih naziva* издвојене су две дефиниције једна за другом. Према првој, реченица је „gramatički i intonacijski oblikovana po zakonima danoga jezika, cjelovita jedinica govora, koja je glavno sredstvo oblikovanja, izražavanja i saopćavanja misli o nekoj stvarnosti te govornikova odnosa prema njoj” (Симеон 1969: 255), а према другој то је „dvočlani (dvodijelni) sintakсни комплекс u којему se potpuno određeno izražavaju dva glavna dijela ili člana (subjekt i predikat) ili pak, u složenijim slučajevima, skup subjekta i skup predikata” (Симеон 1969: 255). Идеја о двокомпонентности реченице, која проистиче из логичког погледа на реченицу као суд односно суђење: везу двају појмова од којих се првом (субјекту) нешто приписује другом (предикату), одржала се све до краја двадесетог века: „И поред тога што се структура класичних идноевропских језика узима за полазиште и образац функционално ефективног обликовања говорне речи, а у класичним језицима реченица није обавезно двочлана, и упркос опоменама неких истраживача – двочлани реченични тип S + P, иако само једна од више њих, али једини у западноевропским језицима, постао је теоријским моделом о који се ослања већина лингвиста” (Јовановић 2013а: 276). Такво полазиште проузоквало је неслагања око тога шта је главни реченични члан: субјекат или предикат, те се услед сумње у могућност „разрешења овога научног питања [...] теоријски интерес преноси на план 'функционалне' и 'комуникативне' синтаксе” (Јовановић 2013а: 276).

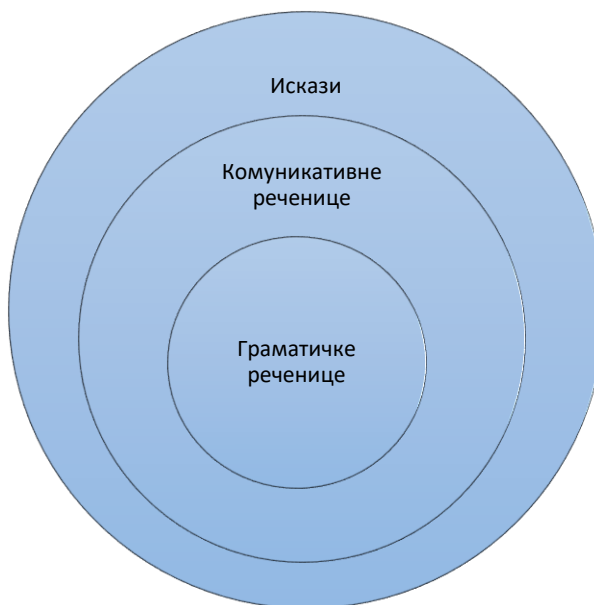
У „XX вијеку одустало се од потраге за тоталном дефиницијом реченице. Реченица се почела разматрати из два комплементарна аспекта – из граматичког и комуникативног. У анализи су раздвојени граматички и комуникативни план реченице, односно раздвојене

¹ У *Језичким студијама* Ј. Јовановић наводи да је немачки синтаксичар Ј. Рис још 1928. године набројао тачно 140 дефиниција реченице, којима је додао 141, а „од његовог рада до данас накупило се можда још сто и више” (Јовановић 2013а: 276, напомена 90).

су граматичка и комуникативна реченица. Граматичком реченицом сматра се минимална предикативна јединица, док је комуникативна реченица минимална јединица којом се може пренијети информација” (Ковачевић 2020а: 254). Свака граматичка реченица као апстрактна јединица употребљена у комуникацији постаје комуникативна реченица. Међутим, двострука импликација не важи: није свака реченица употребљена у комуникацији уједно и граматичка реченица, јер нема свака комуникативна реченица нужно предикат као свој конститутивни елемент. Стога се за реченицу на комуникативном плану у лингвистици почео употребљавати термин исказ, који би обухватао „најмању говорну јединицу са самосталном информативном функцијом” (Симић 2000: 88). Логично би, стога, било, да се наше истраживање фокусира на проучавање исказа. Исказ, међутим, може обухватати и јединице без статуса комуникативних реченица², стога се и даље држимо термина реченица подразумевајући под њим реченицу као комуникативну јединицу.

Непредикатска реченица је свака она реченица из чије структуре изостаје предикат схваћен на традиционално граматички начин, а то је предикат исказан глаголом у личном глаголском облику или глаголском копулом као саставним делом неглаголских предиката.

Уколико граматичку реченицу схватимо као подскуп скупа комуникативних реченица, сви они елементи који се налазе изван тог скупа граматичких реченица спадају у наш предмет истраживања, односно у непредикатске реченице. С друге стране, уколико је исказ шири појам од појма комуникативне реченице јер постоје искази који нису комуникативне реченице, нас интересују само искази који су уједно и комуникативне реченице, што смо графички покушали представити на следећи начин:

Слика 1.

² О исказима који нису реченице види ниже (1.4).

Овако постављен предмет истраживања пред нас поставља неколико истраживачких циљева.

1. Као главни циљ намеће се структурно и семантичко моделовање непредикатских комуникативних реченица, односно издвајање и опис типова и подтипова непредикатских реченица у савременом српском језику, при чему ће се сваки од издвојених типова посматрати у саодносу према еквивалентним предикативним реченицама.

2. Код сваког од издвојених типова непредикатских реченица посматраће се и однос према околном тексту. Другим речима, утврђиваће се степен и начини контекстуалне укључености непредикатских реченица у шири текст.

3. С обзиром на то да нас интересују комуникативне непредикатске реченице, један од циљева је и испитивање прагматичке вредности ових јединица, односно њихове улоге у одређеном говорном чину.

4. Будући да се реченице без предиката јављају као одступања од уобичајеног реченичног устројства, испитиваћемо их и са стилистичког аспекта, водећи рачуна и о њиховој функционалности дистрибуцији.

Постављени циљеви истраживања увелико су предодредили и методе који су коришћени у раду, као и критеријуме који су у анализи примењивани. С обзиром на то да смо као главни циљ рада одредили издвајање и опис структурно-семантичких типова непредикатских реченица, у раду су коришћени метод анализе корпуса и дескриптивни метод, који су омогућили издвајање и опис типова, као и структурални и метод семантичке интерпретације, који су омогућили утврђивање структурних и семантичких карактеристика сваког од издвојених типова непредикатских реченица.

1.2. Досадашња проучавања у србистици

Иако је постојање реченичних структура без предиката евидентирано још у првим описима и граматикама савременог српског језика, до сада је у србистици (и сербокроатистици) изостала детаљнија класификација овог типа синтаксичких јединица. Све досадашње погледе на овај специфичан тип језичких јединица, почевши од проматрања Александра Белића и Томе Маретића до актуелних погледа у србистици (и сербокроатистици), изложићемо у прегледу литературе³ пратећи на тај начин хронолошки развој питања и статуса ових синтаксичких јединица. Осим тога, издвојићемо постојеће класификације и назначити могућности нових одређења и разврставања ових специфичних јединица.

³ Преглед литературе дат је и у нашем у раду Стевановић (2019), који овде износимо у измењеном и проширеном виду.

1.2.1 Александар Белић, дефинишући реченицу као „најпростију и најмању говорну целину у којој се слободном и увек друкчијом везом појмова нешто ново о њима износи” (Белић 1998: 119), и пример типа *Ватра!* сматра потпуном реченицом, с обзиром на то да „том се речју, у афекту, са узбуђењем упућује на временску везу постојања у садашњости”⁴ онога што тај појам значи” (Белић 1998: 120). Белић тако инсистира на вези двају појмова, подмета (субјекта) и прирока (предиката), сматрајући да веза међу тим појмовима постоји и када неки од њих није исказан. Потпуна веза остварена је и у примерима *Ноћ. Тишина.* Ти примери, према Белићевом мишљењу, означавају „*Ноћ влада. Тишина је*”. (Белић 1998: 488). Међутим, примерима типа *Да! Не!* и сл. Белић не признаје статус реченице, сматрајући да те речи немају своје самосталности будући да су условљене оним што је већ речено.

1.2.2. У *Gramatici hrvatskog ili srpskog književnog jezika* Т. Маретића истиче се да „реченице понајвише имају субјекат и предикат, који су им главни дијелови” (Маретић 1963: 421), а потом да „предикат често остаје неизреčen, и то онда кад онај који слуша лако може из смисла изречених riječi dopunitи неизречени предикат” (Маретић 1963: 423). Као пример овој тврдњи Маретић наводи разговор два лица, у коме говорник обраћа свом саговорнику са *Помоз Бог, Стојане! Откуд и камо?*, на шта му саговорник одговара *Из канцеларије кући.* Подразумевани предикат и једне и друге реченице био би *идеш/идем*. Маретић даље наглашава и да тамо „gdје нема помоћи и ситуацији, могу неки глаголи бити неизречени” (Маретић 1963: 423), а да је то најчешће случај са глаголом *бити* с обзиром на то да је он, како аутор истиче, „значењем својим тако осамосталjen да се не може помijeшати ни са којим другим глаголом” (Маретић 1963: 423). Аутор потом наводи примере за елипсу глагола *бити*: *Камо ти војска? Нека ради с њима како му драго; Стану га питати откуда му ти топов; Ум за морем, а смрт за вратом; Ни у једног ни пушке ни ножа...* (Маретић 1963: 424), а затим истиче како се елипса може јавити и код значењем другачијих глагола, које дели у девет група: 1) *ићи, поћи, доћи, отићи, полетети, бежати, пасти*; 2) *ударити, погодити, навалити, пробостити*; 3) *хватати, грабити, примати*; 4) *стављати, метати*; 5) *рећи, говорити*; 6) *волети, хтети*; 7) *не моћи*; 8) *давати* 9) други глаголи са појединачни примерима (Маретић 1963: 425).

У Маретићевој граматичи засебно су издвојени примери у којима се изостављају два глагола један за другим: *Ко тебе каменом, ти њега хљебом; А чим први снег... никуда ни маћи* (Маретић 1963: 427), као и примери брахилогије у неким пословицама, нпр. *Дуга коса, кратка памет; Чист рачун, дуга љубав*; и сл. где је дошло до скраћења две реченице, зависне и главне, тако што је из обе изостављен предикат и прилог или везник испред предиката *Где је чист рачун, тамо је дуга љубав* (Маретић 1963: 429).

Све напред наведене случајеве Маретић сматра елипсом, тј. „*eliptičkim rečenicama*”, од којих разликује крње, односно реченице „у којима је *izostavljen predikat* зато jer se razumije из привезане реченице, нпр. *Pa on ide od jele do jele kako ptica od grane do grane*” (Маретић 1963: 428), а крњим реченицама сматра и одговоре на питања у дијалогу, нпр.

⁴ Истицање подвлачењем наше.

Камо идеш? У цркву. То значи да су за Маретића крње реченице оне код којих је предикат једнозначно надоместив и садржан у претходном контексту.

Веома је интересантно као Маретић посматра примере *Ватра! Збогом! У помоћ! Добар дан.* Наиме, за њих наводи да се „vrlo rado izostavlja glagol u uzvicima, a to traži sama narav uzvika koji hoće da je što kraći, da se što prije priopći drugome što treba da zna” (Маретић 1963: 428). Сматрајући их узвицима, Маретић упућује на апелативност и императивност наведених конструкција, чија је форма условљена говорном ситуацијом.

Маретић, дакле, реченицама без предиката сматра искључиво елиптичне и крње реченице, односно оне реченице оне код којих је предикат изостављен или је једнозначно надоместив из контекста. Стога нигде не наводи појаву номинативних реченица типа *Ноћ. Тишина* као непредикатских реченица, осим као узвика, међу којима има и несупстантивних исказа.

1.2.3. Ослањајући се на ставове А. Белића и Т. Маретића, Михаило Стевановић у *Савременом српскохрватском језику 2* (Стевановић 1989) дефинише реченицу као најмању „потпуну говорну јединицу, речима исказано суђење, мисао, вољу или осећање, настало везом двају појмова и обележено посебном интонацијом”, односно „мисаону и интонациону целину у којој се једним појмом нешто приписује другоме” (Стевановић 1989: 4). Ту дефиницију илуструје низом предикатских реченица, а на крају тог низа наводи и пример *Огањ!* „којим се каже о огњу да гори, или да се појавио или да нешто уништава или што слично” (Стевановић 1989: 4).

У одељку *Реченице с неизреченим главним деловима*⁵ М. Стевановић говори најпре о реченицама без субјекта, затим о безличним реченицама и на крају о непотпуним реченицама. Пошавши од примера које и Маретић наводи, Стевановић истиче да већина примера из Маретићеве граматике потиче из најстаријих слојева књижевног језика, а то су примери „у којима су предикати остали неизречени углавном у једној од простих односно проширених реченица употребљених у сложеној” (Стевановић 1989: 194). Међутим, савремени писци, како истиче Стевановић, имају и посебних реченица без употребљених главних реченичних делова. Такве реченице Стевановић ће поделити на *формално непотпуне* и *апсолутно непотпуне реченице или исказе* (Стевановић 1989: 104).

Формално непотпуним реченицама Стевановић сматра све оне структуре у којима се из ширег контекста може одредити неизречени предикат, те издваја велики број структурних модела оваквих реченица. Најбројније су оне у којима се изоставља и субјекат и глаголски део предиката, а изриче се само именски, односно прилошки део предиката, као у примеру *Џуца је он. Само лисац;* или када се у разговору, приликом упознавања, изговори само име и презиме без *Ово је* или *Ја сам* и сл. Следећи модел који Стевановић издваја садржи само субјекат: *Лице му постаде модро. И очи; У питању су принципи. Основни принципи. Срж. Морал. Нови човек;* а на крају издваја оне реченице које се састоје само од једног реченичног члана, и то од неког од зависних реченичних

⁵ Ставови изнете у овом поглављу своје граматике Стевановић је изложио и објавио и у раду *Реченице без развијених главних делова* (Стевановић 1958).

чланова: „Гледају га дуго. Испитивачки. Звериње. Још дубље увуче главу у мек оковратник. Од зиме, стида, свега; Волим Адама више од живота. И тебе; Само кад би говорио, викао је. Као и сви воденичари” (Стевановић 1989: 110).⁶ За разлику од формално непотпуних, апсолутно непотпуним реченицама Стевановић сматра оне структуре код којих се делови који им недостају не могу успоставити, а сходно томе у њима се не могу успоставити никакви синтаксички односи, те Стевановић прихвата Белићево одређење оваквих реченица као исказа. То су, првенствено, примери типа *Пожар! Разбојници! Вода!*, који су сматрани субјектима елиптичних реченица, премда им Стевановић одриче тај статус: „За *Пожар!* се, штавише, као ни за остале именичке узвике ове врсте, не може рећи да је несумњиво граматички субјекат. Облици реченица у функцији којих се ови узвици употребљавају никако нису недвосмислено утврђени, па то синтаксички нису праве реченице, већ искази” (Стевановић 1989: 111).

Као апсолутно непотупне исказе Стевановић посматра и номинативне исказе у језику савремених писаца: *Мозак ми се прокувао. Врућина; Не може се издржати. Запара.* Сматра како их писци не користе у наведеном облику „да исказу баш оно што ми претпостављамо као њихову семантичку садржину, него да верно пренесу оно што је било у њиховим мислима, а што је оваквим исказима, исказима-реченицама, казано” (Стевановић 1989: 113). Осим у номинативу, Стевановић напомиње да се овакви искази могу се јавити и у облику акузатива, приликом поздрава *Добар дан!* или наручивања у кафанама: *Чашу вина!*. У исказе Стевановић убраја и поздраве који нису у форми акузатива, типа: *До виђења, Збогом, Хвала*, затим самостално употребљене императивне речце: *Хајде! Напоље! Брже, господо!*, као и речце: *Ако. Ипак. Па ипак* и сл.

С друге стране, Стевановић не сматра исказима самостално употребљене речи у функцији наслова, назива, речи у речнику и сл. јер сматра да су то ознаке само једног појма. Такође, исказима не сматра ни узвике попут *Авај! Јаој! Ах!*, слажући се на тај начин са ставовима које је о овом питању изнео и Александар Белић.

1.2.4. Нешто другачије погледе на непредикатске реченице износи Миодраг Лалевић у *Синтакси српскохрватскога књижевног језика* (Лалевић 1962). Говорећи о општим карактеристикама просте реченице, Лалевић као њен уобичајени облик издваја двочлану просту реченицу, али истиче „да се у посебним случајевима реченица изражава и само једним чланом” (Лалевић 1962: 58). Таква реченица подразумева да су у том једном члану синтетисана оба главна члана. Лалевић даље истиче да се „по свом значају и по обимности какаактеристичних црта било у облику или значењу издвајају три врсте простих реченица. То су узвичне или екскламативне, сажете или елиптичне и бесубјектне реченице” (Лалевић 1962: 61). Прве две врсте, које се често јављају без предиката, не могу бити јасно одвојене, с обзиром на то да су екскламативне реченице издвојене према критеријуму интонације, а елиптичне према формалном критеријуму. Стога и сам аутор

⁶ Јасно је да моделе са субјектом или моделе који се свде на неки зависни реченични члан данас тумачимо као парцелисане делове реченице, али о парцелацији као синтаксичкој и стилистичкој појави писано је у србистици касније у односу на време када Стевановић анализира ове моделе.

често наводи исте примере за један и за други тип (попут поздрава *Лаку ноћ, Добар дан*, затим посебних израза као што су искази са значењем различитих емоција *Несрећа! Лене жене! Луда ли мене!*) и сл, с тим што о елипси Лалевић углавном понавља оно што је Маретић писао. Као посебну врсту простих реченица издваја *називне*⁷ реченице, које налази у описима и текстовима позоришних дела *Пристаниште, Кола, Војска, гомиле пешака*, (Лалевић 1962: 58).

Веома занимљиве и прогресивне идеје о непредикатским реченицама, које су остале без даљих одјека у србистици износи Миливоје Миновић у *Uvodu u nauku o jeziku* (Миновић 1971). Као основни критеријум за дефинисање реченице Миновић узима функцију језичке јединице: „*da li ona funkcioniše u ulozi nosioca informacije ili ne funkcioniše*” (Миновић 1971: 114). Конструктивним језгром реченице сматра *предикативност*, сматрајући да такво значење постоји „*i u jednočlanim rečenicama, iako se u tim rečenicama u formalnom pogledu ne može tačno odreditи subjekatsko-predikatski odnos*. Тако је, у безличним реџницама (нпр. *U gradu se govori o njegovom dolasku*), затим у номинативним и инфинитивним реџницама” (Миновић 1971: 117).

1.2.5. Радослав Катичић у својим *Језикословним огледима* (Катичић 1971) истиче да „*spor između zastupnika tradicionalnog mišljenja koji tvrde da svaka rečenica mora imati i subjekat i predikat i modernista koji to poriču, postaje bespredmetan, budući da se njihove tvrdnje nikako ne odnose na isti tip subjekta ili predikata*” (Катичић 1971: 86). Катичић, наиме, истиче разлику између *граматичких* и *обавјесних* субјеката односно *граматичких* и *обавјесних* предиката, сматрајући како у реченицама типа *Vatra!* или *У реду!* изостаје граматички предикат, али „*postoji обавјесни, будући да је реченица Vatra! Odgovor на питање што се догађа и носи сву потребну обавјест јер искључује неизвјесност. Nema, dakle, sumње да је то обавјесни предикат*” (Катичић 1971: 85). Обавесним предикатима Катичић сматра и одговоре на питања у дијалогу, попут реченице *Којим влаком долази из Сплита ваш брат? Ноћним* (Катичић 1971: 86). Преносећи наведене ставове и у *Sintaksu hrvatskoga književnog jezika* (Катичић 2003), Катичић користи термине теорије актуалног рашлањавања реченице⁸ да одреди исказ као целину „*određenu залихошћу и обавјешћу*” (Катичић 2003: 30) која је сачињена од теме (даног) и реме (новог). Показујући низом примера као се у реченичној структури остварују тема и рема, Катичић закључује „*da је tema оно о чему се govori, а rema даје оно што се о tome казује. То су управо дефиниције субјекта и предиката како се обично уче у gramatici. Те се дефиниције заправо одnose на temu i remu. Subjekt i predikat, како ih ми данас shvaćamo, pripadaju као pojmovi gramatičkom, а не обавјесном ustrojstvu rečenice*” (Катичић 2003: 31). Говорећи о предикату као темељној речи граматичког устројатва реченице, истиче да „*kad predikatna riječ nije glagol, она може остати и neoglagoljena kapulom, osobito ако nije razvijeno rečenično ustrojstvo. Tada i neogagoljena riječ носи rečenicu: Mangup!; Glupan! Pejsaž mog djetinjstva*” (Катичић 2003: 49).

⁷ Овако схваћен термин називне реченице не одговара ономе што Стевановић карактерише као самостално употребљене речи у функцији *наслова, назива* (Стевановић 1989), односно што Симић одређује као *слободне номинације* (Симић 2000: 86), већ *описним номинативним реченицама*, како их одређује Миновић, односно *констатацијама* код Симића (2000: 117).

⁸ О теме в. ниже у теоријско-методолошком прегледу.

1.2.6. Сличног је става и Иво Прањковић, који прави разлику између предиката и предикативности, при чему предикат одређује као реченични члан, док предикативност одређује као „osobitost koja rečenici omogućuje da prenese obavijest i/ili da bude strukturno i smisleno završena” (Прањковић 1993: 60–61). У коауторској Силићевој и Прањковићевој *Gramatici hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, која се појавила 2005. године, наводи се да реченице у којима предикат није експлициран нису лишене предикативности, за шта се наводе примери попут *Опрез! Киша? И?* И сл. Аутори даље разграничавају појмове реченице и исказа: „Razlika između rečenice i iskaza u tome je što se u rečenici pretpostavlja nazočnost i rečeničnog člana koji je nosilac toga svojstva (tj. predikata), а u iskazu predikat ne mora biti nazočan, nego se može podrazumijevati iz konteksta ili situacije” (Силић, Прањковић 2005: 283).

1.2.7. Исте године када и Силићева и Прањковићева граматика, појавила се и *Синтакса савременог српског језика* (Пипер и др. 2005), коју потписује чак шест аутора од којих долазе и различита тумачења реченица без предиката. Укратко ћемо изнети шта су најзначајнији ставови аутора⁹ који су се овим питањем у граматици бавили.

Предраг Пипер, говорећи о синтаксичким функцијама именског израза, истиче да „именски израз може бити израз читаве предикатско-аргументске структуре, тј. реченични израз може бити сведен на именски израз, штавише само на један (главни) елеменат групе док се остали подразумевају” (Пипер и др. 2005: 37), за шта наводи примере *Пажња! Полиција! Тишина!* наглашавајући како је једночлана реченица у облику именског исказа нетипична и секундарна форма просте реченице, те да је њена интерпретација изразито контекстуално условљена. Овакве реченице честе су у синтакси реклама и наслова, односно у језику политичке и трговинске пропаганде. Именски израз, наводи даље Пипер, може бити употребљен и као редуковани реченични израз, и то 1) као вокативни израз; 2) као резултат контекстуалне номинализације исказа или 3) као резултат парцелације (Пипер и др. 2005: 39). Међутим, говорећи о реченицама без глагола у предикату, Пипер оставља по страни претходно разматране примере, односно „елиптичне реченице сведене на именски израз, или прилог или узвик и уопште неглаголске речи” (Пипер и др. 2005: 308), па издваја, без дефинисаних критеријума класификације, као непредикатске неколике реченичне моделе. Први од њих јесте реченични модел са презентатима *ево, ето, ено*; други реченице са ономатопејским узвичним предикатима *А он трес руком по столу; И ми плус у воду*. Трећи модел јесу реченице са крњим аналитичким предикатом типа *Небо ведро, Море мирно*, у које убраја и новинске наслове *Милошевић стрелац првенства, Алиса Марић најбоља*, а као засебну групу издваја „друге реченице без глагола у предикату” (Пипер и др. 2005: 310). Ту спада неколико (под)типова, издвојених поново без икаквих класификационих критеријума: 1) реченице *То – да* типа, 2) реченице типа *Откуд ти?*, затим типа 3) *Овде Лондон*, а на крају, издвајајући али не именујући тај тип, Пипер наводи да се глаголски предикат може изоставити и „када је у питању пунозначни глагол ако се из контекста може разабрати о којем глаголу је реч *Ми тада – опет у град, Ти одмах за компјутер*” (Пипер и др. 2005: 308 – 311).

⁹ У оквиру теоријско-методолошког оквира изнећемо Тошовићеве ставове о тематско-рематској структури реченице.

Бавећи се питањима синтаксе и семантике падежа, Ивана Антонић наводи у оквиру предикатског номинатива модел **Nnom** – „номинатив у функцији реченичног еквивалента (оказионалне варијанте реченице) као репрезентант семантичког језгра копулативног предиката пуне реченичне структуре: *Штета! Срамота!*” (Пипер и др. 2005: 126). У оквиру разматрања о генитиву, истиче модел са *презентативима/екскламативима*, наглашавајући, као и код претходног типа, да је реч о оказионалним варијантама реченице (Пипер и др. 2005: 130).

Односом реченице и исказа бавила се Владислава Ружић, која истиче да је исказ шири појам од појма просте реченице „будући да укључује и различите беспредикатске структуре, као и остале оказионалне варијанте реченице” (Пипер и др. 2005: 479). Иста ауторка у овој граматици бавила се и парцелацијом реченице¹⁰, али се том приликом није освртала на тај однос реченице и њених делова, односно на питање статуса парцелисаних делова реченице (Пипер и др. 2005: 564 – 568).

Синтаксом глаголских облика у овој граматици бавио се Срето Танасић. Међу функцијама инфинитива он наводи и функцију предиката, истичући како у овој функцији инфинитив има „сужен домен употребе (у реченицама са прескриптивном или проспективном семантиком *Приложити таксену марку/Код куће извршити анализу песме* и у неким упитним реченицама *Куда поћи?*)” (Пипер и др. 2005: 470 – 471). Наведене реченице са инфинитивом у позицији предиката остварују се, сматра Танасић, као безличне¹¹.

Непредикатске реченице помињу се на још неколико места у овој књизи, посебно у њеном другом делу, у коме се мења перспектива посматрања, односно у коме се иде од садржаја ка облицима просте реченице. Тако се непредикатске јединице наводе као облици којима се може исказати неко од значења које припада категоријалном комплексу апелативности (Пипер и др. 2005: 649 – 679), а помињу се и тамо где се говори о комуникативним функцијама просте реченице (Пипер и др. 2005: 983 – 1057).

1.2.8. За разлику од неусаглашених погледа на природу и статус реченица без предиката које налазимо у овој граматици, у средњошколској Станојчићевој и Поповићевој *Граматици српског језика* (Станојчић, Поповић 1992) налазимо обимом невелики али знатно концизнији опис непредикатских реченица. Реченице којима није исказан предикат одређују се као *специјалне независне реченице*, за које аутори истичу да „својом синтаксичком конструкцијом чине формулацију поруке прилагођеном комуникативној ситуацији, односно контексту, као и одређеним експресивним потребама говорника” (Станојчић, Поповић 1992: 370). Веома је значајно што аутори указују да су по својој синтаксичкој конструкцији ове реченице потпуне реченице, односно да „конструкција ових реченица, уз одговарајућу интонацију, односно интерпункцију омогућава да се

¹⁰ Проблемом парцелације реченице у српском језику најпре су се бавили Миновић који говори о осамостаљењима првог и другог степена (Миновић 1979) и Радовановић, који у србистику и уводи термин парцелација (Радовановић 1990).

¹¹ Међутим, када Пипер пише о безличним реченицама (Пипер и др. 2005: 603), нигде не наводи модел са инфинитивом у функцији предиката.

одређена ситуација исказе као комуникативно целовита јединица” (Станојчић, Поповић 1992: 371). У односу на предикатске реченице, специјалне реченице одликују се „изразитом економичношћу, и, где је по потребно, посебном експресивношћу”, али се њима, за разлику од предикатских реченица, могу пренети само „специјалне поруке, са одређеним комуникативним функцијама, и то само у одговарајућим комуникативним условима” (Станојчић, Поповић 1992: 371). Инсистирање аутора на комуникативном аспекту реализације непредикатских реченица усмерава на потребу за посматрањем ових јединица не само са строго структурног аспекта, већ и са аспекта комуникативне синтаксе и прагматике као теорије говорних чинова.

Још једна битна разлика непредикатских у односу на предикатске реченице, коју аутори ове граматике наводе, јесте и тип лексичког језгра, које код специјалних независних реченица „не чини глагол у личном глаголском облику, него најчешће нека именица или ређе придев или прилог (или с овим речима формиране синтагме) или пак поједине речце. Ако се као језгро јави глагол, он стоји у неличном облику – инфинитиву” (Станојчић, Поповић 1992: 372).

1.2.9. Најсавременији и најадекватнији досадашњи приступ проблему непредикатских јединица (и не само непредикатских), можемо наћи у теорији исказних форми, коју је у србистици изнео Радоје Симић, најпре у *Основама Синтаксе српскога језика* (Симића 2000), а потом и у коауторској *Српској синтакси* (Симић, Јовановић 2002). Дефинишући исказ као основну „прагмему, актуализацијску форму речи са реферативном функцијом” (Симић 2000: 90), Симић као најједноставније исказне форме без обележја предикативности наводи следће врсте исказа: експирацију и имитацију, затим асерацију и негацију, интерогацију, експресију и екскламацију, подстицај и уступак. Ове прагмеме, што се види и на основу наведених примера (Симић 2000: 92–97), углавном потпадају под категорију узвика или речци. Стога се при њиховој анализи мора запоставити структура, а у први план истаћи употребна вредност, чиме се прелази прагматички ниво проучавања језика.

Следећу групу непредикатских исказа чине номинацијски искази. Симић номинацијске исказе који су употребљени самостално дели на слободне и контекстне номинације. У слободне номинације убрајају се: анотације, етикете, ознаке, натписи, наслови, заглавља и сличне јединице. Нешто је сложенија подела контекстних ноема, код којих Симић разликује аутономне контекстне и везане контекстне. За контекстне везане ноеме истиче важност граматичке уклопљености у контекст, што доприноси њиховој актуализацији.

У аутономне контекстне номинације убрајају се 1) модуси денотације; 2) модуси локуције и 3) модуси експонације, а сваки од ових модуса има себи својствене врсте номинација. Тако се денотација може остварити као проста, валуативна и квантификативна номинација. Локуција може бити декларативна, интерогативна и вокативна; док експонација може бити инструктивна, директивна или екскламативна.

Симић истиче и могућност заменичких и бројевних речи да буду употребљене као номинацијске, издвајајући квантификацију и идентификацију као посебне врсте исказа.

Посебном врстом исказа сматра и деиктичку идентификацију, за који истиче како је равна највишим језичким функцијама које се остварују у реченици (*Ено гробља, Ево нашега младожење!*)¹². Као последњи и најважнији тип номинације Симић наводи констатацију, односно констативну ноему, истичући да је то номинација која је „актуализована унутрашњим лингвистичким средствима: прво лексичким, а затим и граматичким” (Симић 2000: 117). Константивне ноеме сматра разноврсним по облику, функцији и смислу, те наводи само неке врсте констатација: елипсу, гноме, наспрамне номинације и дефиниције (Симић 2000: 117 – 120). Оваква Симићева класификација, коју сматрамо најиновативнијом у србистици, послужила нам је као основа за даљу класификацију и анализу непредикатских реченица.

1.2.10. Када се прегледно и хронолошки изложе ставови најзначајнијих српских (и српскохрватских) лингвиста о непредикатским структурама у српском језику, уочљиво је да још од првих граматика помињу и реченичне структуре без предиката те њихове специфичности у односу на предикатске реченице. Међутим, у традиционалним граматицама преовлађује став о недостацима ових јединица, односно немогућности да успоставе синтаксички однос. У њима се више говори о изостављеним деловима него о карактеристикама самих непредикатских реченица. На таквим схватањима заснива се и опозиција између реченице и исказа, јер је из Стевановићевих проматрања јасно је да је одређење исказа, утемељено на Белићевим ставовима, доста уже у односу на савремено схватање овог термина као „одломак говора коме претходи и коме следи ћутање или промена говорника” (Кристал 1999: 104). Исказ је, према Стевановићевом схватању, супротстављен реченици и односи се само на онај тип конструкција који назива апсолутно непотпуним реченицама (у које убраја номинативне екскламативне и неекскламативне исказе, дијалошки употребљене акузативне именичке облике, разне речце и др.), док у исказе не спадају самостално употребљене речи у функцији наслова, назива, речи у речнику и сл, као ни разни узвици.¹³

Исказ схваћен као појам знатно шири од реченице, како из наведеног прегледа литературе можемо видети, као термин у србистици користе Владислава Ружић (Пипер и др. 2005: 479) и Радоје Симић (Симић 2000: 88). Исто је схватање исказа и код П. Мразовић и З. Вукадиновић, које исказ сматрају основном јединицом текста, на нивоу комуникације (Мразовић, Вукадиновић 2009: 514).

Међутим, код свих ових аутора међу исказе убрајају се и структуре које не можемо сматрати комуникативним реченицама. Тако Симић међу исказе убраја експонативне исказе: експирацију и имитацију, затим асерацију и негацију, експресију и екскламацију, интерогацију, подстицај и уступак (Симић 2000: 90–97). Овакви искази могу исказати

¹² Симићева деиктичка идентификација заправо је оно што су за Пипера реченице с презентативима (уп. 2.6)

¹³ У раду *О неким Стевановићевим појмовним разграничењима и њиховом значају са гледишта појмовно-терминолошке изградње српске синтаксе* Ј. Јовановић истиче да Стевановићеве анализе „указују на суштинско помишљање о проблему редукованих реченица, које у одређеним моментима изузетно теоријски и терминолошки погођено, али и пропраћено извесним нејасноћама” (Јовановић 2004: 127). Те нејасноће односе се на идеју о једнозначној реконструкцији, која није свуда остварљива, као и на реченице које не настају поступком редукције, већ „другог типа организације исказне форме - непредикативног” (Јовановић 2004: 128).

говорников став или расположење, али не могу пренети никакву информацију, и стога их не можемо сматрати комуникативним реченицама.

Предикативност схваћена као способност исказа да пренесе информацију¹⁴, потпомогнута говорном ситуацијом, нужно улази у структуру комуникативне реченице. Таква реченица има обележје предикативности, а предикат може а не мора имати.

1.3. Теоријско-методолошки оквир и критеријуми анализе

1.3.1. Теорија исказних форми

Истакли смо да у нашем истраживању полазимо од теорије исказних форми коју је изнео Р. Симић. С обзиром на то да смо као предмет истраживања одредили комуникативне непредикатске реченице, комуникативним реченицама не сматрамо експонативне исказе (Симић 2000: 90 – 97) већ исказе које Симић одређује као **номинацијске исказе**. Међутим, ни између номинацијских исказа и непредикатске реченице не можемо успоставити знак једнакости, будући да номинацијски искази подразумевају и тзв. слободне контексте номинације (Симић 2000: 103–110): *анотације, етикете, натписе, ознаке, наслове, заглавља и сличне јединице*. Насупрот слободним, стоје контексте номинације, односно контекстни номинацијски искази, које Симић класификује на аутономне контексте ноеме и везане контексте ноеме. *Везаним контекстним ноемама* Симић заправо одређује Маретићеве *крње реченице*, односно Стевановићеве *формално непотпуне реченице*. Такве јединице или су контекстуално условљене реализације у дијалошким структурама, односно одговори сведени само на рематски део исказа (*Где идеш? У град ← Идем у град*) или су инотационо и позиционо издвојени непредикативни реченични чланови, тј. структуре подвргнуте парцелацији: *Он се овде неће сахранити. Никад* (Дћ, К, 38). Како наводи М. Ковачевић, „у радовима о парцелацији, а без сумње је међу њима набитнија монографија Ј. В. Ваникова (1979), показано је и доказано да парцелисане структуре нису самостални искази, него интерјунктурно издвојени делови претходних реченица-исказа из стилских разлога [...] Зато нема никаквог оправдања парцелисане структуре сматрати посебним исказима, посебно не елиптичним исказима” (Ковачевић 2020а: 261).

Из тих разлога примери настали парцелацијом, као ни примери контекстуално условљених реплика, не спадају у предмет наших истраживања. Од свих номинацијских исказа које Симић наводи, непредикатским реченицама можемо сматрати само **аутономне контексте** ноеме. Сматрамо да је потребно објаснити и реч аутономне и контексте којима Симић одређује ове структуре. *Аутономност* непредикатских реченица тиче се њихове зависности од контекста у обличком смислу, и управо то је особина која их разликује како од парцелисаних структура, тако и од рематски укључених дијалошких реплика. С друге стране, аутономност их приближава граматичким реченицама. Што се тиче одређења

¹⁴ Како је схваћена код Миновића и Прањковића.

контекстне, оно подразумева смисаону уклопљеност у контекст у оквиру ког се реченица реализује.¹⁵ Сви типови непредикатских реченица показују укљученост у контекст без обзира на то да ли у њима постоје или не постоје, тј. да ли су експлицирани или нису сигнали контекстуалне укључености. Будући да је реченица као исказ постала „основни предмет текстуалне, односно комуникативне синтаксе” (Ковачевић 2020а: 262), сматрамо да је сагледавање функције непредикатских реченица у тексту веома важно за наше истраживање. Скретање пажње на комуникативну функцију непредикатске реченице у Станојчићевој и Поповићевој граматици (Станојчић, Поповић 1992: 371), као и у поглављу *Комуникативне функције просте реченице у Синтакси савременог српског језика* (Пипер и др. 2005: 983–1060) значајно је за даља проучавања комуникативног плана реченице.

Од три у науци издвојена критеријума релевантана за анализу реченица, а то су структурно-граматички, функционални и семантички критеријум (Ковачевић 2020а: 255), као примарни класификациони критеријум непредикатских реченица одређен је у овом раду семантички критеријум. Тако је учињено из више разлога.

Први разлог је тај што свим додадашњим покушајима класификације непредикатских реченица у србистици недостаје управо семантички аспект проучавања. Семантички класификациони критеријум, који се сматра универзалним и важећим за све језике (уп. Ковачевић 2020а: 255), а који у анализи подразумева класификацију према семантичким категоријама, није досада примењиван у анализама непредикатских реченица.

Други разлог је тај што је пут од садржаја ка форми пут којим се исказ природно артикулише. Сваки исказ најпре постоји као садржај, односно идеја говорника да нешто саопшти, која се преобраћа у намеру да нешто каже, па онда бира средства којима ће то исказати. Комуникативна синтакса, и шире гледано, комуникативна граматика, ставља говорника у центар комуникативне концепције језика: „В центре коммуникативной концепции языка – человек как субъект речевой деятельности, социального общения, как лицо воспринимающее и осмысляющее мир. Один из основных инструментов коммуникативной грамматики – влечение позиции говорящего в отборе речевых ресурсов и организации текста” (Золотова, Сидорова, Онипенко 2004: 20).

Хијерархизација критеријума од најопштијих, семантичких, преко функционалних до структурно-граматичких прати пут од идеје, мисли да се нешто саопшти, преко намере до реализације, односно избора средстава којима ће нешто бити саопштено. Такво поимање налазимо и у Бондарковој теорији функционалне граматике: „В процесее формирования высказывания говорящий идет от смысла, который он хочет передат, к формальным средствам. [...] Граматическое описание «от сематики» соотносится с этой стороной мыслительно-речевой деятельности говорящего” (Бондарко 1987: 14).

¹⁵ Мразовић и Вукадиновић илуструју текстуалну укљученост наводећи примере два реченична низа: „1) Sinoć je baš grmelo. A moja deca su uvek volela slatkiše; 2) Zar opet?! – A juče je bio kod majstora” (Мразовић, Вукадиновић 2009: 671) од којих се први, иако сачињен од реченица које у потпуности задовољавају критеријуме дефинисања реченице, не може сматрати текстом јер су пропозиције наведених реченица некомплатибилне. С друге стране, други низ, иако сачињен од исказа без статуса граматичке реченице, може се сматрати текстом, везаним искључиво за одређену говорну ситуацију.

Трећи разлог је што се структурно-граматички, односно структурно-синтаксички критеријум првенствено односи на издвајање реченичних модела који су организовани око око предиката, односно „модел се одређује према неопходности навођења других чланова реченице уз предикат” (Ковачевић 2020а: 255). Према овом критеријуму, који за разлику од семантичког није универзалан већ посебан за сваки језик, издвојена су четири основна модела предикатских реченица у српском језику. Тако посматрно, овај критеријум можемо узети као минус-критеријум, односно издвојити реченичне моделе у којима се не реализује глаголски предикат. Ипак, овај критеријум не можемо у потпуности одбацити јер свака анализа мора у себи подразумевати и анализу форме и анализу садржаја „будући да свака синтаксичка конструкција јесте језички знак који не постоји уколико не постоји јединство форме и значења” (Бабић 2019: 18).

1.3.2. Семантичке категорије и семантичке улоге

Појам семантичке категорије, који потиче још од античке филозофије, односно Аристотелове (Аристотел 1954) поделе на десет категорија: супстанцију и њене акциденције (квантитет, квалитет, однос, место, време, положај, поседовање, акција и трпљење) у лингвистици афирмацију доживљава у радовима Ота Јесперсена (Јесперсен 1958) који под семантичким категоријама подразумева логичке категорије. Преузимајући од Јесперсена¹⁶ идеју о појмовним као семантичким категоријама, руски лингвиста А. В. Бондарко са својим сарадницима развио је теорију функционалне граматике, чије је основни појам функционално-семантичко поље (Бондарко 1987). У основи сваког функционално-семантичког поља налазе се одређене семантичке категорије. „Семантичкескее категории, рассматриваемые вместе с комплексом разноуровневых средств их выражения в данном языке – это и есть ФСП” (Бондарко 1987: 14). Повезаност синтаксичког и семантичког нивоа функционално-семантичког поља огледа се у томе што се одређене семантичке категорије изражавају одређеним реченичним деловима. Тако Бондарко разликује четири групе функционално-семантичких поља према томе које се категорије исказују којим реченичним односима. У прву групу спадају категорије које се првенствено изражавају предикатом (попут аспектуалности или темпоралности) – „ФСП с предикативным ядром”; у другој групи налазе се категорије које се у реченици исказују субјекатским или објекатским комплексом – „ФСП с субъектно-объектным ядром”; трећу групу чине категорије попут квалификативности и квантитативности, компаративности, посесивности и других категорија које чине „ФСП с качественно-количественным ядром”, док су у четвртој групи категорије које се исказују адвербијалним делом реченице – „ФСП с обстоятельством ядром” (Бондарко 1987: 31–32). Будући да су предмет наше анализе реченице без предиката, пажњу ћемо усмерити првенствено ка оним категоријама које се остварују ван предикатског језгра.

¹⁶ Осим радова О. Јесперсена, великог утицаја на Бондаркову теорију функционално-семантичког поља имало је, како и сам аутор истиче, учење И. И. Мешчањина о појмовним категоријама као семантичким категоријама (в. Бондарко 1987: 11, напомена 1).

Са теоријом семантичких категорија повезана је и теорија семантичких улога. У теорији зависности граматике, односно граматике зависности чији је зачетник Лисјен Тенијер, издвојене су улоге *актаната* и *сирконстаната*. Према Тенијеровом схватању (Тенијер 1969: 102), реченица је драма чијој структури одговарају следећи елементи: процес (глагол), учесници (актанти) и околности (сирконстанти). Иако је ова теорија у основи *вербоцентрична*, односно теорија која ставља у центар глагол у личном глаголском облику, овај модел анализе постао је примењив и на друге нивое проучавања (синтагме, зависносложене речнице), а Тенијерово издвајање улога значајно је утицао на даљи развој синтаксичке семантике, а пре свега на развој теорије семантичких улога.

Теорија семантичких улога, настала у оквиру Филморове теорије дубинских падежа (Филмор 1986), заснована је на тврдњи да се површинске морфолошке и синтаксичке структуре свих језика могу извести из скривених, дубинских семантичких категорија. „Те dubinske semantičke kategorije koje Fillmore naziva *dubinskim padežima*, trebale su osigurati univerzalnost jezičnog opisa” (Главаш 2012: 138) будући да су семантичке категорије универзалне за све језике. Повезаност теорије семантичких категорија и теорије семантичких улога указује и П. Пипер: „појам семантичке категорије као најопштијег семантичког садржаја, који у реченици добија различите појмовне облике и трансформације [...] у том погледу видим као у суштини близак појму семантичке улоге у теорији семантичких улога и падежне граматике” (Пипер 2000: 831, напомена 4). Филморова падежна теорија у даљем развоју испољила је две тенденције: „прву, коју је обележила потрага за свим могућим семантичким улогама у језику, уз склоност да се посебно нотирају све значењске варијације, и другу, која је настојала да сродне улоге обједини у општије категорије” (Алановић 2022: 344). Друга тенденција посебно је дошла до изражаја у поменутој теорији функционалне граматике, односно теорији функционално-семантичких поља лењинградске лингвистичке школе на челу са Бондарком, као и у московској школи функционално-комуникативне синтаксе (Всеволодова 2000), у којој су издвојене три макроулоге семантичког субјекта. Прва је улога *агенса*, који је протагониста ситуације акционалног типа (кретања, говорења, мишљења и сл.). То је најчешће човек или друго живо биће, који покрећу и контролишу радњу за чију реализацију имају кључну одговорност. Друга макроулога јесте *експеријент*, који је носилац стања, осећања или расположења, над којима нема потпуну контролу и за које нема потпуну одговорност. Ову улогу подједнако врше различита жива бића. Трећа улога је *егзистивијент*, који је носилац постојања, углавном у егзистенцијалним ситуацијама. У овој улози појављују се и жива бића, и предмети, и ситуације (Всеволодова 2000: 141 – 143, наведено према Алановић 2022:344).

Од три издвојене макроулоге семантичког субјекта које издваја Севолодова, за наше проучавање најзначајнија је улога егзистивијенса, с обзиром да се ова улога најчешће реализује у дескриптивним и егзистенцијалним ситуацијама које се реализују у непредикастким реченицама, затим улога експеријенса, који се јавља у квалификативним и релационим реченицама, док правог актанта, с обзиром на одсуство глагола у непредикатским реченицама, има веома ретко, пре свега у локационим директивним реченицама.

1.3.3. Теорија комуникативне граматике

Теорија функционално-комуникативне синтаксе повезана је са теоријом комуникативне граматике коју у оквиру московске лингвистичке школе развија Золотова са својим сарадницима, а чији су најзначајнији резултати изложени у књизи *Комуникативна граматика русског језика* (Золотова, Онипенко, Сидорова 2004). У тој књизи предложена је подела реченица према јединству морфолошких, синтаксичких и семантичких критеријума на *глаголске, адјективне, супстантивне, прилошке и квантитативне* реченице (106–108). Иако би се ова подела, с обзиром на генетску и типолошку сродност српског и руског језика, могла применити и на материјал српског језика, та примена не би била доследна јер се у руском језику постоји категорија речи *предикатив*, којом се означавају све речи које саме могу вршити функцију предиката, а које нису глаголи. С друге стране, супстантивне реченице у српском језику реализују се у специфичном моделу са презентативом који не постоји у том облику у руском језику.¹⁷ Ипак, многа значајна теоретска решења могуће је применити и на нашем истраживаном корпусу непредикатских реченица, пре свега она која се односе на комуникативни план реченице, односно комуникативне регистре издвојене у овој граматичкој, а то су репродуктивни, информативни, генеративни, волитативни и реактивни.¹⁸ „У потпуној анализи, како реченице тако и исказа, и структурни и комуникативни план морају се узети у разматрање, прије свега у њиховом међуодносу. Комуникативни план реченице, који нужно укључује и њену прагматичку компоненту, готово да представља неистражено поље у србистици. И тек чека своје темељне истраживање” (Ковачевић 2020а: 262). Стога ћемо при анализи сваког од издвојених семантичких типова непредикатских реченица укључити и анализу комуникативног плана реченице. „Питање односа на релацији непредикатна/предикатна исказна форма врло је деликатно. Са гледишта комуникативних функција то су јединице истог реда” (Јовановић 2013: 295).

При анализи семантичког, као и при анализи функционалног реченичног плана, као неизбежно намеће се и питање функционалне перспективизације, односно актуалног рашчлађавања реченице. Теорија функционалне перспективизације, коју су развили лингвисти унутар прашке лингвистичке школе (Ивић 1976), подразумева да се свака реченица састоји из два дела: теме односно датог и реме односно новог. Такво рашчлађавање реченице, применљиво пре свега на двокомпонентни реченични модел који подразумева субјекат и предикат, може се применити и да непредикатске реченице, првенствено оне које се реализују као двочлане (квалификативне, идентификационе и релационе реченице), али и на једночлане реченице. У прегледу литературе истакли смо да Р. Катичић говори о разлици између *граматичких* и *обавесних* предиката, наглашавајући да се обавесни предикати добијају на питање *Шта се дешава*. На тај начин Катичић

¹⁷ Руске партикуле *вот* и *вон* делимични су еквиваленти наших презентатива, али немају свих синтаксичких функција које имају презентативи (Кордић 2002: 100, напомена 70).

¹⁸ Овако издвојени говорни регистри кореспондирају са модусима аутономних контекстних ноема које издваја Р. Симић (Симић 2000: 111), те би репродуктивни, информативни и генеративни регистар спадали у модусе денотације, волитативни у модусе локуције, а реактивни у модусе експонације.

изједначава рему са обавесним предикатом, сматрајући да таквог предиката има и у примерима типа *Ватра!* (Катичић 1971: 85). Говорећи о комуникативној перспективи просте реченице у оквиру *Синтаксе савременог српског језика* (Пипер и др. 2005), Б. Тошовић реченице дели на двочлане, тематско-рематске и једночлане, рематске. „Рематске реченице имају само рему, док тема није формално изражена. Такве су најчешће једночлане номинативне реченице *Тишина. Свиће*¹⁹. *Зима. Хладно зимско јутро*” (Пипер и др. 2005: 1002), код који се тема може подразумевати на основу контекста или говорне ситуације. У светлу овако схваћене рашчлањивости реченичне структуре, користимо термине једночлане и двочлане непредикатске реченице, јер, како ће резултати наше анализе показати, и поједине непредикатске реченице садрже и тему и рему, а не само рему.

С обзиром на то да значење било ког типа исказа не произилази „само из граматичког значења модела, него и обавезно и из семантичког односа његовог лексичког попуњавања” (Бабић 2019: 22), у анализу је укључен и лексичко-семантички аспект, који је показао велику разлику међу појединим типовима непредикатских реченица (пре свега у употреби лексема са апстрактним и лексема са конкретним значењем, као и лексичко-семантичких ограничења којима подлежу поједини типови непредикатских реченица).

Будући да је један од постављених циљева и испитивање контекстуалне укључености непредикатских реченица у текст у коме се остварују, неизбежно је укључивање и текстолингвистичког аспекта у анализу ових реченица. С обзиром на то да ћемо у завршном делу рада говорити о стилистичким карактеристикама и функционалностилској репартицији непредикатских реченица, и критеријуми лингвистике и функционалне стилистике важни су за анализу спроведену у овој дисертацији.

1.4. *Хипотезе*

На основу изложеног прегледа литературе и теоријско-методолошких оквира у којима ће се реализовати ово истраживање, могуће је формулисати следеће истраживачке хипотезе:

1. Непредикатским реченицама првенствено се изражавају оне семантичке категорије које нису повезане са граматичким предикатом;
2. Непредикатским реченицама могу се изразити сви комуникативни регистри, али се претежно изражавају репродуктивни, волитативни и реактивни;
3. У непредикатским реченицама преовладава субјективна семантика типа егзистенца;

¹⁹ Међу номинативне реченице сврстана је очигледном грешком и безлична глаголска реченица *Свиће*.

4. Непредикатске реченице експресивнија су варијанта у односу на своје предикатске еквиваленте;

5. Непредикатске реченице одлика су три функционална стила: разговорног, књижевноуметничког и публицистичког, али не јављају се сви типови непредикатских реченица у свим стиливима подједнако. Употреба различитих типова непредикатских јединица у различитим функционалним стиливима зависи од природе стила и манифестује се њеним присуством у различитом степену.

1.5. *Опис истраживаног корпуса*

Корпус на коме се заснива истраживање спроведено у овој дисертацији функционалностилски је разноврстан са доминацијом књижевноуметничког као полистилематичног стила који у себи садржи елементе свих других стилова. Тако је овај стил у нашем корпусу репрезентован бројним делима српске књижевности. У корпус је ушло тринаест романа (*Беспуће* В. Милићевића, *Руски прозор* Д. Великића, *Корени* Д. Ћосића, *Проклета авлија* И. Андрића, *Балада о сиромаштву* и *Година пролази кроз авлију* М. Данојлића, *Тврђава* М. Селимовића, *Хлеб и страх* Милисавића, *Сестре* М. Тохолја, *Солунска 28* Н. Карајлића, *Африка* и *Људи говоре* Р. Петровића и *Дневник друге зиме* С. Ваљаревића), петнаестанест збирки приповедне прозе, међу којима се налазе и збирке путописне прозе (*Аутобиографија* Б. Нушића, *Велика деца* А. Исаковића, *Приповетке* Г. Божовића, *Унутрашње двориште* Г. Петровића, четири збирке И. Андрића: *Жеђ*, *Знакови поред пута*, *Јелена, жена које нема* и *Панорама*; *Кроника паланачког гробља* и *Писма из Норвешке* И. Секулић; *Приповетке* Л. Лазаревића, *Брисани простор* и *Змијин свлак* М. Данојлића; *Најбоље године и друге приче* М. Капора и *Изабране приповетке* П. Кочића) и шест драмских текстова (три драме Б. Нушића: *Народни посланик*, *Ожалошћена породица* и *Покојник*; две драме Д. Ковачевића: *Маратонци трче почасни круг* и *Радован Трећи* и једна драма Љ. Симовића *Путујуће позориште Шопаловић*). Овакав корпус, који обухвата временски период од краја XIX века до савременог доба, на најбољи начин пружа увид у заступљеност свих структурно-семантичких типова непредикатских реченица.

Публицистички функционални стил заступљен је у дневним, недељним и месечним издањима штампаних медија, који су излазили од почетка 2019. до краја 2023. године. Дневна издања чине новине *Политика* и *Блиц*, недељна *НИН*, *Недељник* и локалне недељне новине *Нови пут* из Јагодине, док су месечна издања представљена часописима *Лепота и здравље* и *Букмаркер*. Осим штампаних извора, користили смо и бројне новинске портале: *Б92*, *Политика*, *Журнал*, *Телеграф* и др, чији се прецизан списак налази на крају рада.

Разговорни функционални стил у истраживаном корпусу репрезентован је првенствено дијалогским микродискурсима наведених драмских, приповедних и романескних остварења, као и примерима ексцерпираним са различитих интернет

страница. Изузетно ретко, у корпусу су уврштени и примери преузети из разговорног језика који се могу чути у свакодневној комуникацији, а без чијег би навођења анализа поједних семантичких типова била непотпуна.

С обзиром да непредикатска реченица одступа од уобичајене форме реченице којом се преноси информација, у корпусу нису заступљени научни нити административни стил. Ипак, поједини типови непредикатских реченица јављају се и у овим стилизовима, те смо њихове примере²⁰ уврстили у разматрања.

Велику помоћ у истраживању пружио је и *Електронски корпус савременог српског језика* (верзија 2013), пре свега као контролни корпус за потврде које смо нашли у књижевноуметничком и публицистичком стилу.

С обзиром на условљеност појединих типова жанровима одређених функционалних стилова, репартицији непредикатских реченица у различитим регистрима посветили смо посебно подпоглавље у оквиру стилистичких разматрања непредикатских реченица.

1.6. *Структура рада*

Осим уводног поглавља, у коме је објашњен предмет рада и у коме су изнети истраживачки циљеви, коришћена метода и критеријуми класификације, те истраживачке хипотезе, преглед литературе и веза са досадашњим истраживањима, рад садржи пет аналитичких поглавља у којима се подробно анализирају издвојени семантички типови и подтипови непредикатских реченица.

У првом од њих, које смо одредили као непредикатске реченице са дескриптивним значењем, издвојени су различити семантички подтипови дескриптивних реченица: реченице са значењем временских прилика и појава у природи, реченице са значењем месног и временског ситуативног оквира, реченице са значењем чулне перцепције, реченице са процесуалним значењем и реченице са значењем психичких и физичких стања.

Након дескриптивних, у трећем поглављу анализиране су непредикатске реченице са егзистенцијалним значењем, које се реализују у три структурно-семантичка подтипа: квантификационе егзистенцијалне, негиране егзистенцијалне и презентативне егзистенцијалне реченице, за које је у овом поглављу дат и преглед литературе о презентативима и конструкцијама које творе у српском језику.

Четврто поглавље посвећено је анализи непредикатских реченица са квалификативним и идентификационим значењем, које су према структурним карактеристикама анализиране у оквиру двочланог и у оквиру једночланог модела. С обзиром на то да је за једночлане моделе квалификативних и идентификационих реченица

²⁰ За научни стил то су примери из стручне литературе коју смо користили приликом писања овог рада.

забележен великом броју примера, даљу класификацију вршили смо према лексичко-семантичким типовима квалификатора односно идентификатора, као и према критеријуму опсега садржаја који се квалификује, односно идентификује.

У петом поглављу анализирају се непредикатске реченице са релационим значењем, које подразумевају двочлану структуру сачињену од субјекта који се доводи у везу са локализатором. Према семантичком типу локализатора издвојили смо реченице са локационим, реченице са темпоралним и реченице са ситуативним значењем, а у оквиру сваког од издвојених подтипова одговарајуће структурне обрасце у којима се реализују.

Семантичко поље апелативности, анализирано у шестом поглављу, реализује се кроз четири семантичке категорије, на основу којих су издвојене реченице са императивним, оптативним, интерогативним и вокативним значењем. Сваки од ових типова анализиран је према семантичким, као и према прагматичким критеријумима, а у закључку овог поглавља анализиран је и међуоднос апелативних непредикатских реченица.

Након пет аналитичких, у раду су дата и три синтетичка поглавља. Прво од њих, које је седмо поглавље дисертације, посвећено је односу непредикатске и сложене реченице, односно непредикатске реченице и текста, и у њему разматрамо могућности непредикатске реченице да твори како зависнослужену тако и независнослужену реченицу, као и начине на које се непредикатска реченица инкорпорира у текст као надреченичну целину.

У осмом поглављу непредикатска реченица посматра се са стилистичког аспекта, те се у овом поглављу даје и преглед стилистичке литературе о непредикатским реченицама. Потом се са лингвистичког аспекта посматра њена веза са елипсом, али и другим стилистичким (парцелацијом, дистрибуцијом, ретиненцијом, реторичким питањем, екскламацијом, поређењем и метафором), а са функционалности стилистичког аспекта њена репартиција у пет функционалних стилова српског језика, са посебним освртом на књижевноуметнички, разговорни и публицистички стил.

Последње, девето је закључно поглавље у коме су изнети најважнији резултати истраживања спроведеног у овој дисертацији као и могућности за даља истраживања непредикатских реченица. На крају рада дат је списак коришћених извора и цитиране литературе.

2. НЕПРЕДИКАТСКЕ РЕЧЕНИЦЕ СА ДЕСКРИПТИВНИМ ЗНАЧЕЊЕМ

У досадашњим проучавањима непредикатских реченица у србистици међу такозваним *номинативним* реченицама најчешће се наводе примери попут *Ноћ. Тишина* и сл. Дефинисане према свом морфолошком облику, ове реченице нису подробно објашњене са семантичког аспекта. У руској литератури, у оквиру теорије функционалних семантичких поља, Бондарко номинативне реченице сврстава у семантичко поље егзистенцијалности, које посматра као поље са два семантичка центра: „Бицентрическая структура рассматриваемого поля определяется двумя типами отношения предикативной семантики бытийности к синтаксической структуре предложения. Первый тип, определяющий одну из сфер рассматриваемого поля, – бытийность, представленная предикатом существования, например: *Есть в осени первоначальной короткая, но дивная пора...* (Ф. Тютчев), второй тип бытийности и вторая сфера данного поля бытийность, выражаемая в номинативных предложениях: *Вечер; Тишина* и т.п.” (Бондарко 1996а: 52). По угледу на Бондарка, у нашој литератури Ивана Лазић Коњик такође говори о егзистенцијалном значењу ових реченица, сматрајући да „ситуација у српском језику упућује на то да номинативне конструкције не треба сврставати у централна средства изражавања егзистенцијалног значења, [...] Чини нам се да би номинативне реченице у структури ФСП егзистенције у српском језику требало да заузму онај део периферије који је ближи центру, тзв. ближу периферију” (Лазић Коњик 2009: 365).

Мишљење о номинативним реченицама као о реченицама са егзистенцијалним значењем присутно је и у најновијој *Нормативној граматици српскога језика*, у којој се наводи да „процесуално значење имају и номинативне непотпуне реченице у којима је изостављен предикат егзистенцијалног значења, нпр. *Земљотрес!* (=Земљотрес је, Земља се тресе или Почео је земљотрес), *Ватромет!* (=Ватромет је [у току] или Почео је Ватромет)” (Пипер, Клајн, Драгићевић 2022: 508). На егзистенцијално значење номинативних исказа упућује и Радоје Симић, који за примере типа *Тупа лупњава у уском кошу ребара, стегнутом гуњем и кожухом* наводи да се хтело „рећи једино да тупа лупњава у гурном кошу – постоји и, дешава се, траје или сл.” (Симић 2000: 116).

Будући да се у српској лингвистичкој традицији категорија егзистенцијалних реченица везује првенствено за глаголе *имати/немати* и *бити* (као и њима синонимне глаголе)²¹ номинативне реченице раздвојили смо од егзистенцијалних јер сматрамо да је њихова семантика пресвасходно дескриптивна, а њихов комуникативни циљ изношење опажања о различитим предметима, појавама и сасвим ретко бићима. На дескриптивни карактер номинативних реченица упућује и М. Миновић, називајући их *описним номинативним реченицама* (Миновић 1971: 95).

²¹ Више о егзистенцијалним реченицама види у поглављу 3.

С обзиром на то да овај модел не подлеже лексичко-семантичким ограничењима у реализацији, ово је модел са великим бројем семантички разноврсних примера. Ипак, у зависности од тога ком семантичком микропољу припада супстантив у структури реченице, могу се издвојити одређени семантички подтипови ових реченица: 1. временске прилике и појаве у природи; 2. време и простор; 3. предмет опажања (који се реализује у неколико значењских подтипова: предмети у ентеријерју и екстеријеру, бића, објекти); 4. догађаји и процеси; 5. стања.

Структурно се дескриптивне реченице реализују као супстантивне реченице са супстантивом у номинативу, чији модел можемо записати као **S(N₁)**. Као један од модела подтипова супстантивних реченица наводе се и у *Комуникативној граматици руског језика*: „характеризующие данное время и пространство по наличию названного признака: *Зима. Солнце. На дворе мороз. Вдоль улицы сугробы. Кругом веселые голоса*” (Золотова, Онипенко, Сидорова 2004: 108). Иако је основа овог модела супстантив у номинативу, дакле, једнолексемска јединица, у његовом саставу може се наћи и супстантивна синтагма са конгруентним атрибутом или адвербијалним одредбама, локационим или темпоралним. Но, без обзира на додатну информацију о квалитету или простору/времени коју носи детерминатор, та додатна информација никада нема рематски карактер, односно не служи томе да се неки супстантив смести у одређени простор, или да му се припишу одређене особине, већ само да се на њега укаже. Зато ове реченице и припадају репродуктивном, а не информативном комуникативном регистру (уп. Золотова, Онипенко, Сидорова 2004: 420).

2.1. Дескриптивне реченице са значењем временских прилика и појава у природи

Дескриптивним непредикатским реченицама може се указивати **опажање** на временске прилике и појаве, односно дешавања у природи. У већини граматика као типични примери тзв. номинативних реченица наводе се реченице *Тишина. Ноћ* (Белић 1998, Стевановић 1989, Станојчић, Поповић 1992), где су ове реченице остварене као просте једночлане реченице, без детерминатора. Таквих примера има и у нашем корпусу:

(1) Тачно у 11.15 поједем јабуку. *Киша*. Мислим да је у 14.50 палцу највише било до игре, од целог тела. Али напоље се није могло. *Киша*. (СВ, Ддз, 63); *Магла*. 07.20. Отворио сам прозор и ништа се не види од магле (СВ, Ддз 97); Хладно, *снег*, понегде лед, *и ветар* (СВ, Ддз 181); Гледам и ослушкујем. Ништа. *Тишина*. Издужен појас месечине на поду. (ИА, П, 12); Вече, средином децембра. *Ветар* (МД, Зс, 159); *Студен*. Звездани зуби, плаво одсјајкивање (МД, Зс, 163); *Мрак, ветар*, кашаљ црнине, и опет пљусак (МД, Гпка, 138); *Пљусак, прскање*, расипање кристалних капљица, *пена, и затим тишина* (ИС, ПиН, 52); *Смркавање, па свитање* (МД, Бп, 71).

Лексичко језгро овакве реченичне структуре чини јединица из лексичко-семантичког поља именица са значењем природних појава и дешавања у природи.²² За значење једночланих реченица и њихово јављање у описима ирелевантно је да ли киша *пада*, *пљушти*, *сипа* и сл, једино је важна чињеница да се киша „дешава” напољу.

Могли бисмо издвојити две семантичке подгрупе ових реченица у зависности од тога која именица чини њихово лексичко језгро, односно са каквом се предикатском реченицом саоднесе. Прву групу чиниле би именице типа *киша*, *снег*, *ветар* и сл. које се у предикатској варијанти могу јавити уз неки глагол са значењем радње (*Киша/Снег пада*, *Ветар дува* и сл), где се заправо овакве именице употребљавају персонификовано, што значи да прелазе из семантичке улоге егзистенције у семантичку улогу актанта (уп. Алановић 2022: 349). Насупрот њима, супстантиви типа *тишина*, *хладноћа*, *врућина*, *светлост*, у предикатској варијанти чешће се јављају као једночлане бесубјекатске прилошке реченице²³ *Хладно је/Тихо је/ Вруће је*.

Иако ове реченице припадају репродуктивном²⁴ комуникативном регистру, што потврђује изостанак екскламативне интонације и што овакве реченице одваја од супстантивних реченица са апелативним значењем (типа *Пожар! Земљотрес!*), и међу њима бележимо примере коју су екскламативно интонирани, што их сврстава у реакциони комуникативни регистар:

Сунце! Људи, сунце! После толико дана, тако пуно тмурних дана, и толико дуго времена, тмурног, предуго... *Сунце!* (СВ, Ддз 164);

У нешто мањем броју примера бележимо и сложене дескриптивне непредикатске реченице за исказивање појава у природи, проширене адјективним и/или адвербијалним детерминатором. Уколико су праћене адјективним детерминатором, структурно ће бити исказане супстантивном синтагмом са конгруентним атрибутом **S (Adj +N₁)**:

(2) *Густа тишина*; само Врбас, ослобођен дана, јасније гргољи (АИ, Вд, 76); *Прљав снег* и југовина. (ИА, П, 10); *Дубока страховита тишина*. Влажна свјежина шири се кроз ноћ (ПК, Ип, 14); Уђосмо у авлију. Нигдје живота. *Мртва, дубока тишина*. Све пусто, суморно, тешко (ПК, Ип, 16); *Мртва светлост* раног јутра. Ваздух је натопљен сенкама (МД, Зс, 184).

²² Због семантичке блискости са прилозима који означавају временске прилике, Ј. Ајдановић примере типа *Напољу киша, јуче снег* сврстава у прилошке предикате са именичким лексичким језгром (Ајдановић 2019: 77).

²³ Међу наведеним реченицама имали смо и пример *Хладно, снег, понегде лед, и ветар* (СВ, Ддз 181), у коме супстантивним исказима *снег*, *понегде лед* и *ветар* претходи прилошка *Хладно*. Из његове структуре изостаје употреба глаголске клитике *је*, која би са прилогом творила једночлану безличну реченицу.

²⁴ Истакли смо у уводу поделу из *Комуникативне граматике руског језика* на пет комуникативних регистара (Золотова, Онипенко, Сидорова 2004: 33). Под репродуктивним регистром подразумева се исказивање непосредних говорникових опажања у стварности или имагинацији: „Высказывание репродуктивного типа (регистра) можно заключит в модульную рамку «Я вижу, как; Я слышу, как; Я чувствую, как...» (Золотова, Онипенко, Сидорова 2004: 29).

Симић и Јовановић сматрају да се примери попут *Глува, дубока тишина на све стране* не могу објашњавати депредикатизацијом, тј. као редукована реченична конструкција. „Придеви као семантички дискретне, а функционално еквивалентне јединице низа, квалификују сваки из свог угла синтаксичку доминанту описне структуре” (Симић Јовановић 2002б: 15). У примеру који они наводе дескриптивна реченица садржи не само адјективне, већ и адвербијални детерминатор: „У постноминалној позицији конструкција садржи и падежни атрибут *на све стране*. Он није уствари искључиви детерминатор управне именице, већ је на неки начин у вези и са придевским речима у антепозицији: извештава о великој раширености не саме тишине већ њеног глувила и дубине” (Симић, Јовановић 2002б: 15). У нашем копрусу бележимо примере детерминатора са локационим (3а) и детерминатора са темпоралним (3б) значењем:

(3а) *На све стране пожари* (РП, А, 33); *А напољу снег и ноћ*. Мора признати да је лепо. Лепо... (ДЂ, К, 36); *Usput – kiša, sevanje gromova, mokri psi na lancu koji mi laju u lice. Nigde nikoga.* ([Журнал](#))

(3б) *Мрак, ветар, кашаљ црнине, и опет пљусак* (МД, Гпка, 138); *Опет — снег!* (ДЂ, К, 10); *Над водом ускоро потпун мрак* (РП, А, 34); *Поподневни пљусак*. Папрат која се пуши. Гласови из кућа од бамбуса (ДВ, Рп, 36).

Присуство локационог или темпоралног, као и у претходно анализираним примерима адјективног детерминатора не чини овакву конструкцију квалификативном или релационом²⁵, јер без обзира на присуство таквих одредби примарна инфомрација коју носи ова структура је и даље указивање на саму ту појаву, стога овакве реченице припадају репродуктивном, а не информативном комуникативном регистру (уп. Золотова, Онипенко, Сидорова 2004: 194). Оно што додатно потврђује ову чињеницу јесте и позиција адвербијалног или адјективног детерминатора, који се у структури оваквих конструкција налазе у антепозицији (*Густа тишина; На све стране пожари; Опет — снег!*), што информациони фокус ставља на саму појаву.

2.2. Дескриптивне реченице са значењем времена и простора

Структурно и значењски блиске реченицама са значењем појава јесу и реченице којима се представља ситуативни оквир неке наравије или даље дескрипције. Овај тип номинативних реченица Бондарко такође сврстава у егзистенцијалне реченице: „Номинативные высказывания, называющие пространственные или временные рамки события, являются естественными разделителями повествования на смысловые части. Они жестко закреплены в текстовом пространстве в начале речевого отрезка. Главным членом таких номинативных предложений является обычно существительное с временным или пространственным значением” (Бондарко 1992: 63). У тексту се овакве реченице налазе у иницијалним позицијама, будући да се њима одређује у које време или у ком простору се

²⁵ Такве конструкције представљене су у поглављима (4) и (5).

нешто дешава. Иако их Бондарко посматра као један тип номинативних реченица, ми ћемо их у нашој анализи одвојити будући да показују формалне, али и значењске разлике.

2.2.1. Дескриптивне реченице са временским значењем

Дескриптивне реченице с временским значењем према семантичком критеријуму можемо поделити у две групе. Прву групу чиниле би реченице у чијем се лексичком језгру налази нека именица целовитог временског значења, а другу реченице у чијој се структури налази нека супстантивна синтагма са фазним значењем, која означаваја почетни, средишњи или крајњи период неког времена. У подлози првих, које могу бити просте или сложене, налази се супстантив или супстантивна синтагма са значењем времена у номинативу, које се остварују по моделу **(S)N₁**, док се други тип остварују према моделу **(S)N₁ + (S)N₂**, где се номинативним супстантивом означава фаза неког периода, а генитивним сами период.

2.2.1.1. Реченице са **интегралним временским значењем** остварују се као просте (4а) или као сложене (4б) номинацијске структуре:

(4а) *Јутро*. Доручкује се у бетонираној подрумској просторији (МД, Бп, 22) *Зима*. Деца, натронтана, вијају се с ветром (ИС; Кпг, 165); *Jutro*. Već je šest časova (ЕКЈ); *Kuvári su vukli na motkama teške kazane sa vodom*. *Jutro*. U travi su ćurlikale žute prepelice (ЕКЈ); *Sa bolnicom i ranjenicima sam nešto dalje od pruge*. *Jutro*. Bora prolete na konju (ЕКЈ)

(4б) *Последња ратна јесен*. Из поднева у вече слива се киша (МД, Зс, 42); *Тмурно јануарско поподне*, мирис кафе, топлина велике шамотне пећи, приказ нераспремљене постељине, нахтасне претрпане тањирима, чашама и пепељарама, и дуга бела нит непотрошеног времена, вакуум у који ће сутрашњи дан испустити дах (ДВ, Рп, 192); *А напољу снег и ноћ*. Мора признати даје лепо. Лепо... (Дћ, К, 36).

Семантички су реченице репрезентоване наведеним примерима веома блиске претходном типу дескриптивних реченица, будући да, уз исказивање информације о временском периоду исказују и временске прилике које владају, што потврђују примери у којима се јављају заједно (у последњем примеру *ноћ* означава не само *део дана*, већ и *мрак*).

2.2.1.2. Непредикатским реченицама са **фазним временским значењем** означава се временски период у коме се дешава нека радња из контекста, стога оне по правилу заузимају иницијалну позицију у тексту:

(5) *Početak leta*. Idemo put Bradine. Treba napadati nemački voz (ЕКЈ); Beograd me je dočekaо vreo i zagušljiv. *Početak avgusta*. Posle tolike prostorne razlike i šesnaest sati putovanja nisam osećala ni da li je dan ili noć (ЕКЈ); *Sredina osamdesetih*. U novinama, široki članak o svestranoj društvenoj podršci svi (ЕКЈ); *Sredina jula 2007. godine*. Vida Petrović Škero, tadašnji predsednik Vrhovnog suda Srbije, dobila pis (ЕКЈ); *Sredina devedesetih*, Kolarčeva ulica, beogradska zima koja uz pratnju košave ledi sve do srca (ЕКЈ); *Kraj sedamdesetih*.

Republičkom budžetu Srbije ponestalo para (EКСЈ). Nedugo zatim privodimo stvari kraju, sabiramo utiske i Adam i ja odlazimo na dvonedeljni odmor na more. *Kraj sezone*, sve je prilično jeftino (Журнал) *Први дан септембра*. Сунчано јутро (ИА, П, 34)

Како се из примера може уочити, структуру непредикатске конструкције чини фазна именица или именичка синтагма у номинативу и детерминатор са временским значењем у генитиву, која може бити праћена и тачним временским тренутком:

(6) *Март месец 1920. године*. Железничка станица у Славонском Броду. (ИА, П, 13); *Зима 1942. године*. Sneg pokrio planinu (EКСЈ).

Предикатски еквиваленти наведених реченица са временским значењем имали би структуру *Бити* + *S* (N_1 ; N_1N_2): *Био је почетак лета*. На то упућује и Ј. Силић када говори о карактеристикама иницијалне реченице²⁶: „Njoj su, dalje, svojstveni glagoli (stanja i pojavljivanja) u antepoziciji, osobito kad su u pratnji (anticipirajućeg) deiktičkog konektora to, npr. *bilo je to, dogodilo se to* i sl.” (Силић 1984: 133). У таквој структури, у којој се глагол *бити* налази у тематској позицији, његово експлицирање потупно је редундантно, као и експлицирање деиктичког конектора.

2.2.1. Дескриптивне реченице са значењем простора

Непредикатске једночлане реченице са значењем простора јављају се у много мањем броју примера у односу на реченице са значењем времена²⁷. Њима се наглашава простор у који се смешта нека радња описана у даљем контексту. Стога им у тексту редовно припада иницијална позиција. Лексичко језгро ових једночланих реченица попуњава нека лексема са месном семантиком, односно лексема која семантички припада тзв. *nomina loci*. Ретко се јавља као проста номинација, по правилу само када је супстантив једнозначан, односно исказан неким топонимом:

(7) *Хановер*. На перонима гужва (ДВ, Рп, 325); *Београд*. Нодат празним улицама (EКСЈ).

Уколико супстантив припада општој лексици са месним значењем, једночлана реченица праћена је разним адјективним детерминаторима:

(8) *Чиста, свијетла судница*. По зидовима висе слике великих личности. (ПК, Ип, 50); *Пространи хол, из којег степенице воде на горњи спрат* (БН, Оп, 5); *Врела улица*. Мртве, спарушене муве леже у августовској прашини избледелих излога, Бел Ами и Пуфко убијају време. (МК, Нг, 23); *Укусно намештена соба код Марића* (БН, П, 5); *Март месец 1920. године*. Железничка станица у Славонском Броду. (ИА, П, 13)

Овај семантички тип једночланих реченица представља увод у драмски текст или причу: њоме се предочава где ће се одвијати радња, или у какав амбијент је смештен опис који следи. Такву улогу, као егзистенцијалним реченицама, приписује им и Бондарко,

²⁶ За коју користи термин *инкоактивна реченица* (Силић 1984: 133).

²⁷ Што је обрнуто пропорционално двочланим локационим и темпоралним реченицама, код којих је неупоредиво више примера локационих у односу на темпоралне (уп. поглавље 5).

сматрајући да се тако постиже јединствена тачка гледишта аутора и читаоца: „Таким образом создается своего рода единство восприятия автора и читателя, который должен вообразить себе описанную картину. Эта функция наиболее отчетливо проявляется в сценических ремарках” (Бондарко 1996а: 63). Стога су оне неретко праћене другим типовима једночланих номинативних реченица:

(9) *Суморна, празна канцеларија*. Канцеларијски сто, столице, плехана фуруна. По зидовима разне објаве и саопштења. На зиду мапе света, Европе, Дринске бановине и округа ужичког (ЈБС, ПпШ, 16).

Удружене са реченицама којима се означава предмет опажања (уп. ниже), овакве реченице чине опис сценографије било да се ради о драмском тексту било о каквој другој приповедној структури.

2.3. *Дескриптивне реченице са значењем предмета опажања*

У истраживаном корпусу најбројнији су примери дескриптивних реченица којима се означава предмет опажања, односно којима говорно лице исказује констатацију о опажању одређеног егзистенца. Овај тип једночланих номинативних реченица Бондарко одређује као „восприятие конкретного объекта” (Бондарко 1996а: 60) и сврстава га у субјекатско-објекатски комплекс егзистенцијалних реченица, док Золотова овакве супстантивне реченице сврстава у репродуктивни регистар чије је комуникативни циљ „воспроизвести в речи наблюдаемое” (Золотова, Онипенко, Сидорова 2004: 33)

Бројност примера који припадају овој семантичкој подгрупи дескриптивних реченица условила је и велики број значењских подгрупа које бисмо могли издвојити. Сам појам *предмет опажања* не обухвата дословно само предмете (премда је највећи број реченица са значењем конкретних предмета), већ све оно (конкретне предмете, бића, објекте) што се може наћи у видокругу говорног лица. Та позиција говорног лица важна је с обзиром на то да комуникативна граматика ставља у фокус проучавања говорника и његов однос према изванјезичкој стварности који се рефлектује у исказу (Золотова, Онипенко, Сидорова 2004: 20). Осим дескриптивним номинативним реченицама, предмети говорниковог опажања исказују се квантификационим и презентативним реченицама, а њихово одсуство негираним егзистенцијалним реченицама.²⁸

2.3.1. Прва и најбројнија семантичка подгрупа коју можемо издвојити у оквиру овог семантичког подтипа представља реченице са значењем **предмета у ентеријеру**. Тај ентеријер већ је у претходном контексту наглашен²⁹, тако да је информациони фокус увек на самом предмету. Углавном се јављају као непредикатске реченице сложене форме, праћане различитим детерминаторима, а ретко их бележимо као просте, једнолексемске:

²⁸ Уп. поглавље (3) овога рада.

²⁹ У примерима које ћемо навести истакнут је подвлачењем.

(10) Леви део служи као кафана, десни као продавница. Млеко у пластифицираном картону, вино у балонима оплетеним у трску. *Моцарела, горгонзола, пармезан*. Чоколадне табле, јапански фотоапарати, ручни сатови, *мараме* (МД, Бп, 13); Суморна, празна канцеларија. Канцеларијски сто, *столице*, плехана фуруна (ЈС, ПпШ, 16).

И међу наведеним примерима можемо уочити сложене непредикатске реченице, исказане супстантивном синтагмом са адјективним детерминаторима (*канцеларијски сто, плехана фуруна* и др.). Симић овакве номинације одређује као *валуативне* (Симић 2000: 115). Њихова семантичка интерпретација није усмерена ка адјективу (за разлику од квалификативних реченица) већ ка констатовању постојања или налажења на неком месту супстантива са одређеним карактеристикама (Негде се налази, опажамо *такав X*, док је код квалификативних семантичка интерпретација *X је такав*):

(11) Соба је оскудно намештена. *Уски кревет, грубо истесани сто и столица, застакљени креденац и војнички сандук* (МС, Хис, 67); Седели су у кафеу Асторија. *Тамне интарзије, раскошни лустери, огледала и бешумни келнери* (ДВ, Рп, 209); На крају се нашао у кухињи из педесетих година. Такве је виђао по Војводини у време детињства. *Алуминијумско посуђе, шпорет на угаљ са миненим чунком, сандук за огрев, дугачке машице*, три авана разних димензија³⁰, *венац сасушених паприка, креденац са витражним стаклом* (ДВ, Рп, 216).

Иако је адјективни детерминатор најчешће конгруентни атрибут који се налази испред супстантива, има и структура са неконгруентним атрибутом у постпозицији у односу на супстантив (*сандук за огрев, креденац са витражним стаклом*). Осим што су често праћене адјективним детерминатором, велики је број непредикатских реченица које су праћене локационим детерминатором. Тај детерминатор³¹ увек има у реченичној структури тематску позицију:

(12) У зачељу столац са наслоном, а доле клупе, покривене ираима. На средини совре свећњак са великом лојаницом, хлебац и гомилица ситно утуцане соли. На зидовима две мале лампе, оружје, један чибук са лулом за цигарету и велике већ почађале гусле, са пребаченим преко њих жутиим дренам гудалом. (ГБ, П, 47); На столу гомила пивских боца, а испод једне пепеларе свежањ згузваних новчаница (МС, Хис, 37); Пред очи ми искрсава слика родне куће. На трему сто од грубо тесаних дасака, на њему погача и крчаг вина (МС, Хис, 94); И седи и она, госпа Нола, у плавој хаљини, рука јој такође на столу, пије и она турску каву. Пред њима сребро, цвеће; у три угла собе запаљене су велике зелене порцеланске лампе; топло је, и потпуно мирно (ИС, Кпг, 30); Видео сам једну велику, светлу, високу, чисту собу. С обе стране кревети с белом простирком. Крај кревета мали сточић с чашама, пљуваоницама, медицинама и понудама (ЛЛ, П, 9); Kraj kreveta stolica. *Na stolici šerpica u kojoj još ima malo iz zemlje izvađenog, proklijalog krompira* (ЕКСЈ).

³⁰ О квантификационим реченицама уп. поглавље (3).

³¹ У примерима истакнут подвлачењем.

Адвербијални детерминатор најчешће је исказан супстантивом у локативу (само у једном примеру бележимо инструментал) и увек је у препозицији у односу на предмет опажања. За структуре са оваквим редоследом компонената Золотова наводи: „Место, обозначенное локативной формой, характеризуется наличием названных предметов, то есть локатив выступает в предметном значении, а предмет (наличие его) – в признаковом” (Золотова, Онипенко, Сидорова 2004: 196).

Локациони детерминатор³² у наведеним структурама увек је познат из ранијег контекста, или је исказан универзалним локационим адвербијалима (*свуда, на све стране*)

(13) *Na sve strane staklo*, ali i lelek i vika Egipćana, zapomaganje iz autobusa (ЕКСЈ); Razlog je što sam još za vreme istrage otišao u zatvorsku čitaonicu. Soba golema – lagum. *Svuda unaokolo knjige u rafovima* (ЕКСЈ).

С обзиром на то да је локациони детерминатор или семантички испражњен или већ поменут у претходном контексту, у реченичној структури заузима тематску позицију која тражи попуњавање рематским садржајем, а то је предмет опажања. Овакав начин структурирања текста близак је кинематографском поступку, на шта упућује и Бондарко позивајући се на Кагана: „Г. Е. Каган называет это свойство «кинематографичноегью», которая определяется как «эффект совпадения момента бытия с моментом речи» (Каган 1970: 99)” (Бондарко 1996: 59).

2.3.2. Осим предмета опажања у ентеријеру, типични представници категорије предмета опажања јесу и **предмети и објекти у екстеријеру**:

(14) На прагу стадох и погледах у небо. Нигде месеца. *Понека звезда, јасна, као из воде извађена* (МД, Зс, 182); Млади шеф лабораторијума, блед плавоок деран, опаљен сунцем, води нас кроз огроман расадник, што би, да је у Европи, био један од најлепших и, толико су стабла већ дебела, вековних паркова. *Циновско цвеће* (РП, А, 74); *Напуштене куће, напуштене палате, патиниране од времена и расклиматане од сасушености* (РП, А, 81).

Као и претходни тип, неретко су проширене локационим детерминаторима или је њихова локација позната из претходног контекста, што значи да не спада у информациони фокус:

(15) Наспрам мене нашло се неколико кружно поређаних падина, налик на усправљене шкољке. У њиховом подножју усамљена кућа (МД, Бп, 38); Овде прашума почиње већ од обале. Местимично је крај друмова раскрчена за плантаже а за сто година је, кажу, неће уопште бити. *Палме свих врста, фромажеи, акажу, лијане, напрати.* (РП, А, 21); Око нас шума и чисте стазе (ЈЛП, П, 38). Над постељом мојом Симкина је и Ђорђева соба. Мало десно, соба за Вукашина (ДЋ, К, 3); Одмах је ту иза њега мала зараван, на њој два новија пространа конака и кладенац, а изнад њих се издиже висока и стрма планина под шумом и са мање литица но што је она друга, манастирска страна. Око њега зелене рудине, густе лугови, ливаде и њиве, сеновити ложњаци и трњаци, пуни мириса сазреле

³² Уп. са релационим локационим реченицама у овом раду (5.2).

траве и висинске мајчине душице (ГБ, П, 43); *Poneqde samo poneka šumica. Poneka rečica. Poneko brdašce. Poneki bagrem, poneko naselje, u suncokretima, a zatim svud opet trava, trava* (ЕКСЈ).

Међу реченицама са значењем предмета опажања не бележимо примере проширене темпоралним детерминатором. То је последица чињенице да је време уочавања предмета исказаног супстантивом увек подударно са тренутком говорења.

2.3.4. Употреба овог типа непредикатских реченица није резервисана само за набрајање детаља у екстеријеру или ентеријеру, већ и за **опис детаља** неког лика, који може бити иманентна физичка особина или детаљи који се тичу одеће. Код реченица овог семантичког подтипа долази до уплитања семантичке компоненте посесивности, и то посесивности отуђивог (16а) или неотуђивог типа (16б):

(16а) Тужно је изгледало његово црно лице. *Велик нос, крупне очи са жутом закрвављеном беоњачом.* (ИА, Па, 51); Мали Костица био је још и некако скресан: брада му скресана да је скоро и нема, рамена му скресана као да је риба требао бити. *Мала стопала; танке руке измучених прстију на којима су последњи зглавци као оглодани, од тврдих дугмета, штављене поставе, јаких конаца, и вреле материје испод утије која просто љушти шнајдерске прсте* (ИС, Кпг, 23).

(16б) На прагу се брзо указа и уђе унутра веома висок, сухоњав и кошчат старац, коме је одавно прешла преко главе седамдесета. [...] На ногама дугачке до колена шарене чарape и опанци без преплета, утегнуте око ноге пртеним врпцама (ГБ, П, 53); На њему мрчне рогожањске чакшире, црна памуклија од ћитајке, загасит појас и онај поповски гуњ мало дужи него што носе његови сељаци (ГБ, П, 32); На њој димије и плитке кондурице (ГБ, П, 79).

Уколико се овим реченицама исказује опис физичког изгледа неке особе, лексичко језгро непредикатске реченице чиниће именице које припадају семантичком пољу део тела (*очи, нос, стопала, руке*), а уколико се њима описује одевни предмети или други детаљи које говорник опажа на некој особи, лексичко језгро чиниће лексеме са значењем одевних предмета (отуда међу овом лексиком има много дијалекатски обојених лексема). Било да се ради о физичким карактеристикама, било о опису гардеробе, у тексту који претходи непредикатским реченицама обавезно је исказивање посесора³³ тих појмова исказаних непредикатским реченицама:

(17) Пришла је висока бринета. Руди ју је понудио пићем. Јак словенски акценат. *Танак нос, пуне усне, очи боје кестена* (ДВ, Рп, 238); Он, тј. мој отац, носио се, разуме се, турски. Чисто га гледам како се облачи: *џемадан од црвене кадифе с неколико катова златна гајтана; поврх њега ћурче од зелене чохе. Силај иширан златом, за њега заденута једна харбија с дршком од слонове кости, и један ножић са сребрним цагријама и с дршком од слонове кости. Поврх силаја транболос, па ресе од њега бију по левом боку. Чакшире са свиленим гајтаном и бућметом, па широки пачалуци прекрили до пола ногу у*

³³ У примерима који следе истакнути су подвлачењем.

белој чарапи и плитким ципелама. На главу тури тунос, па га мало накриви на леву страну, у рукама му абонос-чибук с таквом од ћилибара, а с десне стране под појас подвучена, златом и ћинђувама извезена дуванкеса (ЈЛ, П, 25); Накривио једну астраханску шубару, преко прсију златан ланац с прста дебео, за појасом један сребрњак искићен златом и драгим камењем. (ЈЛ, П, 26).

Посесор може бити исказан и прономиналним дативом у структури саме непредикатске реченице (*У рукама му абонос-чибук*), а реченична структура редовно је проширена и локационим детерминаторима са значењем посесора (*На њему, на њој*) или његовог дела тела на коме се опажени предмет налази (*у рукама, преко прсију, на ногама*).

Иако су све непредикатске реченице са значењем посесума праћене адјективним детерминаторима, њихова интерпретација не иде у корист квалификације (*Његов нос је био велики*), већ у корист посесивности (*Он је имао велики нос*).³⁴

2.3.5. Међу дескриптивним непредикатским реченицама најмање је оних којима се исказује **опажање неког бића**. То је сасвим очекивано с обзиром на то да бића превасходно заузимају семантичку улогу актанта те да су субјекти предикатских реченица са глаголом са значењем активности. Као и конкретне предмете, у семантичкој улози коју заузимају у дескриптивним конструкцијама, можемо их дефинисати код предмет опажања. Изражавање њиховог опажања везано је одређене временско-просторне околности:

(18) Мало гробље, окренуто ка југу. Тридесетак каменова. Рака личи на лејицу лука. *Жена која кука* (МД, Зс, 83); *Poneki odškrinut prozor, a iza njega neki trošni, pohabani ljudi!* (ЕКСЈ); А, *onda, iznenadna pucjava, jauci putnika. Na sve strane poginuli i ranjeni* (ЕКСЈ); Савана местимично у цвету, местимично лелујава жута и златна као зрело жито. *Кошуте* (РП, А, 59); Чаробни *марсоени* са лицима медуза (РП, А, 17).

У свим наведеним примерима околним контекстом или адјективним детерминатором у самој дескриптивној реченици бића као предмети опажања смештена су у одређени простор, али исказивању тог простора није комуникативни циљ да изрази локацију опаженог бића, већ да га смести у видокруг говорног лица не би ли га на тај начин деагентизовао.

2.4. Дескриптивне реченице са значењем догађаја и процеса

У истраживаном корпусу бројни су примери супстантивних реченица којима се исказује вршење неког процеса или неког догађаја. То се све исказује непредикатским реченицама које смо одредили као *процесуалне*, а у чијој се структури налази нека апстрактна, највешће девербативна именица. Процесуално значење једночланих реченица наводи се у *Нормативној граматичи* (Пипер, Клајн, Драгићевић 2022: 509 – 511), али за

³⁴ Упореди са квалификативним реченицама у поглављу (4).

глаголске реченице са активним (*Свиће*) и пасивним значењем (*На то се ускоро заборавило*).

Просесуалним супстантивним реченицама означили смо све оне примере који означавају да се нека радња или процес догађа, постоји, најчешће у тренутку говора. За разлику од претходно анализираних типова дескриптивних реченица, којима се означава нека појава чије се постојање или дешавање не може приписати никаквом субјекту, реченицама које означавају процесуално значење могуће је приписати субјекат који изазива те процесе или их врши. Субјекат коме се може приписати вршење те радње или процеса или је уопштен или је познат из контекста, а у самој конструкцији процесуалне реченице у појединим типовима може бити и исказан. На основу значења процеса, ове реченице поделили смо на реченице са значењем чулне перцепције, реченице са значењем комуникативног чина и реченице са значењем друштвених дешавања.³⁵ Сваки од ових семантичких типова показује и своје структурне специфичности које се огледају у могућности или немогућности исказивања субјеката који су, на неки начин, вршиоци процеса, на шта ћемо указати приликом анализе сваког од њих.

2.4.1. Непредикатске реченице са значењем појава **чулне перцепције** семантички су блиске дескриптивним реченицама са значењем појава и дешавања у природи, али се од њих разликују пре свега према могућности навођења субјекта који појаву чулне перцепције изазива, а који је често и исказан у структури саме конструкције или околном контексту. Семантички се реализују или као појаве аудитивне или као појаве олфакторне перцепције.

2.4.1.1. Појаве **аудитивне** перцепције изражавају оно што говорно лице чује, односно оно што је објекат слушања:

(19) Вране пролијећу из околних шумарака и падају на кукурузе, који су се истом почели зрнати. Чувари хајкају! Страшила на оградама око кукуруза лепршају се. Сермија се изгони на пашу. *Вика, довикивање* на све стране. (ПК, Ип, 5); Хладна, прокисла подофицирска јутра. *Звук трубе и кратак писак пиштаљке* (АИ, Вд, 142); До шест ујутру под мојом собом *страховита ларма џеза, котиљона, шампањског napiјања*, те зато кошмарско спавање (РП, А, 36) *Звоњење звечарки, лавез мајмуна и шакала, пиштање ноћних птица*. Велики ноћни живот горе на ивици саване, узбудљив, нарочито и зато што нисам никада очекивао да је толико безопасан (РП, А, 38); Из шуме *прасак*, као кад се грана скрши. Пуца *церић* (МД, Зс, 169); Шкрта поздрављања, отхукивања, заповеднички ход *крчмарице, тутањ фуруне* (МД, Зс, 184); За трен ока је све било јасно, и све било ту. Три човека под маскама, двојица са секирама у руци. *Страховит крик девојчице*, која се занесевистила (ИС, Кпг, 30); *Тихо зујање*, речи које се гасе, ланци реченица упућени

³⁵ У *Комуникативној граматици руског језика* (Золотова, Онипенко, Сидорова 2004: 163 – 182) издвајају се, према структурним и комуникативним критеријумима, три типа безглаголских супстантивних реченица са девербативним значењем 1) тип *У нас уборка*; 2) тип *Под окном беготня детей* 3) тип *Молчание!* Трећи тип, који се у овој граматици посматра као експресивна модификација једног од претходна два типа, разматраћемо у оквиру апелативних императивних реченица (уп. поглавље 6).

Данијелу (ДВ, Рп, 136); *Na sve strane staklo, ali i lelek i vika Egipćana*, запомагање из аутобуса (ЕКСЈ); *A, onda, iznenadna pucnjava, jauci putnika* (ЕКСЈ).

Структурно се ове једночлане реченице могу реализовати као просте номинативне структуре, премда су чешће исказане супстантивном синтагмом са неконгруентним атрибутом у генитиву којим се изражава изазивач номинативом означене аудитивне појаве (звук *трубе*, писак *пиштаљке*, *звоњење звечарки* и сл), а често је праћен и конгруентним атрибутом (*страховита*, *кратак* и сл.). Неретко су проширене и локализатором, и то уопштеним (*на све стране*) или конкретним, али од раније познатим (*из шуме*). Позицију супстантива у овом типу непредикатских реченица попуњава нека лексема са значењем звука, која може бити неутралне семантике (*звук*, *звоњење*) или експресивне семантике (*прасак*, *лелек*, *вика*) чиме се појачава интензитет аудитивне појаве.

У неким забележеним примерима аудитивна појава не исказује се супстантивом из семантичког поља аудитивних утисака, већ супстантивом са значењем изазивача те појаве:

(20) Па опет *пушке*, лупа и тандрк котлова и чакаља: а кроз цијелу ту вреву чује се ситан глас црквеног звона (ЈЛ, П, 53); Госпа Нола изађе и брзо оде у правцу кујне. *Врата на кујни*, и онда мртва тишина (ИС, Кпг, 49).

Из наведених примера *Па опет пушке* и *Врата на кујни* изостаје девербативна именица (*пуцање пушке/лупање врата*), а први наведени пример показује занимљиву структурну организацију: све три реченичне структуре у њему исказују појаву аудитивне перцепције, с тим што су прве две непредикатске: прва само са супстантивом као изазивачем, друга са девербативном именицом (*Лупа и тандрк котлова и чакаља*), а трећа предикатска (*Чује се ситан глас црквеног звона*).

Непредикатске реченице са значењем аудитивне перцепције можемо тумачити као последњи стадијум редукције глаголског елемента, односно свођење двочлане субјекатско-предикатске структуре типа *Људи се смеју* на једночлану безличну *Смеје се*, а потом на непредикатску једночлану *Смех*:

(21) Коло свршава, а газда Станоје наређује да му свирају Ђорканов жалост. *Вриска, смех*. Пије се и пролијева. (ИА, Ж, 10); „Тамо у мом крају — каже госпа Нола — ми нисмо навикли да у црну кафу дробимо, па од мене примили то и сви моји укућани.” *Општи смех* (ИС, Кпг, 49).

Оваква редукција показује редувантност исказивања субјекта као изазивача аудитивне појаве када је он познат и уопштен. Како Алановић наводи, „сви актанти који су ангажовани у неком догађају не морају бити и идентификовани (већ само имплицирани), а то је, дакако, у вези са неким реченичним моделима” (Алановић 2006: 208). Понекад је непредикатски модел чешћа и уобичајенија реализација исказивања аудитивног утиска у односу на адекватни глагол: *Грдна ларма инсеката* : [←*Грдно лармају инсекти*].

2.4.1.2. Појаве чулне **олфакторне** перцепције показују структурну разлику у односу на појаве аудитивне перцепције, као и у односу на друге процесуалне непредикатске реченице, будући да је у њиховој структури неопходно исказивање изазивача перцепције.

Структурно су сачињене од супстантива у номинативу, којим се исказује сама олфакторна појава, и неконгруентног атрибута у генитиву, којом се означава њен изазивач³⁶:

(22) Можда је у гужви на перону она жена из воза за Бремен. *Мирис парфема „хановерска јесен”*. Воз креће. (ДВ, Рп, 326); *Страшан смрад полутрулог семења какаоа* који ми једним махом, и за цео живот, убија љубав за чоколадом (РП, А, 17); Враћамо се између бенгалоа кроз густину тропског расадника који се, не знамо на којој линији, претвара у прашуму. *Мирис шуме* у ноћи на лим, на воће, на коже звериња. (РП, А, 28); Тмурно јануарско поподне, *мирис кафе*, топлина велике шамотне пећи, призор нераспремљене постелине, нахтасне претрпане тањирима, чашама и пепељама, и дуга бела нит непотрошеног времена, вакуум у који ће сутрашњи дан испустити дах (ДВ, Рп, 192); Пљусак се залеће у мрак, љуља се свећа у ветру. *Мирис неопране вуне, устајалог брашна и сувих храстових даски*. Воњ *маховине састругане са камена* (МД, Гпка, 138); *У срцу мрака, јак мирис кукурека* (МД, Гпка, 139). Око кланице, *смрад закланих душа* (МД, Бос, 163); Razjapljene vilice kisnuo sam pred slikom umiruće kokoške. *Smrad mokrog perja i krvi* (ЕКСЈ).

Осим структурних, овај подтип показује и одређене семантичке специфичности, које се тичу првенствено лексичких ограничења јединица у позицији номинативног супстантива. У тој позицији могу се реализовати једино лексеме *мирис* и њој опозитне лексеме *смрад* и *воњ*. Избором једне од лексема из антонимског пара указује се на пријатност или непријатност коју у говорном лицу изазива дата олфакторна појава. Међутим, лексема *мирис* може исказивати позитивно или неутралано вредновање појаве олфакторне перцепције, док су *воњ* и *смрад* негативно означене појаве. И једне и друге могу се интензивирати придевима *јак* и *страшан* у позицији конгруентног атрибута (*Јак мирис кукурека*; *Страшан смрад полутрулог семења какаоа*).

2.4.2. Процесуалне реченице са значењем **активности** подразумевају вршење неке активности која се може приписати групи субјеката или једном субјекту. Могли бисмо их поделити на две семантичке подгрупе: прву која би означавала појаве друштвене активности и другу која би означавала рефлексивне активности.

2.4.2.1. Друштвена активност коју обавља више субјеката углавном означава вршење неког ритуала, обреда, друштвене игре и сл:

(23) *Игре* које трају по пола сата и у којима онај што води своју даму, девојку или младића, води је, држећи руку на месту које бисмо ми сматрали непристојним (РП, А,); А послѣ службе *веселе* на све стране (ЈЛ, П, 58); *Жртвовање* кокоши на камену. *Нова игра* и нова *пијења* (РП, А,); На нечему што је пијаца, углавном *продаја* вуне, коле (светог плода који се једе, којим се чисте зуби, врача, лечи итд.), сушених рибица, ђердана (РП, А, 67). С времена на време пловимо поред урођеничких насеобина подигнутих на високим кољима крај саме ивице воде. *Риболови*. Плетена ловишта (РП, А, 68).

³⁶ У примерима истакнут подвлачењем.

У наведеним примерима девербативним супстантивом исказано је неко дешавње у коме више субјеката учествује, односно дешавања које се могу приписати колективном субјекту. Ти субјекти су анонимни, у структури конструкције неисказани јер је комуникативни циљ реферисање о дешавњу процеса, а не о томе ко га врши³⁷.

Непредикатским процесуалним реченицама може се исказивати и неки **комуникативни чин**, који је најчешће вербалне природе:

(24) Велике *дискусије*. Игре које трају по пола сата и у којима онај што води своју даму, девојку или младића, води је, држећи руку на месту које бисмо ми сматрали непристојним (РП, А, 47); Цео дан *издирање* на мармитона, брига где је, *храбрење* овога љубазним речима (РП, А, 65); Шпорет се пење на небо, накривљен: локомотива на узбрдици. *Приче о вампирима, почете пре хиљаду година* (МД, Зс, 23); *Čvrsto verujem da koga si jednom voleo, voliš uvek, jedino, zaboraviš na tu činjenicu, pa se iznenadiš kad je se podsetiš. Nekad spretan, nekad nespretno pozdrav, u zavisnosti od okolnosti* (ЕКСЈ); Njoj ni na um nije padalo da bi mogla taj san prevesti u delo. *I odjednom, svađa* (ЕКСЈ).

У наведеним примерима у структури супстантивне процесуалне реченице није исказан вршилац процеса, односно комуникативног чина. Међутим, бележимо и примере у коме је исказан или генитивним или инструменталним неконгруентним атрибутом³⁸:

Дуги пословни разговори између Н-а и црнца (РП. А, 23); *Велики разговор, о животу, љубави, шумама и умирању, са великом белом децом која су неким чудом остарела* (РП, А, 45); *Дуги разговори са госпођом Франсис Беф* (РП. А, 33).

Процесуалне реченице са значењем комуникативног чина тешко је разграничити од појава аудитивне перцепције, јер су и оне на неки начин *објекат слушања*. Међутим, док појаве аудитивне перцепције првенствено исказују звучне појаве коју могу, али не морају потицати од људи као изазивача тих појава (*Вриска, смех*), реченице са значењем комуникативног чина увек су доведене у везу са људима који их воде, испуњени су неким семантичким садржајем уколико су вербалне природе (*Приче о вампирима, Разговор о животу* и сл.), а могу бити и невербалне природе:

(25) И онда само *поглед, позив и дозвола истовремено, поглед* који нисам могао да разумем, можда због мрака који је моја мајка вештином сценског радника успоставила (ДВ, Рп, 58); Дуго времена изгледа све то празно и узалудно; само речи и речи и *немоћна одмахивања руком и поигравања мишића на вилицама* од невидљиво стегнутих зуба. (ИА, Ж, 37).

2.4.2.2. Међу процесуалне реченице са значењем активности сврстали смо и примере којима се исказује одвијање **радње** коју предузима говорно лице над собом:

³⁷ Бележимо само један пример у коме је колективни субјекат исказан супстантивом у генитиву *У једној бари пуној белог цвећа купање девојака* (РП, А, 50).

³⁸ У примерима истакнути подвлачењем.

(26) Ујутру купање, умивање, полазак (РП, А, 13); Велико спремање у празним колибама кампмана; прање, чишћење, бријање (РП, А; 21); Купање у платненом лавору пљускањем из платнене кофе (РП, А; 29); Полазим у тоалет да се уредим. Умивање, бријање (МД, Зс, 6).

Овакве реченице саоодносе се са рефлексивним реченицама у којима је предикат исказан глаголима *умивати се*, *бријати се* и др. Будући да је субјекат који врши наведене процесе говорно лице, искључена је могућност навођења субјекатског генитива као у примерима који означавају колективну активност или чулну перцепцију.

Код свих издвојених подтипова процесуалних реченица лексичко језгро чини нека девербативна именица, која би могла имати предикатски еквивалент исказан простим глаголским (*У срцу мрака, јак мирис кукурека* [←*Јако мирише кукурек*]) или декомпонованим предикатом³⁹ (*Жртвовање кокоши на камену* ←*Врши се жртвовање*). На везу супстантивних реченица и декомпонованих предиката упућује се и у *Комуникативној граматици руског језика* (Золотова, Онипенко, Сидорова 2004: 163), а М. Ивић декомпоновање предиката види као један од два вида реификације, односно „*могућности favorizovanja imenice na račun glagola*” (Ивић 2002: 22). Ипак, с обзиром на то да се процесуална значења неупоредиво чешће исказују глаголским лексемама, сматрамо непредикатске реченице само стилогенијом варијантом глаголских реченица, која је одлика првенствено књижевоуметничког стила.

2.5. Дескриптивне реченице са значењем стања

Непредикатским реченицама често се исказују и **емотивна, физичка и душевна стања** која се могу приписати неком субјекту. Значењски су ове реченице блиске са значењем реченицама којима се исказују стања у природи, али их разликује то реченице којима се исказују стања у природи припадају бессубјекатском комплексу, док ове реченице исказују стање које неко, најчешће говорно лице осећа, односно које се неком лицу догађа, које се код неког лица јавља. Можемо разликовати реченице са значењем емотивних, односно душевних⁴⁰ (27а) и реченице са значењем физичких стања (27б):

(27а) И самог себе сам псовао. *Нестрпљивост, па онда нервоза* (СВ; Ддз, 102); Опмињем сам себе на стрпљење, али стрпљење ме издаје. *Дуга ноћ, још дужи дан, а тешка мисао*. (ИА, Па, 113) *Несвестица* од жудње за женским телом (ДВ, Рп, 55); *Аритмија. Узнемиреност уочи путовања, тескоба услед сваке промене простора* (ДВ, Рп, 113); *У срцу топлина* (ИС, Кпг, 59); *У грудима камен, у stomaku grč, око grla čelični okov koji se steže* (ЕКСЈ); *Jedino što je gorelo, škiljavo i tek jedva - jedva , poput svetlosti uljanice skrivene na nekom nedohvatnom mestu u najdubljoj unutrašnjosti doma , bila je ideja da je otac*

³⁹ О декомпоновању предиката в. Радовановић 1990, Тодоровић 2023.

⁴⁰ Овај тип реченица најчешће се бележи у поезији, али с обзиром на то да поезија не чини наш истраживани корпус, остаје за нека даља истраживања детаљнија анализа овог семантичког подтипа реченица.

živ i da njegova budućnost zavisi isključivo od Nihilove izdržljivosti i hrabrosti. A onda više ni to: *samo glad i bol i patnja* (ЕКCJ); I, što je spoljašnjost glamuroznija, unutrašnjost je sve praznija i bezličnija. A u njoj: *rastuća patnja, usamljenost i bol* (ЕКCJ); Za rodним крајем obuzela me tuga, *a u srcu četer* (ЕКCJ);

(276) *Велика ватра, болови у ногама и рукама, неочекивана слабост срца, врло јаке главобоље* (ИС, Кпг, 39); Што је занимљиво, на овој циновској змији, због аномалије или случајног атавизма, виде се са стране као два нокта или као остаци ногу. *Врућина и поред белог одела и ципела платнених. Главобоља*. Враћам се на брод да се мало одморим па да поново изиђем (РП, А, 5); *Болови на сунцу* (СВ, Ддз, 171); *Нерви. Болови*. Опет. (СВ, Ддз, 177); После неколико месеца, опет *погоршање*, и хитно путовање Тошино (ИС, Кпг, 13); Пробуди се човек, протрља чело, гутне мало воде, заспи, *и опет сан* (ИС, Кпг, 9).

И један и други семантички подтип могу бити локализовани, с тим што се реченице са значењем емотивних стања по правилу локализују помоћу лексема у којима се, по људском схватању, налазе емоције (*срце, глава, душа, унутрашњост*), а реченице са значењем физичких осећаја локализују се помоћу лексема са значењем ограна (*болови у рукама, ногама*) или је локлаизованост осећаја исказана самим супстантивом (*Главобоља*). Овакве реченице значењски су блиске глаголским реченицама са логичким субјектом типа *Боли ме глава* или номинализованим структурама типа *Осећам болове у глави*.

Осим као емотивна стања и осећаји који се јављају код појединца, реченице са значењем стања могу се јавити да означе и стања колективног субјекта:

(28) *Jad, tuga i četer na Čairu*. Posle katastrofalne igre niški Jugopetrol Železničar poražen je od mlade i slabe Crvene zvezde (ЕКCJ); „*Земљотрес код комишија!*” шушка шор. *Брука у кући, брука пред паланком* (ИС, Кпг, 40); *Radost Novosađana, tuga u redovima Jedinstva* (ЕКCJ); *Tuga u Pljevljima i Prijepolju*. Sahranjeni oficiri Vojske Jugoslavije Đurko Bojović i Veliša Kijanović Pljevlja (ЕКCJ).

Наведени примери показују да локализација стања колективног субјекта, за разлику од реченица која означавају стања и осећања појединаца, захтева конкретну просторну локализацију (*на Чаиру, у кући, пред паланком* итд.), а локализатори су заправо метонимијски употребљене лексеме са просторним значењем којима се означавају становници или они који бораве на том простору, а којима се приписује неко осећање.

2.6. Закључак о дескриптивним реченицама

Дескриптивне реченице само су један од семантичких подтипова супстантивних реченица у номинативу. Дескриптивна семантичка категорија обухвата више семантичких поткатегорија. То су реченице са значењем природних појава, реченице са значењем времена и места, реченице са значењем предмета опажања, реченице са значењем процеса и реченице са значењем стања. Сви издвојени семантички подтипови дескриптивних

реченица начелно имају исти структурни образац: супстантив или супстантивну синтагму у номинативу, а разлике међу њима тичу се јединица које чине њихово лексичко-семантичко језгро, као и специфичности у структурирању синтагматских јединица код поједних типова.

Најчешће се као једнолексемске реализују реченице са значењем природних појава, које смо поделили у две семантичке подгрупе: реченице са значењем природних појава (*Киша, Снег, Пљусак*) и реченице са значењем стања односно околности у природи (*Тишина, Врућина* и др.). Као једнолексемске реализују се и дескриптивне реченице са значењем места, уколико се ради о тачно одређеном топониму (*Београд. Хановер*) или са значењем времена (*Ноћ. Јутро*). Уколико се реченицама са значењем места исказује неко уопштено место биће исказани супстантивном синтагмом (*Светла, топла судница*). Синтагматска структура обавезна је и за реченице са фазним временским значењем (*Почетак марта месеца*).

Семантички подтип дескриптивних реченица са значењем предмета опажања реализује се у три семантичке варијанте: као опажање предмета у ентеријеру, као опажање предмета и објеката у екстеријеру и као опажање детаља физичког изгледа неког лика. Док се предмети и објекти у ентеријеру и екстеријеру најчешће јављају проширени адвербијалним одредницама (*У соби кревет, сто и столице*), детаљи који се опажају на некој особи најчешће су проширени адјективним одредбама (*Велик нос, Златни сат* и др.). Стога се код првих јавља и локациона, а код других посесивна семантичка компонета.

Процесуалне дескриптивне реченице такође се реализују у неколико семантичких подтипова: као појаве чулне (аудитивне или олфакторне) перцепције или као друштвене или индивидуалне активности, које укључују и вербалне односно комуникативне активности. Док код појава аудитивне перцепције њен изазивач може бити исказан субјекатским генитивом у оквиру супстантивне синтагме (*Страховит крик девојчице*), али није обавезни члан конструкције, код олфакторних појава је обавезни члан супстантивне синтагме (*Мириш шуме, Смрад закланих душа*). Код друштвених активности њихов вршитељ најчешће није исказан, и подразумева се као општи, колективни субјекат (*људи*), а код индивидуалних је тај вршилац само говорно лице.

Реченице са значењем стања, било психичких било физичких, могу подразумевати стања које осећа говорно лице или које осећа неко друго лице или колективни субјекат. Најчешће се реализују у синтагматском виду, са проширењима локационог (*У срицу чемер и јад*) или адјективног типа (*Велика ватра*). Уколико се исказују стања која осећа говорно лице или у претходном контексту исказани субјекат, није обавезно њихово исказивање у структури непредикатске реченице. Међутим, уколико се стања приписују колективном субјекту, он ће у супстантивној реченици бити исказан или субјекатским генитивом (*Радост Новосађана*) или метонимијски употребљеним локализаторима (*Туга у Новом Саду*).

Осим према структурним и лексичким карактеристикама, на семантичком плану издвојени подтипови дескриптивних реченица разликују се и према могућности навођења субјекта као изазивача (каузатора) или доживљавача (експиријенса) коме би се одређене

појаве могле приписати.⁴¹ Тако би у групу појава које се не могу приписати неком субјекту спадале прве три издвојене категорије дескриптивних реченица: реченице са значењем природних појава, реченица са значењем простора и времена и реченица са значењем предмета опажања. Групи реченица којима се може приписати субјекат припадају процесуалне реченице и реченице са значењем стања.

Што се самог супстантива у структури непредикатске дескриптивне реченице тиче, њега бисмо најближе могли одредити као *егзистијенс*. Такав супстантив „представља неутралну семантичку улогу којим се идентификују актанти као носиоци неких особина, њихове просторне, временске и друге релације. Тако семантизовани актанти нису покретачи радње, нити носиоци стања, већ се само реферише о њиховом постојању или присуству неке друге релевантне појединости у вези са њима” (Алановић 2006: 220). Стога се код појединих аутора и наговештава њихова егзистенцијална компонента. Ипак, од егзистенцијалних реченица одваја их немогућност навођења глагола *бити* или *имати* у егзистенцијалном значењу у предикатски еквивалентној реченичној варијанти, што је сасвим уобичајено код правих непредикатских егзистенцијалних реченица о којима ћемо говорити у наредном поглављу.

Разлика између појединих семантичких подтипова дескриптивних реченица уочава се и када се упореди употреба непредикатских дескриптивних реченица са њиховим предикатским еквивалентима. Код појединих типова непредикатске реченице само су стилски условљена варијанта, а то су непредикатске реченице са процесуалним и са значењем стања које се знатно чешће реализују у предикатском виду. С друге стране, реченице са значењем предмета опажања чешће се реализују у непредикатском виду. То важи и за реченице са значењем простора и времена, док се реченице са значењем природних појава подједнако употребљавају и у предикатском и у непредикатском виду.

⁴¹ Шведова дели номинативне реченице на два комплекса: *не лично-субјектне предложенија* и *лично-субјектне предложенија* (Шведова 1980: 324).

3. НЕПРЕДИКАТСКЕ РЕЧЕНИЦЕ СА ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛНИМ ЗНАЧЕЊЕМ

Егзистенцијалне реченице у србистичкој научној литератури још увек нису у потпуности описане, премда су се први радови о њима појавили пре четрдесетак година. Тако Милка Ивић (Ивић 1982) пише о словенским егзистенцијално-локационим реченицама, а Сњежана Кордић о глаголима *имати* и *бити* у „lokacijsko-egzistencijalnim rečenicaма” (Кордић 2002: 143–170).⁴² У уводу свог рада С. Кордић истиче да увид у радове који покушавају дати неку дефиницију егзистенцијалне реченице показује колико је у ствари тешко одредити шта се под егзистенцијом подразумева, те да начелно можемо разликовати три типа егзистенције. Први тип била би свевременска, апсолутна, чиста егзистенција, илустрована примерима *Има ли Бога? Постоји ли Бог?*; други тип конкретна егзистенција везана за одређену ситуацију, која се исказује структурама попут *У селу има неколико удовица*, а трећи тип била би конкретна егзистенција с имплицираном могућношћу њене искористивости, као у примеру *На столу има колача*.⁴³

Егзистенцијалне реченице тема су и у раду Милоша Ковачевића *Пунозначна и копулативна употреби глагола бити* (Ковачевић 2005а), где се такође говори о егзистенцијалним, као и локационо-егзистенцијалним реченицама. У већ поменутом раду И. Лазић Коњик истиче да је основно значење „егзистенцијалних исказа (реченица) указивање на постојање у свету уопште или указивање на постојање или присуствовање објекта (предмета) о коме се говори у одређеном тренутку времена, на одређеном месту” (Лазић Коњик 2009: 368). Тај обим појма предмета постојања, како даље ауторка наводи, „може бити и конкретан предмет или лице, и апстрактан појам који се односи на разне категорије: појаве, осећања, представе, догађаје и сл.” (Лазић Коњик 2009: 369). У раду се наводи и да се егзистенцијално значење првенствено изражава реченицама које у својству предиката имају неки од егзистенцијалних глагола (*бити*, *бивати*, *постојати*, *живети* и сл.) или глаголе *имати* и *налазити се* употребљене са значењем егзистенцијалних глагола, потом номинативним реченицама, а затим и реченицама са различитим пунозначним глаголима који могу иступати у својству егзистенцијалних глагола: *појавити се*, *искрснути*, итд. „Има такође и веома много примера у којима се глагол испушта” (Лазић Коњик 2009: 366). Реченицама са „испуштеним” глаголом заправо су негиране супстантивне егзистенцијалне реченице којима се исказује непостојање или неприсуство субјекта: „В отрицательных номинативных предложениях воспринимаемая ситуация описывается как отсутствие ожидаемого или возможного предмета, события” (Бондарко 1996а: 61).

Говорећи о дескриптивним реченицама, указали смо на то да се и код појединих подтипова дескриптивних реченица јавља егзистенцијална семантичка компонента.

⁴² Наслова ових радова јасно упућују на то да су се аутори у њима бавили реченичним структурама у којима се јављају и егзистенцијално и локационо значење, која је често тешко одвојити једно од другог.

⁴³ Кордић (2002: 147) истиче да има и другачијих подела, попут Мразекове (Мразек 1990), који разликује 1) значење постојања нечега које може бити апсолутно и релативно (чиме обухвата сва три горенаведена типа), 2) значење места и времена и 3) значење атмосферско-природних координата.

Међутим, код дескриптивних реченица није могуће успоставити еквиваленцију са предикатском реченицом у којој би био реализован неки од егзистенцијалних глагола, првенствено *бити* или *имати* (уп. Шпис 1987, Стипчевић 2019), каква је могућа код егзистенцијалних реченица. Могућност навођења глагола егзистенцијалног значења по правилу подразумева експлицирање граматичког субјекта у номинативу код лично употребљених егзистенцијалних глагола (*Постоји срећа*) или логичког субјекта у генитиву код безлично употребљених глагола имати/бити (*Има среће/Било је среће*).

Будући да се у непредикатским реченицама не реализује егзистенцијални глагол, значење егзистенције исказује се односом супстантива у генитиву⁴⁴ и њему придруженог елемента који омогућава исказивање егзистенцијалног значења. На основу типа тог додатног елемента, из анализираног корпуса издвојили смо три структурно-семантичка подтипа егзистенцијалних реченица: квантификационе, негиране и презентативне егзистенцијалне реченице.

3.1. *Егзистенцијалне квантификационе реченице*

Егзистенцијална квантификација у савременом српском језику, како је у литератури уочено, исказује се имперсоналним егзистенцијалним реченицама са глаголима *имати/бити* и субјектом у генитиву, типа *Има све мање музике/Има све више студената: Музике је све мање/Студената је све више* (уп. Ковачевић 2005а: 214; Кордић 2002: 152). Корин констатује да је у „оваквим реченицама, са становишта функционале реченичне перспективе, улога глагола смањена” (Корин 1997: 51), те да је њима истиче веза тог предмета или појаве с неким другим појмом именске или квантитативне природе. Управо то чине и непредикатске реченице: потпуна реченична информација пренесена је у егзистенцијално-квантификационим реченицама везом оствареном између квантификатора и супстантива, па овакав реченични модел можемо записати формулом: **Kvan + S(N₂)**. И Симић у оквиру номинација говори о могућности заменичких и бројевних речи да буду употребљене као номинацијске (Симић 2000: 115), а у *Комуникативној граматици руског језика* (Золотова, Онипенко, Сидорова 2004: 108) квантитативне реченице издвојене су у засебан тип реченица у односу на супстантивне реченице.

⁴⁴ За разлику од србистичке литературе, у којој није много пажње посвећено непредикатским реченицама, у руској литератури посебна пажња приликом анализе ових реченица посвећена је односу номинативних и генитивних реченица. Тако је још Шахматов издвојио као засебне типове непредикатских реченица *именные номинативные предложения* и *именные генитивные предложения* (Шахматов 2001: 50–61). Лекант, такође, говори о два структурна типа супстантивних реченица: „Поэтомu в системе именных односoсaтaвных предложений целообразно различать два структурных типа – номинативные (главный член выражен существительным в именительном падеже) и генитивные (главный член выражен существительным в родительном падеже)” (Лекант 2004: 132). За разлику од Шахматова и Леканта, у Академијиној *Руској граматици* део реченица које се реализују у горми супстантива исказаног генитивом сврстава се међу једнокомпонентне реченице (*Народу! Цветов!*), а део у двокомпонентне реченичне моделе (*Много цветов, Нет времени*) (Шведова 1980: 97).

Иако се поједини типови дескриптивних супстантивних реченица (пре свега они који означавају предмет опажања) реализују се и у варијанти непредикатских егзистенцијално-квантификационих реченица⁴⁵, даљу поткласификацију егзистенцијално-квантификациони реченица нећемо вршити према лексичко-семантичком типу супстантива у њиховом саставу, већ према семантичком типу квантификатора.⁴⁶ У зависности од семантике квантификатора, егзистенцијално-квантификационом реченицом исказаће се да постоји 1) велика количина/мера субјеката (*много, превише, доста, довољно* и сл.), 2) мала количина/мера, 3) неодређена количина, 4) одређен или приближно одређен број субјеката.

3.1.2. Постојање великог броја или велике количине субјеката исказује се прилошким квантификаторима *много, доста, превише, сувише, довољно, безброј* и сл:

(1) Кад се путник вратио, имао је шта да прича: „*Много Мађара!* Нисам знао да их је толико у тој њиховој Пешти” (ИС, Кпг, 14); И јесте проострана. *Много кућа и много народа* (ИА, Па, 39); Hvatam ga pod ruku, odvodim ga napolje. Užasno dug put između stolova... *Mного stolova*, nikako da stignem do bašte (ЕКCЈ); Sve se natapa, zaliva, opija. Po brodu *mnogo malih ugodnih kabina. Много tajni* (ЕКCЈ); Sve je to više nego dovoljno da budu nervozni, umorni do tačke pucanja, dekoncentrisani. Takav dan lakše prođe uz две - три или више flaša piva. *Suviše preduslova za tragediju na nezaštićenoj skeli* (ЕКCЈ); Rečitost je njegova snaga i njegova slabost. *Suviše cveća, suviše ukrasa, figura, i patosa* (ЕКCЈ); Amerikanci nude (i projektuju) svoj antiraketni štit Japanu i Tajvanu. *Previše razloga za kinesko pozorenje i, ne samo " preventivno ", reagovanje* (ЕКCЈ); *Previše đavolskih znamenja na jednom mestu* (ЕКCЈ); *Bezbroy konzervi, kutija koje su izbeglice dobijale kao pomoć* (ЕКCЈ); *Bezbroy okićenih jelki po trgovima, parkovima, dvorištima, u izlozima* (ЕКCЈ); Petar Porobić, trener Jadrana mirno je komentarisao: *Dosta nervoze na kraju*, imali smo remi, na kraju smo i mogli da izgubimo sa većom razlikom (Б92).

Квантификовану егзистенцијелност неког субјекта карактерише просторна или временска локализованост, исказана у самој непредикатској конструкцији (*по броду, на крају*) или у ширем контексту. Исказивање овог подтипа егзистенцијелности увек је у вези са одређеном ситуацијом или конкретним догађајем.

Значење неодређено велике количине или броја исказује се и супстантивним квантификаторима, тзв. квантификативима, „*именицама у којих је у значењу садржана количина, а које могу послужити и као својеврсна мјера*“ (Зника 2002: 97):

(2) На столу *хрна парира, гомила скица и разбацаних оловки* (МД, Бос, 149); Већина уличних бројева, и на парној и на непарној страни, делило је једно великоо заједничко

⁴⁵ О односу супстантивног исказа и квантификатора у србистици (и сербокроатистици) досада је писано у више наврата (Ивић 1973, Зника 2002, Бадурина, Прањковић 2016). Односом егзистенције и квантификације бавила се у докторској дисертацији Бранка Младеновић (Младеновић 2016).

⁴⁶ Нешто другачију класификацију квантификационих реченица предлаже Шведова је у Академијиној *Руској граматичици*. Тамо се квантификационе реченице дела у две групе: 1) В предложениях сообщающих о мере количества; 2) В предложениях сообщающих о достаточности, избыточности или недостаточности (Шведова 1980: 331).

двориште. А у њима *гомила деце* (ММ, Сбф, 165); Данас око нас *тушта и тма* Бранки психолога (ММ, Сбф, 16); *Masa ljudi okolo*, а ја stojim sa budalom koji drži prst zakačen na osiguraču od bombe (ЕКСЈ); На благajnama, као и безброј пута до сада, *para ko plevе* (ЕКСЈ);

У позицији супстантива квантификатора може се јавити и идиоматизована јединица (*тушта и тма, ко плевe*).

3.1.1.1. Посебно место међу егзистенцијално-квантификационим реченицама припада реченицама са прономиналним адвербијалима *колико* и *толико*. И једне и друге изражавају велику количину/број егзистената, уз додатну семантичку компоненту изненађења или одушевљења тим бројем, односно неочекиваности великог броја егзистената. Управо због тих додатних семантичких карактеристика, овакви искази често су екскламативно интонирани, те их у својим истраживањима о екскламативности помиње Миланка Бабић (Бабић 2010, 2019), усмеравајући анализу ка фреквентнијим формама са прилозима *како* и *колико*. Она издваја структурни модел *Колико* + *N2* + (*VF*), док модел са прилогом *толико* не бележи у својим радовима⁴⁷. Конструкције са заменичким прилозима међу наспрамним номинацијама помиње и Радоје Симић, наводећи да је такав тип номинације „врло ефикасан са актуализацијског гледишта, јер не само да је усмерен на денотат, већ га и врло јаким нагласком посебно истиче” (Симић 2000: 120).

У истраживаном корпусу бројнији су примери са квантификатором *колико*, релаизовани по моделу **Kvan** (*колико*) + **S(N₂)**:

(3) *О, колико новина, колико занимљивости и колико истине која се голим оком не опажа!* (БН, А, 190); *И колико других и колико другачијих слика кад посматрате свет кроз стакла која увећавају и која смањују!* (ИА, П, 192); Она је казала сухо: „Ти си као други“. И његове се усне презриво развукоше. Као други! *Колико бола, понижења и истине!* (ВМ, Б, 23). *Колико трагичне озбиљности у свему томе* (ДВ, Рп, 210); *Колико труда и вештине залудне, колико самозаваравања и лажи* (ДВ, Рп, 220) *Koliko samo sadržaja i toj rečenici! Koliko samo muzikalnosti u njegovom govoru* (ЕКСЈ).

У наведеним примерима упитна компонента прилога *колико* у потпуности је изгубљена, као и код квалитативних реченица са заменичким прилозима⁴⁸. Занимљиво је да позицију супстантива у већини забележених примера попуњава лексема из домена апстрактне лексике, најчешће експресивно обојене, што доприноси интензивирању експресивности ових конструкција. Емотивно-експресивна компонента оваквих исказа посебно је наглашена у последња два примера, у којима је употребљена партикула *само*, која у оваквим конструкцијама губи свој рестриктивни карактер и постаје „интензификатор емфатичког типа” (Јањушевић Оливери 2018: 135).

Нешто мање примера бележимо са количинским прилогом *толико*, грађеним по моделу **Kvan** (*Толико*) + **S(N₂)**:

⁴⁷ Као што ће и наша анализа показати, код примера са прилогом *толико* нема много екскламативних конструкција.

⁴⁸ О овим конструкцијама в. у поглављу (4).

(4) *Тoliko могућности пропадања* (ДВ, Рп, 256); *Toliko skrovitih mesta na Kalemegdanu* (ЕКCЈ); *Toliko dobrih emocija, neočekivanih, od ljudi koje sam nekako drugačije video* (ЕКCЈ); *Toliko velikih imena na jednom mestu, a ipak toliko jednostavnosti u ophođenju* (ЕКCЈ); *Sa prijateljicom i njenom ćerkom sam bila na Trgu republike* i ne pamtim da sam skoro nešto slično doživela. *Toliko ljudi!* (ЕКCЈ); *Toliko doktora i lekova u zabitaj Gojnoj Gori!* (ЕКCЈ).

Са прилогом *толико* нешто је више примера са супстантивом који је конкретне природе (*људи, доктора, лекова*). Таква егзистенцијелност просторно је локализована у самој конструкцији (*на Калемегдану*) или ширем контексту (*на Тргу републике*).

И реченице са прилогом *колико* и реченице са прилогом *толико* често творе наспрамне пропорционалне конструкције:

(5) *Колико људи, толико ћуди* (разг.); *Колико пара, толико музике* (Симић 2000: 120); *Колико људи, а ниједан аутобус* ([Инстаграм](#)); И тако, једна смрт, а толико мишљења о њој (МС, Т, 507).

Овим типом конструкција исказује се или условни (*Колико буде пара, толико ће бити музике*) или контрастивни однос, који се темељи на супротстављању квантификатора (*колико/један, једна/толико*).⁴⁹

3.1.2. Свим наведеним и описаним моделима исказује се велика количина или велики број егзистенца. Супротно значење остварује се конструкцијама са прилошким квантификаторима *мало* и *премало*:

(6) *Kad stadoše jedan prema drugom, pogledaše se, zagrliše se, pa se opet pogledaše. Malo tragova od nekadašnjih sasvim mladih mladića* (ЕКCЈ); *Može se reći da su radikali pred svake izbore za prognozere izbornih rezultata bili prava enigma. Malo tzv. tvrdih pristalica* (ЕКCЈ); *Teško se prilagođava novim uslovima, zahvaljujući između ostalog i tome što SAD pokušavaju da zadrže neizmenjenu rukovodeću ulogu. Malo prostora i malo sluha* (ЕКCЈ); *Malo nade za Kruševljanke. Rukometašice kruševačkog Napretka danas igraju revanš - meč četvrtfinala Kupa kupova kao gošće u Zaporožju, protiv domaćeg Motora* (ЕКCЈ).

(7) *Premalo para, previše uvoza* (ЕКCЈ); *Premalo prostora za kulturu* - *Za kulturu u gradu ima premalo prostora i pozdravljam strategiju koja bi atraktivne i neiskorišćene prostore otvorila za alternativnu umetnost, ateljee, pozorišta* (ЕКCЈ); *Malo interesovanja za otplatu duga na rate* *Мoгућност да заостали дуг за струју измире на пет или седам месечних рата, бар како ствари сада стоје, заинтересовала је неочекивано мали број домаћинстава*(ПОЈ); *Malo bogatih, mnogo siromašnih*. *Prema podacima iz najnovijeg izveštaja Programa UN za razvoj , nesrazmera između bogatih i siromašnih dobija karakter surovih kurioziteta* (ЕКСЈ); *Počela realizacija programa za*

⁴⁹ Будући да се појединим примерима пропорционалних егзистенцијално-квантификационих реченица исказује неко опште знање, то су ретки примери непредикатских реченица које припадају генеративном комуникативном регистру, за који се у *Комуникативној граматици руског језика* наводи да саопштава „обобщенную информацию, соотнеся с жизненным опытом и универсальным знанием” (Золотова, Онипенко, Сидорова 2004: 33).

zapošljavanje. *Malo dobrih ideja* (EKSJ); Muke Republičkog centra za talente. *Malo novca za nadarene* (EKSJ).

Оваквим конструкцијама не исказује се нужно опозиција према великој количини, већ се може исказати и да постоји извесна количина више различитих егзистенаса:

(8) *Evo, vidite. Malo kupusa, malo paradajza, malo luka i po neki kukuruz* - pokazuje svoje imanje Milunka (EKCJ); *Obeležen jubilej jednog od najpopularnijih domaćih filmova. Malo nostalgije, malo gorčine* (EKCJ);

Егзистенцијално-квантификационим реченицама често се исказује тенденција раста односно смањења броја/количине субјеката, што се исказује прилошким изразима *све више* односно *све мање*:

(9) *Sve više vanbračnih zajednica*. Učestale su i TV emisije na ovu temu (EKCJ); *Sve više potvrda da je ruska mafija finansirala Savez demokratskih snaga (SDS) i Fondaciju "Budućnost za Bugarsku"* (EKCJ); *Sve manje vode i u Prespanskom jezeru* (EKCJ); *Sve manje svadbi i kolevki pod Rudnikom* (EKCJ); *Sve manje oglašavača, sve veće oslanjanje na Internet, sve više kanala, sve manje vremena, sve manje čitalaca, sve manje strpljenja* (EKCJ); *Sve manje nade za 228 putnika i članova posade "Er Fransovog" aviona, koji je nestao sa radara iznad Atlantika* (EKCJ).

Када се упореде модели за исказивање егзистенцијално-квантификационог значења, јасно је уочљиво да има више модела којима се исказује велика количина у односу на малу количину (мали број) неког субјекта, те да се непредикатским реченицама указивање на већу количину врши адвербијалним, супстантивним и адвербијално-прономиналним квантификаторима, док у истраживаном корпусу бележимо само адвербијалне квантификаторе за исказивање мање количине од оне која је очекивана и подразумевана.

Већина забележених примера потиче из публицистичког функционалног стила, и то углавном из наслова и поднаслова чланака, па можемо закључити да су квантификационе егзистенцијалне непредикатске реченице типичне за овај сегменат текста. Стога оне припадају информативном⁵⁰ комуникативном регистру. С друге стране, реченице са заменичким квантификаторима припадају реактивном⁵¹ регистру јер је њихов примарни комуникативни циљ исказивање реакције на превелику (и неочекивану) количину егзистенаса.

3.1.3 Конструкцијама са квантификатором *неколико* исказује се неодређени број бројивих субјеката, и то оних субјеката које смо код дескриптивних реченица одредили као предмет опажања:

⁵⁰ Под информативним комуникативним регистром у *Комуникативној граматици руског језика* подразумевају се „сообщения о фактах, событиях, свойствах, поднимающиеся над наблюдаемым в данный момент” (Золотова, Онипенко, Сидорова 2004: 29).

⁵¹ Под овим комуникативним регистром подразумева се изражавање оцењивачке реакције на неку ситуацију (Золотова, Онипенко, Сидорова 2004: 33).

(10) Између сламних округлих кућица, чије су основе од набијене земље, *неколико грађевина чудне конструкције од сасушене глине* (ПП, А, 56); *Nekoliko velikih kamiona ispred samog ulaza* (ЕКСЈ); *Prolazili su kraj pustih sela. Nekoliko jadnih, groznih, sirotih, odrpanih čivuta* (ЕКСЈ).

3.1.4. Насупрот њима, конструкцијама са кардиналним бројевима и бројним именицама исказује се тачно одређен број субјеката:

(11) *Nikada policija nije bila ekspeditivnija. U kancelariji dvojica policajaca. Jedan me ignoriše, drugi ljubazan tek toliko da nije neljubazan* ([Пешчаник](#)); *Кад се нешто запали и изгори, зна се шта остаје: гомила пепела, да је изјутра раздува ветар! А овде, од све штете, једно разбијено стакло...* (МД, Гпка, 22); *Свуд око куће брисан простор, башта чак доле, иза споредних зграда. Два везана вучјака, и једно пуштено чобанско псето* (ИС, Кпг, 24); *Стари ће се повампирити кад осети који ће салаш на лето да дели његову жетву. — Хја, тако је то било и биће код трулих газда. Једна беба, десет вампира* (ИС, Кпг, 26); *Једна кућа, на хиљаде прича* (ММ, Сбф, 162).

Оно што разликује семантички подтип квантификатора изражених бројевима од осталих постипова јесте да се у њима може исказати и номинативни субјекат, у квантификативној конструкцији са бројем *један*.

И непредикатске конструкције са одређеним бројевима могу творити наспрамне конструкције засноване на супротстављању квантификатора исказаним бројевима, у којима број један (као представник категорије једине) ступа у опозитни однос према бројевима који означавају множину, односно већи број субјеката: (*један/десет, један/на хиљаде*).

Квантификација се може исказати и у непредикатском презентативном моделу реченице, о чему ћемо говорити у оквиру разматрања о презентативним реченицама.

3.1.5. У посебан семантички подтип издвојили смо квантификационе непредикатске реченице са значењем **ексклузивности**. Овакав модел егзистенцијалне реченице постиже се употребом рестриктивног конкретизатора *само*, па се модел остварује по обрасцу ***Samo* + S(N₁)**. Њихова специфичност огледа се не само у структурном моделу, већ и у специфичном текстуалном окружењу. Оне, наиме, захтевају негирани контекст пред собом:

(12) *Ни једног Хаима. Ни црне Акре. Ни људских зала, ни наде и отпора који их увек прате. Ничега нема. Само снег и проста чињеница да се умире и одлази под земљу* (ИА, Па, 121); *Samo, oko njega nije bilo ni ljudi ni životinja. Samo pesak, bezvodni prostor kao nebo prostran i iza njega grad gradova* (ЕКСЈ); *Žive duše nije bilo. Samo brdo* (ЕКСЈ).

Како наведени примери показују, контекстом се негира постојање неколико субјеката, да би се непредикатском реченицом са значењем ексклузивности исказало постојање једног субјекта. У наведеним примерима тај субјекат исказан је супстантивом/супстантивном синтагмом у номинативу (*снег и проста чињеница, песак*), што указује на чињеницу да из овог модела изостаје неки лично употребљени

егзистенцијални глагол, док је у контексту који му претходи употребљен безлично глагол *имати* односно *немати* који захтева субјекат у генитиву (*Хаума, Акре, зала, наде, отпора, ничега*). Наведени примери могли би се посматрати и као силепсичке конструкције, и то конструкције у којој се удружују силепса субјекатско-предикатске везе с координацијом више именица у позицији субјекта и силепса негације (Ковачевић 2015: 219):

Није било ни људи ни животиња [←Било је само песка].

Посматране на овај начин, наведене конструкције не би биле типичне непредикатске, с обзиром на то да је предикатска лексема (само са различитом истинитосном вредношћу) садржана у претходном контексту. Међутим, неретко и из претходног контекста изостаје предикат:

(13) Ничега што карактерише једну варош: ниједног дућана и ниједне кафане. *Само неколико бенгалoa за станове чиновника*, баш као да је то каква летња бања усред Америке (РП, А, 26); Ноћу штекће лисица и узрујају се пси. Никад мира. *Само зној и смола и непрестан тлак на умртвљен мозак*. (ИА, Ж, 14); Изашао је у ходник. Нигде никога. *Само вриска са крова зграде, дозивање у помоћ и хук воде* (Нк, С28, 106); *To je trebalo videti, seća se Janković. Samo jedna baraka, a okolo neprohodna štuta, makija, drača i smeće* (ЕКCЈ).

Уколико се осврнемо на семантику супстантивне лексеме у овим конструкцијама, видећемо да овакве реченице могу изражави већину оних семантичких подтипова који постоје код дескриптивних реченица: појаве у природи (*снег, зној, смола*); предмет опажања (*брдо, неколико бенгалoa*); чулна перцепција и процеси (*вриска, хук, дозивање*). И оне су, попут дескриптивних реченица, исказане супстантивом у номинативу,⁵² али их егзистенцијалним приближава контекст у коме се реализују:

(14) Када су се сви поизували и извадили празилук из својих кеса, није више било места за предрасуде. *Само бруталне чињенице и још бруталнији мириси* (ММ, Сбф, 18); Али бојим се да правих одговора нема. *Само непрестана борба* (ММ, Сбф, 190); *Nije bilo ni zvuka. Ni jauka. Samo tišina. Onostrana tišina. Mirnoća pakla u kojem nema zvuka, ni slavu, ni jauka bolnih, ljudskih reči prvog jezika, niti svih drugih, nežnog pređenja mačke, niti samrtnog* (ЕКCЈ); *Njegova misao ne postoji. Samo ovaj deo površine zemlje, jedne od kosmičkih tela u noći, u opštenju sa drugim telima, drugim kosmičkim silama u prostoru* (ЕКCЈ); *Taj grom i munja u isti mah mleli su sve živo pred sobom ne ostavljajući ljudskim bićima nimalo vremena da shvate šta se događa; ni reč za molitvu, za pokajanje. Svuda samo krici, jauci, potoci krvi. Veličanstveno odavanje počasti boginji smrti. Pir kakav dugo nije viđen u ovim krajevima, o kojem će se potom godinama pričati* (ЕКCЈ).

⁵² Забележили смо само један пример са генитивним субјектом: *На све стране зврји празнина, а у њој нигде одбаченог парчета хлеба, ни јабуке опале крај плота, ни диње ни краставца којима би се заварала глад, ни ораха откотрљаног далеко од стабла, ни пшеничног класа да се у пролазу убере. Ничега, сем зеља и коприва...* (МД, Гпка, 123).

3.2. *Негиране егзистенцијалне реченице*⁵³

Док се квантификационим егзистенцијалним реченицама исказује постојање веће или мање количине субјекта, а ексклузивним егзистенцијалним само једног одређеног субјекта, негираним непредикатским реченицама исказује се супротно, односно исказује се одсуство субјекта, његово непостојање. Ово су, дакле, непредикатске реченице са одричном истинитосном вредношћу. Будући да се истинитосна вредност реченице по правилу везује за предикат, у реченицама без предиката негација се исказује другим структурним средствима, а модел непредикатске негиране егзистенцијалне реченице можемо записати на следећи начин: **Neg + S(N₂)**. Позицију негатора попуњавају различите лексеме, па се на основу тога која се јединица остварује у позицији негатора издвајају и неколики подмодели егзистенцијалних непредикатских реченица. Први модел подразумева партикулу *ни* и супстантив у генитиву; други супстантивну синтагму са атрибутима *ниједан/никакав*; трећи субјекат исказан заменицом *нико/ништа* у форми генитива, а четврти негаторе у виду адвербијала.

3.2.1. Први издвојени модел подразумева партикулу *ни*⁵⁴ у позицији негатора. За партикулу *ни* као пресупозицијски интензификатор Ана Јањушевић Оливери наводи да у делу „реченице изван предиката указује на то да истакнути субјекти нису детерминисани глаголском радњом као ни неки други њима слични садржаји” (Јањушевић Оливери 2018: 61). С обзиром на то да се егзистенцијалним реченицама не указује на радњу него на (не)постојање субјекта, можемо рећи да се партикулом *ни* указује на непостојање истакнутог егзистенца, као ни њима сличних садржаја:

(15) Два пута је, у трагању за рибом, прошао онуда с корпом у руци; узалуд. *Ни мренице!* (МД, Гпка, 206); *Ни ветра, ни облачка* (МД, Бос, 79); Ни о погребу мужевљевоу, ни после погребца није темељно променила тоалету. *Ни праве црнине, ни вела*, него оно што је навикла да носи при раду, и због рада. (ИС, Кпг, 33); *Ni robe, ni povca* (ЕКСЈ); *Ni reči o zaknutim srpskim penzionerima* (ЕКСЈ).

Осим тога, када партикула *ни* „стоји уз лексему којом се означава дио нечега или која се имплицитно доводи у градуативни однос” (Јањушевић Оливери 2018: 62) може се, између осталог, сугерисати да не постоји ни најмања количина егзистенца, односно да он није присутан ни у најмањој могућој мери. На то указује и Бондарко: „Отрицание может сопровождаться умалением количества или размеров ожидаемого явления” (Бондарко 1996а: 55). Такав субјекат исказан је најчешће субординираном синтагмом у којој је управни члан или нека лексема са значењем мале количине (*кап, траг, трунка, дашак* и

⁵³ Модел негираних, као и модел презентативних егзистенцијалних реченица описани су у раду *О беспредикатским егзистенцијалним реченицама са логичким субјектом у генитиву* (Деспотовић 2023а). Овде износимо унеколико измене и проширене резултате истраживања спроведеног у том раду.

⁵⁴ Катичић сматра да су ово негиране реченице са објектом, наводећи да се „može izostaviti zanijskan glagol imati (nemati) jer se on uz objekt u genitivu uvijek lako razume” (Катичић 2003: 145), за шта даје примере *Ни вјетра ни мухе, све је угуло у тмини* и *Цио мјесећ дана у кући ни за лијек мира*.

сл.)⁵⁵ или количински прилог *мало*, који у споју са партикулом *ни* даје сложени прилог *нимало*:

(16) *Ни трага од неке женске косе* (ИА, ЖКН, 27); *Од пожара ни трага* (ИА, Ж, 23); Time је почео neočekivani и nagli preobražaj. *Ni traga od jučerašnje zlovolje, ni pomisli na bežanje*, samo želja da ova lepota potraje što duže (ЕКCЈ); *Ni traga želje za osvetom i pobunom, ni trunke mržnje*, dok započinje priču o svojoj ličnoj tragediji (ЕКCЈ); U javljanjima iz pekinškog studija, novinari su često delovali umorno, zbrzano i dekoncentrisano. *Ni trunke poletnosti* (ЕКCЈ); Stevo Karapandža danas priča s puno optimizma, čak i za ono neprijatno što је doživeo kaže da su mu možda učinili uslugu. *Ni trunke prekora*, samo lavina pozitivne energije (ЕКCЈ); Površina reke је nepomična; *ni daška vetra, ni najmanjeg talasa* (ЕКCЈ); Za prolaz do manastira čekali smo dugo jer su vojnici kontrolisali kola u kojima је bio vladika. *Ni malo poštovanja*, a dosta osornog ponašanja (ЕКCЈ).

3.2.2. Други издвојени модел подразумева негатор исказан одричним заменичким квалификаторима *ниједан* и *никакав*, у чије значење партикула *ни* уноси значење непостојања субјекта *ни* у најмањој мери, односно *ни* у каквом облику:

(17) И где чуда! Воз је био празан. *Ниједнога путника*, ни трага од јада, несреће и чемера (НК, С28, 373); Guvernerova palata dominira tim vrtom, prostranim proplancima i širokim stazama; ničega što karakteriše jednu varoš: *nijednog dućana i nijedne kafane* (ЕКCЈ); Ohladio se voz, trljao sam ruke, onda kolena. *Nikakvog odjeka, lupe* - voz је mrtav (ЕКCЈ); Glava, zavaljena unazad, nije se videla u senci. *Nikakvog šuma* (ЕКCЈ); Bila је to obična studentska soba. Ničeg zastrašujućeg u njoj, *nikakvih urlika namučenih duša, nikakvih trozubaca* (ЕКCЈ); То што чини потпуно је бесмислено. *Nikakve koristi za njega, nikakve naročite štete za druge* (ЕКCЈ).

Осим субјекта исказног супстантивом у генитиву, код овог модела бележимо и примере реализованог егзистенцијалног у номинативу, који се реализују по моделу **Neg + S(N₁)**.

(18) За много година *никакав сумњив знак око његове куће, никаква крађа ни уцена* (ИС, Кпг, 29); Меј и други црнци зову га кроз мрак и њихови дивљи уплашени гласови разлежу се преко саване на читав километар. *Никакав одговор* (РП, А, 59); Prvi problem је што nedostaje opis Boga. *Nikakva jasna predstava, nikakva njegova slika* (ЕКCЈ).

То упућује на чињеницу да из наведених примера изостаје неки лично употребљени егзистенцијални глагол (*јавити се, постојати* и сл.).

3.2.3. У глаголским егзистенцијалним реченицама у којима долази до конгруенције негација између субјекта и предиката „логички субјекат може бити исказан одричним заменицама *нико* и *ништа* у генитиву, или генитивном именичком синтагмом са конгруентним атрибутом исказаним неком одричном придевском заменицом (*никакав, ничији*⁵⁶, *ниједан*) (Петковић 2023: 127). Редукцијом глагола из тих реченица, реченични

⁵⁵ Овакви искази углавном представљају фразеологизоване структуре (*Ни трага ни гласа*).

⁵⁶ Нисмо забележили примере беспредикатских реченица са атрибутом *ничији*.

модел своди се на такав негирани субјекат, односно негатор и субјекат садржани су у истој јединици.

3.2.3.1. Уколико је субјекат исказан само одричном заменицом *нико* у облику беспредлошког генитива, обавезно је праћен зависном релативном клаузом:

(19) Граја јача, нестрпљење расте, а никог да каналише неиздржљиву збрку (МД, Бос, 74); I ničega što bi mu to iščekivanje učinilo lakšim i nikoga ko bi mu pomogao! (ЕКСЈ); Sve u svemu - nikoga da pritekne u pomoć (ЕКСЈ); Nigde ni najjednostavnije table sa opštim podacima, pa da pročitaju. Nikoga da izađe pred njih i da im objasni (ЕКСЈ).

Будући да одричне заменице представљају „негацију неодређених квантификатора с том разликом да одричне заменице својим катафоричким упућивањем на адјективну клаузу истичу да нема ниједног референта који би одговарао критеријуму постављеном у адјективној клаузи” (Русимовић 2017: 65), захтевају уз себе релативну рестриктивну клаузу.

Наведене примере могли бисмо тумачити у смислу егзистенцијалне (не)расположивости, будући да се њима исказује непостојање, одсуство субјекта који би могао бити од помоћи у одређеној ситуацији⁵⁷.

3.2.3.2. Уколико је егзистенцијенс исказан заменицом *ништа* у форми беспредлошког генитива, праћен је или релативном клаузом или атрибутима који су кондензатори релативних клауза:

(20) Ничег распуштеног, досадног и грохотног у његовоме смеху... Иначе дуж целе реке нигде ни комадића европске одеће, која је тако ретка већ и у Басаму (РП, А, 21); Страсно слутим и разбихам значења свих тих, разноликих кретњи и померања око мене. Ничег сувишног, ни случајног (МД, Зс, 19); Ничег у мени што се надима, ничег што труне (МД, Бп, 9); Ничег за шта би се у лету ухватио (ИА, 3, 57) То nije Hamlet za tinejdžere. Ničeg od spoljnje lepote, naočitosti i rečitosti (ЕКСЈ).

3.2.4. Четврти модел негираних егзистенцијалних непредикатских реченицама подразумева адвебријални негатор, исказан заменичким прилозима *нигде*, *ниоткуда*, и *никада*, као и прилошким изразима *ни у најави*, *ни на видику* и *ни на помолу*. Претежно „се јављају у реченицама са афирмативним субјектом, и стога су они показатељи неегзистенцијелности субјекта, а спацијална односно темпорална компонента код таквих примера потиснута је (не)егзистенцијалном” (Деспотовић 2023а: 210).

3.2.4.1. Забележени примери из нашег корпуса показују да се реченице са прилогом *нигде* могу реализовати у две варијанте: са ненегираним (21а) и са негираним субјектом (22б):

(21а) Нигде живе душе, нигде трага човечјем стану! (ИС, ПиН, 41); Шта је овде Бог наваљао пусте земљурине! Нигде шљунка, нигде коштице, пропадаш као у тесто (ИС,

57 Више о семантичкој поткатегорији егзистенцијалне расположивости биће речи у оквиру анализе презентативних реченица са *ено* (уп. ниже 3.3.3).

Кпг, 47); *Нигде* хлада, осим око зидова (МД, Зс, 31). На све стране зврји празнина, а у њој *нигде* одбаченог парчета хлеба, ни јабуке опале крај плота, ни диње ни краставца којима би се заварала глад, ни ораха откотрљаног далеко од стабла, ни пшеничног класа да се у пролазу убере. (МД, Гпка, 123); Воде су се сјуриле у реку, а река удрила главом у зид, и ћути. *Нигде* бистрог плићака који радосно звони и преко којег, лака и босонога, претрчава вода! (МД, Гпка, 273). *Нигде* више Лисабона ни његових жена (ИА, П, 23); *Нигде* пене, ни набора (РП, А, 15); *Nigde ploče na groblju* (ЕКСЈ).

(21б) Изашао је у ходник. *Нигде* никога. Само вриска са крова зграде, дозивање у помоћ и хук воде (НК, С28, 106). Lokomotiva je jednako puštala paru, bilo nam je toplo. *Nigde nikakvog zveka* (ЕКСЈ); *Nigde nijedne reči* о већању Stevana Filipovića, о трагичном догађају из rata (ЕКСЈ).

Код реченица са афирмативним субјектом прилогом *нигде* исказује се непостојање субјекта, а навођење прилога и омогућава изостављање глагола⁵⁸. У реченицама у којима се јавља са негираним субјектом (21б), прилог служи само појачавању негације.

3.2.4.2. За разлику од прилога *нигде*, месни прилог *ниоткуда* у нашем корпусу⁵⁹ јавља се само са афирмативним субјектом:

(22) Кућа је неомалтерисана, без плота, без кије: велико, сумануто страдање цигле, црепа и камена! *И ниоткуда помоћи!* (МД, Гпка, 213); Пројекат је био скуп, а донатора *ниоткуда* (П, 13.9.2022, 14); *Razumevanja, međutim, niotkud* (ЕКСЈ); *Prenuo se s glavom položenom na ranj. Dželata niotkuda* (ЕКСЈ).

3.2.4.3. У мањем броју примера као реченични негатор јавља се одрични заменички временски прилог *никад*⁶⁰:

(23) Ноћу штекће лисица и узрујају се пси. *Никад мира*. Само зној и смола и непрестан тлак на умртвљен мозак. (ИА, Жжкн, 14); *Rat se ne završi do zime . Potraja godinu, pa sledeću. Nikad kraja* (ЕКСЈ); *Nikad više punog i pravog objašnjenja ni pred sobom ni pred drugima. Nikad pisama iz Kolomeje, ni porodičnih fotografija, ni poštanskih uputnica koje je sa toliko ponosa slao kući* (ЕКСЈ); *I što je više plakala, sve je više nalazila razloga za plač i sve joj je beznađnije izgledalo sve oko nje. Nikad izlaza ni rešenja* (ЕКСЈ).

3.2.4.4. Са адвербијалним изразима *ни у најави* (а) *ни на видику* (б) и *ни на помолу* (в) бележимо само примере са афирмативним субјектом:

(24а) *Toplo vreme, snega ni u najavi* (ЕКСЈ).

(25б) Нова година на прагу, а *снега ни на видику* (П, 26. 12. 2022, 34); *Pataka - ni na vidiku!* (ЕКСЈ); *Opšteprihvaćenog tumačenja ni na vidiku* (ЕКСЈ).

⁵⁸ Уп. *Нигде живе душе* : *Живе душе.

⁵⁹ Иако је могућа варијанта и са негираним субјектом, нпр. *Ниоткуда никог*.

⁶⁰ Реченице са прилогом *никад*, као и са прилогом *нигде*, показују тенденцију ка фразеологизирању: *Срећи нигде краја; Причи никад краја*.

(26в) Zagarčanin bez mandata, *drugog rješenja ni na pomolu* (ЕКCЈ); Drevni Vladičin most srušili nevjeme i nebriga, *rekonstrukcije ni na pomolu* (ЕКCЈ).

Будући да се у њима јавља само афирмативни субјекат, а да је значење реченице егзистенцијално, прилог и прилошки изрази заправо су нужни конституенти овакавих реченица, те губе своју спацијалну компоненту, па су овакве реченице примарно егзистенцијалног значења. Да је егзистенцијално значење доминантно потврђује и лексичко-семантичка природа супстантива: по правилу су то апстрактни појмови (*помоћ, разумевање, тумачење* и сл.) или нереференцијални конкретни супстантиви.⁶¹

3.2.5. Сви наведени модели негираних егзистенцијалних реченица могу бити проширени адвербијалном одредбом места:

(27) *Ни капи крви на поду!* (НК, С28, 373) Impresionira besprekoran red ispred zgrade: *ni trunke đubreta pored kontejnera, nijedne kese u obližnjem parku* који се види с прозора; *U zelenoj svesci nijedne masne mrlje; ni traga od prstiju; nijednog podvrnutog lista* (ЕКCЈ); *Slobodnog parking mesta oko kafića nigde ni na vidiku* (ЕКCЈ); *У Теслином Смиљану ни помена о Србима* (П, 24.1.2022, 18); *Ниједне птице више над нама* (РП, А, 15). Крај Дрине се ratovalo, *na pumpama ni kapi benzina* (Б, 29. 1. 2021, 19).

Иако значење ових реченица подразумева да субјекат не постоји, односно није присутан на одређеној локацији, где је иначе био очекиван, примарна информација и даље је егзистенцијална, па и овакве примере сматрамо егзистенцијалним, а не локационим реченицама⁶².

3.2.6. Посебне случајеве представљају егзистенцијалне реченице у којима је егзистенс исказан супстантивном синтагмом са конгруентним атрибутом у облику компаратива или партитивном синтагмом са прилошким компаративом *више*:

(28) *Ни гласитијега манастира ни тескобнијега места у крају* (ГБ, П, 161); *Nikad više neukusa na estradi nego danas* (ЕКCЈ); *Nikad više ljudi na ulicama Beograda, a nikad veći muk* (ЕКCЈ).

Овакви примери потпадају под моделе перифрастичке компарације у српском језику (Јосијевић 2020: 136–140), те у њима заправо и нема правог егзистенцијалног већ квалификативног⁶³ или квантификативног значења.

⁶¹ О односу референцијалност/нереференцијалност код егзистенцијално-месних реченица в. Ковачевић 2005, Кордић 2002.

⁶² У прилог томе наводимо и мишљење Вејкове, која истиче следеће: „Аналогичное совмещение в рамках одного высказывания бытийной и локативной семантики наблюдается в тех случаях, когда в контексте содержится предварительная информация о существовании субъекта в определенном месте, а смысл высказывания состоит в опровержении этих сведений. Например: *Мне казалось, что бабушка плачет. Но не было слез на этом узком горбоносом лице (Н. Ильина)*. Обстоятельство места подразумевается контекстом, так что местонахождение не попадает в коммуникативный фокус высказывания. Основная информация состоит в отрицании ожидаемого наличия” (Бондарко 1996: 57).

⁶³ О односу егзистенцијалности и квалификације в. Бондарко 1996 (57–60).

3.3. Презентативне егзистенцијалне реченице

Трећи тип непредикатских егзистенцијалних реченица подразумева навођење презентатива и супстантива у гентитиву, те се реализује по основном обрасцу **Pr + S(N₂)**, са различитим модификацијама у оквиру подмодела. Но, пре него што пређемо на анализу егзистенцијалног типа презентативних реченица, морамо нешто више рећи о досадашњим проучавањима овог типа конструкција.

3.3.0. Приликом прегледа литературе истакли смо да се у поједним граматикама наводе модели презентативних реченица као *оказионална варијанта реченице* (Пипер и др. 2005: 130; 308) или као *специјална независна реченица* (Станојчић, Поповић 1992: 371). Структуре са презентативима⁶⁴ помињу се и у старијој литератури⁶⁵, иако се тамо не третирају као реченице које у себи не садрже предикат. И Радоје Симић наглашава да се речи *ево*, *ето* и *ено*⁶⁶ издвајају од осталих по својој природи и функцији: „овим речима можемо на неки начин упутити на близину према оном ко говори, коме се говори, или о коме је реч, а присутан је. То се преноси и на неприсутност, на пунктове изван домена наших чула, или у сфере апстрактног мишљења итд.” (Симић 2000: 115). Сматра да је врло значајно „што се супстантивни номинатори, идентификатори и квантификатори (уколико располажу обличким могућностима за то) могу облички повезати са поменутиим речцама као актуализаторима” (Симић 2000: 116). Сходно томе, овакве конструкције назива деиктичким идентификаторима деноната номинацијских речи, а њихову функцију – деиктичку идентификацију – сматра равну највишим језичким функцијама које се остварују у реченици.

Значајне погледа на конструкције са *ево*, *ето* и *ено* налазимо и у двама радовима Зузане Топољињске. У првоме од њих (Топољињска 1980) ауторка речи *ево*, *ето* и *ено*

⁶⁴ Термин презентативи за речи *ево*, *ето* и *ено* у нашој литератури најпре ће се јавити код Клајна (Клајн 1985). Указујући на значењску блискост ових речи са показним заменицама и прилозима за место, као најважнију разлику Клајн ће навести њихову „синтактичку функцију, која би се једино могла окарактерисати као предикатска” (Клајн 1985: 99).

⁶⁵ Тако се у *Синтакси српскога језика* Јована Лукића из 1905. године наводи да генитив може стајати „уз прилоге *ево*, *ето*, *ено*, нека зарад живљег показивања: *Ево човека. Ето ти оца, ено теби моје ћери Фате. Ето ти брата иди и* (место: *с*) *њим; нека ми брата, нећу и* *њим*” (Лукић 1905: 35). Код Маретића се речи *ево*, *ето* и *ено* сматрају узвицима помоћу којих се нешто показује или нуди и које уз себе осим генитива могу имати и облик номинатива (Маретић 1963: 573). Стевановић наводи примере употребе „речци за показивање *ево*, *ето* и *ено*” као што су *Ето вам новаца, а ево вам и мога благолсова, Ево Николе!* и друге (Стевановић 1989: 384), наводећи да су такве реченице непотпуне, али их не наводи приликом анализе реченица без развијених главних делова.

⁶⁶ Овом опису Симић придружује и партикулу *гле*, коју И. Антонић (Пипер и др. 2005: 130) такође разматра као екскламатив уз генитивну допуну, а међу презентативе сврставају се и Силић и Прањковић (2005: 257). Конструкције са овом, пореклом глаголском партикулом, нису ушле у наш предмет истраживања будући да сматрамо неоправданим њено придруживање презентивима *ево*, *ето* и *ено* јер конструкције са њима, како су ранија истраживања (Кордић 2002, Бабић 2010, 2019, Кликовац 2016, 2022) а и наше истраживање у овој дисертацији показала, имају много више значења и многе специфичности у односу на партикулу *гле*. С друге стране, конструкције са партикулом *гле* описане су у монографији о екскламативности М. Бабић (2019), а као емфатички интензификатор партикула *гле* описана је и у монографији А. Јањушевић Оливери (2018).

назива деиктичким локализирајућим предикатима, разликујући три синтаксичке конструкције са њима: прва садржи имплицитну номиналну допуну у генитиву (понекад у номинативу) и дативу; друга садржи имплицитну реченичну допуну, а у трећој су ове речи независне партикуле. У другом раду, речи *ево*, *ето* и *ено* дефинишу се као лексичка репрезентација индекса спојеног са предикатом „чија је основна функција да обрати пажњу да индексом указани догађај и/или предмет који у догађају учествује” (Топољинска 1981: 300). Дискутујући о том раду, Ивић ће описати две реченичне структуре са *ево*, *ето* и *ено*: једна је када се односе на целу реченицу и тада одмах након њих долази пауза (нпр. Ено, Марко разговара са Богом); у другој пауза долази након номиналног дела, са којим *ево*, *ето* и *ено* чине једну посебну месну и егзистенцијалну конструкцију: Ено Марка/Марко, разговара са Богом (Ивић 1982: 63).

Речима *ево*, *ето*, и *ено* бавила се и Душка Кликовац (Кликовац 2016, Кликовац 2022), која их сматра заменичким речцама које „имају нешто од глаголског значења. Зато се с њима може формирати реченица: *Ево Милана* је синтаксичка целина којом се преноси целовита порука” (Кликовац 2022: 92). Сматра да се овим речима може упућивати како на појаве у физичким, тако и на појаве у метафизичком простору, као и ендорички.

Из досадашњег прегледа литературе о речима *ево*, *ето* и *ено* и реченичним конструкцијама у чији састав ове речи улазе јасно је да се, упркос неусаглашености о томе којој врсти речи припадају *ево*, *ето* и *ено*, већина аутора слаже око тога да ове речи могу обављати функцију предиката и да су управо по томе специфичне. А највећи допринос изучавању конструкција са презентативима у сербохрватистици налазимо у радовима Сњежане Кордић и Миланке Бабић.

У студији *Riječi na granici punoznačnosti* Сњежана Кордић (Кордић 2002) читаво поглавље посветила је конструкцијама са *ево/ето/ено*. У том поглављу најпре се детаљно описује употреба сваког од три презентатива засебно, а потом се издвајају четири могућности структурирања реченице са речима *ево*, *ето* и *ено*. Прва од тих могућности подразумева да ове речи управљају падежом (генитивом, дативом или номинативом) и у том случају реченица је без глагола. Преостале три могућности подразумевају да речи *ево*, *ето* и *ено* 1) не управљају падежом, већ стоје на почетку независне реченице, 2) уводе зависну реченицу⁶⁷ или 3) уметнуте су у реченицу. У структури у којој презентатив управља падежом „*evo/eto/eno skreću pažnju na lokaciju/pojavljivanje neke osobe/predmeta. Pritom evo/eto/eno upravljaju prvenstveno genitivom*” (Кордић 2002: 113)⁶⁸. У закључку наведеног поглавља, Кордић се осврнула и на егзоричку и ендоричку употребу презентатива у тексту, што је такође значајно и за нашу анализу. Ауторка наводи да се презентатив *ево* егзорички употребљава када се 1) скреће пажња, показује на некога или нешто близу говорника, и тада презентатив *ево* управља генитивом (*Ево моје књиге!*) или

⁶⁷ Ову могућност наводи и П. Пипер у Синтакси сложене реченице српског језика (Пипер и др. 2018), а ми ћемо је размотрити у оквиру поглавља о односу сложене и непредикатске реченице (7).

⁶⁸ Кордић наводи и да уместо генитива, именица понекад може бити у номинативу (за разлику од заменице која је увек у генитиву), али да су то ретки случајеви, и да се јављају првенствено са презентативом *ено* због, како се претпоставља, његове нераслојене егзоричке употребе, „док *ево* и *ето* имају раслојену егзоричку употребу, а користе се и ендорички” (Кордић 2002: 114).

номинативом (*Ево пепељара!*); 2) скреће пажња на појављивање некога или нечега или на појављивање некога или нечега што се чекало, и тада *ево* управља само генитивом (*Ево их коначно!*); 3) одговора на позив саговорника да се одмах дође, такође управља само генитивом (*Ево ме!*); 4) (до)даје нешто саговорнику, и тада *ево* управља или дативом и номинативом (*Ево ти једна крушка!*) или дативом и партитивним генитивом (*Ево ти круха*). За ендофоричку употребу наводи да *ево* у тексту има катафоричку улогу, те да изражава најављивање, и у том случају управља генитивом (*Ево неких елемената његове структуре*).

За презентатив *ето* наводе се само случајеви у којима управља генитивом, и то егзофорички приликом: 1) скретања пажње на некога или нешто близу саговорника (*Ето их поред тебе*); 2) упућивања на појављивање некога или нечега што није нужно близу саговорника и што не мора бити права садашњост (*Чим један оболи, ето и другог*). За ендофоричку употребу С. Кордић не наводи примере могућност да *ето* управља падежом, већ искључиво да стоји на почетку независне реченице или да уводи зависну реченицу. Тако је и са презентативом *ено*, за који се наводи да има само егзофоричку употребу, и да управља генитивом или номинативом када се изражава скретање пажње, показивање на нешто или некога што је удаљено и од говорника и од саговорника (*Ено брода!/Ено брод*).

Ослањајући се на закључке до којих је дошла Сњежана Кордић, Миланка Бабић у свом раду *Граматичко-прагматичке везе презентативних партикула ево, ето и ено у екскламативним конструкцијама* (Бабић 2010) даје детаљан опис свих екскламативних конструкција са презентативима. Говорећи о речима *ево*, *ето* и *ено*, Бабић наводи следеће: „Иако нису реченични конституенти јер њихове категоријалне могућности не укључују актуализацију лица и времена, имају способности рекције, која се реализује преко деиксе предиката, тако да искази са презентативним партикулама функционишу као семантички еквиваленти реченица. Природа регираних конструкција зависи од парафразиране глаголске семантике на коју презентативна партикула упућује” (Бабић 2010: 172). Према структурном критеријуму, издваја шест образаца оваквих конструкција: 1) *Ево/ето/ено + N2* (*Ето генерала!*); 2) *Ево/ето/ено + N2 + N1* (*Ено га Марко!*); 3) *Ево/ето + R* (*Ето зашто ме се тиче Шехага!*); 4) *Ево/ето + N3* (*Ево ти, па да сад видиш!*); 5) *Ево/ето/ено + N3 + N1/N2* (*Ево ти ручак!*); 6) *Ево/ето/ено + N3 + N2 + на + сад* (*Ето ти га на сад!*). У оквиру наведених структурних образаца реализују се различита значења: деиктичност, директивност, давање/пружање, појављивање, налажење, скретање пажње, упозорење, резимирање, ликовање, намера, опклада, јављање, претња, вређање и сл.

Међу конструкцијама које Бабић наводи има оних које се реализују у оквиру глаголских реченица и оне нису предмет нашег интересовања. С друге стране, нису све конструкције са презентативима нужно и екскламативне. Оно што је за нашу анализу презентативник као непредикатских реченица значајно јесте указивање на чињеницу да у конструкцијама реализованим по обрасцу *Ево/ето/ено + N2* (*Ево их!*, *Ето генерала!*) „генитив би се могао – у синтаксичким релацијама – схватити као нека врста логичког субјекта” (Бабић 2019: 347). А да супстантивни део конструкција са презентативима може вршити функцију субјекта указала је Ивана Антонић најпре у *Синтакси савременог српскога језика*, где се у одељку о субјекатском генитиву наводи да је субјекатски генитив

„генитив у различитим синтаксичким структурама (именичким и глаголским) у функцији семантичког субјекта – агенса/псеудоагенса” (Пипер и др. 2005: 127). Даље се, приликом навођења модела са логичким субјектом, као последњи наводи модел презентатив/екскламатив са слободним генитивом „у реченичним еквивалентима (оказионалним варијантама реченице)”, те се наводе примери *Ево аутобуса!* и *Ено Пера!*. Као исходишта ових примера наводе се реченице *Ево стиже аутобус!* и *Ено долази Пера!* / *Ено тамо седи Пера!*. Потом ће у раду *Субјекатски генитив у савременом српском језику* (Антонић 2005) навести да је појава генитива условљена редукцијом реченичне структуре, „у овом моделу у циљу наглашавања актуелности и експресивности онога што се дешава пред очима говорника у тренутку говорења” (Антонић 2005: 139). У закључку се наводи да је реч о слободном генитиву као експоненту граматичког субјекта у номинативу предикације пуне реченичне структуре са значењем агенса: директног вршиоца радње или по изузетку псеудоагенса: ентитета који настаје у процесу глаголске радње.

Будући да смо у анализи непредикатских реченица пошли од семантичких категорија ка синтаксичким обрасцима њихове реализације, структурни модел непредикатске реченице са презентативом издвојили смо у пет семантичких категорија. Прва од њих је егзистенцијална, којом се бавимо у овом поглављу. Осим егзистенцијалног, презентативни модел може изражавати и три релациона значења (локационо, темпорално и ситуативно), о чему говоримо у поглаву (5), као и апелативно императивно значење, о чему говоримо у поглављу (6).

3.3.2. За разлику од претходно анализираних негираних егзистенцијалних реченица, којима се изражава одсуство, недостајање, односно непостојање субјекта исказаног генитивом, реченицама са презентативима исказује се постојање субјекта, те су оне увек реченице са афирмативном истинитоносном вредношћу. У уводном делу овог поглавља истакли смо навод И. Лазић Коњик о томе да је једно од значења егзистенцијалних исказа „указивање на постојање или присуствовање објекта (предмета) о коме се говори у одређеном тренутку времена, на одређеном месту” (Лазић Коњик 2009: 368). Овакво виђење егзистенцијалних реченица у потпуности одражава структурни тип реченице са презентативом: „указивање на постојање врши се презентативом, док је сам предмет постојања исказан супстантивном синтаксемом. Презентативом се, дакле, скреће пажња саговорника или читаоца на постојање субјекта исказаног супстантивом у генитиву” (Деспотовић 2023а: 212). Такво значење реализује се у два структурна модела. Први од њих подразумева навођење презентатива и супстантива у генитиву, док други подразумева модификацију у виду проширења, најчешће прономиналним дативом, а често и локализатором.

3.3.2.1. Егзистенцијално значење, како резултати анализе нашег корпуса показују, исказује се првенствено реченицама са презентативима *ево* и *ето*, које се реализују у синтаксичком моделу **Pr** (*ево/ето*) + **S(N₂)**. Када се овим реченицама указује на актуелно постојање субјекта, биће употребљен презентатив *ево*:

(29) *Evo uzroka tutnjave* (ЕКCЈ); *Evo i drugog razloga kasnog dolaska na pijacu* (ЕКCЈ); *Evo primera i za alternacije drugih suglasnika iz gornje tabele* (ЕКCЈ).

Презентатив *ево* употребљен је катафорски у наведеним примерима, да укаже на постојање егзистенцијенса о коме ће се у даљем тексту реферисати⁶⁹. У том смислу, можемо рећи да презентатив има значење егзистенцијалног глагола *постојати* у презенту: *Ево примера* = *Постоје примери*. Типично егзистенцијално значење остварује се и у конструкцијама са презентативом *ево* и апстрактном квантитативном синтагмом у генитиву, попут квантификационих непредикатских реченица (3.1.) реченица, а супротно од анализираних негираних реченица са партикулом *ни* (уп. 3.2.1.):

(30) *Evo pet načina da ih nosite kao Francuskinje* (ЕКCЈ); *Evo nekoliko saveta stručnjaka kako lakše pamtiti imena* (ЕКCЈ); *Evo nekoliko saveta za roditelje* (ЕКCЈ); *Tako su učinili mnogi u svetu i Evropi, a evo nekih primera sa našeg kontinenta* (ЕКCЈ).

Уколико презентативном реченицом треба указати на појаву која ће настати или која би могла настати, односно која је настала у прошлости, употребиће се презентатив *ето*:

(31) *Ni te godine nije sjajno prošao - pao je iz dva predmeta. Eto novog troška za čika - Peru! Ko će da plati profesora za spremanje nego on? Eto povoda da od jutra do mraka melje kao vodenica!* (ЕКCЈ); *Primetila bi cela njegova četa, i eto bruke do kraja života* (ЕКCЈ); *Imate li miša s Alchajmerovom boljkom, eto vakcine* (ЕКCЈ); *Ako Fjoreu krene šut i duga lopta, eto čistog dobitka* (ЕКCЈ).

Наведеним конструкцијама са презентативом *ето* исказује се значење егзистенцијалних глагола *настати/бити* употребљених или у неком претериталом облику (*Ето новог трошка за чика Перу* ← *Настаде/Настао је нови трошак*) или, уколико је реч о појави за коју се очекује да ће настати као последица претходо изнетог садржаја, у потенцијалу (*Приметила би цела његова чета, и ето бруке* [← *настало би/било би бруке*] *до краја живота*) или футуру првом (*Имате ли миша с Алчхајмеровом бољком, ето* [← *биће*] *вакцине*).

Овај семантички тип реченица најбоље показује енофоричку улогу презентативних реченица у тексту. Док реченице са презентативом *ево* стоје на почетку текста, те имају уводну улогу и њихов егзистенцијенс се у даљем тексту објашњава, реченицама са презентативом *ето* исказује се последица онога што је претходно изречено. Стога су оне често реализоване у условним зависним реченицама⁷⁰, што показују последња два наведена примера.

⁶⁹ О енофоричкој употреби презентативних реченица уп. поглавље (7).

⁷⁰ О односно презентативних и зависносложених реченица уп. поглавље (7).

Досада анализирани примери презентативних реченица са егзистенцијалним значењем показују да позицију егзистенцијалног увек попуњава неки апстрактни супстантив, што разликује презентативне реченице са егзистенцијалним од оних са локационим значењем. Осим тога, међу досада анализираним реченицама нема презентатива *ено*, управо из тог разлога што он нема развијену ендофоричку улогу (Кордић 2002: 115), односно њиме се упућује само на вантекстуалне денотате, који су најчешће конкретне природе.

3.3.2.2. Егзистенцијална семантичка категорија често се преплиће са другим категоријама, посебно локационом и посесивном. Како Лазић Коњик наводи, „Испреплетаност категорија посесивности, егзистенције и простора те језичких средстава њиховог изражавања, проистиче из људског схватања да све што постоји, постоји на неком месту и све што се поседује мора претходно постојати” (Лазић Коњик 2009: 367). На повезаност посесивног и егзистенцијалног значења упућује и С. Кордић: „Isto tako su egzistencija i lokacija povezane sa značenjem posvojnosti jer se kao preduvjet za posjedovanje nekog predmeta uzima njegovo postojanje, a vrlo često i njegova prostorna blizina” (Кордић 2002: 147).⁷¹ Наша анализа показује да се и реченицама са презентативима може исказати егзистенцијално значење које се удружује са посесивним, какво се исказује и реченицама са глаголима *имати/бити*:

(32) *Eto nam sada divne prilike da vežbamo* (ЕКЦЈ); *Eto nam odmah i čistijeg vazduha* (ЕКЦЈ); *Ako bude obazriv, ne napravi neki stvaran delikt, evo mu prilike da se o policijskoj tehnici obavesti dublje nego iz bilo koje knjige* (ЕКЦЈ); *Verdasko je blagi favorit, ali eto našem igraču lepe prilike da se još jednom proslavi* (ЕКЦЈ); *Samo nas pozovite i - eto vam dobrog programa* (ЕКЦЈ); *Ukoliko pak uvede u igru koje zvučnije ime ili kakve generalske grančice - eto nam zabave na Pavićev način* (ЕКЦЈ); *Neka se vlada ponaša ovako i eto im revolucije* (ЕКЦЈ); *Evo prilike za Ђоковића да се врати у четврти сет* (ПТС, 28. 9. 2022.); *Ja im dajem šansu da me tuže i da otvorimo priču, evo prilike za crnogorsku policiju i crnogorsko pravosuđe i Interpol* (ЕКЦЈ); *Eto prilike za Nišljie да ипак продају неко парче земље* (ЕКЦЈ);

Наведени примери показују да се дативом (најчешће прономиналним) или акузативом с предлогом *за*⁷² означава, на семантичком нивоу, посесор егзистенцијалног исказаног супстантивом у генитиву. На синтаксичком нивоу, с друге стране, таквом егзистенсу одговара функција логичког субјекта, а његовом посесору функција индиректног објекта. Такво значење реализује се у структурном моделу **Pr (eво/ето) + Pn (N₃/N₄) + S (N₂)**.

3.3.2.2.1. И непредикатским реченицама са презентативом *ено* може се исказати посесивно-егзистенцијално значење, и то посебан подтип посесивно-егзистенцијалног

71 Тврдње које Кордић износи односе се првенствено на глаголске егзистенцијалне реченице, и то реченице са глаголом *имати* у личном глаголском облику, које имају „структуру која је типична за посвојну употребу tog glagola (nominativ + lični oblik glagola *imati* + akuzativ/partitivni genitiv), a ipak je značenje egzistencijalno” (Кордић 2002: 151).

72 Облици акузатива са предлогом *за* и датива конкурентни су у оваквим конструкцијама, с тим што облике са акузативом срећемо једино у реченицама са именицом *прилика*, па можемо говорити о полуидиоматизованим конструкцијама.

значења **расположивости**. Овим реченицама, реализованим према структурном моделу **Pr (ено)+ Pn (N₃) + S (N₂)**, указује се на егзистенцијенс који саговорнику може бити од користи⁷³, што илуструјемо следећим примерима:

(33) *Ako ne možeš sama, eno ti Ilije (ЕКCЈ); Ено ти Јове карташа* па гледај! Онакав газда, па сад спао на то да прегрће туђу шишарку и да купује по селима коже за Чифуте (ЈЛ, П, 30); Зар ја — каже мој отац — да мерим гејаку за двадесет пара чивита? *Ено му Чифута!* (ЈЛ, П, 34).

Значење наведених конструкција можемо интерпретирати на следећи начин: постоји особа X која би ти могла помоћи: *Ако не можеш сама, имаш Илију/Постоји Илија, који ти може помоћи*. У истраживаном корпусу бележимо и примере којима се не указује на особу, већ на предмет, институцију или материју која може бити од користи, односно којом се саговорник може послужити⁷⁴:

Ако ми почем не вјерујеш, ено ти Бање Луке и царске мјере... Свачем ја знам верак. Нит ми требају какве справе, ни каурске лумере. Шта ће ми тај гад? И досад је свијет без тог био, па је некако живио... Ја ти кажем, Мићане, *ено ти царске мјере*, па вали ли, штоно кажу, један драм од десет и по гради, горио ти ја кô ова што ће сад планути! (ПК, Ип, 34); *Kod nas, ako se ne grbači, ne može da se jede. Eno ti budaka (ЕКCЈ); Ko ne želi da se gura sa pukom, da čeka danima na rutinski pregled, a još ima para da plati, eno mu privatne lekarske prakse. (ЕКCЈ).*

Егзистенцијалне презентативне реченице са значењем расположивости, како примери из корпуса показују, могу бити проширене и локализатором⁷⁵:

(34) *A ranu operi, eno ti vode iza leđa (ЕКCЈ); Ako si žedan, eno ti česme preko puta ulice* па се напјј до миле волје! (ЕКCЈ).

Наведене конструкције, осим информације о постојању нечега чиме се саговорник може послужити, садрже и информацију где се тај егзистенцијенс налази (*иза леђа, преко пута улице*). Међутим, њихова основна комуникативна сврха јесте да „обавесте саговорника о постојању субјекта за који он није знао да постоји” (Деспотовић 2023а: 215). Информациони фокус ових реченица јесте на самом постојању, а не на локацији, па и оне, попут претходно анализираних негираних реченица проширених локализатором (2.5.5), сматрамо конструкцијама са примарно егзистенцијалним, а не локационим значењем⁷⁶.

⁷³ Супротно претходно анализираним негираним реченицама типа *Никог ко би им помогао* (уп. 2.3.1).

⁷⁴ О егзистенцијалним реченицама са значењем расположивости писала је Милка Ивић (Ивић 1982), која за примере типа *Имаш јагоде у фрижидеру/Имаш капут на вешалици* тврди да се интерпретирају у „смислу корисника”: *У фрижидеру се налазе јагоде/На вешалици се налази капут КОЈИМ МОЖЕШ ДА СЕ ПОСЛУЖИШ*. Сличног је мишљења и Сњежана Кордић, која наводи пример *Имате аутобус у три*, тумачећи га *Постоји аутобус у три који ви можете користити* (Кордић 2002: 151).

⁷⁵ У примерима истакнут подвлачењем.

⁷⁶ За разлику од типично локационих презентативних реченица типа *Ево ме у Милану/Ето нас сутра у Краљево*, које су анализирани у поглављу (5).

3.4. Закључак о непредикатским егзистенцијалним реченицама

Егзистенцијална семантичка категорија у српском језику изражава се помоћу три структурно-семантичка модела непредикатских реченица. То су егзистенцијално-квантификационе, егзистенцијално негиране и егзистенцијалне-презентативне реченице. Исказивање постојања субјекта, који смо на семантичком плану одредили као *егзистијенс*, исцрпљује се навођењем супстантива у генитиву и квантификатора, негатора или презентатива. Код сваког од наведених модела на основу семантичких карактеристика издвојили смо структурно-семантичке подмоделе реализације у односу на семантички тип квантификатора, негатора или презентатива који се у структури реализује. Тако смо код квантификационих реченица издвојили подмоделе са квантификатором којим се означава 1) велика количина/мера присутног егзистијенса; 2) мала количина/мера егзистијенса; 3) неодређени број и 4) тачно или приближно тачно одређени број и 5) рестриктивна квантификација. Код негираних егзистенцијалних издвојили смо моделе којима је негатор изражен 1) партикулом *ни*; 2) одричним квантификаторима *ниједан/никакав*; 3) прономиналним генитивом, 4) адвербијалима *нигде, ниоткуда, никад, ни у најави, ни на помолу, ни на видику*. Код презентативних модела издвојен је је 1) модел са презентативима *ево* и *ето*, којима се указује на актуелно или прошло/будуће постојање егзистијенса исказаног сустантивом у генитиву, 2) модел са презентативима *ево* и *ето* проширен прономиналним дативом којим се исказује егзистенцијално-посесивно значење и 3) модел са презентативом *ено* којим се исказује посесивно значење егзистенцијалне расположивости.

Сва три подтипа типа реченица могу бити проширена просторним локализатором, али и тада задржавају примарно егзистенцијално значење.

Анализа дескриптивних и егзистенцијалних реченица показује велика поклапања на лексичко-семантичком нивоу: лексеме које попуњавају позицију супстантива и код једних и код других конструкција потичу из истих семантичких микропоља. С обзиром на реструктурирање номинативног супстантива дескриптивних реченица у генитивни облик код егзистенцијалних, који на синтаксичком нивоу можемо одредити као логички субјекат, резултати ове анализе доказују раније изнете претпоставке у литератури (Стипчевић 2019, Деспотовић 2023а) да је логички субјекат у генитиву семантички ближи номинативном субјекту него осталим типовима логичког субјекта, што потврђује и чињеница да се једино из егзистенцијалних реченица са логичким субјектом може изоставити предикат, односно да се једино генитивни логички субјекат може остварити у непредикатској реченици. Осим тога, анализа је показала да се и у појединим типовима егзистенцијалних непредикатских реченица јавља субјекат исказан номинативним супстантивом.

Највећи степен семантичке подударности са дескриптивним реченицама показују квантификационе егзистенцијалне реченице, док, с друге стране, велика семантичка поклапања показују негиране и презентативне реченице, пре свега у могућности исказивања егзистенцијално-посесивног значења. Међутим, на плану истинитосне вредности исказа негиране реченице стоје насупрот квантификационим и егзистенцијалним реченицама. На комуникативном плану презентативне реченице супротстављају се и квантификационим и негираним будући да садрже семантичку компоненту апелативности, којима у њима није доминантна као што је у императивним презентативним реченицама (6.4), али није у потпуности ни изгубљена будући да се овим реченицама упућује на контекст који им следи или претходи, или на појаве изванјезичке стварности.

4. НЕПРЕДИКАТСКЕ РЕЧЕНИЦЕ СА КВАЛИФИКАТИВНИМ И ИДЕНТИФИКАЦИОНИМ ЗНАЧЕЊЕМ

4.0. Квалификација и идентификација семантичке су категорије које подразумевају приписивање неког квалитета или идентитета одређеном субјекту. У српском језику ова два семантичка типа непредикатских реченица показују велике и структурне и семантичке блискости, а и једне и друге се битно разликују од осталих типова непредикатских реченица. Стога смо и анализу ова два семантичка типа сврстали у исто поглавље да бисмо на крају прецизније изнели закључке о сличностима и разликама међу њима.

4.1. Непредикатске реченице са квалификативним значењем

Категорија квалификативности једна је од основних филозофских и семантичких категорија, која је издвојена је још међу Аристотеловим акциденцијама које прате супстанцију (Аристотел 1954: 16–17). У најширем смислу можемо је схватити као особину⁷⁷ која је својствена неком појму. Како Бондарко истиче, свако разматрање ове категорије подразумева квалификативност схваћену као семантичку категорију која у језичкој делатности интерпретира менталну категорију квалитета, а с друге стране, функционално-семантичко поље у коме се групишу различита средстава једног језика, којима се изражавају различите квалитативне функције (Бондарко 1996б: 5). Стога квалификативност (рус. *качественость*) Бондарко разматра као категорију, односно као функционално-семантичко поље са квалификативно-квантификативним једром (Бондарко 1996б: 98) у које улазе језичка средства којима се исказују функције квалитета, квантитета, компарације, атрибуције и посесивности. Међутим, значење квалификације он наводи, као и значење идентификације, и као као један од семантичких подтипова једночланих номинативних егзистенцијалних реченица (Бондарко 1996а: 65), указујући на чињеницу да се код квалификативних реченица са постпозитивним адјективом заправо успоставља двочлана структура, карактеристична за предикатске егзистенцијалне реченице.

Начини исказивања квалификативности од језика до језика се разликују, али се у основи могу свести на два типа: атрибуцију (*лепо дете*) и предикацију (*Дете је лепо*). У домаћој лингвистичкој литератури категорија квалификативности обрађивана је углавном као категорија атрибутског типа, док се квалификативност исказана предикацијом углавном тумачи у вези са неглаголским типом предиката. У *Нормативној граматици српског језика* као једно од могућих значења двочланих простих реченица наводи се квалификативно значење, које се „испољава у изражавању неке особине онога што значи субјекат именовањем те особине у предикату” (Пипер, Клајн, Драгићевић 2022: 508). Квалификативна двочлана реченица тако подразумева у својој структури граматички субјекат и неглаголски именски предикат сачињен од копуле, односно помоћног глагола

⁷⁷ О филозофском схватању појмова особина и својство в. Бондарко (1996б: 8).

бити и предикатива чије место попуњава нека реч или конструкција са придевским значењем.⁷⁸ У истој граматичкој се квалификативно значење наводи и међу значењима једночланих реченица, и то безличних реченица „којима се означавају нека својства независно од носилаца тих својстава, нпр: *Овде је пријатно. Напољу је хладно. Унутра је било скучено*” (Пипер, Клајн, Драгићевић 2022: 511).

Квалификативне непредикатске реченице помињане су и у граматикама приликом разматрања реченица без предиката. Самостално исказане квалификативне структуре М. Стевановић сврстава у формално непотпуне реченице, међу којима „на прво место долазе реченице без субјекта и без глаголског, а само са именским, односно прилошким делом предиката” (Стевановић 1989: 104). Међутим, међу десетак примера које наводи за ове реченице, налазе се структурно различити примери, од којих су неки несумњиво настали парцелацијом⁷⁹ и не можемо их сматрати новим реченицама већ парцелатима наведених матичних реченица. На могућност самосталног исказивања квалификације указала и је И. Антонић, која међу предикатским функцијама номинатива издваја и модел „**nNom** [$\rightarrow$ **то** + **vCop** + **nNom**] – номинатив у функцији реченичног еквивалента (оказионална варијанта реченице) као репрезентант семантичког језгра копулативног предиката пуне реченичне структуре. Нпр. *Штета!* [$\rightarrow$ *То је штета!*]; *Срамота!* [$\rightarrow$ *То је срамота!*] (Антонић 2007: 111).

Већину примера које Радоје Симић наводи за наспрамне номинације (*И ја... камен сув, ништа... ДТ Кор 50; Баба Ката. Велика Бритва на дугој узици. Кокошке су јој из крила кљуцале жито ДТ Кор 37*) могли бисмо сврстати у квалификативне реченице. За њих Симић наводи да се јављају „у свим сферама употребе природног језика, али се – по природи ствари – могу забележити углавном у књижевним делима” (Симић 2000: 120).

У вези са квалификативним реченицама, занимљив је закључак о елипси који Вера Вујевић на крају своје монографије износи. Она говори и о томе шта није елипса у српском језику, па пример *Нит је момак избеглица нит је та са њим трудна. Махалаи с Бистрика!* не сматра елипсом, нити реченицом уопште „јер је немогуће са сигурношћу утврдити њихов неелидирани, пуни облик” (Вујевић 2017: 160). Међутим, структурно веома сличан пример *Каква паићетина, рекла је комишница Тица. Пилећа салама* посматра се као недвосмислени пример елипсе, а као елидирани део наводи се *То/Ово је* (Вујевић 2017: 163). Према нашем мишљењу, и један и други пример представљају квалификативне супстантивне реченице, у којима се о познатом, већ поменутом појму износи нека нова особина.

У сваком од ових помињања могућности квалификативног садржаја да формира оказионалну, односно формално непотпуну варијанту реченице, наводи се мали број примера на основу којих се не може много закључити ни о структурним ни о семантичким карактеристикама ових реченица. Осим тога, изузев у Симићевим *Основама синтаксе српског језика* (Симић 2000)⁸⁰, нигде се не помиње могућност двочлане квалификативне

⁷⁸ Код Пипера се наводи да се у позицији предикатива може наћи придев, трпни придев, предлошко-падежна конструкција, фразеологизам и глагол.

⁷⁹ Као што је наведени Давичов пример *Цуца је он. Само лисац* (Стевановић 1989: 104).

⁸⁰ Што је пренето и у коауторску *Српску синтаксу* (Симић, Јовановић 2002).

непредикатске реченице. Зато ће задатак наше анализе бити да утврди све структурне моделе и све семантичке реализације квалификативног непредикатског садржаја.

Да бисмо прецизније систематизовали моделе непредикатских реченица којима се исказује квалификативно значење, у анализу уводимо термин *квалификатор*, под којим подразумевамо особину која се неком појму приписује, односно садржај којим се неки појам квалификује⁸¹. Појам квалификатор, који ћемо у структурном записивању модела означити са **Kval** има, с једне стране, аналогије са термином локализатор који користимо у опису релационих реченица, а са друге стране, с термином *идентификатор*⁸² који ћемо користити приликом описа идентификационих реченица.

Иако се могу реализовати и као двочлане и као једночлане реченице, и квалификативне и идентификационе реченице заправо су семантички увек двочлане, дакле, веза између неког субјекта (теме) и квалификативног или идентификационог садржаја (*квалификатора/идентификатора*) који му се приписује (реме) увек је остварена, само је у тексту она изражена или подразумевана. То је, уједно, и главна разлика између дескриптивних и квалификативних реченица, иако се и једнима и другима описију одређени денотати. Стога ћемо као примарни критеријум класификовања квалификативних реченица узети структурни критеријум, те ћемо квалификативне реченице поделити на двочлане и једночлане. И двочлане и једночлане даље ћемо поделити према критеријуму структурног типа квалификатора у зависности од тога да ли је квалификатор адјективног или супстантивног типа, а потом ћемо издвајати семантичке типове у којима се исказује однос квалификативности.

4.1.1. Двочлане квалификативне реченице

Квалификативност се може исказати двочланим структурама из којих је изостављен глаголски елемент, односно копула која спаја садржај који се квалификује и квалификатор, односно садржај којим се квалификује. Двочлана квалификативност оствараује се у двама структурним подтипovima.

4.1.1.1. Основни модел којим се изражава чисто квалификативно значење био би модел са супстантивом $S(N_1)$ и квалификатором исказаним адјективним детерминатором (Adj) у рематској позицији, односно у постпозицији, који можемо записати **$S(N_1) + Kval(Adj)$** :

(1) *Земља празна, даљине јалове, и свако тачно зна како се зове оно што му никада неће бити дато (МД, Зс, 7); Жандари црни, врло елегантни, поносити на своје униформе, благи и услужни. Варош европска, мање лепа од Казабланке. [...] Хотели огромни, тамни,*

⁸¹ На овај начин термин квалификатор користи и Р. Симић (Симић 2000: 174).

⁸² Појмове квалификатор и идентификатор користи и И. Антонић за означавање семантичких типова номинатива са „десне стране копуле” (Антонић 2007), придружујући им и класификатив. Схватање квалификатора као приписивања одређене особине субјектском појму углавном се поклапа са нашом употребом тог термина, док се схватање идентификатора умногоме разликује, што ћемо објаснити у делу о идентификационим реченицама.

дугачки, са чардацима као у Приштини. Пошта миновска (РП, А, 5). *Noć jeziva*. Kerovi zavijaju (ЕКСЈ); Тако до дубоко у ноћ. *Jutro svečano* (ЕКСЈ); Био сам у многим земљама, свуда по Европи, али овде у селима Србије за мене је најлепше. *Vazduh čist*, нема буке, свако село има своје лепоте и особености (ЕКСЈ).

Неретко бележимо примере квалификатора сложеног од два или три адјектива у рематској позицији који су јукстапонирани, односно невезнички спојени (2а)⁸³ или у напореној, везничкој синтагми (2б):

(2а) *Листови тврди, уштрикани* (МД, Зс, 87); *Земља влажна, набијена* (МД, Зс, 45) *Предео слободан, отворен, валовит* (МД, Зс, 116); По кутцима њива и тесних авлија изјутра се дуго задржавају тама и влага – немају куда да оду. *Травке слењене, прозебле, непомичне* (МД, Гпка, 40) *Облачан, влажан, тежак дан. Свјетлост слаба, мутна*; топлина се не осјећа, иако је лјето (ПК, Ип, 15); Застанемо, погледамо. А шумица *проретка, ситна* (ДМ, ЛнФ, 18); *Noć crna, tiha*, nigде јој краја нема, а кућа dogoreва и шири лјуту дим који štira suzne очи (ЕКСЈ).

(2б) После мермерног хола и високог водопادا, дочекао нас је обичан експрес ресторан. *Hrana pristojna i pristupačna* ([Политика](#)); Није претеривао мајстор Коста. Поруцбина ваздан; у кућу се купују нове ствари; *деца весела и напредна* (ИС, Кпг, 17); *Noć duga i vrela*, pivo му дође као прави melem (ЕКСЈ).

Позицију квалификатора најчешће попуњавају једнолексемски или синтагматски структурирани описни придеви, али се у тој позицији могу наћи и друге синтаксичке јединице: придевске субординиране синтагме (3а), падежни атрибути (3б), као и релативне клаузе (3в)⁸⁴:

(3а) И онда опет ноћ *сасвим тамна* (РП, А, 39); *Jutro mestimično maglovito* (ЕКСЈ); Брука у кући, брука пред паланком. Ристана очи не суши, а мајстор Коста *црн и сув као мрав* (ИС, Кпг, 10); Потпуна помрчина чим изиђем из осветљеног круга наших лампи против олује. *Вече већ врло хладно* (РП, А, 48); *Улица широка*, леп дрворед, *мирна*, а са десне стране фудбалски терен на коме би, како сам назив говори, требало да се игра фудбал. Али нема нигде никога, нигде живе душе. И тако је скоро увек. *Травица зелена, покошена, све под конач* (ММ, Сбф, 187).

(3б) Ноћ *без звезда и месеца*. (ИА, Па, 119); Руке крупне, јаке, *увек без рукавица*. (ИС, Кпг, 116); *Noć zvezdana, bez meseca* (ЕКСЈ); Сећам се, падала је нека ледена киша. *Улице као стакло* (ММ, Сбф, 172); Брда изнад Косова већ беше обасјала Даница. *Ноћ као опојна* (ГБ, Кп, 23); Шумско тле влажно, *као после кише* (МД; Бп, 24)

(3в) Вечера је читава гозба од урођеничких производа са саване и европских конзерви. Црнци, кад их Европејци науче, постају јединствени кувари. *Вина свих врста*,

⁸³ Бележимо и примере парцелације квалификатора: Idem preko Autokomande, па у Ulicu Maksima Gorkog. Тамо нам је стап. *Jutro prijatno. Toplo. Sunčano* (ЕКСЈ), о чему ћемо више говорити у стилистичким разматрањима (поглавље 8.1)

⁸⁴ О струкутри зависносложене непредикатске реченице в. поглавље (7.1.)

воће свеже и сочно, о каквом се у Европи и не сања (РП, А, 39); Био је изразито мршав и висок, а и даље је растао, па су му и панталоне често биле мало краће и изгледао је као прави шљапан. *Лице све у пегаме, мали прорез између кеца и двојке, коса увек мало дужа, а глас дубок, који је приликом смејања производио такав звук да је подсећао на Бојсија из Мућки* (ММ, Сбф, 43).

С обзиром на то да се овакве реченице често користе приликом физичког описа неке личности, често се јављају удружене у тексту чинећи тематски блок:

(4) Ако се боље загледасте у њега, свашта може да се види, али и научи. Целу причу о његовој припадности. *Очи плаве и дубоке као Јадран, лице изборано и кривудавао као његушке серпентине, стисак кршине руке када се поздравља као у осамнаестогодишњака и лагане као перце када милује своју унуку. Глава бистра да посложи сваки десетаерац Горског вијенца, а душа широка онолико колико пуца поглед са првог пропланкла на Бококоторски залив* (ММ, Сбф, 48).

Уколико се подсетимо дескриптивних једночланих реченица којима се изражавао опис неке личности (уп. 2.3.4.), видећемо да је структурно-композициона разлика у позицији квалификатива условила и различиту интерпретацију реченице. У примерима типа *Тужно је изгледало његово црно лице. Велик нос, крупне очи са жутом закрвављеном беоњачом.* (ИА, Па, 51) сазнајемо да је на нечијем лицу био велики нос, крупне очи; док код квалификативних реченица, са адјективом у постпозицији, информациони фокус јесте на томе *да су очи плаве, да лице јесте изборано* итд.

У појединим примерима бележимо одвајање супстантива и адјектива запетом или двотачком, што овакве реченице структурно приближава квалификативним реченицама са супстантивним квалификатором (уп. ниже, 4.1.1.2.):

(5) Лист пасуља, *жут, мастан, маљав.* (МД, Зс, 29); Кутија цигарета, *с филтером* (МД, Зс, 116); Изнад сенског колца месец: *низак, буктав, а тако бескрајно удањен од невероватног комешања и врења* (МД, Зс, 34); Зец: *крупан, и свакако матор* (МД, Зс, 146).

У таквим примерима коегзистирају и дескриптивна и информативна значењска компонента: најпре је наглашено постојање или појављивање, опажање егзистента (*лист пасуља, месец, зец*), а потом и његове особине низом адјектива који су од егзистента одвојени запетом или двотачком.

Овакав модел исказивања квалификативног значења, који је непредикатска реализација предикатске квалификативне реченице из које је изостављена копула, експресивнија је варијанта у односу на модел са копулом. Осим што је експресивнија варијанта у односу на свој предикатски еквивалент, непредикатски модел показује и нека семантичка ограничења у односу на структуру са реализованом копулом. Управо експресивност овог реченичног типа утиче на то да се претежно јавља у различитим описима, па се у позицији квалификатора реализују углавном описни придеви. Друго, будући да је копула носилац временских информација, најчешће изражавају само особину

актуелну у тренутку говорења (6а), а прошло (6б) или будуће време (6в) добијају тек из контекста:

(6а): Svet se okreće. *Dan lep. Svetlost. Puno svetlosti. Prolaze kroz park.* (ЕКСЈ);

(6б) *Noć letnja, topla, izlazio je mesec* (ЕКСЈ);

(6в) *Jutro sunčano i vedro, popodne naoblachenje s kišom i lokalnim pljuskovima* (ЕКСЈ).

С обзиром на то да је копула носилац информације и о истинитосној вредности исказа, овај непредикатски модел углавном је афирмативни, а једини примери негиране квалификативне реченице бележимо са партиколом *ни* и спојем партикуле *ни* и придева *налик*:

(7) *Бркови се опустили, лице потамнело, па остарело. Али очи, очи! Ни налик на оне пређашње!* (ЈЛ, Пр, 19) *Коса црна, зализана, у тврду пунђу стиснута. На глави шеширић, ни мушки ни женски, сив и он, ни за украс ни за заштиту, још и сав изломљен од влаге и сушења. Руке крупне, јаке, увек без рукавица.* (ИС, Кпг, 116); *Kad tamo, bogu iza nogu, u srcu Pensilvanije - raj. Život ni nalik gradskom* ([Politika](#)).

4.1.1.2. Други двочлани непредикатски модел којим се исказује квалификативно значење подразумева квалификовање путем супстантивног квалификатора, најчешће исказног супстантивном синтагмом, као и употребу неког интeпункцијског знака уместо изостављене копуле. Приликом описа претходног модела истакли смо примере у којима су садржај који се квалификује и квалификатор одвојени запетом (*Лист пасуља, жут, мастан, маљав.* (МД, Зс, 29); *Зеџ: крупан, и свакако матор* (МД, Зс, 146)). У овом структурном моделу, који можемо записати као **S(N₁) + Kval (S(N₁))** одвајање квалификованог садржаја и квалификатора, који, за разлику од претходног модела није исказан адјективом већ супстантивом или супстантивном синтагмом, врши се запетом, двотачком или цртом. Тако и интерпункција улази у структуру овог модела. Највише је међу забележеним примерима одвајања двотачком, затим цртицом и на крају запетом.⁸⁵

4.1.1.2.1. У двочланој реченичној структури квалификатор може бити одвојен и двотачком од садржаја који квалификује. То је, како Симић наводи, у складу са основном функцијом овог интерпункцијског знака: „стоји између два садржаја од којих потоњи другачије описује садржај претходног” (Симић 2006: 170):

(8) Ауто-стоп, тај магични спој речи, међу првима је од страних израза стигао у наш речник, а уз то био је пропраћен и подигнутом руком са испруженим палцем. Ауто-стоп: тајанствена шифра њихове генерације, пристигла однекуд из слободног западног света у мртвачку досаду социјализма, у којој су људи чамели са уредно купљеним картама за возове и аутобусе (Нед, 19. 5. 2021); *Септембар: прави час да се нешто предузме* (МД, Бп, 72); *Kod pada je sramota veća od boli, tako da se koleno pogleda tek kad se pređe prag kuće. Rezultat: natečeno i krvavo koleno i izudarana rebra* (Б92).

⁸⁵ На исти начин структурише се непредикатска метафора, о чему ћемо говорити у оквиру стилистичких разматрања (поглавље 8.1).

Овакве конструкције блиске су дефиницијама из лексикографских дела, али, за разлику од објективне дефиниције која се у њима може наћи, квалификација која се у наведеним примерима истиче лични је говорников утисак о неком појму или тренутана, променљива вредност. На овај начин често се квалификује неки просторни или временски појам тако што се карактерише појмовима који га обележавају:

(9) Село: *чист ваздух, и древно, тешко ништавило* (МД, Бп, 154); Лето у Кањижи крај Тисе: *мир и одмор у Вароши тишине* (П, 28. 5. 2022, 26); Стари век: *зидање пирамида, дуге и красноречиве беседе, философирање, обожаване многих богова и многих жена*; Средњи век: *вера у једнога бога и стални ратови и покољи због тога једнога бога. Обожаване жена и стална борба и убиства због жена* (БН, А, 105);

Све наведене квалификације одговарају на питање *Које су карактеристике тог субјекта?*, односно шта је то што га обележава, детерминише и на тај начин издваја од сродних појмова. На исти начин може се квалификовати неки процес или догађај:

(10) Снег, као новоосвојени заборав. Ходање кроз њ: *замршен подухват, где се зна једино основни правац, док се све остало открива и разрешава из тренутка у тренутак. Сударање са безизгледном, километарском масом, која никад није коначно побеђена* (МД, Гпка, 75); Рудијев први долазак на Академију: *запањеност пред лакоћом других да се маметну комисији овладавши тако предвидљивим понашањем (тако је он то дијагностицирао), љубомора и бес према колегама који су већ једним кораком на позорници, клоновима чији је једини таленат опуштеност; збуњеност услед уверљивости и заноса које ти слабији кандидати постижу* (ДВ, Рв, 94).

Двочланост се остварује и у структурама у којима се квалификација неког појма исказује реченицама са заменичко-прилошким формантима (*Каква распевана и хранљива реч: Драгачево!* (МД, Гпка, 131)), па ћемо о тим двочланим конструкцијама рећи нешто више приликом анализе ових реченица (уп. ниже 4.1.2.2).

4.1.1.2.2. Други структурно-графијски начин одвајања супстантива који се квалификује и особине која му се приписује јесте одвајање цртом, што као функцију овог интерпункцијског знака бележи и *Правопис*: „Црта се пише између делова реченице у којој је изостављен један од предиката који се иначе подразумева” (*Правопис* 2013: 123).

(11) Младост – *лудост, старост* – *слабост!* (ЈЛ, П, 23); Књига, кафа и колач – *добитна комбинација!* (Бук, март 2021); Skok u prazno – *način na koji samoubice često presuđuju sebi u subotičkom naselju Prozivka* (Телеграф); На гробовима људи празне флаше од цина, на гробовима жена ноћни судови – *симболи њиног спола, и оно без чега не могу ни на другоме свету* (РП, А, 34);

Међу наведеним примерима има оних из информативног регистра, којима се реципијенту поруке преноси објективна информација о некој појави, а има и оних којима се исказује експресивна квалификација неке појаве.

Овакав начин графијског структурисања непредикатске реченице, иако присутан и у књижевноуметничком и у публицистичком стилу, није распрострањен у стандардном српском колико је, рецимо, у руском језику, у коме се употребом црте редовно одвајају квалификатор и идентификатор од садржаја, односно субјекта који детерминишу (уп. Шведова 1980: 395, Шахматов 2001: 53).

4.1.1.2.3. Најмање је примера исказивања квалификације у којима се субјекат који се квалификује и квалификатор одвајају запетом:

(12) Зима, период у коме се много придаје значаја поклонима. Од слава, преко Божића и Нових година, па до дана у коме су сви заљубљени, много је пара на поклоне поторшено. (ММ, Сбф, 116); Боемски Београд, тура након које боемија није више тајна (Политика, 21. 3. 2022, 16).

Оваква реченична структура⁸⁶, у којој је квалификатор на синтаксичком нивоу заправо апозиција субјекта који квалификује, у текстовима заузима иницијалну реченичну позицију која је носилац теме текста.

4.1.2. Једночлане квалификативне реченице

Једночлани квалификативни модели у себи садрже само квалификатор (рему), а садржај који се квалификује (тема) исказан је у претходном контексту. Иако су структурно једночлани, сведени само на структуру **Kval**, ови модели семантички су двочлани будући да је веза између појма који се квалификује и квалификатора само неексплицирана, подразумевана. Структуру квалификатора најчешће чини супстантивна синтагма, ретко самостално употребљени супстантив или адјектив, а у великом броју примера квалификатор је проширен неким заменичко-прилошким модификатором. Такво проширење уноси разлике не само на структурном, већ и на семантичком и на комуникативном плану. Стога ћемо даљу класификацију једночланих квалификативних реченица вршити на основу структуре квалификатора, па ћемо издвојити моделе без заменичко-прилошких модификатора и моделе са њима.

4.1.2.1. Једночлани модели без заменичко-прилошких модификатора

Иако је за семантичку диференцијацију дескриптивних и квалификативних реченица најважнији критеријум постпозиције адјектива, у специфичним ситуацијама, адјектив се може наћи и у препозицији, а да цела конструкција има квалификативно, а не дескриптивно значење. То су случајеви када је референт коме се приписује одређена особина већ поменут у контексту и када се супстантивном реченицом са адјективом у препозицији казује нека његова до тада непозната квалификација. Структурно можемо овај модел записати **Kval (Adj + S(N₁))**:

(13) Гледам у њега, гледам у остале, гледам у ракију. *Добра ракија* (ММ, Сбф, 13); Шетамо даље, кад *ето и Југословенске улице*. Никома није пало на памет да уклони тај назив улице по држави која више не постоји. Не само да не постоји, него се у крви опрала цела њена биографија. *Лепа, широка улица, као неки булевар* и представља знак сећања на пријатељство и савезништво у малој Антанти пре Другог светског рата (ММ, Сбф, 32); Ишли смо возом из Љубљане целу ноћ. *Они стари првљави возови* (Нед, 6. 6. 2023, 56);

⁸⁶ Структурно је на исти начин конструисана апозитивна метафора, о чему ћемо више говорити приликом стилистичких разматрања непредикатских реченица (8.1.).

Ако узмемо у обзир да је врло млад преминуо од тешке болести Бошко Булатовић, Момиров син, то да Момир воли ту цјесму има посебну тежину. Момир Булатовић који сједи у кафани, а музичари свирају и пјевају стихове „Нисам те се нагледао, нисам те се наљубио, тако брзо све је прошло, ја сам тебе изгубио”, то је већ филм за себе. Тешка пјесма и тешка прича, до суза и до бола тешка (Нед, 20. 7. 2023, 43).

Разлика у односу на први двочлани описани модел квалификативних реченица (4.1.1.1.) није само у распореду квалификатора и супстантива. Док је претходни модел у себи садржао два члана, супстантив и квалификатор, овај модел садржи само квалификатор, а супстантив је изостављен. Могућа реконструкција овог модела показала би следеће: Ишли смо возом из Љубљане целу ноћ. *Они стари прљави возови* : [*←То су (били) они стари прљави возови*]. Из структуре се осим копуле изоставља и упућивачка реч, показна заменица која реферише на у контексту исказани субјекат. Иако се реализује као једночлани реченични модел, семантички је у питању увек двочлани модел.

О референту (*ракија, улица, воз, трамвај, пјесма*) већ имамо информацију, он је у претходном контексту поменут и заузима различите синтаксичке позиције: логички субјекат (*Ето и улице*), директни (*Воли ту песму*) или индиректни (*Гледам у ракију*) објекат, одредба средства (*возом*). У свим наведеним примерима он је у неком зависном падежу, а квалификативном реченицом са супстантивном синтагмом у номинативу, само се износи нека његова особина. Та особина, иако исказана адјективом у препозицији, заправо је рема, оно ново што сазнајемо о референту, а оно што је било рема (а то је референт), постаје тема.

Квалификација се, међутим, не мора нужно односити на један одређени референт, већ се може квалификовати и цели претходно изнесени садржај, односно текст. Према опсегу садржаја који се квалификује, можемо, дакле, издвојити две велике групе квалификативних једночланих реченица: квалификација једног референта и квалификација одређеног дела претходног текста. И један и други тип у тексту имају сумирајућу улогу, што их приближава претходно описаним двочланим типовима квалификативних реченица.

4.1.2.1.1. Реченице којима се квалификује одређени референт

Реченице којима се квалификује један референт можемо даље разврстати, према типу квалификатора и лексичко-семантичком односу који квалификатор успоставља са референтом, на неколико подгрупа. Прву групу чинили би претходно анализирани примери, у којима се успоставља однос између две исте лексеме у позицији референта и квалификативне реченице, односно у којима се репризира лексема у истом или измењеном морфолошком облику:

(14) *Vozila sam se tramvajem ka Zvezdari. Novi lepi španski tramvaj* ([Журнал](#)); *Moja koža se pretvarala u boju kakao testa za kolače. Verovatno najtamnija boja koju beli ljudi mogu postići* ([Журнал](#)).

Међутим, квалификација се често остварује и непредикатским реченицама у којима се лексема на коју се односи квалификација супституише другом, кореферентном лексемом⁸⁷, те се међу тим лексемама успостављају разни лексичко-семантички односи, што је условљено и типом лексеме која се квалификује.

Уколико се квалификује неки референцијално одређени појам, исказан апелативним супстантивом, између лексеме у позицији референта и супстантивне лексеме у квалификативној реченици успоставља се однос текстуално условљене хипонимије⁸⁸:

(15) U nedelju, 4. marta ove godine, gledao sam Ledu M. Krleže, u Ateljeu 212. *Sjajna predstava*, izvanredne glumačke bravure, dominirao S. Cvetković (Политика); Било је много филмова који су ме обележили и одредили, али пре свих *Коса* која ми је заувек остала у сећању. *Музички филм за сва времена* (Нед, 29. 6. 2023, 53); А мање познат детаљ од њиховог Ватиканом забрањеног, који је пренеразио свет са свим уздасима, био је југословенски филм „Деветнаест девојака и један морнар”. *Ратни филм у којем глуме и Серж и Џејн Биркин и овај пут се љубе у партизанском филму о младим болничаркама које су у немачком обручу* (Нед, 20. 7. 2023, 58).

Овакве конструкције, као и претходно описане, карактерише изостанак упућивачких речи и копуле, те оне подразумевају свођење конструкције само на квалификатор. Иако би се последња два примера, због подударности граматичког оквира, могла тумачити као парцелација апозиције, први наведени пример (у коме таквог поклапања нема јер је референт *Леду* у акузативу) указује да се не ради о парцелацији, већ о квалификативној реченици без упућивачких речи: *Гледао сам Леду*. [*←То је сјајна представа*].

Реципијенту је већ познато да је у питању представа или филм, а оно што је ново јесте квалификација која се о њима износи. Слично је и са примерима у којима је референт неки топоним:

(16) Рођена сам у Руском Крстуру, где сам се увек осећала вољено, безбедно и заштићено. *Најдивније место на целом свету*. Природна идила, испреплетана са русинским старим обичајима, које још увек негујемо (Нед, 24. 6. 21, 12); Осатица. *Варош на узвисини*, али та узвисина сама опкољена је са свих страна високим планинама са голим, кршевитим обронцима. (ИА, П, 28); Tajland. *Tradicionalno mesto erotskih masaža*. (Телеграф); Не тако давно био сам у Шпанији. *Сјајна земља*, идеална клима, екстра клопа, квалитетна сангрија, добра музика и енергични људи (ММ, Сбф, 39).⁸⁹

У позицији референта имамо ужи, референцијално одређени појам (*Руски Крстур*, *Осатица*, *Тајланд*, *Шпанија*), о коме се квалификативном реченицом са ширим супстантивним појмом (*место*, *варош*, *земља*) саопштава нека додатна информација о њему, односно нека квалификација или лични утисак говорника.

⁸⁷ Супстантиве у саставу квалификатора, посматрано са аспекта текстуалне лингвистике, Ј. Силић назива лексичким конекторима, делећи их на *репризне* и *супститутивне* (Силић 1984: 115), о чему ћемо нешто више рећи у поглављу у коме ћемо се бавити односом непредикатске реченице и текста (7.3.).

⁸⁸ О хипонимији в. Драгићевић 2007.

⁸⁹ Овај пример, будући да садржи два квалификатива, биће детаљно објашњен ниже.

Квалификацији често подлежу и супстантиви који означавају живо биће, а који се исказују властитом или општом именицом:

(17) „Добар дан”, каже млада девојка, и огрне ме најлонским црвеним огртачем. [...] И она се поново насмеје, а мени опет свеједно, платим јој, ставим капу, и поздравимо се. Фина, насмејана фризерка (СВ, Ддз, 22); Преко пута мене лежао је Ђорђе Живковић, чика Ђоле, како сам га звао [...] Радио је у Градском водоводу све до пензије, и са женом продавао шверцовану робу, одећу углавном, на пожаревачкој пијаци. То је наставио да ради и кад је отишао у пензију. Вредан човек, и добар. Мој најбољи пријатељ, и једини, у стационару (СВ, Ддз, 43); Мајстор се звао Бата. Звао се Ђорђе, али надимци су увек јачи и адекватнији. И лакше се запамте. Прави аутохтони стари Београђанин. Симпатични брка који је у плавом радном оделу који је од скрипти и разваљених страница правио изложбене музејске примерке књига (ММ, Сбф, 79); Носилац крсне славе је свети Никола, за кога vele да штити морнаре и лопове. Старац прозрачног лица и као снег беле браде, а ипак: за нас, према нама (МД, Зс, 91); Često smo zajedno išli u pozorište da gledamo Minu Feldek. Sjajna glutica (Политика); Он ме јасно надпада. Облачи моју униформу, и онда, како да кажем, одзада удара, премда га Женевска конвенција у том случају не штити, колико и не пречава. Он лечи своје комплексе на мени, додатно градећи каријеру себи. Чисти стокер, или сикофант, ако вам је израз ближи (НИН, 16. 1. 2020, 44); После сам упознао његову бившу жену са којом је и даље остао у вези. Лепа и шармантна особа (ДВ, Рп, 210); Судац: То је тај сељак што тузи јазавца. Молим Вас, господине докторе, да га прегледате. Сад ми се чини будала над будалама, сад опет врло бистар и паметан. Чудновато и загонетно створење! (ПК, Ип, 67); Дечак је запазио да се овце чак и мрчу безвољно, како која овну дође на ред; неке и тада, заскочене, пасу. Тужна, безнадежна створења. (МД, Гпка, 20).

У групи примера у којој се износи квалификација одређеног лика односно особе, субјекат који се квалификује у претходном контексту често заузима синтаксичку позицију граматичког субјекта, па долази до обличког поклапања са квалификатором, што може навести на интерпретацију квалификативне реченица као парцелата претходне реченичне структуре. Међутим, примери у којима референт заузима синтаксичку позицију која не захтева облик номинатива једнине (*гледамо Мину Фелдек; упознао сам бившу жену*) показују да се ради о новим, квалификативним реченицама.

Овакве реченице, осим што заузимају постпозицију у односу на реченицу са референтом који квалификују, често долазе и у финалну позицију у тексту или пасусу текста, након дужег описа неког лика, и тада је њихова сумирајућа улога најизраженија:

(18) Коса јој је загасито црвена и семитски бујна, кожа зачудо чиста и танка, а очи смеђе, готово тамне. Сећаш ли се капетанице фон Грајзинг? Мало подсећа на њу, само што је за двадесет година млађа, сто пута љепша и хиљаду пута невинија. *Кратко: залогај за богове* (ИА, Ж, 7); Он, тј. мој отац, носио се, разуме се, турски. Чисто га гледам како се облачи: џемадан од црвене кадифе с неколико катова златна гајтана; поврх њега ћурче од зелене чохе. Силај ишаран златом, за њега заденута једна харбија с дршком од слонове кости, и један ножић са сребрним цагријама и с дршком од слонове кости. Поврх силаја

транболос, па ресе од њега бију по левом боку. Чакшире са свиленим гајтаном и бућметом, па широки пачалуци прекрили до пола ногу у белој чарапи и плитким ципелама. На главу тури тунос, па га мало накриви на леву страну, у рукама му абонос-чибук с такумом од ћилибара, а с десне стране под појас подвучена, златом и ђинђувама извезена дуванкеса. *Прави кицош!* (ЛЛ, II, 25); *Vidao* ga je po banketima na kojima je u ime ITM bio prinuđen da se dosađuje. Sad je bio Sir Matthew Laverick, viši konsultant u nekoliko klinika i specijalista na beznadnom polju alergija. Ukratko – *varalica u granicama zakona* (ЕКСЈ); Bio je sjajan u svakoj izvršnoj vlasti, kao operativac, samo ne kao vladar i kreator politike. Temeljno je upropašćavao i sebe i druge. Nije imao istorijski osećaj za vreme u kojem živi. Bio je tipičan tehničar vlasti i majstor klopki. Stvarao je nered, a uveravao je narod da ga sam on može spasti od haosa. Najveće je probleme imao sa poredama koje su završavale na kolenima. Ukratko, *nesrećna ličnost u nesrećnom vremenu* (ЕКСЈ).

Неретко је појам коме се приписује квалификација у претходном контексту детаљно описан, а квалификативном реченицом исказује се сумирање утисака о њему. Такву улогу непредикатске реченице запазио је и Бранко Вулетић: „Bezglagolska rečenica uvijek dobiva sviju cjelovitost u kontekstu; zbog cvrščeg vezivanja uz kontekst, zbog traženja oslonca u kontekstu, bezglagolska rečenica sadrži čitav kontekst u svom ostvarenju; upravo je zato rezimiranje prethodnog konteksta česta funkcija bezglagolse rečenice” (Вулетић 2006: 31–32). Будући да се једним квалификатором сумира претходно изнесени дужи опис неког лика, ове квалификативне реченице могу бити проширене сумирајућим конекторима *кратко* и *укратко*. С обзиром на своју финалну позицију у пасусу и изражавање сумирања утиска, блиске су реченицама којима се квалификује неколики део претходног текста (уп.), али их од њих разликују то што се могу повезати са презицзно одређеним референтом (*Мој отац – Прави кицош*).

Кваликативним реченицама два лексички различита појма доводе се у везу тако што други појам квалификује први, што значи да он или мора долазити из оцењивачког семантичког микропоља (*варалица, кицош, стокер, сикофант*) или, уколико је квалификатор исказан супстантивом неутралне семантике (*створења, глумица, човек, личност*), квалификатор мора у својој структури имати адјективне одредбе (*тужна, безнадежна створења, несрећна личност итд.*).⁹⁰

4.1.2.1.1.1. Квалификација неког појма једночланим квалификативним реченицама може се остварити и као изношење низа особина који карактеришу, односно детерминишу садржај који се квалификује, па ће квалификатор у том случају имати сложену структуру коју можемо представити обрасцем *Kval (Kval₁, Kval₂, Kval₃... Kval_x)*, а репрезентовати наредним примерима:

(19) Стајао сам мртво присутан, мукло је тутњало у мени, као у пустој пећини, кад ме је давни дијетињи корак довео до згаришта где није било успомена. А какве су и могле бити? *Жестока, а неодређена чежња надвијена над драгим, нељубазним градом. Дјечја*

⁹⁰ Осим хипонимског односа између супстантива који се описује и његовог супстантивног квалификатора, веза између тих двају појмова може бити и асоцијативна (*Кафетерија сјаји, пространа, сањива, тиха. Вационска летелица која се нечујно спустила на Земљу* (МД, Бп, 5).

Овакве квалификације заснивају се на метафоричком односу и њих ћемо разматрати у оквиру стилистичких проучавања.

соба, насељена врелим сликама маште без циља и упоришта. Отац, далек као мјесец, који је цијелог живота лакомислено губио све што би стекао; мајка, које није мислила ни на дјецу, ни на бога, већ на њега, оца, и која је сигурно умрла од жалости за њим, а не од куге; сестра, с којом нисам знао разговарати, јер је из неког другог свијета; тетка, досадна са својом плачном љубављу и сиктавим причама о мужу, што је, незахвалник, побјегао некуд у свијет, чему се нисам чудио (МС, Т, 345); Јер, о људима је судио на основу ствари које су их окруживале. Заклон пространог стана високих плафона ушушканих штукатуром, дрвене интарзије у огромном предсобљу, мермерни под у купатилу, емајлирани казан и ромбоидно огледало, мирис студени и прашине понет из тако различитих простора: од подрума породичне куће у родном месту и лавиринта позоришта у граду свог одрастања, до пејштанске гарсоњере на Булевару Ержебет, и касније, хладног простора фирме Парадизо (ДВ, Рп, 93); Испоставило се да смо нас двојица рођени исте године, да нам се ћерке спремају управо за средњу школу, као и да имамо готово иста сећања на последњих 30 година, иако је он одрастао у Нишу, а ја у Београду. Усплахирили родитељи 9. марта, кретање у гимназију у набољој па најлошијој години у историји овог друштва, студије које прекида бомбардовање, одлазак из земље који прекида 5. октобар, војска коју прекида убиство Зорана Ђинђића (Нед, 17. 6. 2021); И поново сам потражио своју радосну мисао, коју је Махмут прекинуо. Први снијег, тиха прича, лудо дјетињство, паучинаста срећа, сан о лијепом (МС, Т, 458).

На семантичком плану, ове реченице блиске су конструкцијама у којима су појам који се карактерише и квалификатор одвојени двотачком, али се од њих структурно разликују по томе што је квалификатор засебна јединица у односу на појам који квалификује. Квалификатор даје одговор на питање *какав је појам који се квалификује*, односно *шта га карактерише*, што је у првом наведеном примеру сугерисано питањем (*А какве су и могле бити?*) које је уметнуто између реченице у којој се налази појам који се квалификује и квалификатора.

Ни у једном од наведених примера нема обличког поклапања садржаја који се квалификује и квалификатора: у прва два примера тај садржај исказан је генитивом (*није било успомена/ на основу ствари*), у друга два примера акузативом (*имамо готово иста сећања/ потражио сам своју радосну мисао*). На семантичком нивоу, квалификују се појмови означени апстрактном (*успомене, мисли, сећања*) или конкретном лексиком (*ствари*), а квалификатор је увек сложен, сачињен од више квалификативних синтагми.⁹¹

У корпусу бележимо и примере обличких поклапања субјекта и квалификатора, у случајевима када је садржај који се квалификује граматички субјекат претходних реченица:

⁹¹ Посебно је занимљив пример који смо већ навели у оквиру квалификације референцијално одређеног појма: Не тако давно био сам у Шпанији. Сјајна земља, идеална клима, екстра клопа, квалитетна сангрија, добра музика и енергични људи (ММ, Сбф, 39). У наведеном примеру први квалификатор (*сјајна земља*) успоставља однос са појмом који у структури претходне реченице врши адвербијалну службу (*у Шпанији*), и који представља редуковану структуру из које изостају деиктичка заменица и колупла *Био сам у Шпанији*. То је *сјајна земља*. Преостали квалификатори такође успостављају односа са субјектом *Шпанија*, али њихова интерпретација нешто је другачија: *Био сам у Шпанији: Њу карактеришу/Њене карактеристике су идеална клима, екстра клопа, квалитетна сангрија, добра музика и енергични људи*.

(20) За причу довољан је декор. *Мрачна зимска јутра, завејана фигура Листова, топле перине и мекота отежалог тела које носи будућност* (ДВ, Рп, 175); Први додир са градом прислио га је да се малко сабере и отрезни. *Строг преглед, полицијски и лекарски. Царина. Хладни и безобзирни Јевреји у мењачници* (ИА, П, 7).

Сложеним квалификатором, сачињеним од неколико квалификативних синтагми, одговара се на питање *Какав декор је потребан*, односно *Какав је био први додир са градом*. Ове реченице показују велику структурно-композициону блискост са двочланим квалификативним реченицама са двотачком, као и са идентификационим реченицама са конкретизујућим значењем с обзиром да се низом квалификатора детрминише један, општи појам. С друге стране, овакве реченице стоје у односу композиционе супротности са наредним подтипом квалификативних реченица, који подарзумева квалификовање опширнијег садржаја једноструким квалификатором.

4.1.2.1.2. Реченице којима се квалификује шири контекст

Према опсегу квалификованог садржаја, односно према томе да ли квалификативна реченица успоставља однос са тачно одређеним референтом из претходног контекста, или целим тим контекстом, квалификативне реченице поделили смо у две групе. У претходно анализираној групи примера увек се успоставља релација између поменутог референта и његове квалификације, исказане сусптантивном синтагмом: *Леда – сјајна представа; Млада девојка – фина, насмејана фризерка* итд. Међутим, квалификовати се може не само један, тачно одређени референт, већ неодређено колики део претходног контекста:

(21) Пакао је у једном свом делу дефинисао као „свет у коме нико ником не прашта, у коме се нико не може искупити”. *Добар опис* (Нед, 20. 7. 2023, 54); Плакање је као етикета стављено углавном за мушкарце слабиће, жену, децу и сиротињу. Богати и прави мушкарци нису на списку за плакање. *Тешка глупост!* (ММ, Сбф, 22).

Изречене квалификације *Добар опис* или *Тешка глупост!* не квалификују лексемски или синтагматски референт, већ целу претходну реченицу или шири контекст.⁹² С обзиром на то да је у питању квалификовање различитих садржаја, те да квалификатор не успоставља однос са тачно одређеним референтом, тешко је дати прецизну семантичку поткласификацију типова квалификативних реченица којима се квалификује шири контекст. Ипак, на основу садржаја квалификатора и садржаја који се њиме оцењује, могуће је издвојити неколико карактеристичних ситуација у којима се овакав тип реченице јавља, а то су оцена социјалне или политичке ситуације или дешавања, утисак или осећај који је у говорнику изазвао неки описани догађај, коментар или оцена саопштеног вербалног садржаја, утисак или оцена о некој групи људи и сл.

Квалификативним реченицама најчешће се износи оцена неке **социјалне** или **политичке ситуације**. Та ситуација описана је дискурсом који претходи квалификативној реченици:

⁹² Структурно су, на тај начин, блиске допунским *зар не* питањима (6.3.).

(22) Најтеже ће бити на пролеће, кад празнина покаже гвоздене зубе. У кошевима промаја, у сандуцима за брашно буђаст мирис, помешан са мишјаком и паучином. *Невоља жива, срамота која се од целог света мора криту!* (МД, Гпка, 242); S druge strane, odlazak deteta može "pustiti iz boce" i mnogobrojne strahove: hoće li naći smeštaj, šta će jesti, šta ako dobije trovanje od hrane i opekotine od sunca, da li će naći put do lekara ako se nabode na ježa, hoće li zakasniti na autobus u povratku... *Ukratko, horor za matorce* (ЕКCЈ); Javnost je još više zbunilo objašnjenje advokata gospođe Vasilić, kojoj je za verovati jer je bila ugledni sudija baš za privrednu oblast, a koju je bivši režim izbacio iz suda zbog njene lične i stručne savesti. Objasnila je ona da Privredni sud uopšte i nije nadležan za pokretanje stečaja. Sud može samo da sprovodi postupak stečaja koji može da pokrene samo onaj ko je za to nadležan. *Sve u svemu – velika zbrka koju će ovih dana da razreši viša sudska instanca* (ЕКCЈ).

Након инцидента у црногорској Скупштини, може се очекивати да ће западне либералне демократије дати подршку владајућој структури у Црној Гори да настави „очување мира”. *Стабилнокраија у свом најчистијем облику!* (НИН, 16. 1. 2020, 43); Саветник је пун хвале за нови режим. Има ствари које нису доведене у ред, али, ту треба имати стрпљења! Не сметните с ума од чега смо почели. Климам главом, и гадим се. *Љигава чиновничко домољубље* (МД, Бп, 42); Наше власти нас држе као таоце, јер су оне и направиле ту трагедију од деценије. А ми као друштво на то пристајемо из страха да се суочимо са свим тим ужасима и да крнемо у нешто потпуно другачије. И у томе смо се окаменили и направили болесну симбиозу између насилних власти и уплашеног друштва. *Нека врста колективног стокхолмског синдрома.* (Нед, 29. 6. 2023, 43).

Друштвено-политичка ситуација може бити представљена и неким визуелним утиском, па ће се у позицији квалификатора реализовати лексеме попут *слика* и *призор*:

(23) Отишао сам и видео велику увалу, маслињак величине 50, 60 метара, где је седелo стотињак војника ЈНА с митраљезима, аутоматима, минобацачима... Били су као неки ратници на одмору, на паузи. Као да је требало да очисте оружје и да крену. *Потпуно запрепашћујући призор*. Кад сам се вратио за сто, испричао сам им шта сам видео. То је појачало осећање ужасне олује која долази. Увек кад се сетим Моме, сетим се тога. Није нас то преплашило него као да смо лизнули укус ужаса који се спрема. Видело се да нема повратка. *Страшна слика* (Нед, 12. 5. 2022, 24).

Квалификативност наведених конструкција потиче или од лексичког састава квалификатора, у коме се могу наћи експресивни супстантиви (*невоља, срамота, хорор*) или од адјектива у саставу квалификатора (*запрепашћујућ, страшна*). Такође, квалификативном реченицом може се изнети коменатар неког друштвеног дешавања, попут спортских или културних догађаја:

(24) Najzad, u 50. minutu je definitivno postao i centralna figura ovog meča. Ponovo se našao na rubu šesnaesterca, došao do lopte, koju je precizno ponovo uputio u mrežu domaćina, čime je postavio konačan rezultat ovog meča i ostvario het-trik. Do kraja utakmice ekipa Rada bezuspešno je pokušavala da ublaži poraz, a Partizan je propustio još nekoliko prilika da još убедљивије тријумфује. *Sve u svemu vrlo korektna utakmica kojoj su nedostajali jedino gledaoci*, ali i ovako, posredstvom medija, ljubitelji fudbala će moći da se uvere u još jednu dobru igru Partizanove ekipe (ЕКCЈ); Ogroman smisao za sviranje u ansamblu i u dijalozima sa drugim vrhunskim muzičarima, ove večeri ispoljio je u nastupima sa Tijanom Milošević, zatim sa

violončelistkinjom Majom Bogdanović, kao i sa Ksenijom Milošević i Gijomom Fontanarozom, na kraju programa. *Veče za pamćenje, podignute temperature, visokog napona, odlične svirke, uživanja koje je prevazišlo karakteristike tipičnih koncertnih nastupa* (Политика).

Квалификативне реченице којима се износи оцена у тексту заузимају финалну позицију у односу на садржај који квалификују, а неретко су проширене и изразима *све у свему, укратко* и сл.

Неретко се квалификативним реченицама износи и утисак или осећај говорника, с тим што за разлику од дескриптивних реченица са значењем утиска или осећаја, којима се исказује само његово појављивање и које нису зависне од претходног контекста, квалификативним се неки део претходног садржаја описује као *радост, разочарење* и сл:

(25) Како ме је само увеселавао то окидање по жицама и то неuko музицирање. *Предиван осећај* (СВ, ДДЗ, 13); Нисам могла да верујем да сам преживела. Била сам одједном најсрећнија што сам жива. *Скоро хистеричан осећај радости*. (Нед, 24. 6. 2021); У часу када су се са разгласа ослуле уводне капи „Мостарских киша”, публика је поново нагрнула у салу. Тамо је крај микрофона стајао мршав момак кога сте пре, убеђен сам, замишљали као неког хипика, а он уфитиљео брке мађарског хусарског подофицира. *Прво моје велико разочарење!* (МТ, С, 136); Наступила су затим тројица бивших полазника мостарске Средње учитељске. Сећам се витког и мало погуреног песника Настића, лепе и оштре црне браде. Био је канда зачуђен и препаднуит пред масом слушалавца, производио је утисак да би сваког часа могао побећи, тако да је мало ко и саслушао његове песме, после њих, млади песник Адемилах Мехајић, кога су представили као штићеника столачког поправног дома за малолетнике. *Друго велико разочарење!* (МТ, С, 137).

Квалификативном реченицом може се оценити и неки вербални садржај, односно нека саопштена информација, или се квалификовати неки препричани вербални садржај, па овакве реченице имају и **метајезичку** функцију:

(26) Taj penzionisani banjski Kazanova čuva na desetine pisama zahvalnica koja stižu odasvud. Tražio je i da mu se odredi banjski dodatak za razvoj Vrnjačkog turizma. A kako se nezvanično saznaje, banjski Kazanova je dobio naslednika. *Dobra vest za neke* (Политика); Често га се сетим и захвалан сам Бати и данас јер је успео да ме врати на фабричко подешавање мерне јединице за успех. *Мала, инстант лекција* (ММ, Сбф, 197); Трава слинава, сапуњава... Али нек је два дана оставе на миру, нек два-три дана окиша, она се прибере, обнови, озелени. *Прва поука из неуништивости живота* (МД, Зс, 27); A živo se sećam kada je jedan klijent od tri predložena rešenja izabrao jedno zbog saksije sa kaktusom koja je na 3d modelovanoj slici delovala prelepo. *Nebitne sentimentalne anegdote*. (Журнал); Шта вреди вакцина када има толико типова вируса? *Веома логично питање* (Нед, 21. 1. 2021, 12); Психолог и породични терпаеут Најдел Лата у својој књизи „Мајке и синови – како одгајити мушкарца?” шали се да је дечак користио палеолитски ауто-спреј (угљена прашина издувана кроз цевчицу) и да се већ тада одиграла прва свађа у људској историји између мајке и сина. *Занимљива (измаштана) прича коју би свака мајка која иа несташиног сина с бојицама могла да препозна* (Нед, 20. 7. 2023, 35); Dobila sam savete da sve to ne treba da shvatam lično, da ne mogu pod kontrolom da držim svoje emocije, da ću sebi naškoditi tolikim investiranjem. Ko idealna žena trebalo bi da na jedno uvo treba da čujem a na drugo ispustim. Ili još bolje da stavim slušalice. Da se ne nerviram oko onoga što ne mogu promeniti.

(A to je otprilike sve na svetu). I da je najvažnije da budem srećna. Sve ostalo što se kaže u toj prilici. *Sve u svemu, sajam opštih mesta i saveta koje nisam tražila* (Журнал).

Један од издвојених семантичких подтипова квалификативних реченица са референцијално одређеним појмом јесте квалификација неке личности. Квалификативном реченицом може се изразити и оцена о групи људи, односно квалификација више личности:

(27) Ekipa iz Sopota nije slučajno među osam najboljih. Imaju puno stranaca u ekipi, a centralna figura je Josip Vranković, hrvatski reprezentativac oko koga se vrti igra Sopota. Tu su još centar Bigus pa drugi Hrvat, Igor Miličić koji je bio povređen, ali će izgleda igrati protiv nas. Darinkovski je drugi strelac poljske lige, a zamena za Bigusa je talentovani centar Levandovski, a svakako se ne sme zaboraviti Litvanac Maskoliunas. *Sve u svemu tim za respekt* (ЕКСЈ);⁹³ Кад кажем наше деце, мислим свих нас који смо мигрирали из различитих побуда и разлога. Југовићи, Турци, Африканци, Пољаци... Само што Марсоваца нема! *Све у свему, сјајна и расположена екипа* (ММ, Сбф, 188); Ту су један лекар, две професорке, трговачки заступник у иностранству. Подсмешљиви, предусретљиви, брзо схватају. *Најбоље што Београд тренутно има* (МД, Бп, 177).

Изношење утиска о некој групи особа на структурном плану огледа се у употреби хиперординираног појма исказаног супстантивом (*тим, екипа,*) или адјективом са релативном клаузом у последњем примеру. Овакве реченице су у композиционој супротности са идентификационим реченицама којима се конкретизује састав односно садржај неке скупине људи (уп. ниже 4.2.2.2.).

4.1.2.1.1.2. Сви досада анализирани примери једночланих квалификативних реченица подразумевали су структуру квалификатора исказану супстантивном синтагмом са супстантивом и адјективом детерминатором. Међутим, квалификација се може исказати и квалификатором сачињеним само од супстантива. Да би супстантив самостално обављао функцију квалификације, он мора долазити из лексичко-семантичког оцењивачког микропоља:

(28) Немамо исти државни празник?! *Глупости*. Слушај шта ти твој заставник каже, то су глупости (ГП, Уд, 152); Да ћеш се ти прихватити било каквог посла... *Глупости!* (ДК, Мтпк, 44); Ова књига је писана за оне који воле бајковите и оне који воле мале, кратке и стидљиве приче. Још не схватам како нас ове странице књиге могу увући у потпуно другачији свет. *Магија!* (Бук, јул 2023).

У истраживаном корпусу, као и у свакодневном говору, овакав начин квалификације није редак, али је лексички ограничен, односно своди се на неколико лексема (*штета, срамота, брука, глупости* и сл...) у позицији квалификатора, којима се углавном негативно вреднује нека појава или претходни исказ:

⁹³ У наведеном примеру долази до преклапања два квалификативна типа издвојена према критеријуму опсега садржаја. Наиме, за квалификатор *Тим за респект* можемо рећи да успоставља однос са референтом *екипа из Сопота*. Међутим, он долази након детаљног представљања и описа те екипе, па квалификује и цео изнесени садржај о тој екипи.

(29) On se negde izgubi i niko za njega ništa nije mogao saznati. *Šteta*, mlad čovek! (ЕКCЈ); Spavaš po tuđim kućama kao skitnica, a tvoj lepi dom pust. *Bruka!* (ЕКCЈ).

Овај модел квалификације супстантивом И. Антонић наводи међу функцијама номинатива (Пипер и др. 2005: 126, Антонић 2007: 102), третирајући га као околиналну варијанту реченице. Наша досадашња анализа исказивања квалификације показала је да је ово само један од структурно-семантичких типова непредикатских квалификационих реченица, а досадашњом анализом још увек нисмо исцрпили све моделе којима се непредикатским реченицама може исказати квалификативно значење.

4.1.2.1.1.3. Као што се квалификативни садржај може исказати квалификатором сачињеним само од супстантива, тако се може исказати и квалификатором сачињеним само од адјектива:

(30) Дође с њима још некакав Перо Зеленбаћ, некакав свињарски трговац који, веле, „ради с Пештом.” Бркове ушилио, косу остраг поделио, а зулуфе пустио чак до јагодица. *Дебео у лицу, шишав у телу* (ЛЛ, П, 27); Риста је био по лику и стасу сушта мати. Али нарав није била материна. *Поносит, плах, чистунац на себе споља и изнутра до ината, паметан, опасна језика* (ИС, Кпг, 12); Прота погледа девојку... *Црномањаста, крупних очију, бујне коврцаве косе, малих одебљих усана, а једра да јелече пуца* (ГБ, Кп, 79).

Иако су самосталне адјективне јединице углавном последица парцелације реченице, односно парцелисања атрибута, у наведеним примерима нема структуре у коју би се без измена могли инкорпорирати адјективни детерминатори. Уз то, у последњем примеру нема ни обличког поклапања квалификатора *Црномањаста* и супстантива *девојку*. Сви забележени примери указују на квалификатор сложене структуре налик оном који смо имали у одељку (4.1.2.1.1.1.). Осим тога, у једном забележеном примеру међу адјективним квалификаторима нашао се и супстантивни⁹⁴, са супстантивом квалификативног значења (*чистунац*). Такво комбиновање адјективних и супстантивних квалификатора бележимо и у следећем примеру:

(31) За митрополита заступника одредише Саву Тетовца, вечитога заступника упражњених митрополија и врло окретнога радника, на кога су Турци са најмање неповерења гледали. *Мудар и лукав, истрајан и послушан, најбољи познавалац турске слабости, побожан свештеник и згодне светитељске спољашности као да је извађен из иконостаса оквира Св. Никола. Превасходни говорник, дипломатск вештак и комбинатор, а при том човек живаца и амбиције истински великих људи. Штедиша, који зна цену пари, лукаво понизан и љубазан према силнима и онима које он треба за послове да искористи да је већ био ушао у причу* (ГБ, П, 45).

У наведеном примеру квалификација се исказује засебном непредикатском реченицом⁹⁵, односно, будући да је реч о сложене квалификатору, низом независних квалификација од којих су неке исказане адјективима (*мудар и лукав, истрајан и*

⁹⁴ Истакнут подвлачењем.

⁹⁵ Што се види по обличком непоклапању субјекта који се квалификује (*Саву Тетовца*) и квалификатора.

послушан) и сложеним супстантивним синтагмама са квалификативним значењем (*најбољи познавалац турске слабости, побожан свештеник*).

Ни примери овог типа, као ни примери са самосталним супстантивним квалификатором, нису превише заступљени у истраживаном корпусу.

4.1.2.1.1.4. Као примере кваликативних реченица са посебном експресивношћу наводимо у малом броју примера забележене конструкције проширене партикулом *ли*. Међу екскламативним конструкцијама са речцом *ли* Бабић наводи да та партикула „као интензификатор појачава значење квалитативне синтагме” (Бабић 2019: 290), односно синтагматски структурирног исказа:

(32) *Луде ли жене, божје мој!* (ЈБС, ПпШ, 46); *Taksista pusti volan i ućuta, Lepe li tišine* (ЕКСЈ); *Čudne li priče, reče student* (ЕКСЈ); *Čudnog li reagovanja!* - *uzvratio je štab Klintonove* (ЕКСЈ).

У оваквом моделу структуру квалификатора можемо записати као **Kval(Adj + li + S)**, са непроменљивим распоредом компонената у коме се партикула *ли* као емфатички интензификатор налази у медијалној позицији између именице и њеног атрибута. Ова партикула на тај начин „директно појачава атрибут који је и постпониран именици, а преко карактеристичне особине појачава и цијелу именичку синтагму, (која може имати и вриједност непотпуног исказа, уносећи у њу прагматичко-експресивну нијасну неочекиваности” (Јањушевић Оливери 2018: 251).

4.1.2.2. Квалификатори са заменичко-прилошким модификаторима

Специфичне непредикатске структуре представљају реченице са заменичко-прилошким формантима. У оквиру анализе квантификационих егзистенцијалних реченица говорили смо о квантификационо-егзистенцијалним исказима са формантима *колико* и *толико*. Међутим, већи је број модела и специфичнија су значења која се могу подвести под квалификативне типове значења. У студији Миланке Бабић *Екскламативност у српском језику* (Бабић 2019) и конструкције са квантификаторима и конструкције са квалификаторима које су екскламативно интониране анализиране су заједно, са семантичко-прагматичког аспекта.⁹⁶ С обзиром на то да су предмет нашег истраживања непредикатске реченице, анализираћемо само оне које Бабић одређује као нефинтне, али у нашој анализи биће заступљене и оне које нису екскламативно интониране, што је умногоме условљено регистром у коме се бележе.

Конструкције типа *Каква лепотица! Каква лепа жена! Како лепа жена! Толико лепа жена!* и њима сличне само су још један од подтипова једночланих квалификативних реченица. Као и непредикатске реченице без заменичко-прилошких модификатора, и оне са њима имплицитно су двокомпоненте, јер се ослањају на претходни контекст или се појам

⁹⁶ Будући да је предмет њених истраживања екскламативност ових конструкција, Бабић не инсистира на анализи њиховог односа према контексту, као ни на разликама међу предикатским и непредикатским моделима којима ћемо се ми у анализи бавити.

који оне квалификују налази у изванјезичкој стварности. Збор својих структурних специфичности, као и експресивне вредности које их разликују од претходно описаних типова квалификативних реченица, издвојене су у засебан тип квалификативних реченица који се према структурно-семантичким карактеристикама квалификатора може поделити у неколико подтипова:

- 1) реченице са заменицом *какав* и *такав*, структуриране по обрасцу ***Kval (Какав, -а, -о/такав, -а, -о + (Adj) + S)***;
- 2) реченице са заменицом, структуриране по обрасцу ***Kval (Коју + (Adj) + S)***;
- 3) реченице са заменичким прилогом *колики*, по обрасцу ***Kval (Колики, -а, -о + S)***;
- 4) реченице са заменичким прилозима *како*, *колико*, *тако* и *толико*, са структурним обрасцем ***Kval (Како/колико/тако/толико + Adj + S)***;
- 5) реченице са заменичко-прилошким модификатором и речцом *ли*: ***Kval (3П + ли + (Adj) + S)***

4.1.2.2.1. Најбројнији су у корпусу примери са упитном заменицом *какав*, *-а*, *-о*, код које је упитна компонента потпуно потиснута, и која служи интензивирању квалификатора исказног супстантивом или супстантивном синтагмом. У зависности од тога да ли интензивира само супстантив, или супстантив праћен атрибутом, модел са овом упитном заменицом реализује се у два подмодела који су у корпусу подједнако заступљени.

4.1.2.2.1.1. Првим моделом, исказаним формом ***Kval (Какав, каква какво + S)*** појачава се значење неке супстантивне лексеме. У разговорном језику овакве конструкције су честе за исказивање позитивне или негативне реакције на неку појаву која је део изванјезичке стварности (*Какав поглед! Какво вино! Какав потез! Какав смрад!*), док се у писаном тексту углавном односе на неку појаву која им у тексту претходи. Зато су овакве конструкције семантички веома зависне од свог контекста иако су облички независне од њега.

Када је заменица *какав*, *-а*, *-о* употребљена уз именицу неутралне семантике, неопходан је контекст за одређивање тога да ли је оно што је исказано претходним контекстом вредновано као позитивно или као негативно:

(33а) Она је мени пришла. *Какав гест* (ДВ, Рп, 268); Сетио се Едине, Соње... Покушавао је да хронолошки извлачи из трезора физиономије минхенских проститутки. *Каква прошлост* (ДВ, Рп, 268); Ова нам је седмица протекла у поделама око тога коме је гори директор меморијалног центра Поточари јер се извињава због јеврејских а негира или игнорише српске жртве озлоглашене нацистичке Ханцар дивизије, а коме су горе две српске студенткиње из Сарајева јер на друштвеним мрежама величају Ратка Младића. *Какав избор* (Нед, 20. 7. 2023, 4)

У прва два наведена примера исказано је одушевљење претходно описаним садржајем, па заменица *какав* у споју за неутралним именицама *гест* и *прошлост* вреднује као позитиван претходни контекст, док у трећем примеру у споју са неутралниом именицом *избор* заменица има супротно значење, односно означава да је избор *лош*, *никакав*.

Међу именцама неутралне семантике могу се наћи и оне које се на неки начин могу градирати⁹⁷ па у њима долази до квалификовања неке квантификације:

(34) То су сада само празне речи, бунцање остареле глумице, тако ви то слажете у својој глави. *Каква количина покварености у свакој паметној глави* (ДВ, Рп, 129); *Каква разлика*, мислим у себи, *између оне Ролдане што смо је звали Острвце и везиље што ми је синоћ рекла да је зову Ролдана!* (РП, Лг, 24).

Далеко су бројнији у корпусу примери у којима је позиција супстантива попуњена неком именицом из семантички оцењивачког микропоља:

(35) Млада жена, или удавача, уз стадо, пева. Нико је не види, а пола села је чује; пустила је себи на вољу, као птица. Слушајући је, он у себи, сасвим тихо, прати, па му се чини да му глас чобанице излази из сопствених уста. *Какво уздигнуће, какав узлет!* (МД, Гпка, 9); Страшно је бити кошуља остављена да се суши на мразу! Шта би било кад би је, сада, морао навући на леђа? Рукави штрче као на пољским страшилима, а чаршави затегнути, само што не пукну. *Какво мучење недужне материје која грчењем покушава да пружи отпор!* (МД, Гпка, 76); Знате, Руди, одувек ми се гадио споразум, онај прећутни поглед којим се утврђује парење, лакоћа са којом две непознате особе одлазе у кревет. *Какво понижење* (ДВ, Рп, 23); Погледај оног створа тамо. Адвокат, хардардски ђак. Има преко шездесет година, а трчи. *Какав несклад* (ДВ, Рп, 42); Констатин је тако чудан. Живи неко међувреме, као да нам се нису промениле координате. Непрекидно га зову Немци и Французи и траже текстове. Рекла сам му да ће то лета имати књигу. Проблем је у томе што он ту књигу не види. Каже да он није трговац. *Какав лудак* (ДВ, Рп, 208); Обично се замишља да је крајња дивљина тамо где је крајња примитивност. Постоје крајеви где је човек апсолутно го, живећи у дрвима и познавајући само ватру. Природно је да су ту људи људождери, дивљи, неукротљиви; да су њихова веровања на најнижем ступњу. Требало би да се они, где год и дођу у додир са цивилизацијом, оплемене. *Али каква заблуда!* (РП, А, 118); На другој страни, stotine milijardi dolara троше на naoružanje, u preko stotinu zemalja држе војне базе. Da nije iz "humanitarnih" razloga, zbog "demokratije" i "ljudskih prava"? *Kakvo licemerje i laži!* (ЕКСЈ); Ovaj nacionalni sport, istina ilegalan i neregistrovan, nije nažalost i olimpijski. *Kakva šteta!* (ЕКСЈ); Има међу нама оних који ће насилје употребити против беспомоћног странца. Има оних који ће бити гори од најгорих варвара и довести у питање живот онoga ко је дошао у наш град с намером да ужива, потроши нешто новца и подржи фудбалски клуб за који навија. *Kakva sramota za tradicionalno srpsko gostoprimstvo. Kakav nedostatak viteštva i ljudskosti* (ЕКСЈ).

⁹⁷ Упореди ниже примере са заменицом *колики*, *-а*, *-о*.

Као и квалификативне реченице које не садрже заменичке форманте, и ове реченице могу успоставити однос са једнолексемским референтом (*Константин... Какав лудак!*), премда се чешће користе да сумирају већи део претходног контекста, и то лексемама које описани контекст квалификују позитивно (*уздигнуће, узлет*) или негативно (*срамота, лицемерје, лажи*) уз интензивирање максималног степена те особине. Разлика у опсегу садржаја који квалификују по правилу је у вези са разликом између разговорног језика, где се најчешће квалификација односи на један референт, у односу на писане текстове књижевноуметничког и публицистичког стила, у коме се ове, као и друге квалификативне реченице, јављају у сумирајућој, закључној позицији. Међутим, бележимо и ретке примере у којима се износи квалификација неке ситуације која ће тек бити описана:

(36) *Какав пораз, мој Јулије. Бити први, а заборављен* (ДВ, Рп, 124); *Какав нонсенс, бити германиста у Германији* (ДВ, Рп, 268); *Каква охолост да се ниједној страни нисам приклонио* (ДВ, Рп, 219); *Каква случајност да сретнем пријатеља који ради у полицији* (ДВ, Рп, 288).

Примери у којима квалификативна реченица заузима иницијалну позицију, а објашњење појма исказаног супстантивом квалификативне реченице следи након ње показују неколико специфичности: садржај који је предмет вредновања исказан је или инфинитивном реченицом са глаголом *бити* или зависном релативном реченицом којој је супстантив квалификативне реченице антецедент⁹⁸. Квалификативне реченице у препозицији у односу на садржај који квалификују показују специфичност у односу на остале квалификативне реченице јер се не ослањају на контекст с обзиром на то да је садржај који квалификују садржан у структури саме реченице. Такву могућност показују и квалификативне реченице са заменичким прилогом *колики, -а, -о* (уп. ниже 4.1.2.2.3.).

4.1.2.2.1.2. Други структурни подтип квалификативне реченица са заменицом *какав, -а, -о* реализује се према моделу ***Kval (Kakav, -a, -o + Adj + S)***. Осим што интензификује именицу, која је у већини примера неутралне семантике, а ретко семантички обојена, заменица *какав* интензификује и придев који претходи именици, приближавајући се значењски суперлативу као максималном степену исказивања неке особине:

(37) Овце су, зато, у стању да се напасу на сваком месту, под условом да им се за пашу дадне довољно времена. А ујесен, пред њима је све време што га је Бог на земљи оставио. Због те прилежности, и велике покретљивости вилица, настрада и покоја танушна травчица, која би волу или коњу сигурно промакла. *Каква смешно-тужна усредсређеност на голи опстанак! Каква заморна практичност, и одвраћеност од свега што није у вези са прехраном!* (МД, Гпка, 20); Напоследку, тело остане равнодушно, препусти се, и било би сасвим подношљиво, да није надгледника радова, и сунца: нестрпљиви и уморни од дугог дана, и они би, вероватно, највише волели да се завуку у неки влажан гуштик, па пошто им то није допуштено, сикћу и хукћу. *Какво грубо, неотклониво присуство!* (МД, Гпка, 222); Dani koji su bili preda mnom podsećali su na lep i

⁹⁸ Ове структуре размотрићемо детаљно приликом анализе односа непредикатске и зависне реченице (7.1).

nehajno uređen stan. *Kakvo prozaično poređenje* (EКСЈ); Недеља, једанаест пре подне, продавац кромпира на ћошку код улице Десет авијатичара смрзава се. *Какав тежак посао* (СВ, ДДЗ, 34); Veselin, međutim, stoji na ulazu u dnevnu sobu i posmatra. *Kakvo neobično mesto!* (EКСЈ);

Садржај који се квалификује може се односити на један појам (*улаз у дневну собу – место*), где као и код модела без заменице имамо упостављање хипонимског односа између субјекта квалификације и квалификатора. С друге стране, уколико се не може одредити једнолексемски референт, односно уколико се квалификација односи на шири садржај, и овај структурни тип може показати семантичку издиференцираност на квалификовање описане ситуације, вербалног садржаја и сл.

Као и модел са супстантивом, може понекад доћи и у препозицију у односу на контекст који квалификује, па једночлани модел квалификације прераста у двочлани, у коме је субјекат који се квалификује постпонован квалификатору:

(38) *Какав суров, а користан проналазак: покрити се снегом да би се преживела јанураска студен!* Одрасли се ту ничему не чуде; они су и сами у неком сродству с мразом. Како да им се не диви, и како д их се не ужасава! Бити пшенични листак који под снегом чека пролеће: *какво очајничко стрпљење, какво јунаштво!* (МД; Гпка, 67); Таласање и струјање тече уз брег, пребацује се преко хрбата планине, одлазећи онамо где би, по свему што зна и замишља, морало бити Драгачево. *Каква распевана и хранљива реч: Драгачево!* (МД, Гпка, 131); *Kakva paklena mešavina:* sažaljenje i sadizam, suze i smeh, padanje i trijumf (EКСЈ).

Док је супстантивном моделу са неутралном именицом неопходан контекст за разлучивање да ли се нешто квалификује као позитивно или негативно, код модела проширених адјективом јасно је из значења самог адјектива како се одређена појава квалификује. Уз то, разлика између квалификатора сачињеног само од супстантива и квалификатора проширеног адјективом постоји и у домену употребе: модел са супстантивом одлика је првесентивно разговорног, а модела са адјективом писаног језика.

1.2. У малом броју примера бележимо и квалификацију са деиктичком придевском заменицом *такав*, *-а –о*, која се такође може јавити и у варијанти само са супстантивом и у варијанти појачавања значења и адјектива и супстантива:

(39а) Наиме, једва десетак минута раније, отац је замолио члана окрестра из Београда за допуштење да пробам да дувам у трубу. [...] Упињао сам се, запињао целим телом, али из златне трубе нисам успео да истерам никакав звук. Чак ни обичан писак. *Таква прилика! Боговска прилика да макар свирнем!* (ГП, УД, 238); *Čestitam! Takav napor!* *Baš si mnogo voleo medicinu...* (EКСЈ); *Tu reč da nisam čuo iz tvojih usta. Ne govori mi više o tome. Takva tomčina, pa se boji.* Bruka! (EКСЈ)

(39б) *Znači, Boris Davidović od tada živi sam ... Šteta, šteta... Takav divan čovek ...*(EКСЈ).

Разлог за смањену употребу заменице *такав*, *-а*, *-о* у односу на заменицу *какав*, *-а*, *-о* може бити у томе што се заменицом *такав* не може исказати изненађење неком појавом као и што се она уноси семантичку компоненту жаљења у квалификативни исказ⁹⁹: у првом примеру за пропуштеном приликом, у последњем за човеком који живи сам иако је *Тако диван човек*. У преостала два примера квалификатор садржи компоненту одавања признања (*Таква момчина, такав напор!*), на шта указује и лексемски састав супстантива у овим конструкцијама.¹⁰⁰

4.1.2.2.2. Миланка Бабић наводи модел са заменицом *који*, *-а*, *-е* као варијанту модела *какав*, *-а*, *-о*, истичући да заменица *који* у себи обједињује значење упућивања на квалитет, као примарно значење заменице замјенице *какав*, са примарним значењем упућивања на квантитет замјенице *колики* (Бабић 2019: 197). Иако је у готово свим контекстима квалификатор *какав* замењив квалификатором *који*, примери из нашег корпуса показују да квалификатор са заменицом *који*, *-а*, *-е* ретко у структури има супстантивну синтагму, односно овај модел ретко садржи адјектив, чешће је то модел сачињен од заменице и супстантива. То би сугерисало да се код овог модела чешће реализује супстантив који је семантички обојен. Међутим, забележени примери показују да је подједнако заступљен у употреби уз супстантиве неутралне семантике који подразумевају чвршће ослањање на контекст, као и уз семантички обојене, односно супстантиве оцењивачке семантике:

(40) Ono što se u žargonu TV urednika zove "avgustovska rupa" biće prevaziđeno prenosima sa trubačkog sabora u Guči i Olimpijskih igara. *Koja konkurencija!* (EKČJ); Kaže da je osvojila lov, da je puna k'o brod. *Koji izraz!* (EKČJ); A ti, super, pošto si tako sažaljive prirode, sad imaš priliku da sažaljevaš sam sebe, celog života. S odličnim razlogom. *Koja priča!* (EKČJ); Jedna veća, žuta, i još jedna, ona uzana, dugačka sa podmetačem za noge, crvena. *Koje boje!* (EKČJ).

Разлог за неупоредиво чешћу употребу заменице *који* само са супстантивом може бити у томе што се овај модел најчешће реализује у усменој комуникацији, која тежи експресивном и економичном исказу, па је исказивање адјектива са комуникативног аспекта редундантно с обзиром да контекст открива да ли се супстантив вреднује као позитиван или као негативан. Као и код реченица са заменицом *какав*, значење целог исказа може исказивати негативну (прва три примера) или позитивну оцену, одушевљење (последњи пример). Такође, и са заменицом *који* може се употребити именица са значењем неке величине или димензије (ефикасност, ширина), па ће такав исказ означити и квалификовање неке квантификације:

(41) Sve to zajedno trajalo je dva meseca. *Koja efikasnost*, alal joj vera! (EKČJ); Kako nas autorka obaveštava, njegovo delo zaprema dvanaest tomova, a van toga je ostalo još trideset hiljada neobjavljenih jedinica. *Koja širina radinosti i plodnost!* (EKČJ).

⁹⁹ Зато се у разговорном језику може чути када се говори о некоме кога је задесила нека несрећа или смрт *Штета, такав човек!*

¹⁰⁰ У целокупном истраженом корпусу забележили смо само ова четири примера. Анализа на већем броју примера свакако би показала потпуније разлике у односу на модел са заменицом *какав*.

Уз супстантив из семантички оцењивачког микропоља заменица *који* интензивира значење супстантивом исказне квалификације:

(42) Isto tako su nesuvisla objašnjenja da se ukidanjima struje građanstvu, fabrikama, školama i ostalim institucijama postiže važna ušteda od nacionalnog značaja za budućnost ovog naroda i njegove države. *Koji cinizam* (ЕКCЈ); Nedavno čitam kako je planirano da izabrani lekar u domovima zdravlja brine o 1400 pacijenata. *Koja dokolica*, koja nezaposlenost, koji komfor, ako se uporedi podatak od 31. januara 1921. godine, koji kazuje da u Srbiji ispod Save i Dunava na 22. 000 stanovnika dolazi po jedan lekar! (ЕКCЈ); Pre nego što sam se doselila u Japan, neko me je savetovao (iz ove perspektive potpuno pogrešno) da naučim prvo katakanu (kojom se pišu reci stranog porekla) jer ću barem razumeti šta je napisano. *Koja zabluda!* (ЕКCЈ).

Искази са заменицом *који* мање су заступљени у корпусу у односу на исказе са заменицом *какав*, и њихова употреба резервисана је углавном за разговорни и публицистички стил. Што се тиче позиције и упућивачке улоге у тексту, реченице са заменицом *који*, *-а*, *-е* најчешће се употребљавају анафорички и налазе у постпозицији, а изузетно ретко се налазе у препозицији употребљене катафорички, да квалификују садржај који ће тек бити изречен:

(43) Razgovarajući u ulozi novinara i sa Ženi Lebl, dočarao je potresnu priču utemeljenu na kazivanju bivših robijašica. *Koja ironija sudbine*, Ženi Lebl je uzletela u večnost upravo 20. oktobra, na dan impresivne proslave 65. godišnjice oslobođenja od fašizma! (ЕКCЈ).

4.1.2.2.3. Модел са упитним квантификатором *колики*, *-а*, *-о* у непредикатским квалификативним реченицама специфичан је по томе што се, због семантичких карактеристика самог заменичко-прилошког форманта, у њему најчешће употребљава супстантив са значењем особине која се на неки начин може мерити:

(44) *Kolika sličnost* između tog španskog narodnog junaka i našeg Kraljevića Marka! (ЕКCЈ); *Kolika razlika* između ove dosledne, odnosno bukvalne primene biografskog metoda 1904. i nadahnutih redova istog pisca iz 1911. o *Tuzi i opomeni!* (ЕКCЈ); *Kolika skala psiholoških i moralnih stanja!* (ЕКCЈ); *Колика штета што није човек да би се могао убити!* (ГБ, II, 32);

Оваким реченицама исказује се, осим интензивирања значења супстантива, и изненађеност степеном постојања супстантива у толикој мери. Као и реченице са заменицом *какав*, и реченице са заменицом *колики* могу бити независне од контекста. Наиме, садржај који квалификују не мора се налазити се у околном контексту, већ је садржан у структури саме реченице неконгруентним атрибутима који прате квантификовани супстантив (*сличност између шпанског народног јунака и Марка Краљевића; разлика између примеен биографског метода и надахнутих редова, штета што није човек*).

4.1.2.2.4. Упитни заменички прилози *како/тако* и *колико/толико* употребљени у непредикатској квалификативној реченици синонимни су прилозима *много*, *јако*, *веома*, *врло*, а реченица се остварује по моделу **Kval(Како/тако; колико/толико + Adj + S)**:

(45) Одеса, каже Сали. *Како лепо име* (ДВ, Рп, 134); *Kadivka. Kako lepo ime za majku* (ЕКCJ); *Sire, kako značajno proročanstvo! Kako veliko proročanstvo!* (ЕКCJ); *Koliko neobična i dirljiva sudbina!* (PTC); И два месеца на Тајланду мало је да искусите све што може да понуди. *Тако невероватно искуство!* (Инстаграм); Френзеново *Раикриће* се не испушта из руку. *Толико добра књига!* (Бук, новембар 2023, 14).

Осим интензивирања квалификације исказане адјективном, овакве реченице садрже и семантичку компоненту неочекиваности, односно изражавају осим дивљења и говорниково изненађење степеном изражене квалификације. У истраживаном корпусу забележен је мали број примера овог типа, који је пре свега одлика разговорног стила.

4.1.2.2.5. Као што се квалификатор без заменичко-прилошких форманата може јавити у експресивној варијанти проширен партикулом *ли*, такву могућност показује и структура са заменицом у саставу квалификатора, у конструкцијама типа *Каквог ли лепог детета!*, у којима се варијанта модела *Какво лепо дете!* проширује речцом *ли*, а то проширење захтева и преструктурирање номинативне форме исказа у генитивну. У истраживаном корпусу бележимо примере у којима се као заменички форманти јављају заменице *какав*, *а*, *-о* и *који*, *-а*, *-е*:

(46) *Zagrlila ju je, pa ponovo poljubila, mada nisam primetio da je kasnije obrisala usta, sad trapavo uzjahala i poterala konja. Kakvog li divnog osećanja!* (ЕКCJ); *Konačno, očuvanje nacionalnog identiteta vidite kroz hiperbolisanje značaja " tri srpska mučenika ": Milana Nedića, Dimitrija Ljotića i Draže Mihailovića. Kakvog li apsurda!* (ЕКCJ); „Čak sam i pismeno pohvaljena od strane više komandanata za iznimno zalaganje i postignute rezultate na obuci , a onda mi dođe otkaz. *Koje li ironije*” каже Ivana Sladoja (ЕКCJ); У logoru se potajno nadao i maštao da kao pilot ponovo nastavi borbu za slobodu tamo gde je nekad stao i čeznuo za tom prilikom. *Kakve li neočekivane sreće* (ЕКCJ); Туžilac је, оценивши то као увреду на његов рачун, у записник издиктирао дословно рећи: "Gospode, ja im opraštam, jer su oni ljudi , a ja sam čovek". *Kakve li besmilice!* (ЕКCJ).

Наведени примери показују да се у структури квалификатора могу наћи семантички обојене именице (*аспурд*, *иронија*, *бесмислица*, *срећа*) или именице неутралне семантике (*осећај*) које се реализују у оквиру супстантивне синтагме. У свим наведеним примерима квалификативном реченицом износи се квалификација претходног садржаја. Међутим, у корпусу бележимо и примере у којима се износи квалификација садржаја који прати квалификативну реченицу:

(47) *Kakve li ironije to reći za poslove tipa nabavke nameštaja bez tendera! Kakvog li apsurda* tvrditi da Srbija nema novca za nabavku sajber najfa, aparata za dijagnostikovanje i lečenje karcinoma umesto citostatika i hemoterapija, a ima za gomilu drvenarije i stolarije kojima se šminkaju prostorije i mažu oči teško ili preteško bolesnima (ЕКCJ); *Koje li simbolike i sudbine*: mozaik је u Zaječar stigao istim kamionom kojim је dopremljen i tek izliveni spomenik Nikoli Pašiću , najslavnijem Zaječarcu koji је u političkom izgnanstvu iz ovog grada bio bezmalo sedam decenija (ЕКCJ).

Из наведених примера можемо уочити да се лексеме *иронија* и *апсурд* понављају у овим конструкцијама, па можемо рећи да је дошло до идиоматизовања оваквих исказа. То потврђује и чињеница да се они могу интерполирати у састав текста у виду парентетичких исказа:

(48) Protivkandidat mu je bio ugledni član Parlamenta iz vladajuće Laburističke stranke i, *koje li ironije*, uticajni čovek na osnovu čijeg je predloga i usvojen zakon o direktnom biranju gradonačelnika u Engleskoj (EKČJ); Najteža optužba – kršenje Ustava – stavlja se, *koje li ironije*, na teret onima koji bi trebalo da se brinu o njegovom poštovanju – pripadnicima službe za zaštitu ustavnosti (EKČJ).

За разлику од модела са партикулом *ли* без заменица, у анализираним моделима са заменицом њено присуство у структури квалификатора даје могућност да се овај модел релативизује и само са супстантивом, што код модела са партикулом *ли* без заменица није могуће. Заменица у структури квалификатора везује партикулу за себе, па и када је у структури присутан адјектив, партикула се налази увек иза заменице, по моделу **Kval(Kakav/Koji + li (Adj) + S)**, за разлику од модела без заменице у коме се партикула налази између адјектива и супстантива.

4.1.3. Закључак о квалификативним реченицама

Пре анализе структурних и семантичких карактеристика идентификационих реченица, изнећемо закључке изведене из анализе квалификативних реченица. Квалификативне реченице, које подразумевају исказивање особине и карактеристика неког појма путем квалификатора семантички увек подарзумевају двочлану структуру: субјекат коме се приписује квалификација и квалификатор. Према критеријуму експлицираности те двочланости у структури реченице, односно према томе да ли појам који се квалификује и квалификатор припадају истој реченичној структури или се налазе у засебним реченичним структурама, све квалификативне реченице могу се поделити на двочлане и једночлане квалификативне реченице.

4.1.3.1. Двочлане реченице, према типу квалификатора, можемо поделити на реченице са адјективним (*Земља јалова*) и реченице са супстантивним квалификатором (*Село: чист ваздух*). И супстантивни квалификатор, попут адјективног, подразумева адјективност с обзиром на то да позицију супстантива попуњава или лексема из семантичког оцењивачког поља или супстантивна синтагма са адјективима. Двочлане реченице претежно припадају информативном комуникативном регистру.

4.1.3.2. Далеко је сложенија подела квалификативних реченица које смо одредили као структурно једночлане реченице, односно реченице структуриране само од квалификатора. Према критеријуму присуства заменичко-прилошких форманата у структури квалификатора, делимо их на реченица са форматима и реченице без њих. Таква подела делимично се поклапа и са поделом према критеријуму комуникативног регистра с

обзиром на то да већина реченица без заменичко-прилошких форманата припада репродуктивном или информативном регистру, док реченице са овим формантима припадају реактивном комуникативном регистру.

4.1.3.2.1. Код реченица без заменичко-прилошких форманата структура квалификатора подразумева у највећем броју случајева супстантивну синтагму са адјективом (*Добра ракија! Тешка глупост!*), а савим ретко само супстантив (*Глупост!*) или само адјектив (*Мудар и лукав*). Уколико се квалификација односи на тачно одређени референт, он са квалификатором може успоставити лексички однос понављања (*Пробао сам ракију. Добра ракија!*) или супституције (*Гледао сам Пад. Сјајна серија!*). Уколико се реченицом квалификује већи део претходно изнесеног садржаја, квалификоваће се разне ситуације међу којима смо издвојили друштвено-политичке ситуације и дешавања, групе људи, квалификацију претходног исказа са метајезичког становишта и др.

Модел са квалификатором сачињеним од супстантивне синтагме може бити проширен и партикулом *ли* (*Чудне ли приче!*), чиме се у квалификацију уноси експресивна семантичка компонента, а модел из информативног прелази у реактивни комуникативни регистар, коме припадају и све реченице са заменичко-прилошким формантима.

4.1.3.2.2. Као експресивне варијанте квалификативних реченица јављају се и реченице чији је квалификатор проширен заменичко-прилошким модификаторима. У корпусу бележимо примере квалификације различитим формантима, те смо према типу модификатора и значењу које уноси у квалификативну конструкцију издвојили следећих пет типова квалификативних реченица са заменичко-прилошким модификаторима:

1) модел са заменичким формантима *какав*, *-а*, *-о*/ *такав*, *-а*, *-о*, који се може реализовати у моделу са супстантивом (*Какав човек/Такав човек!*) и супстантивном синтагмом (*Какав вредан човек/Такав вредан човек!*), а којима се износи крајње позитивна или крајње негативна квалификација неке особе, појаве, ситуације и сл;

2) модел са заменичким формантом *који*, *-а*, *-е*, који се претежно реализује у моделу са супстантивом (*Који цинизам!*), а који је најчешће заступљен у разговорном стилу;

3) модел са упитним квантификатором *колики*, *-а*, *-о*, који се најчешће употребљава уз неки квалитативни супстантив (*Колика разлика!*), а којим се исказује квантификација неке квалификације;

4) модел са прилошким формантима *како/тако* и *колико/толико*, који се реализују у супстантивној синтагми интензивирајући степен особине исказане адјективом (*Како добар осећај! Толико лепо место*).

5) модел са неким од наведених заменичко-прилошких форманата проширених речцом *ли*, која захтева преструктурирање супстантива (супстантивне синтагме) из номинативног у генитивни облик (*Какве ли штете/ Којег ли безобразлука!*).

4.2.3. И једну и другу групу реченица према према опсегу садржаја који квалификују, можемо даље поделити на реченице којима се квалификује један одређени референт (49а) и реченице којима се квалификује неодређено колики део текста (49б):

(49а) Преко пута мене лежао је Ђорђе Живковић, чика Ђоле, како сам га звао [...] Вредан човек, и добар. Мој најбољи пријатељ, и једини, у стационару (СВ, Ддз, 43); Константин је тако чудан. [...] Какав лудак (ДВ, Рп, 208);

(49б) Отишао сам и видео велику увалу, маслињак величине 50, 60 метара, где је седело стотињак војника ЈНА с митраљезима, аутоматима, минобацачима... Били су као неки ратници на одмору, на паузи. Као да је требало да очисте оружије и да крену. *Потпуно запрепастићујући призор* (Нед, 12. 5. 2022, 24); Обично се замишља да је крајња дивљина тамо где је крајња примитивност. Постоје крајеви где је човек апсолутно го, живећи у дрвима и познавајући само ватру. Природно је да су ту људи људождери, дивљи, неукротљиви; да су њихова веровања на најнижем ступњу. Требало би да се они, где год и дођу у додир са цивилизацијом, оплемене. *Али каква заблуда!* (РП, А, 118).

Иако се квалификација једночланим моделима, као и двочланим, претежно реализује тако што је најпре исказан појам који се квалификује а потом квалификатор, бележимо и ретке примере у којима је квалификатор антепониран садржају који квалификује: *Каква случајност да сретнем пријатеља који ради у полицији* (ДВ, Рп, 288). Таквим примерима бавићемо се у поглављу о односу непредикатске и сложене реченице (7.1.).

4.2. Непредикатске реченице са идентификационим значењем

Структурно и семантички веома блиске квалификативним реченицама јесу реченице са идентификационим значењем, којима се непознати садржај преводи у познати, односно којима се непознати садржај идентификује. У *Нормативној граматици* међу значењима двочланих и вишечланих простих реченица наводи се да „идентификационо значење имају реченице којима се нешто што је конкретно идентификује, нпр. *Ана је учитељица, Она је моја сестра, Београд је главни град Србије*” (Пипер, Клајн, Драгићевић 2022: 508). Међу наведеним примерима само бисмо други пример могли одредити као идентификациону реченицу, будући да се непознатом појму, израженом заменицом *она*, приписује садржај који га идентификује као „нечију сестру”. У најужем смислу, идентификациона непредикастка реченице подразумева оно што и М. Стевановић наводи: „Када се представља непознатом лицу, рецимо, човек најчешће каже своје име, одн. презиме. При томе се увек подразумева (каткад се и изрекне) лична заменица *ја*, нпр. *Марко Марковић* (= *Ја сам Марко Марковић*). Ако пак човек другога представља некеме и каже *Марко Марковић*, тим је рекао: *То је* (или *Ово је*) *Марко Марковић* (Стевановић 1989: 104).

Идентификација, међутим, није резервисана само за говорну ситуацију упознавања и идентификовања одређене особе, већ се среће у различитим сегментима како говорног тако и писаног језика.

Говорећи о реченицама са квалификативним значењем наговорили смо увођење термина *идентификатор* и разлику у схватању овог термина у односу на његово схватање изнето код И. Антонић. За појам *идентификатор* поменута ауторка наводи да је реч о „елементу који издваја субјекатски појам из мноштва идентичних појмова на основу неке особине, нпр. Пера је *тај*!; Он је *први* (Антонић 2007: 110). У оба наведена примера спорно је схватање идентификатора: у првом примеру стога што је Пера референцијално одређени појам, а идентификатор *тај* је преширок и недовољно одређен да би могао идентификовати неки садржај. Идентификација би могла ићи у супротном смеру: *Тај (човек) је Пера*, дакле, непознатом садржају (*тај човек*) могли бисмо доделити конкретну идентификацију (*Пера*). Другим примером такође се не износи довољно јасна идентификација ко је особа означена субјектом *он*, заправо, не износи се никаква идентификација већ положај тог субјекта у односу на неке друге, подразумеване субјекте. Код Станојчића и Поповића наводи се да „именичка јединица може да послужи и за квалификовање и за идентификовање субјекта” (Станојчић, Поповић 1992: 269), а разлика између та два значења илустрована је примерима *Марко је ученик* и *Марко је онај ученик у плавом џемперу*. Првом, квалификационом реченицом добија се одговор на питање *Шта је Марко?*; а другом, идентификационом, *Ко је Марко?*.

Услов за који сматрамо да је неопходан да би се реченица остварила као идентификациона јесте да субјекат који тражи идентификацију буде непознат, референцијално неодређени појам коме ће се идентификатором одредити садржај. То је, уједно, и оно што разликује квалификативне и идентификационе реченице: код квалификативних се одређени, углавном из контекста познати и описани појам квалификује тако што су се приписују нове особине, док се код идентификационих непознати појам сужава и доводи на ниво конкретног и познатог, често једнозначно одређеног појма.

Као и квалификативне, и идентификационе реченице семантички су увек двочлане, али се често реализују као једночлане, без навођења упућивачких речи и копуле. Заправо, веома је мали број примера двочланих идентификационих реченица и оне се према односу садржаја који се идентификује и идентификатора могу поделити у две семантичке подгрупе.

4.2.1. Двочлане идентификационе реченице

Двочлане идентификационе реченице подразумевају експлицирање садржаја и идентификатора у оквиру једне реченичне целине. Можемо издвојити два структурно-семантичка типа двочланих идентификационих реченица. Први тип подразумева једноструку идентификацију, односно идентификовање једног појма једночланим идентификатором, а други тип подразумева идентификовање вишечланим идентификатором.

4.2.1.1. Једночлана идентификација у двочланој идентификационој реченици остварује се тако што се непознати општи појам конкретизује познатим појмом по моделу **S + Idnt**:

Тог лета, Пеђа је хватао залет у бели свет који је био спреман за њега. *Дестинација – Енглеска* (ММ, Сбф, 27); Шетње су иначе препоручљиве за многе варијације ове болести. *Полазна тачка – Кнез Данилова 43* (ММ, Сбф, 197); Забацио сам ранац на леђа и кренуо низ падину. *Правац: Лондонери* (МД, Бп, 58).

Садржај који се идентификује¹⁰¹ и његов идентификатор одвојени су или двотачком или цртом, што структурно повезује овај тип са двочланим квалификативним реченицама. Шири појам који захтева идентификацију имплицитно је садржан и у претходном контексту (*хватати залет* подратумева *дестинацију*; *шетња* подразумева *полазну тачку* и сл.).

4.2.1.2. Други структурно-семантички подтип идентификационе реченице подразумева конкретизацију општег појма низом појединачних појмова, односно вишечланим идентификатором. Тај општи појам представља скуп људи или организација, а идентифкатори су припадници тог скупа. Остварује се према моделу **S + Idnt (Idnt₁, Idnt₂, Idnt₃... Idnt_x)**:

Србија: *Воркапић, Борзаи, Абутовић, Радивојевић, Н. Илић, Пешламбек, В. Илић, Кукић, Поповић, Марсенић, Орбовић, Милосављевић, Додић, Ђорђић, Џупара, Милосављевић (Блиц); ЦРВЕНА ЗВЕЗДА: Вилдоза, Лазараевић, Кампаџо, Митровић, Лазућ, Добрић, Ивановић, Недовић (СпортКлуб); Sredina terena: Andrea Pirlo (Milan), Danijele De Rosi (Roma), Anđelo Palombo (Sampdoria), Andrea Lacari (Kaljari), Klaudio Markizio (Juventus), Stefano Mauri (Lacio), Simone Pepe (Juventus) (ЕКСЈ).*

Осим у набрајању играча спортских тимова, овај тип идентификационе конструкције чест је у описима филмова и представа, као изразито типизираних структуре с обзиром на то да је појам који захтева идентификацију увек изражен лексемом *улоге* или синтагмом *главне улоге*:

Улоге: *Пол Бокер, Дејвид Бел, Каталина Денис* (П, 25.1.23, 55); Uloge: *Sonja Damjanović, Nikola Đuričko, Bane Vidaković, Nebojša Glogovac* (ЕКСЈ); Glavne uloge: *Vesna Trivalić, Nataša Ninković, Nenad Jezdić i Tanasije Uzunović* (Политика).

У информативним публицистичким текстовима овакав тип идентификационе конструкције често заузима финалну позицију у тексту:

Podrška: *Ambasada Republike Italije, Sekretarijat za kulturu grada Beograda i Italijanski kulturni centar* (Данас); Спонзори манифестације: *СО Рековац, Винарија Милетић, Радио Левач* (Нови пут, 29. 8. 2022, 34).

¹⁰¹ У примерима истакнут подвлачењем, а идентификатор је истакнут курзивом.

4.2.2. Једночлане идентификационе реченице

Знатно је већи број идентификационих реченица које се реализују као једночлане реченице. И њих, као и квалификативне и двочлане идентификационе, према опсегу садржаја који обухватају, односно према односу са претходним контекстом, можемо поделити у две групе. Првој групи припадали би идентификационе реченице у којима се један непознати појам идентификује путем другог, а формула те идентификације гласила би *X је Y*. Друга група примера подразумевала би структуру у којој се један, недовољно одређени појам, идентификује низом других појмова, па би формула такве идентификације гласила *X је Y₁, Y₂, Y₃, Y₄*.

4.2.2.1. Идентификационе реченице којима се један непознати појам идентификује путем другог појма реализују се у неколико специфичних синтаксичко-семантичких окружења. Може се идентификовати недовољно одређена **особа** или **појам**, за који знамо да постоје и обављају одређену радњу, али не знамо *ко је/шта је* то¹⁰²:

Па ипак, и у њеном казивању постоји неко. *Хотелски лекар у бањи на југу, инсенкт од једног дана, протагониста епизоде тајно прокњижсене у црном фонду прошлости* (ДВ, Рп, 158); Лежим у плићаку, гледам своју музу, а на два метра од мене почиње неко да звиждуће, а затим и да певуши *La vie en Rose* од Едит Пјаф. *Старија госпођа. Францускиња од својих седамдесетак година* (ММ, Сбф, 41); А између њих постоји један човек који је, на свој начин, у рату са оба та зараћена света. *Царев син, царев брат, цар и сам по свом најдубљем уверењу и осећању, и у исто време, најнесрећнији од свих људи*. (ИА, Па, 89); Док извлачим паралеле, неко звони на вратима. *Младић који је доставио неки пакет, пречишћивач ваздуха за редакцију* (Нед, 6. 6. 23, 18); *Slažem se da možda ima nešto neobično* u odnosu običnih ljudi, radnika, prema moru. *Strahopoštovanje i iskrena vera u to da more leči sve* (Журнал); Када би човек могао да врати време, на свашта би наишао на путу до првог милиона. *Трговина, шверц, изнуда, идеје, пљачка, зеленашење, корупција, присила...* (НК, С28, 31).

У наведеним примерима садржај који треба идентификовати исказан је прономиналном структуром (*неко/нешто/свашта*) или неодређеном супстантивном синтагмом (*један човек*). То је садржај који захтева идентификацију, па је идентификациона реченица на овом месту сасвим очекивана. За разлику од квалификативних реченица, којима се познати и одређени појам, понекад исказан и апелативом, додатно квалификује, код идентификационих реченица појам о коме нешто знамо идентификује се конкретним садржајем: *У њеном казивању постоји неко : [←То/Тај неко је хотелски лекар]*.

Још једна битна структурно-семантичка разлика у односу на квалификативне реченице јесте што је идентификатор, за разлику од квалификатора, често једнолексемски или референцијално одређени појам:

Сада, када је таштина на издисају, он постаје оно што је Рахела у њему видела онога дана када јој је спасао живот скинувши се са моста на Сени. *Светац!* (НК, С28, 232); Схватио сам да, колико год да су сви они различити, једно им је заједничко, поред тога

¹⁰² Као главну карактеристику идентификационих реченица Арутјунова наводи да се њима даје одговор на питање *ко је односно шта је неко/нешто* (Арутјунова 1976: 289).

што су на улици. *Очи*. У њиховим очима има живота (ММ, Сбф, 71); Књиговезачки занат узумире, а таквих врхунских зналаца има све мање. Тешко их је наћи. Али знао сам да постоји један у Светогорској улици и да је ту од кад знам за себе, још док се та улица звала Лоле Рибара, само неколико улаза од Љубљанске банке где је радила моја мама. *Књиговезачка радња Стефановић* (ММ, Сбф, 79);

Уколико садржај који се идентификује није исказан прономиналним структурама, између њега и идентификатора упоставља се хипонимски однос:

Цела кућа мирише на тек испечено тесто. *Кифлице!* (ММ, Сбф, 196); Дођете до краја терапије да бисте схватили да је у питању најобичнији инхалат. *Луне!* (ММ, Сбф, 201); С леве стране пута, у дубини наткровљеној широким каменим штитником, два пламена. *Свеће!* (МД, Бп, 184).

Шири појам (*тесто, инхалат, пламен*) идентификује се супстантивним реченицама као конкретно остварење (*Кифлице, Луне, Свеће*). Занимљиво је да су сва три примера екскламативно интонирана, чиме се означава да се идентификација ширег појма догодила изненада и неочекивано.¹⁰³

Хипонимска организација још је уочљивија у примерима којима се идентификује неко место, односно простор. Семантички, ове реченице припадају истом типу као и двочлане идентификационе реченице:

Једно је Ментин стан, а друго празна соба са незастртим столом и неколико простих столица. *Просторија за коцку* (ИА, Бифе „Титаник”, 4); Крећем према најосветљенијем излогу. *Посластичарница* (МД, Бп, 50); Почели смо од места где смо се и упознали. *Београд (Журнал)*.

У сва три забележена примера садржај који тражи идентификацију исказан је ширим појмом у односу на своју конкретизацију, али је исказивање тог садржаја синтаксички различито: први пример је у структури претходне реченице заузимао позицију предикатива, па имамо обличко поклапање номинативне идентификујуће реченице и садржаја који се њоме идентификује, док у друга два примера то поклапање изостаје, недвосмислено указујући да се ради о новој, идентификационој реченици¹⁰⁴. И овај семантички поттип показује обрнуту перспективизацију квалификативних и идентификационих непредикатских реченица: док је код квалификативних садржај који се квалификује био означен тачно одређеним појмом, неретко топонимом, код идентификационих је о том садржају већ изречена нека квалификација претходним контекстом, а потом се он тачно одређеним појмом идентификује.

4.2.2.2. Другу групу идентификационих једночланих реченица чине реченице са конкретизујућим значењем, које подразумевају исказивање садржаја неког општег, недовољно одређеног појма који им претходи, кроз више појединачних појмова, односно идентификатора. Семантички је овај тип близак двоструким идентификационим

¹⁰³ Уп. поглавље о екскламацији (8.1.).

¹⁰⁴ Да постоји обличко поклапање *Кренуо сам према најосветљенијем излогу. Посластичарници* исказ *Посластичарници* указивао би да је реч о парцелисаној структури претходне реченице, док у забележеном примеру номинативна форма *Посластичарница* идентификује да је насосветљенији излог заправо, посластичарница: *Кренуо сам према најосветљенијем излогу. [← То је била] Посластичарница*.

реченицама којима се исказује састав неког скупа, али се једночлане реализације идентификатора бележе првенствено у књижевноуметничким и књижевно-публицистичким текстовима, и у односу на двоструке идентификационе реченице показују велику семантичку разноврсност.

Као и код двочланих идентификационих реченица, и једночлане конкретизујуће реченице најчешће се користе да означе **особе** које сачињавају неку **скупину људи**:

Разнолика су била чељад која су ту запела на свом путу. *Суљага Диздар, са тројицом арачлија, који је путовао службено. Два фратра из Крешева који су ишли у Стамбол на неку тужбу, шта ли. Грк калуђер. Три Венецијанца из Сарајева и с њима млада и лијепа жена.* Казивало се да су посланици из Млетака који иду копненим путем на Порту; имали су и тескру од паше из Сарајева и заптију да им иде на руку, али су се држали повучено и изгледали отмено и сумњиво. *Трговац, Србин из Пљеваља, са сином, високим шутљивим младићем, нездраво црвених образа. Два трговца из Ливна и кириџије им. Неки бегови, Посављаци.* Један блијед питомац војне школе у Цариграду са стрицем. *Три Арнаута, салеџије. Један Фочак што продаје ножеве. Један первезан индивидуум који се казује хоџа из Бихаћа, а уистину чини се да путује свијетом куд гаа воде мутни и страшни нагони. Арапин који продаје лијекове и зписе, наките од корала и прстење на које сам урезује иницијале. И читава гомила кириџија, претрглија и Цигана.* (ИА, П, 124); Претежну већину сачињавају цариградски хапсеници, прави избор најгорег од најгорег што гамиже по цариградским пристаништима и трговима или се завлачи по јазбинама на периферији града. *Обијачи, сеџикесе, коцкари од заната; крупне варалице и уцењивачи; сиротиња која краде и вара да би живела; пијанице, весела браћа која заборављају да попијено плате или механски разбијачи и укољице; бледи и потуљени јадници који од опојних дрога траже оно што од живота нису могли да добију и зато уживају хашиш, пуше или једу опијум и не заустављају се ни пред чим, само да би дошли до отрова без којег не могу; непоправљиво порочни старци и непоправљиво пороком упропашћени младићи; људи са свакојаким извитопереним нагонима и навикама које не крију и не улепшавају него их често излажу свету на видик, а и кад их крију, сакрити их не могу, јер проговарају на сваком кораку кроз њихова дела.* (ИА, Па, 16); У касна јутра ничу познаници као печурке по кафанама и бифеима поред пијаце на Маријенплацу. *Сликар из Колумбије, украјински писац, керамичар из Умбрије. Оператер минхенске кинотеке, песникиња из Естоније* (ДВ, Рп, 152); Састав је шаролик, што такође утиче на одмереност у понашању. *Келнер, бивши официр, секретарица осигуравајућњг друштва, учитељица, студент, службеник* (МД, Бп, 23); Тек другог дана, кад су подигли и циркус и мањи шатор у коме су били нишани за пушкарање, прођоше комедијаша кроз варош. *Набијељен клаун са бубњем, играчица у краткој сукњи од жути свиле и директор у излизаном фраку и чизмама* (ИА, Ж, 39).¹⁰⁵

Општи појам, исказан у претходном контексту (чељад, цариградски хапсеници, познаници, састав, комедијаша) разлаже се на појединачне особе или групе особа. У свим забележеним примерима тај општи појам врши функцију граматичког субјекта претходне реченице, те се његове конкретизације облички подударају са њим. За разлику од

¹⁰⁵ Због обличког поклапања са субјектом који идентификују, наведени би се примери могли посматрати и као парцелисане амплификоване реченице (уп. Ковачевић 2020б: 123). Ипак, због примера у којима обличко подударање изостаје и због семантике разопштавања једног општег појма, сматрамо ове реченице елиптичним, а не парцелисаним (в. о томе и у стилистичким разматрањима 8.1)

двочланих идентификационих реченица, код којих су идентификатори увек исказани личним именима, код једночланих су исказни општим именицама, а према структури могу бити једнолексемски (*келнер, учитељица, службеник, обијачи, сецикесе*) или синтагматски, који се реализују као квантификационе (*два брата, три Венецијанца*) и квалификационе синтагме (*непорављиво порочни старци, (сликар из Колумбије, керамичар из Умбрије, Србин из Пљеваља*).

Још једна битна разлика између двочланих и једночланих идентификационих реченица јесте и у појму који се конкретизује. Код двочланих је скуп тих појмова био лескички и семантички ограничен на скуп људи или организација, код једночланих се осим скупа људи конкретизују и многи апстрактни или конкретни општи појмови:

Како је Даница пролазила кроз поему, тако се пред његовим очима стадоше ређати слике од онога лепљивог дана. Све, једна по једна. *Боса, њен стас, поглед, усне, осмех, окрет, прозор, ход, све*. Комплетна трагедија. (НК, С28, 307); Сео сам у хлад разрасле, низ плећа јарка спуштене врзине. *Оструга, црни трн, глог, пасиковина*. (ЗС, 104).

У првом наведеном примеру имамо обличко поклапање субјекта који се идентификује (*слике, све*) и идентификатора (*Боса, њен стас* итд.), док у другом примеру то поклапање изостаје с обзиром на то да је општи појам у претходном контексту неконгруентни атрибут у форми генитива, док су његове идентификације исказане номинативом. На структурном плану, идентификатор је сачињен од једнолексемских конструкција у оба примера, с тим што се у другом примеру између појма који се идентификује и идентификатора успоставља однос хипонимије (*врзина – оструга, црни трн, глог, пасиковина*).

У идентификацију апстрактног појма путем конкретизације убрајамо и примере којима се експлицира садржај неког **разговора** или **приче**:

Рахела се расплака, па затим поче да се смеје. И исприча све онако како је било. *Цртеж, ветар, отац и Јоргос, увредљиви поглед, њен трк до Дунава, скок у воду... и жути пас...* (НК, С28, 138); Мало ћутимо, али онда разговор крене. *Покер и кладионице. Апарати за коцкање. Коцка*. Нема краја (СВ, Ддз, 192); У село су продирале неке речи као мали, отровни комарци. *Кулак, саботер, реакција* (МД, ЗС, 11). Али после првих невиних шала разговор одмах прелази на фила. *Уобичајене жалбе, претње, хвалисања*. (ИА, П, 28).

У првом примеру имамо конкретизацију директног објекта (*све*) која се облички не подударе са садржајем који конкретизује¹⁰⁶, док у преостала три примера, у којима се конкретизује граматички субјекат претходне реченице, постоји обличко подударање. За разлику од претходно анализираних примера, код којих су идентификатори били претежно исказани сложеним квалификативним синтагмама, код конкретизације вербалног појма идентификатори су углавном једнолексемски (*цртеж, коцка, претње*) или исказани координираном синтагмом (*Отац и Јоргос, Покер и кладионице*).

¹⁰⁶ Поређења ради, навешћемо један пример у коме се конкретизација облички подударе са појмом који се конкретизује: Изливају у њу што стигну: *цеђ, сплачине, сапуницу, сурутку, врелу воду* (МД, Гпка, 37). Свака од наведених конкретизација налази се, као и општи појам, у акузативу, па не можемо говорити о конкретизацији објекта идентификационим реченицама већ хомоформним и хомофункционалним јединицама.

И структурно и семантички овај тип идентификационих реченица близак је типу квалификативних реченица у којима се један појам квалификује низом других појмова који га детерминушу (уп. 4.1.3). Међутим, разлика међу њима огледа се у типу додељивања садржаја: код квалификативних реченица субјекат је кроз конкретизацију добијао квалитет, а код идентификационих добија предметни садржај, односно оно што чини дати појам који се идентификује.

4.3. Закључак о квалификативним и идентификационим реченицама

Будући да показују велика структурна поклапања, реченице са квалификативним и реченице са идентификационим значењем анализирале су у оквиру истог поглавља. То је омогућило да сагледамо све сличности, али и разлике између ова два семантичка типа реченица. На структурном плану и квалификативне и идентификационе реченице увек су двочлане, јер подразумевају да се неком субјекту додељују, приписују квалификација или идентификација. Међутим, та двочланост није увек експлицирана, па се у површинској структури и квалификативне и идентификационе реченице могу реализовати као двочлане и као једночлане. Двочлана структура подарзумевала да су и субјекат који се квалификују/идентификује и његов квалификатор/идентификатор садржани у истој реченичној структури. Једночлане квалификативне или идентификационе реченице подарзумевале да се субјекат исказује у претходном контексту, а да се квалификатор или идентификатор исказују засебно, као једночлана реченична струкура. То значи да, за разлику од двочланих модела, којима се квалификује или идентификује један појам, једночланим квалификативним моделима може се изнети квалификација о неодређено коликом претходном исечку текста. Насупрот томе, низом једночланих идентификатора може се идентификовати један општи појам по принципу текстуалне хипонимије.

Квалификативне и идентификационе реченице разликују се и према типу садржаја којем се приписују: квалификативне се приписују најчешће референцијално одређеном (или тако представљеном) појму, док се идентификационе реченице приписују неодређеном појму који захтева идентификацију.

Стога ове реченице припадају и различитим комуникативним регистрима: квалификативним реченицама основна комуникативна сврха јесте описно-информативна (уп. Злотова, Онипенко, Сидорова 2004: 440), која је често експресивно обојена и прелази у рекациони комуникативни регистар. С друге стране, идентификационим реченицама, посебно оним из публицистичког стила, тежи се објективности па је њихова основна комуникативна сврха информативна.

5. НЕПРЕДИКАТСКЕ РЕЧЕНИЦЕ СА РЕЛАЦИОНИМ ЗНАЧЕЊЕМ

Семантички тип непредикатских реченица које смо одредили као релационе реализује се у три семантичке категорије реченица: реченице са локационим значењем, реченице са темпоралним значењем и реченице са значењем стања. Сваки од ових реченичних типова подразумева смештање денотата у неки просторни или временски оквир или приписивање неког стања денотату. Структурно се остварују по моделу $S(N_1) + L$, у коме је S субјекат који се локализује помоћу локализатора означеног са L , а који може бити просторни, временски или ситуациони, тј. са значењем стања. Стога су ово увек двочлани модели у којима је субјекат тема, а локализатор рема. На постојање оваквих непредикатских струкутра упућује и Р. Симић: „простим номинацијама сада су придружене релационе, помоћу којих се централни денотат смешта у временске или локалне услове – помоћу којих га идентификујемо” (Симић 2000: 118). Временским и локалним условима придружили смо и услове стања, иако се тај семантички тип налази на граници између квалификативних и релационих реченица, о чему ћемо нешто више рећи при анализи самих реченица са значењем стања.¹⁰⁷

Сваки од ових реченичних типова (локационе, теморалне и ситуационе реченице) реализује се у одређеним струкутрним моделима и подмоделима, између којих постоје велике структурне подударности. Такође, у истраживаном корпусу неједнак је број примера забележених за ова три значења релационих реченица: највише је оних са локационим, а далеко мање оних са темпоралним и са значењем стања. Стога ћемо у анализи поћи од најбројније групе примера, односно од непредикатских реченица са локационим значењем.

5.1. *Непредикатске реченице са локационим значењем*

Локативност као семантичку категорију детаљно је описао руски лингвиста Бондарко, представљајући просторне односе формулом $A + p + L$, где је A предмет локализације, L локализатор, а p просторни однос међу њима. Бондарко издваја два основна типа локализованости, а то су кретање односно премештање (рус. *перемещение*) и налажење односно мировање (рус. *местонахождение*). Иако доста говори о значају предиката за семантичку категорију локативности, говорећи о глаголима којима се исказује позиција субјекта у простору истаћи ће да глагол и нема значајног информативног потенцијала, те да се може изоставити без утицаја на смисао реченице, додајући да таква елипса има стилистички карактер, а да је време локализованости садашње (Бондарко 1966а: 5–51).

¹⁰⁷ Релационе номинације заправо су локализатори, просторни или временски или ситуациони.

У нашој литератури локативношћу као семантичком категоријом највише се бавио Предраг Пипер, који, попут Бондарка, издваја три обавезна елемента ситуације означене изразом са значењем локализације и три примарна елемента таквог значења: објекат локализације, локализатор, и конкретизатор односа између објекта локализације и локализатора, односно оријентир. Такође, Пипер наводи и да су ређи случајеви изостављања посебног језичког израза за ситуативни оријентир у локализацији означеној граматички правилном реченицом српског језика, али да има и таквих примера, посебно у колоквијалној употреби, наводећи пример: *Дакле, среда – српски, четвртак – ликовно, петак – музичко* и сл, „где се очигледно ради о елиптичним конструкцијама у којима се празнина у позицији предлога и глагола, тј. предиката схвата као једина могућа варијанта експлицитног изражавања датог значења” (Пипер 2001: 23).

Сва три елемента локационог значења (објекат локализације, оријентир, локализатор) садржана су и у непредикатским реченицама. У зависности од тога да ли су у структури локационе реченице садржани само субјекат (објекат локализације) и локализатор (оријентир структурно припада локализатору), или реченица садржи и презентатив, реализују се два основна модела непредикатских локационих реченица. Први модел, који се реализује по обрасцу **S(N₁) + L** одредили смо као супстантивни модел с обзиром на то да се у позицији објекта локализације реализује неки супстантив, док смо други модел, који осим објекта локализације садржи и презентатив одредили као презентативни модел. Према критеријуму семантичког типа локализатора, такође се издвајају два типа ових реченица: локативне и директивне реченице.

5.1.1. Супстантивне локационе реченице представљају елиптичне реченице из чије структуре изостаје предикат исказан копулативним, семикопулативним или пунозначним глаголом кретања. Локационо значење остварује се везом супстантива, који је објекат локализације, и локализатора. У зависности од тога да ли је локализатором означено место на коме се објекат локализације налази или правац у коме се објекат локализације креће, разликујемо супстантивне реченице са локативним и супстантивне реченице са директивним значењем.

5.1.1.1. Реченицама са локативним значењем исказује се значење мировања, налажења на одређеном месту:

(1) Па после — свадба, *ја у челу совре, а музиканти око мене*. Онда опет деца (Дћ, К, 7); Свуд око куће брисан простор, *башта чак доле, иза споредних зграда*. (ИС, Кпг, 24).

Објекат локализације, односно субјекат локативних реченица, може припадати различитим семантичким микропољима, премда чешће означава супстантиве без обележја мобилности:

(2) *Стара маварска капија на уласку у Рабат* (РП, А, 48); *Страх око воденице, по врбацама* (МД, Зс, 45); *Клипови кукуруза, у кошу од грабовог прућа* (МД, Зс, 33); *Лишајиво камење на тремећама* (МД, Зс, 117); *Гробље, са малом црквом, на брегу*; црквена стреха наткрила уличну ограду (МД, Бп, 96); *Бело око куће, белина у соби* (МД, Гпка, 106); *Мрље*

снега на сеновитим пристранцима (МД, Гпка, 138); *Две испрегнуте краве, у авлији* (МД, Гпка, 289).

Уколико је објекат локализације супстантив са значењем мобилности (*краве, ја, музиканти*), реченица ће исказивати акциденталну локацију, а уколико обележје мобилности изостаје (*башта, капија*) означаваће егзистенцијално детерминисану локацију (уп. Ивић 1982).

За тумачење реченице као локативне од великог значаја јесте и рематска позиција локализатора. Наиме, постоје многобројни примери непредикатских реченица чију структуру чине супстантив у номинативу и локализатор, али у којима је локализатор у препозицији¹⁰⁸:

(3) *На све стране пожари* (РП, А, 33); *А напољу снег и ноћ* (ДЋ, К, 36); *Na sve strane staklo, ali i lelek i vika Egipćana* (ЕКСЈ); *Na svakom koraku zamke, prepreke, izdaja* (ЕКСЈ).

С друге стране, има и примера у којима локализатор јесте у препозицији, односно у тематској позицији, али значење целе реченице ипак можемо сматрати локационим. То илуструјемо следећом групом примера:

(4) *Између Малаге и Гибралтара, много новоизграђених хотела* (МД, Бп, 84); *Испред „Знака питања”, неразмештене столице и столови* (МД, Бп, 169); *Око кланице, смрад закланих душа* (МД, Бос, 163).

За разлику од уопштених локализатора у тематској позицији (примери 3), у наведеним примерима (4) локализатор је увек спецификован, тако да је информациони фокус колико на њему толико и на супстантиву у рематској позицији.¹⁰⁹

5.1.1.2. Супстантивним реченицама са директивним значењем исказује се однос субјекта који се креће и локализатора у односу на који се то кретање врши. Док за супстантивне локативне реченице можемо рећи да су елиптичне структуре из којих је изостављен копулативно употребљен глагол *бити* или неки семикопулативни глагол (*налазити се*), код реченица са директивним значењем изостаје неки глагол кретања:¹¹⁰

(5) *Ми напред, он за нама* (МД, Бп, 171); *Али ја у три корака већ у соби* (ЈЛ, П, 38); Дођоше они, велим. *Стојан одмах уз огњиште*, па пеци каву (ЈЛ, П, 41); Пошто се вода повуче, поред реке искрсне старац, умотан од главе до стопала, у крпе које нису успевале да прекрију рекордну слабост тела. *За њим, обавезно, леца кобилица, сипљива и закуњана* (МТ, С, 157); Ту ми је пао мрак на очи, седнем у хладњачу, па *право у бириџ* (ДК, Мтпк, 159); *Eto, čim uđe u kuću, on pravo na treću fioku komode* (ЕКСЈ); *U združnom domu skup, mislim da je bio SPO, kad dva momka pred kuću – traže moj agregat, vlast im isključila struju* (ЕКСЈ).

¹⁰⁸ На које смо указали приликом анализе дескриптивних реченица (уп. поглавље 2.2).

¹⁰⁹ На двоструки информацијски фокус упућује и запета између локализатора и супстантива.

¹¹⁰ На изостављање глагола кретања упуће још Маретић, који, након глагола *бити*, наводи још девет скупина глагола који се могу изоставити. Прва и најбројнија јесте скупина која означава глаголе кретања: *ићи, отићи, поћи, доћи, полетети, бежати, пасти* (Маретић 1963: 425).

Примере директивних супстантивних реченица најчешће бележимо у текстовима у којима се приповеда о неком прошлом догађају. Позицију субјекта у овом семантичком подтипу попуњава супстантив са обележјем мобилности, па се у овом семантичком подтипу оставрује семантичка улога актанта у позицији субјекта.

5.1.2. Према структурно-формалном критеријуму, други непредикатски модел реченице којим се исказује локативно значење јесте модел са презентативом, реализован по обрасцу **Pr** (*ево, ето, ено*) + **S(N₂)** + **(L)**.

Као и супстантивни модел, и презентативне реченице на основу тога који подтип локационог значења исказују, можемо поделити на реченице са локативним и реченице са директивним значењем. Међутим, за разлику од супстантивног модела, у коме је исказивање локализатора обавезно, код презентивних локационих реченица локализатор се може и изоставити, те на основу тога да ли су проширене локализатором (са значењем места или са значењем правца), презентативне реченице можемо поделити на експлицитне локационе и имплицитне локационе реченице. Укрштањем ових критеријума добијамо четири типа презентативних локационих реченица: имплицитно локативне (1) експлицитно локативне (2), имплицитно директивне (3) и експлицитно директивне (4).

5.1.2.1. Локативним презентативним, као и супстантивним реченицама, указује се да се субјекат налази на некој локацији. На основу тога да ли је локација у презентативним реченицама исказана експлицитно, навођењем локализатора или имплицитно, све реченице са локационим значењем можемо поделити на експлицитне и имплицитне локационе реченице.

5.1.2.1.1. У многобројним реченицама са презентативима локација се исказује експлицитно, путем локализатора који је садржан у реченичној структури. У њима је значење презентатива могуће парафазирати глаголом *налазити се* као и глаголом *бити* употребљеним копулативно, као део неглаголског прилошког предиката.

Уколико је у реченици употребљен презентатив *ево*, њено значење је презентско, односно реченицама са презентативом *ево* исказује се тренутна и актуелна локација неког субјекта:

(6) *Evo me opet u mojoj sobi za rad* ([EK CJ](#)); *Evo me već i na obali reke Taja koja sa tri strane obgrljava Toledo* ([EK CJ](#)); *Evo me u izbegličkom kampu* ([EK CJ](#)); *Evo me već ovde* ([EK CJ](#)); *I evo ga u Peruđi na festivalu "Umbria Jazz"* ([EK CJ](#)); *Evo je na festivalu, u Joneskovim Stolicama* ([EK CJ](#)); *Evo nas u Parizu* ([EK CJ](#)).

И презентативом *ето* у локационим реченицама могуће је исказати презентско значење глагола *налазити се*, с тим што се у реченицама са овим презентативом преплићу значење глагола *налазити се* и глагола *стићи/доћи*¹¹¹, а локализатор у њима представља крајњу тачку кретања неког лица:

¹¹¹ О презентативним вредностима глагола кретања биће речи у оквиру директивних реченица (уп. 2.2.2)

(7) *Eto me danas ponovo, nakon toliko godina, na Sterijinom pozorju (EK CJ); I eto me opet u ovome lijepom gradu, na ovoj čudesnoj Petrovaradinskoj tvrđavi, na kojoj su nekada svirali tamburaši Janike Balaša (EK CJ); Srpski " Hamlet " obigrava planetu, i eto ga ponovo među nama u Narodnom pozorištu (EK CJ);* Prošle godine je objavljena ploča, a sad nas zovu svuda po Evropi da to predstavimo i u koncertnom izdanju, i tako, *eto nas i u Beogradu, prvi i jedini put sa ovim delom (EK CJ);* Najčešće se po povratku kući prejedu i posle nekog vremena *eto ih ponovo na farmi (EK CJ).*¹¹²

Осим тренутне локације, реченицама са презентативом *ето* могуће је исказати где се субјекат налазио у прошлости или где ће се наћи у будућности, и у таквим случајевима презентатив има значење претериталног или футурски употребљеног глагола *наћи се*:

(8a) *I odjednom, eto me na aerodromu sa svim tim ljudima (EK CJ);* Postalo je isuviše opasno, napustio sam kuću i *eto me u centru grada (EK CJ);* Plašio sam se visine, a kada sam savladao strah, *eto mene i na 300 metara u vazduhu (EK CJ);*

(8б) *Ukoliko se prihvate ti zahtevi, nema štrajka, u suprotnom eto njih u Nemanjinoj ulici, odmah do malinara (EK CJ);* Opet ćemo da pišemo svima koji nešto znače u Srbiji, a ako ni to ne pomogne, *eto mene sa decom pred Skupštinom - odlučna je Ivanka (EK CJ);* Još malo i *eto mene u Suvoj Reci (EK CJ); Eto nas sutra u Kraljevu (EK CJ).*

Футурско значење најчешће се реализује у оквиру зависноскожене условне реченице. Таквим реченицама изражава се локација на којој ће се субјекат наћи уколико се испуне услови исказани зависном клаузом¹¹³, а осим просторног, могу садржати и временски локализатор.¹¹⁴

Локационе реченице са презентативом *ено*, попут оних са презентативом *ево*, означавају тренутну, актуелну локацију уколико субјекат има обележје мобилности, али се реченицама са овим презентативом чешће исказује егзистенцијално детерминисана локација субјекта без обележја мобилности:

(9) *Eno tamo naših kuća! (EK CJ);* Doduše, *eno u Prištini poslovne zgrade "Eksimkosa ",* koju sam projektovala dok sam radila u " Invest birou " *(EK CJ); Eno ga u kolima, na sokaku (EK CJ); Eno je pod zvonom, pored knjiga (EK CJ); Eno ga_gore , iza Derma (EK CJ); Eno je onde! (EK CJ);* A knjige? *Eno ih, na svakom koraku, na Bulevaru (EK CJ); Eno tamo kanala, koji je dug pet kilometara, a zapušten (EK CJ).*

Субјекат локативних реченица са презентативима углавном је исказан прономиналним генитивном, што указује на то да се увек ради о тачно одређеном и познатом појму, те да се информација о његовој егзистенцији подразумева, а информациони фокус је на локацији.

¹¹² Занимљиво је да се у већини примера јављају прилози *опет* и *поново*, што указује на то да се овим реченицама често указује на поновљену локацију неког субјекта.

¹¹³ О односу презентативне и зависноскожене реченице види поглавље (7.1).

¹¹⁴ Временским локализатором често су проширене и имплицитне директивне реченице (уп. 2.2.2.2)

5.1.2.1.2. Имплицитне локационе реченице нису проширене локализатором, па се употребом различитих презентатива исказује удаљеност субјекта од говорног лица. Заправо, у имPLICITНИМ ЛОКАТИВНИМ реченицама најчешће бележимо презентативе *ево* и *ено*: у реченицама са презентативом *ево* (10а) субјекат се налази у непосредној близини, а у реченицама са презентативом *ено* (10б) далеко у односу на говорна лица:

(10) *Evo naše kuće* ([ЕКCJ](#)); *Evo предела, кроз који пролазим сада, и који не уступа лепотом ништа пределима око Мана, или Горње Волге, и Судана на Нигеру* (РП, А, 112); *Потом ево гроба некога марабута, кажу још из седмога века, не знам које ере, са врло лепом старом фасадом и унутрашњошћу покривеном арабескама* (РП, А, 121);

(10б) *Ено кумове сламе*: све што човеку, при гледању у небески свод, разумно пада на ум, јесте по која земаљска неподопштина. *Ено Великих кола, са рудом накривљеном према северозападу*: и небески домаћин је са своје њиве дотерао шта је имао... (МД, Година пролази кроз авлију, 294); *Ено познатог tela stene i pokreta reke što se baca od gajeva do klanca, sunce kao nikad sjajno i dvori visoki, bez broja* ([ЕКCJ](#)); *Ено njegove kuće!* ([ЕКCJ](#)); *Ено га* - рече Јован кад угледа дрво покрај пута ([ЕКCJ](#)); *Ено vrata, eno vrata!* - вићу деца и показују врата, која су остала на противној strain ([ЕКCJ](#)).

Медијални презентатив *ето* у имPLICITНИМ ЛОКАТИВНИМ реченицама у нашем корпусу није забележен.¹¹⁵ Разлози за смањену употребу презентатива *ето* у реченицама овог типа у односу на употребу *ево* и *ено* су, према нашем мишљењу, двојаки. Прво, исказивање локације субјекта у односу на говорно лице сведено је на опозицију близу – далеко, која се реализује кроз однос презентатива *ево* – *ено*. Други, и вероватнији разлог, био би тај што се оваквим реченицама изражава претежно егзистенцијално детерминисана, стална локација, а презентатив *ето* погоднији је за исказивање акциденталне локације, и то најчешће прошле или будуће, о чему је било речи у поглављу о експлицитним локационим реченицама.

5.1.2.2. Осим исказивања положаја неког субјекта, презентативним реченицама са субјекатским генитивом могуће је исказати и локализовано или нелокализовано кретање субјекта. То је управо оно значење које се најчешће наводи у граматичкој литератури (уп. Пипер и др. 2005, Станојчић, Поповић 1992) о реченицама са презентативима, премда је оно само структурно-семантички подтип презентативних реченица са локационим значењем¹¹⁶. Према критеријуму експлицираности локализатора кретања, можемо их поделити на експлицитне и имPLICITНЕ локационе директивне реченице.

5.1.2.2.1. Уколико реченица осим презентатива и логичког субјекат садржи и локализатор, значење самог локализатора одређује да ли се реченицом исказује кретање

¹¹⁵ Заправо, забележили смо само један пример који припада супстандарду, али и у том примеру локација је позната, експлицирана је у претходном контексту: А у Kajtasovu već svako zna gde su Stankovići: iza sela skrenete desno, prođete livadu i bagremovu šumicu i - *eto ga salaš* ([ЕКCJ](#)).

¹¹⁶ Наша анализа у овој раду показала је да се осим локационох, овим реченицама може исказати и егзистенцијално, као и императивно значење. Види о томе још у: Деспотовић 2023а, Кликовац 2016.

или налагање на одређеном месту¹¹⁷. Локализатором се у експлицитниом директивним реченицама реченицама обележава правац кретања субјекта:

(11) А ја вас баш гледам кроз прозор, па кажем Јеврему: *ево госпа-Марине право к нама* (БН, Нп, 20); *Evo vas natrag!* ([ЕКЦЈ](#)); Једанпут опет — јали је било десет, јали није — а њега *ето из каване*¹¹⁸ (ЛЛ, П, 28); *Ето*, вели, *Турака Крајишника на Бању Луку!* (ПК, Ип, 42); *Ето*, вели, *Крајишника уз Козицу!* Чују се пушке. (ПК, Ип, 43); *Ено их озго*, тек што нису дошли! (БН, Нп, 70).

Међу наведеним примерима заступљена су сва три презентатива, а сви примери указују на кретање које се одвија у тренутку говорења. Различити презентативи у њима само указују на удаљеност говорника од субјекта који се креће. Међутим, реченицама са презентативима може се исказати и локализовано кретање које ће се тек догодити (12а) или које је већ завршено (12б):

(12а) *Čim završim snimanje, eto mene ponovo na "Sveti Stefan"*([ЕКЦЈ](#)); *Ako mi se ne dopadne, eto mene nazad u Srbiju* ([ЕКЦЈ](#));

(12б) *Kažem mu da ja u njegovu ambasadu neću ući. Kad eto njega kod mene, sa buketom cveća* ([ЕКЦЈ](#)); *Prođe neko vreme, kad eto njega sa jednim provodadžijom pravo u našu kuću u Semegnjevu* ([ЕКЦЈ](#)); *Svi su mislili da će se Mimi sledeći put oglasiti tek kad snimi neku pažnje vrednu reklamu, kad - eto nje natrag* ([ЕКЦЈ](#)).

Презентативне реченице којима се исказује кретање које ће тек бити предузето остварују се, као и други типови презентативних реченица са *ето*, у оквиру зависносложене условне реченице. С друге стране, примери који показују на кретање, односно појављивање које се извршило у прошлости, углавном садрже и семантичку компоненту изнедадности, неочекиваног појављивања субјекта на неком месту, што је подржано и употребом лексеме *кад* испред презентатива *ето*.

5.1.2.2.2. Субјекти реченица којима се означава кретање по правилу означавају нешто живо, затим возило којим човек управља или неку апстрактну именицу која се у пренесеном значењу може кретати. Уколико реченица није праћена локализатором, тешко је утврдити да ли се исказује кретање или мировање субјекта: реченица *Ево оца!* може значити *Овде је отац/Овде се налази отац*, али може значити и *Долази отац, Стиже отац* и сл., а тек на основу контекста можемо закључити о ком се значењу ради:

(13) *Evo oca! Pričekasmo nekoliko trenutaka dok nam stari ne pride* ([ЕКЦЈ](#)); *Заврши се орање, ево копања*; *заврши се копање, стиже време за огрт...* (МД, Гпка, 166); *Ето*

¹¹⁷ Код реченица са локационим значењем локализатором се исказивало место налагања, па је локализатор углавном био супстантив у форми локатива. Уз то, презентатив је у таквим реченицама могуће парафразирати глаголом налазити се, док таква парафраза није могућа у реченицама са значењем кретања: *Ево вас натраг* ← **Налазите се натраг*.

¹¹⁸ У ретким примерима долази до инверзије, тако што се најпре јавља субјекат, а онда презентатив, што указује на значењу самосталност презентатива. Овај пример интересантан је и стога што се њиме, за разлику од већине примера, исказује аблативно (из каване) а не адлативно значење.

калуђера! Сакри, дијете, ту ракију! — чу се неко код котла (ПК, Ип, 39); Иду неки људи... Ено их. (ДК, Мтпк, 81) *Eno Manusa, stiže* (ЕКCJ).

У свим наведеним примерима контекстом је сугерисано да се ради о кретању, приближавању субјекта. Презентативи у оваквим реченицама имају вредност глагола кретања, и то пре свега оних са значењем адлативности: *доћи, стићи, прићи, приближити се, примицати се, вратити се* и сл. (уп. Вујовић 2019: 37). Употреба различитих презентатива условљена је удаљеношћу субјекта који се креће од говорног лица, ка коме је кретање субјекта усмерено.

Наведени примери (13), у којима су заступљена сва три презентатива, указују на кретање које је симултано са тренутком говора. Међутим, презентативним директивним реченицама може се исказивати и кретање које се реализовало у прошлости (а) или које ће се реализовано у будућности (б). У таквим реченицама претежно је у употреби презентатив *ето*¹¹⁹,

(14а): *I za sat vremena eto njih. Uđoše dva momka, jedan ozbiljan i smrknut, a drugi nasmejan* (ЕКCJ). *U tom eto i babe, nosi šoljicu kafe da me ugosti* (ЕКCJ); *Pošalju ga za Beograd, misle, na poslednje putovanje, a on se za mesec dva oporavi i eto ga opet* (ЕКCJ);

(14б) *Nikad ne reci nikad, ako osetim da mi je vreme da se nađem u prostoru festivala - eto mene* (ЕКCJ); *Eto me posle doručka, kazah* (ЕКCJ); *Oči joj blesnuše i ona izusti: "Eto me u sedam"* (ЕКCJ).

У наведеним примерима нема просторног локализатора, али је исказан временски оријентир којим је кретање локализовано у прошлом или будућем времену, те у оваквим примерима долази до преплитања локационог и темпоралног значења, о ком ћемо говорити у наредном поглављу.

5.1.3. *Закључне напомене о локационим непредикатским реченицама*

Анализа исказивања локационог значења реченицама без предиката показује да се то значење исказује двама структурним моделима непредикатских реченица. Први модел, који смо терминолошки одредили као супстантивни, реализује се према обрасцу S + L, где је S супстантив исказан мофолошком формом номинатива, а L локализатор са значењем места или значењем правца кретања. Према значењу локализатора, овај модел поделили смо на два подмодела: локативне и директивне супстантивне реченице. Други модел, за који смо преузели термин презентативни, структурно се разликује од првог будући да се реализује по обрасцу Pг + S + L, где у позицији Pг долази неки од три презентатива *ево*, *ето* или *ено*, у позицији S супстантив у форми генитива, а локализатор са значењем правца или места може бити експлициран или подразумеван, што поделу овог типа реченица

¹¹⁹ Забележен је и један пример употребе презентатива *ево* у претериталном значењу: *Tek što sam ušla, a evo devera Milana* (ЕКCJ).

додатно усложњава на четири подмодела: експлицитне локативне, експлицитне директивне, имплицитне локативне и имплицитне директивне реченице.

Осим према својим структурним карактеристикама, непредикастке реченице са локационим значењем разликују се и у домену употребе. Док су супстантивне реченице, посебно оне са локативним значењем, одлика књижевноуметничких дела, презентативне реченице заступљеније су у публицистици, као и у разговорном стилу. Функционалностилска репартиција ових биће детаљно обрађена у поглављу (8), посвећеном тој теми.

5.2. *Непредикатске реченице са темпоралним значењем*

Темпоралност је категорија проистекла из локативности и у језику се првенствено изражава средствима која су првобитно локативна. Међутим, будући да се темпоралност као семантичка категорија везује првенствено за догађајност, односно изражава се временским глаголским облицима, мали је број темпоралних реченица без предиката у односу на број примера реченица са локационим значењем, посебно са значењем мировања.¹²⁰

Непредикатске реченице са темпоралним значењем остварују се у истим структурним моделима као и локационе реченице: супстантивном и презентативном моделу.

5.2.1. Супстантивни модел темпоралне непредикатске реченице подразумева у својој структури супстантив у номинативу и темпорални локализатор:

(15) *У холу великог хотела у Р. игранка од пет до осам* (ИА, Јжкн, 18); *Први дијалог, и то у књижари, у 16.15* (СВ, Ддз, 216); *Буђење у глуво доба, иглице месечине по снегу, пешачење по целицу, пакети, рано читање новина, спавање по столовима* (МД, ЗС, 56).

Позицију супстантива најчешће попуњава нека лескема са просецуалним значењем (*игранка, дијалог, буђење*), која је, за разлику од једночланих просецуалних реченица (уп. 2.3.), праћена временским локализатором којим се одређује њенао трајање или њен почетак. То се посебно истиче у примерима из публицистичког стила, где се темпоралне реченице јављају у најавама предстојећих догађаја или у временској прогнози:

(16) *Početak utakmice u 17.30 časova* (ЕКСЈ); *Ovo je prvi meč „plavih” u domovini u sklopu priprema za Olimpijske igre u Sidneju. Početak u 20.30 časova* (ЕКСЈ) *Početak u 18 časova, uz direktan TV prenos* (ЕКСЈ); *Разведравање од почетка следеће недеље* (П, 21. 9.

¹²⁰ Што је обрнуто пропорционално односу броју дескриптивних реченица са значењем места и реченица са значењем времена (уп. 2.3).

2022, 36); Korisnicima će prosečna penzija nakon usklađivanja iznositi oko 38.775 dinara. *Isplata od naredne srede* (Телеграф).

И у примерима из књижевнoуметничког (15) и у примерима из публицистичког стила (16) долази до номинализације глаголских синтагми тако што се глаголски садржај изражава не глаголом већ именицом са значењем глагола: *Буђење у глуво доба* ← *Будим се у глуво доба*; *Разведравање од почетка следеће недеље* ← *Разведриће се од почетка следеће недеље*. Иако М. Радовановић истиче да су „номинализовани језички искази у односу на своје ненормализоване семантичке еквиваленте информацијски хендикепирани будући да по правилу не могу стицати статус аутономних, завршених саопштења” (Радовановић 1990: 30), наведени примери показују да је њихова аутономност и завршеност могућа, али да је помогнута контекстом из ког сазнајемо *ко се буди, ко води дијалог у књижари* и сл.

За разлику од локативних реченица, код којих је локализатор заузимао најчешће рематску позицију, код темпоралних реченица може се наћи и у тематској позицији:

(17) *U četvrtak i petak ujutro i pre podne biće promenljivo oblačno u većini mesta suvo, samo u planinskim predelima ponegde kratkotrajna kiša ili pljusak sa grmljavinom. U petak posle podne razvedranje* (Телеграф); *У пролеће поврће, у лето нешто воћа*, у јесен потегне чокањ и онај ко не мари за ракију, *а у зиму - месо* (МД, Гпка, 256).

Тематску позицију темпорални локализатор заузима у случајевима када је информативно значајан колико и супстантив у рематској позицији (као у првом наведеном примеру) или када се њиме истиче дистинкција између супстантива (као у другом примеру).

5.2.2. Насупротној структурној и семантичкој разноврсности презентативних реченица са локационим значењем, презентативне реченице, грађене према истом моделу као и локационе **Pr(evo) + S(N₁) + L(N₇)**, показују једнообразност на структурно-семантичком нивоу:

(18) *Evo nas u 21. veku* и више ништа није исто, па ни филм (Нед, 14. 4. 2022, 54); *Evo nas u 2005. godini* (ЕКЦЈ); *Evo nas u decembru* (ЕКЦЈ); *Građani me često pitaju - šta se dešava, evo nas u maju, prošlo je četiri i po meseca, gde su dodatni pomaci* (Нед, 24. 2. 2022, 16).

Локализатор, који је облигаторни елемент темпоралне презентативне реченице, исказ је формом *y + N₇*, а позицију локатива увек попуњава нека лексема са временским значењем. У свим наведеним примерима употребљен је презентатив *evo*, што указује на чињеницу да је интерпретација реченице презентска, односно да се презентативним реченицама исказује темпорална локализација субјекта у садашњем тренутку. При крају анализе непредикатских презентативних реченица са локационим значењем навели смо да оне могу садржати и локализатор са темпоралним значењем: *Ето ме у седам*. Иако је временска значењска компонента присутна у наведеној структури, она није потиснула локативну директивну компоненту, јер интерпретација наведене реченице иде у смеру:

Доћи ћу/Бићу ту у седам, за разлику од наведених примера темпоралних реченица *Ево нас у децембру*, чија је интерпретација *Налазимо се у децембру*, односно *Сада је децембар*.

5.2.3. Анализа невеликог броја примера двочланих непредикатских реченица са темпоралним значењем показала је да се и њима, као и предикатским реченицама, временска локализација остварује истим структурама којима и просторна локализација.

Међутим, за разлику од реченица са локационим значењем, код којих је развијенији систем за исказивање просторних односа презентативним реченицама, темпорално значење исказано на овај начин бележимо само у примерима са презентативом *ево*.

5.3. *Непредикатске реченице са значењем стања субјекта*

Трећи семантички тип релационих реченица јесу реченице којима се исказује стање у коме се нашао субјекат, односно ситуација у којој се задесио. За разлику од претходна два типа, којима се субјекат локализује у реалном простору или у некој тачки временске осе, оваквим реченицама локализује се субјекат у одређеној ситуацији. Стога су оне значењски веома блиске квалификативним реченицама. Док квалификативне, међутим, дају одговор на питање *какав је X* или *које су његове карактеристике*, ситуативне реченице дају одговор на питање *у каквој је ситуацији*, односно *како је X*, што их приближава адвербијалним значењима која су исказана и локационим и темпоралним реченицама. Та повезаност огледа се и у структурним типовима којима се исказују.

5.3.1. Супстантивни модел непредикатских реченица са ситуационим значењем у својој структури подразумева супстантив у номинативу и локализатор у локативу, којим се субјекат смешта у одређено стање или ситуацију:

(19) *Арсен на деветом небу!* (ЈЛ, II, 64); *Benitez u problemu*, ali mu se ne "drma" klupa (ЕКCJ); *I putnički i teretni saobraćaj "Jug ekspresa" u nezavidnom su položaju: vozni park je više nego prepolovljen u odnosu na pre nekoliko godina, vozila su stara i neispravna, plate zaposlenih ponižavajuće male ...* (ЕКCJ).

Стање односно ситуација у коју се смешта субјекат може по њега бити повољна или неповољна. Овај модел ситуационих реченица често се може наћи у насловима и поднасловима новинских текстова:

(20) *Brazilci u problemu sa infrastrukturuom* (ЕКCJ); *Grčka u panici, ljudi u očaju...* (ЕКCJ); DZ "Vračar" i "Savski venac" ukinuli savetovališta za dijabetes. *Pacijenti u očaju* (ЕКCJ); *Celo Despotovo u žalosti* od kad se selom proširila vest o tragediji malog J . G . i njegove porodice (ЕКCJ); *Poljska u žalosti*. Širom zemlje, paljenjem sveća i polaganjem cveća na trgovima, odaje se pošta poginulima u avionskoj nesreći kod Smolenska (ЕКCJ); *Reprezentativci u dobrom raspoloženju*. Na ispraćaju kod generalnog sponzora BC Kreditne banke reprezentativci rasterećeni, reprezentativke razmišljaju o osvajanju medalje (ЕКCJ).

У позицији супстантива често се реализује метонимијски употребљени топоним (*Грчка у паници, Пољска у жалости*). Стање које се оваквим реченицама исказује увек је тренутно и проузроковано неком другом ситуацијом, што чини још једну разликовну карактеристику ситуационих у односу на квалификативне реченице.

5.3.2. Попут локационих и теморалних релационих реченица, и ситуационе реченице реализују се у презентативном моделу. Као и локационе, а супротно темпоралним, реченице којима се исказује неко стање или положај у којем се субјекат налази могу садржати било који од три презентатива, с тим што се презентативом *ево* исказује актуелно стање или положај субјекта (најчешће лица):

(21) *Ево земљорадње у повоју!* (ПП, А, 57); *Posle sam pobedio najboljeg francuskog tenisera Congu i evo me u finalu* (ЕКCЈ); *Evo nas u svetskoj ekonomskoj krizi* (ЕКCЈ).

Презентативом *ето* може се исказати садашње стање (а) или будуће (б), с тим што се будуће најчешће реализује у оквиру зависноскожене условне реченице:

(22а) *Kad se nakane da izađu na ulice, ne prođe malo i eto ih u kvaru* (ЕКCЈ); *Eto nas, dakle, u položaju koji donekle podseća na onaj latinski haos pred veliku promenu* (ЕКCЈ);

(22б) *Ako još relativizujete poštovanje demokratskog ishoda, eto nas na pragu pravog građanskog rata* (Нед, 4. 3. 2021); *Ako u Briselu odluče da je saradnja sa Hagom zadovoljavajuća i da Srbija treba da potpiše SSP, eto naše vladajuće koalicije opet u problemu* (ЕКCЈ); *Moramo da idemo iz pobede u pobedu i ja se čvrsto nadam da ako bude sve kako bi trebalo eto nas i Francuza u polufinalu* (ЕКCЈ).

И временско и квалификационо значење исказују се помоћу конструкција које су примарно локационе (предлози *у/на* и супстантив у локативу), па је презентатив могуће парафразирати помоћу глагола *налазити се* или копулативног *бити*: *Налазимо се у проблему/Бићемо у полуфиналу*.

Примери које смо забележили са презентативом *ено* показују неке специфичности у односу на ситуационе реченице са *ево* и *ето*:

(24) *A šuma? Eno je uređene, sa stazama za šetnju, jezerom, restoranima* (ЕКCЈ); *A šta je sa selima u Srbiji? Eno ih praznih, sa katancima na vratima u korov zaraslih kuća. Eno ih sa zatravljenim i podivljalim voćnjacima, sa pašnjacima na kojima stoka odavno ne pase, sa oranicama u koje se spuštaju šume* (ЕКCЈ).

У њима се стање субјекта не исказује помоћу локационих, већ преко адјективно-супстантивних конструкција (*уређене, са стазама; празних, са катанцима*), што указује на квалификативну значењску компоненту у њима. Међутим, као и код других ситуационих реченица, оне не одговарају на питање *каква је шума* или *каква су села*, већ у *каквом су стању шума/села*. Уз то, њихов субјекат је именица са просторним значењем (*nomina loci*), па је у њима осим значења стања и квалификације садржано и локационо значење.

5.4. Закључак о релационим реченицама

Проведена анализа непредикатских релационих реченица може се свести на неколико закључака. Сва три типа релационих значења подразумевају навођење субјекта (као објекта локализације) и локализатора, те се остварују у два основна структурна модела: 1) $S(N_1) + L(Adv; y/на + N_7)$ и 2) $Pr(ево, ето, ено) + S(N_2) + L(Adv; y/на + N_7)$.

С обзиром на то да је највећи број примера забележен за реченице са локационим значењем, основни модели којима се ово значење исказује реализују се у више подмодела. Супстантивни модел непредикатских реченица реализује се у подмоделима са значењем налажења и значењем кретања, односно у локативном и директивном значењу. Исти семантички подтипови постоје и код презентативног модела, с тим што је код овог модела подела на подтипове додатно усложњена чињеницом да код овог семантичког типа исказивање локализатора није обавезно, те се према критеријуму присуства локализатора у реченичном моделу реализују реченице са експлицитним и реченице са имплицитним значењем. Сваки од ових подтипова може се реализовати као локативна или као директивна презентативна локациона реченица. Код реченица са темпоралним и код реченица са ситуационим значењем подела није тако сложена. Они се реализују само у основним типовима. Темпоралне се, за разлику од локационих и ситуационих, јављају само са презентативом *ево*. С друге стране, ситуационе реченице могу се исказати и без локализатора адвербвијалног типа ($Adv; y/на + N_7$), и то само са презентативом *ено* са којим бележимо примере исказивања стања адјективно-супстантивним детерминаторима, што код ових реченица указује на присуство квалификативне значењске компоненте.

6. НЕПРЕДИКАТСКЕ РЕЧЕНИЦЕ СА АПЕЛАТИВНИМ ЗНАЧЕЊЕМ

Семантички комплекс апелативности у најширем смислу подразумева побуђивање говорника односно саговорника на деловање. Искazi којима се изражава овај семантички комплекс немају за циљ да пренесу информацију или саопштење, већ да делују на саговорника и подстакну га неку вербалну или невербалну активност или на прекид те активности. У семантичко поље апелативности сврстали бисмо оне типове исказа који се у *Комуникативној граматици руског језика* (Золотова, Онипенко, Сидорова 2004) одређују као *волитативни* (рус. *волюнтивный*)¹²¹ и *реактивни* (рус. *реактивный*), односно они искази који побуђују адресата на дејство или на исказивање реакције на говорну ситуацију. Према Симићевој теорији говорних исказа (Симић 2000), у семантичко поље апелативности спадају модуси локуције (вокативна и интерогативна врста) и експонације (инструктивна и директивна врста).

Будући да се семантичко поље апелативности реализује у комуникативној ситуацији која подразумева присуство говорника и саговорника, анализа овог семантичког поља условила је примену прагматичких критеријума у издвајању категорија. Тако смо, према семантичко-прагматичком критеријуму комуникативног циља, издвојили четири доминантне семантичке категорије, а то су **императивност** – чији је комуникативни циљ подстицање саговорника на неку активност или забрана вршења те активности; **интерогативност** – чији је комуникативни циљ добијање тражене информације од саговорника, **оптативност** – чији је комуникативни циљ исказивање жеље према саговорнику, и **вокативност** – чији је примарни комуникативни циљ успостављање комуникације. Свака од ових категорије реализује се као скуп својих семантичких поткатегорија, односно свака од њих има и секундарне комуникативне циљеве, а свака од тих поткатегорија, односно сваки од прагматичких циљева, има себи својствене начине изражавања у језику, односно језичке структуре којима се исказује. Наш циљ био је да опишемо непредикатске структуре којима се исказује нека од апелативних категорија, као и да упоредимо предикатске и непредикатске структуре којима се изражавају апелативна значења. Будући да се апелативност увек реализује у дијалогским комуникативним ситуацијама, било је потребо одредити и који од модела су само контекстуално условљена реализација реченице као непредикатске јединице, а код којих је непредикатска јединица примарна и основна форма изражавања апелативности. Док је код категорије императивности непредикатска реченица секундарна форма исказивања у односу на предикатску форму, код категорије интерогативности је специфична ситуација с обзиром на то да је већина питања без предиката само контекстуално условљена реализација тих питања, а код оптативности је пак доминантна непредикатска форма.

Посебна пажња биће посвећена и вокативном исказу, како у самој категорији вокативности, тако и у саодносу са другим апелативним категоријама будући да је вокативни исказ њихов пратилац, односно вокативност је иманента свим типовима

¹²¹ Основна комуникативна сврха исказа који припадају овом регистру јесте „Побудити адресата к дејствию, внести изменение в фрагмент действительности” (Золотова, Онипенко, Сидорова 2004: 33).

апелативности. С друге стране, интерогативност схваћена као захтев за добијањем информације у себи садржи и имепративну семантику.

Иако се семантичке категорије које припадају пољу апелативности умногоме разликују од других анализираних семантичких категорија, извесни модели показују како структурну тако и семантичку повезаност са осталим структурно-семантичким типовима непередикатских реченица.

6.1. ИМПЕРАТИВНЕ НЕПРЕДИКАТСКЕ РЕЧЕНИЦЕ

Императивност као семантичка категорија подразумева изрицање захтева да се нека активност изврши, као прагматичка категорија подразумева директивни говорни чин, односно упућивање захтева саговорнику, а као синтаксичка категорија императивност се огледа првенствено у употреби императива као заповедног начина, али и бројних других конструкција које припадају семантичком пољу императивности.

Реченичне структуре којима се исказује императивност традиционално су се у српским (српскохрватским) граматикама сврставале у узвичне или екскламативне реченице (Маретић 1963: 34; Стевановић 1989: 21). Међутим, уочена разлика између узвичних реченица и реченица којима се исказује императивна семантика утицала је на то да су се императивне реченице касније почеле издвајати у облички засебан тип реченица. Тако М. Миновић издваја, уз изјавне и упитне, још два типа: заповедне и узвичне реченице (Миновић 1970: 28). И у *Граматици српскога језика* Станојчића и Поповића заповедене односно императивне реченице издвојене су у засебан тип у односу на екскламативне (Станојчић, поповић 1992: 335 – 337), код Катичића се као „*геџеничне преоблике*” разликују *усклик* и *подстицај* (Катичић 2003: 153–156), док се у најновијој *Нормативној граматици* конструкције којима се исказује императивност сврставају у *вољне реченице* (Пипер, Клајн, Драгићевећ 2022: 502–506). С друге стране, у *Gramatici srpskog jezika za strance*, независне реченице деле се на изјавне, упитне и заповедне, док се узвичне не наводе (Мразовић Вукадиновић 2009: 517).

У готово свим овим граматикама успутно се напомиње да исказивање заповести није резервисно само за глаголску реченицу, већ да се заповест може исказати и непредикатским средствима. Таква средства су код Стевановића одређена као „*номинативни искази изговорени у афекту; Пожар! Вода! Разбојници!*” (Стевановић 1989: 111) којима се не може утврдити тачна синтаксичка структура, па их не сматра реченицама већ исказима. Љубомир Поповић помиње да је код реченица са потпуном елипсом предиката у усменом говору често имплициран императив, „*при чему помажу склоп реченице, интонација, гестови и ситуација*” (Поповић 1967: 366).

Наш циљ јесте да попишемо и опишемо управо та непредикатска средства, односно непредикатске реченице са императивном семантиком. Највећи досадашњи допринос изучавању оваквих конструкција дат је у монографији Миланке Бабић о екскламативности, где се императивност посматра у контексту екскламативности и где се у закључку наводи да се директивни исказ „*може реализовати у форми предикатске просте или сложене реченице, као и у непредикатској форми која настаје елипсом императива*” (Бабић 2019: 123).

Од великог значаја јесу и резултати до којих је дошла Ана Јањушевић Оливери у раду *Безглаголске конструкције с императивним значењем у савременом српском језику*. У том раду анализирани су конструкције настале редукцијом императивног глагола. „Природа елидираног глагола предодређује и носиоца императивности, те смо с обзором на тај критеријум издвојили следеће типове безглаголских конструкција – 1) адвербијалне, 2) објекатске, 3) објекатско-адвербијалне и 4) фразеологизирани конструкције с императивном вриједношћу. У посебну смо групу издвојили одричне безглаголске конструкције, код

којих се императивност преноси како на адвербијал или на објекат, тако и на одричну ријечцу *не/ни*, односно *немој*” (Јањушевић Оливери 2017: 44). Будући да су у раду Ане Јањушевић Оливери анализиране безглаголске конструкције, у њима нема структура у којима се императивност исказује инфинитивом у позицији предиката. Такође, из овог рада изостају конструкције типа *Мир! Тишина!*¹²² будући да оне не настају редукцијом императивне форме. Поменуте конструкције уврштене су у нашу анализу, у којој полазимо од семантичких поткатегорија императивности, те утврђујемо на који начин се сваки од тих типова структурно реализује. Циљ нам је и да утврдимо да ли се поједини типови императивности чешће исказују непредикастким у односу на предикатске моделе.

У поменутом раду А. Јањушевић Оливери наводи да „је основно императивно значење подстицај, који се може реализовати у три поткатегоријална значења, а то су: подстицај у ужем смислу, заповијест и жеља. При томе ваља имати у виду да свака од ових поткатегорија императивности има мање или више разуђену сопствену семантику, па тако поткатегорији подстицаја у ужем смислу припадају и савјет, предлог, упутство, упозорење итд; заповијести – и команда, захтјев, забрана; док се жеља, ако је усмјерена ка говорном лицу, може реализовати и као молба” (Јањушевић Оливери 2017: 35). У *Синтакси савременог српског језика* (Пипер и др. 2005: 659 – 670) међу семантичким типовима императивних исказа издвојена је с једне стране заповест, која се може реализовати као захтев, команда, наредба, забрана, а са друге стране издвајају се „друге врсте императивних исказа” (Пипер и др. 2005: 665), у које се убрајају дозвола, упутства, инструкции, предлог, молба, савет, упозорење, претња, препорука. Миланка Бабић истиче да „природа односа између говорника, субјекта директивног исказа и обавезе која се субјекту пропозицијом намеће условљава природу обавезе као јаче и слабије директивну” (Бабић 2019: 100). Тако ова ауторка у исказе јаке директивности убраја наређење, забрану, упозорење, као и упутство које се налази „на рубу тог микропоља” (Бабић 2019: 101), док у исказе слабије директивности убраја молбу и опомену, допуштање, савет или сугестију.

Наведени ставови из литературе упућују на то да постоје искази који се налазе у центру семантичке категорије императивности и искази који се налазе на периферији ове семантичке категорије¹²³. Центру тако схваћене семантичке категорије припадају искази јаке директивности, односно императивности у ужем смислу који припадају поткатегорији заповести, док се на периферији ове семантичке категорије налазе искази слабе директивности који припадају семантичкој поткатегорији подстицаја.

Разлика између заповести и подстицаја огледа се и на интонационом плану, па су заповедни искази редовно праћени екскламацијом, за разлику од подстицајних код којих је екскламативност факултативна.

6.1.1. У семантичку поткатегорију **заповести** спадају императивне конструкције са значењем команде, наређења, захтева и забране. Свака од ових значењских поткатегорија исказује се одређеним структурним моделима и специфичним лексичким средствима.

¹²² За поменуте моделе тешко је, као и код појединих оптативних конструкција (уп. ниже 6.3.), утврдити изходни модел.

¹²³ О односу центра и периферије семантичке категорије в. Пипер 2000.

6.1.1.1. Императивност типа **команде** везана је првенствено за институционализоване друштвене оквири попут војске, полиције и сл.¹²⁴. Почива на хијерархијској структури у којој је говорник надређени члан институције, а саговорници, односно реципијенти комаде подређени чланови:

(1) Офицер се окреће и командује: — *Вод у стрелце! Пушке на готовс!* (ДТ, К, 85);

- Немој ти нас да испитујеш! *Горе руке!* (Велика деца, 60)

МИЛУН (грађанима): *Разлаз!* (ЈБС, ПпШ, 10);

МИЛУН: Реко сам одложи! Пази, репетирам! *И руке увис! Увис*, кад говорим! (ЈБС, ПпШ, 10)

МИЛУН: *Сви тамо украј! Уза зид!* Ко ти је казо да спуштиш руке? *Украј*, чујеш ти, и нико да ми није ни писнуо! Имате ли аусвајс, или немате?

ЈЕЛИСАВЕТА: Ја уопште не видим какве везе ми, као глумци, имамо с таквим стварима!

МИЛУН: Ја ћу да ти покажем какве имате везе! *Напред!* (ЈБС, ПпШ, 11).

Команде се, како наведени примери показују, најчешће изражавају адвербијалним (*Украј, Увис, Уза зид*), адвербијално-супстантивним (*Сви тамо украј! И руке увис!*) и супстантивним изразима (*Разлаз! Вод у стрелце!*), у којима преовлађује војна терминологија.

6.1.1.2. Када се категорија команде реализује ван друштвених институција, можемо говорити о императивности типа **наређења**¹²⁵, која такође почива на хијерархизованости говорника према саговорницима. Говорник преузима улогу надређеног члана и наређује саговорнику, или, ређе, саговорницима¹²⁶. Наређења се, као и команде, исказују адвербијалним, адвербијално-супстантивним и супстантивним конструкцијама.

Међу адвербијалним и адвербијално-супстантивним изразима преовлађују они са месним значењем, којима се саговорнику наређује да промени свој положај или положај неког дела тела или возила којим управља:

(2) Мики Маус, *напред* – нареди Павле. (АИ, Вд, 160); „*На спавање!*” викну Живота, после последњег ударца. (НК, С28, 271); Видим. Вози полако до гробља, а онда

¹²⁴ Као главне карактеристике команде у *Синтакси савременог српског језика* наводе се: 1) велики интензитет директивности; 2) наглашена социјална разлика међу учесницима у говорној ситуацији; 3) усмена реализација; 4) узвична интонација; 5) наглашена артикулисаност слогова и 5) клишетирани облици исказивања у којима се предикат често само подразумева; 6) институционализованост употребе (Пипер и др. 2005: 664).

¹²⁵ Док се код М. Бабић (Бабић 2019: 101) и команде и наређења сврставају у исти семантички тип означен као *наређење (адхибитив)*, код Пипера се издвајају као посебни типови заповести, а наводи се и разлика између наредбе и наређења: „Наређење се често узима као синоним за наредбу. Иако разлика између та два типа императивних исказа готово да не постоји, може се рећи да је наређење чешће усмена наредба” (Пипер и др. 2005: 664). Усмени карактер наређења потврђују и примери из нашег корпуса.

¹²⁶ У томе лежи још једна семантичка разлика између команде и наређења: док се код команде подразумева масовни реципијент, код наређења је то чешће индивидуа.

кроз село *брз кас!* (Дћ, К, 23); – *Лево! Лево!* (Дћ, К, 23); „*Напоље! Марш напоље!*“ (Дћ, К, 63)

АКСЕНТИЈЕ: *Руке увис! Уза зид! Тамо!* (ДК, Мтпк, 112);

ЛАКИ: *Напоље! Марш напоље! Ђубре покварено! Марш!* (ДК, Мтпк, 56);

РУ СТАНИСЛАВС: Заробљеник, устај! *За мном у купатило.* Мало ћеш ти да радиш (Дк, Мтпк, 138).

РАДОВАН: [...] Јуриш, Радоване! *За мном, Радоване!* (Дк, Мтпк, 193).

ЈОВИЦА: Е, па хвала ти, Јевреме! (Одлази.)

ЈЕВРЕМ (за њим): *Право у дућан* и ником ни речи! (БН, Нп, 18);

АКСЕНТИЈЕ: Не! *Даље с тим!* То је отров од кукуте! *Даље!* [...] (ДК, Мтпк, 53).

Међу наведеном скупином примера јавља се и партикула *марш*, као пратилачки елемент адвербијалне конструкције (*Марш напоље!*) или употребљена самостално. „У свим случајевима употребе ове партикуле подразумева се значење блиско значењу глагола кретања са императивном семантиком строге заповијести, било да партикула представља самостални исказ било да је укључена у сложенију структуру” (Бабић 2019: 331).

Осим прилога са локационим значењем, наређење се исказује и количинским прилогом *доста*, употребљеним самостално (За) или у синтагматском оквиру *Adv + S(N₂, N₆, N₇)* (36):

(За) АКСЕНТИЈЕ: Тишина! *Доста!* (ДК, Мтпк, 74);

МИРКО: Ђути! *Ни речи!* Доста ми је твојих прича [...] *Доста! Ни речи више, Кристина! Ни речи!* (ДК, Мтпк, 115).

(36) РАДОВАН: *Доста играња!* Окрени се мало према мени... (Дк, Мтпк, 135); *Dosta više tog skaradnog okrivljavanja mladih i dece za ono što su danas!* (ЕКСЈ);

Dosta više s licemernim objašnjenjima da narod to ište (ЕКСЈ); *Dosta više s nakaradnom praksom da se stvari isteruju na čistac paralisanjem gradova i blokiranjem magistrala!* (ЕКСЈ)

Dosta o tome! Dosta o tim besmislicama! (ЕКСЈ).

У оквиру синтагме којом се упућује наређење да се прекине са неком радњом или процесом, прилог *доста* може се јавити уз девербативну именицу у генитиву, затим инструментал са предлогом *с* и локатив са предлогом *о*, уз зависности од тога да ли се тражи прекид неке активности, исказне девербативном именицом у генитиву или локативу (*играња, окривљивања, с накарадном праксом*) или се захтева прекид вербалне активности чији је предмет говорења исказан локативом (*о томе, о тим бесмислицама*)

Исти захтев за престанком вербалне или физичке активности (кретања) упућује се и супстантивом у номинативу (4а) или негираном конструкцијом са партикулом *ни* и супстантивом у генитиву (4б):

(4а): АКСЕНТИЈЕ: *Тишина! Доста! (ДК, Мтпк, 74); Мир, мир, господо! Молим, чувајте достојанство овога дома! (БН, Нп, 24);*

(4б) МИРКО: *Ћути! Ни речи! Доста ми је твојих прича [...] Доста! Ни речи више, Кристина! Ни речи! (ДК, Мтпк, 115);*

ЈЕВРЕМ: *Да одеш одавде право у дућан, па ни лук јео ни лук мирисао. Нико ме ни речи о томе! (БН, Нп, 18); Ni koraka dalje, ili si mrtav! (ЕКСЈ); Niko da se nije mrdno! Ni takac! (ЕКСЈ).*

Будући да се наведеним конструкцијама наређује прекид неке радње, оне су блиске и семантичком подтипу забране, стога поједнини аутори овакве исказе сврстају у исказе са прохибитивним значењем (Пипер и др. 2005: 665, Бабић 2019: 101). Ипак, с обзиром на то да у нашим примерима преовлађује наредбодавна семантика блиска оној која се реализује у команди, сврстали смо их у семантички тип наређења. Међутим, за разлику од команде, код које је заповест уобичајен начин обраћања, код исказивања наређења подразумева афективна стања говорника (описана у дидакалијама)¹²⁷:

РИНА (гушећи се од узбуђења и мржње која јој у том тренутку пламти из очију, *плане одједном и дрекне*): *Доста! (БН, Оп, 95)*

ЛАКИ (тресне шаком о сто, продере се и устане): *Доста! Доста! Завежи! [...] (ДК, Мтпк, 44)*

АКСЕНТИЈЕ (ужаснуто врисне): *Даље! Бежи с мртвацем! Даље од мене! Даље! Смрт је прелазна болест! (ДК, Мтпк, 78).*

Различити структурни модели којима се исказује императивност типа наређења често се употребљавају заједно, што доводи до њиховог интензивирања и појачавања емотивног набоја у говорној ситуацији.

6.1.1.3. **Захтевом** се подстиче саговорник да оствари неку активност, која најчешће резултује неким производом, што се одражава на структуру конструкције којом се исказује захтев. Стога велики број императивних непредикатских реченица са значењем захтева можемо записати формом **(S)N₄**, која представља објекат редукованог глагола у императиву:

(5) ЈЕВРЕМ: *Седи! (Одлази десним вратима.) Данице, дедер још једну кафу. (БН, Нп, 13);*

АНТА [...] : *Ана, чашу воде! (БН, Оп, 24);*

АНТА (Ани): *Чашу воде! (БН, Оп, 39)*

АНТА (упадне задихан): [...] (Одлети задњим вратима, Софији.) *Пет чаша воде! (БН, Оп, 78)*

Ђорђе скочи и викну: — *Лампу! (ДЂ, К, 110); Воде, само кап воде (ДЂ, К, 178)*

РАДОВАН: *Овако: две клековаче...*

¹²⁷ Истакнута подвлачењем.

КЕЛНЕР: Нема. Даље?

СТАНИСАВ: *Бело вино.*

КАТИЦА: *Мени дуплу љуту.* (Дк, Мтпк, 157).

Овај модел, како последњи пример показује, може бити проширен и рецепијентом, посебно ако говорник (износилац захтева) и рецепијент захтева нису иста особа:

(6) - *Моја три гутљаја, овоме.* (АИ, Вд, 74)

ПАВКА (разумела га је, па се окреће Даници): *'Ајде, оцу кафу!* (БН, Нп, 7).

Ту, под овим багременом, где су оштрили ножеве пред полазак, делили би, кад се врате, оно што би нашли у турским бисагама. „*Лазару ништа*”, рекао је Василије, а сви су погледали у колена. (ДТ, К, 66).

Захтев се често може исказати и супстантивном речју у номинативу (S)N₁:

(7) *Пиштаљка!* - гласније рече Радош (АИ, Вд, 64); – *Прво риба, па онда граделе!* (МТ, С, 172); Рекао сам вам, господо, ми настављамо редован живот. И почећемо га са једним весељем. *Сине, зете, венчање*¹²⁸ *што пре, сутра, прекосутра, најдаље у недељу.* (БН, Оп, 104); - *Пиво, кафеџија! Заборавили смо га!* (АИ, Вд, 47)

Модел са номинативом, у односу на модел са акузативом (и њему супституентним генитивом), представља крајњи степен редукције глаголског исказа: док код објекатских исказа сама форма указује на редукцију глаголског елемента из комуникативних разлога, номинативни искази указују на могућност исказивања императивног значења уз потпуно одсуство глаголске семантике.

Док је у наведеним моделима исказивања захтева доминантно значење користи за рецепијента (најчешће додавање предмета, припрема и послуживање хране), захтев који се исказује конструкцијом *без* + (S)N₂ подразумева обуставу активности које сметају говорнику:

(8) КЕЛНЕР: *Без дерања.* Молим лепо? (Дк, Мтпк, 157)

МИЛУТИН: *Лаки, без дерњава.* (Дк, Мтпк, 109)

СТАНИСЛАВ: *Ајде, без гужве* (Дк, Мтпк, 156)

КАТИЦА: *Без сувишних питања.* Ја сам дошла да се поздравимо (Дк, Мтпк, 184).

Како наведени примери показују, оваквим исказима захтева се успостављање мира и тишине, односно одсуство галаме, па позицију N₂ попуњава нека лексема из семантичког поља антонима лексеме *мир*. Овакав захтев семантички је близак наређењу са прилогом *доста* (уп. 6.1.1.2.), али има блажу семантику од њега, у коју се уплиће и семантичка компонента забране. Осим тога, захтев није нужно екскламативно интониран, што га приближава и императивности типа упозорења.

¹²⁸ Код супстантива који имају преклапање облика номинатива и вокатива тешко је утврдити који је било изходни модел (уп. поглавље о оптативним реченицама).

Императивност типа захтева ретко се исказује адвербијалним конструкцијама:

(9) СПАСОЈЕ: Децо, господо, *овамо, овамо!* (БН, Оп, 44);

Нису ништа говориле, само је мајка, суљајући се по залеђеној пртини, често опомињала: „*Лакше*, нису мени твоје године.“ (ДТ, К, 69).

У односу на адвербијалне моделе којима се исказују команде и наређења, захтеви имају блажу семантику (први наведени пример заправо је позив да се приђе ближе говорнику, другим се износи захтев који би говорнику олакшао обављање неке активности). Уопште узев, смањена императивна семантика захтева у односу на наређење и команду потиче и из неизражене хијерархизације говорника према ономе коме упућује захтев јер они су у комуникативном чину равноправни.

Захтеви су садржани и у разним паролама: *Доле окупација, горе ослобођење! Стоп насиљу над женама!*, у којима долази до обрнуте хијерархизације говорника у односу на исказе са значењем команде: захтев упућује већи број рецепијената најчешће надређеном појединцу или институцији. У захтеве можемо уврстити и синтаксичке конструкције са значењем позива за помоћ:

СТАНИСЛАВ: Сад ћу да те обешчастим.

ГЕОРГИНА: *Упомоћ!* (Дк, Мтпк, 152).

6.1.1.4. Из семантичке поткатегорије заповести најблажу императивну семантику имају искази са значењем **забране**. Као и команда, и забрана најчешће има институционализоване оквире. Непредикатским јединицама се овај тип ретко исказује, садржан је једино у разним обавештењима, и своди се на елиптичну конструкцију са супстантивом и придевом *забрањен, -а, -о*:

(10) *Незапосленима улаз строго забрањен, Забрањено пушење, Забрањено бацање смећа* и сл.

6.1.2. У исказе ослабљене императивне семантике спадају искази којима се саопштавају разни савети, препоруке, понуде, упутства и упозорења. Сви ови искази подразумевају подстицање саговорника да нешто уради или не уради, али саговорник, по правилу, има избор хоће ли поступити или не по том подстицају. Важна семантичка разлика између исказа јаче императивности, које смо означили као заповести, и исказа слабије императивне семантике, јесте та што од заповести најчешће њихов наручилац има користи, док је код подстицаја та корист усмерена ка рецепијенту поруке, односно саговорнику коме се упућује савет, понуда, препорука и сл.

6.1.2.1. **Понуда** подразумева говорну ситуацију у којој говорник саговорника нечим нуди, или га наговара или убеђује да нешто прихвати. Два су начина на који се понуда у српском језику исказује непредикатским реченицама. Први подразумева упитну реченицу

сведену на предмет понуде (уп. поглавље 6.2.) типа *Кафу?*¹²⁹, а други презентативну реченицу.

Презентативним реченицама, осим указивања на постојање неког субјекта (3.3.), или на његову локацију (5.1.), може се исказати и давање/нуђење неког објекта. За разлику од егзистенцијалних и локационих презентативних реченица, у којима је именичка фраза имала вредност субјекта, у презентативним императивним реченицама супстантивна допуна има вредност директног објекта давња или нуђења, исказаног супстантивом у генитиву па се модел са презентативом гради по обрасцу **Pr + Pn (N₃) + S (N₂)**, у коме је N₃ позиција резервисана за саговорника или треће лице које је корисник објекта исказаног генитивом:

(11) Бабо извади деведесет гроша, па каже: „На, *ево ти ајлука!*” (ЈЛ, Пр, 26); Нека, нека, узмите се, будите срећни, *ето вам новаца, ево вам и мог благослова!* (ЈЛ, Пр, 19); *Ево ти ове моје 'аљине, па се добро умотај* – рече старац, скиде хаљину, и остаде скоро упола го. (ПК, Пр, 26); Dobri Milane , ti si dobar i poslušan građanin; *evo tebi puno para i dobićeš pored svoje službe još jednu s boljom platom* ([ЕКСЈ](#)); МИЛУТИН: Тата, молим вас... *Ево, ево мало вашег лека* (ДК, Мтпк, 52).

Контекст у коме се реализују презентативне императивне реченице такође упућује на давање, па се објекат може исказати прономиналним генитивом, уколико је из контекста познат¹³⁰:

(12) – *Ево ти!* – Андра му пружи гуњ (ДЋ, Корени, 105); *Sve je bilo džabe, a čovek rekao: „Evo ti, uzmi koliko hoćeš, samo nosi odavde”* ([ЕКСЈ](#)); Uplati mi ovaj tiket, *evo ti, tata poslao pare, progovori piskav dečiji glas iza pulta jedne od brojnih kladionica u Podgorici* ([ЕКСЈ](#)); – *Ево ти да купиш дувана!* – рече Маринко магација, и пружи му неколико дуката (ЈЛ, Пр, 48).

Овај семантички тип презентативних реченица показује велику сродност са егзистенцијално-посесивним презентативним реченицама (уп. 2.3.), али за разлику од тих реченица, чији смо садржај означили као „постоји *X* којим можеш да се послужиш”, у моделима са објектом преовлађује императивна семантика „Узми/Држи *X*”, што се у писању очитује употребом екскламативног маркера. Још једна разлика међу њима тиче се и употребе самих презентатива: док се код значења расположивости срећу презентативи *ево* и *ето*, код презентативних реченица са објектом бележимо само презентатив *ево*, који сугерише на просторну близину даваоца (говорника) и објекта који даје.

Реализација овог модела забележена је само у дијалошким микродискурсима, у којима забележене реченице могу бити проширене и одредбом намене: (*Ево ти да купиш дувана!*) или је намена садржана у ближем контексту (*Ево ти ове моје 'аљине, па се добро умотај*).

6.1.2.2. Упозорење подразумева скретање пажње саговорнику на нешто што би по њега могло имати негативне последице. У том смислу, упозорење је блиско савету и

¹²⁹ Истим формалним средствима исказује се и императивност типа захтева (уп.), али је захтев екскламативно интониран, и обрнута је перспективизација захтева у односу на понуду: код захтева говорник тражи за себе нешто од саговорника, код понуде нуди нешто другом лицу (саговорнику).

¹³⁰ У тексту смо курсивом истицали реченице са презентативом, а подвлачењем предмет који се даје/нуди.

препоруци, али је, за разлику од других типова подстицаја, углавном екскламативно интонирано, посебно оно упозорење изговорено у афекту. „Док је наређење говорни чин којим се изриче заинтересованост говорника за садржај исказа, упозорење и упутство дезактуализују ту компоненту, а јачају интерес саговорника јер је пропозиција исказа који се њима изриче у његовом интересу” (Бабић 2019: 103).

Најчешћи начин непредикатског исказивања упозорења јесте реченицама са инфинитивом:

(13) *Пре употребе пажљиво прочитати упутство! О индикацијама и нежељеним реакцијама на лек посаветовати се са лекаром и фармацеутом*¹³¹ (ЛЗ, јун 2020, 84).

Инфинитив се често јавља у негираном облику, праћен негираним адвербијалним одредбама *никако, никада и нипошто*:

Nikako ne razvijati osećanje krivice ni kod sebe niti kod deteta jer se tako uništava njegovo samopouzdanje i smanjuje se mogućnost napretka (ЕКCЈ); *Nikada ne držati zajedno platnu karticu i cedulju sa PIN brojem* (ЕКCЈ); *Nikako ne dopustiti njihovo ponovno kandidovanje na novim izborima u fudbalskoj organizaciji* (ЕКCЈ).

Ширим контекстом често је наговештена негативна последица коју саговорника може имати уколико не поступи по упозорењу. Осим екскламативности, то чини још једну разлику између упозорења и савета:

(14) Само би за то бирала човека. *Са сељацима – никад!* Они воле да се фале и брукају жене. (Дћ, К, 110).

Наведени пример показују и могућност исказивања упозорења негираним адвербијалном, какву бележимо и у следећим примерима:

(15) *На сунце никако без заштитног фактора и шешира! Кожа не прашта!* (ЛЗ, јун 2020, 34); *Kafa i cigareta na prazan želudac – nikako!* (ЕКCЈ);

Упозорење се може исказати и супстантивом којим се означава појам који саговорника може довести у опасност, односно може имати штетне последице по њега. То је структурно-семантички тип који се најчешће наводи по граматикама, репрезентован примерима типа *Ватра! Пожар!* и сл:

(16) - *Пст, Немци!* - И младић шареницом покри цело лице (АИ, Вд, 64).

6.1.2.3. Императивност **препоруке и савета**¹³² подразумева подстицање на нешто што би саговорнику било од користи или давање инструкција како да нешто уради. Као и код упозорења, најчешћа форма изражавања јесу инфинитивне реченице:

¹³¹ Упозорења попут овог постала су облигаторни део рекламних текстова.

¹³² У *Синтакси савременог српског језика* наводи се да препорука, за разлику од савета, „садржи објекат који се препоручује, као и елемент изразито позитивног вредновања тог објекта, нпр. *Можеш се у њега поуздати, Препоручујем га вашој пажњи* и сл.” (Пипер и др. 2005: 669). Таква разлика између препоруке и савета присутна је у предикатским императивним реченицама, док се у непредикатским, сведеним само на предмет препоруке односно савета, та разлика неутрализује те стога ова два семантичка подтипа подстицаја анализирамо заједно.

(17) *Сести за сто. Узети папир и оловку. Усредсредити се. На нечије куцање одговорити са „да“. Подићи главу и видети да у собу улази ваша сестра са писмом у рукама. Савет за разговор преписати из сећања* (ГП, Уд, 14); *Стаде. Никако не попуштати. Одолети сентименталностима, успоменама, детињству.* (ДЋ, К, 24); *Vaša poruka pacijentima? Nikada ne gubiti nadu!* (ЕКСЈ); *Nikada ne zaboraviti da smo mi narod Božji* (ЕКСЈ).

Савет или препорука могу се исказати и супстантивно-адвербијалним исказом (18а) као и супстантивном конструкцијом са предлогом *без* (б):

(18а) *Зато, памет у главу!* (МС, Т, 349); *Главу горе!* (разг.)

(18б) *Данас нигде без кишобрана* (П, 25. 2. 2022, 36); *Без панике*; смислићемо нешто (ГП, Уд, 39). *Bez brige Rouzen, bio sam štedljiv* ([ЕКСЈ](#)).

Наведеним примерима исказују се препоруке блиске упозорењима (*памет у главу! нигде без кишобрана*) јер непоступањем у складу са њима говорник може сносити негативне последице. С друге стране, овакви искази садрже и охрабрујуће савете (*Главу горе, без бриге, без панике* и сл.).

Савети се често исказују и презентативним реченицама са зависном клаузом¹³³:

Evo gde možete da gledate uživo TV prenos meča Monako – Crvena zvezda u Evroligi (Телеграф); *Evo gde da pratite meč Zvezde i Valensije* (СпортКлуб); *Evo kako da u novoj godini smanjite stres* (Нова); *Evo kako da dobijete i do milion evra po poljoprivrednom gazdinstvu! Ovo su svi uslovi i SAVETI za dobijanje IPARD sredstava* (Блиц); *Отровнице све агресивније, ево шта да урадите у случају блиског сусрета* (ГС).

Презентатив у наведеним примерима упитну компоненту садржану у зависно-сложеној реченици преводи у информативну (уп. тачку 6.3. овог поглавља).

6.1.3. Закључак о императивним непредикатским реченицама

Непредикатским реченицама могу се исказати различити типови императивности. Различити структурни обрасци, уз избор одговарајуће лексике, преносе потпуну поруку од говорника прескиптора до саговорника од којег се или очекује да поступи у складу са заповешћу (код императивности ужег смисла) или у складу са подстицајем који му се упућује (код шире схваћене императивности).

У исказивању императивности у ужем смислу (команде, захтева, наређења и забране) најчешће се јављају следећи струкурни обрасци:

1) супстантивни, који могу представљати форме са редукованим императивом (*Кафу! Чашу воде!*) или независне номинативне или генитивне форме (*Тишина! Ни речи! Без дерњава, Забрањено пушење!*);

2) адвербијални (*Напред! Овамо!*),

¹³³ Више о овим реченицама у поглављу (7.1.).

3) адвербијално-супстантивни (*Горе руке! Право у дућан! Доста играња!*).

На структурном плану велику блискост показују модели којима се исказују комадна и наређење, што је и очекивано будући да је команда институционализовани вид наређења. Они су обавезно праћени екскламативном интонацијом, као и већина модела којима се изричу захтеви. С друге стране, семантички подтип забране ретко се исказује непредикатским реченицама и није нужно екскламативно интониран.

Вокативни исказ чест је пратилац императивних конструкција, о чему ћемо нешто више рећи приликом разматрања о вокативним реченицама (уп. ниже 6.3.), а уз вокативни исказ као пратилачки елеменат јављају се и разне директивне партикуле (*дедер, марш* и др.)

За исказивање блаже императивности у виду подстицаја (понуде, упозорења, препоруке, савета) користе се нешто другачији структурни модели:

1) инфинитивни, који се користи за изрицање упозорења (*Никада не држати картицу и пин заједно!*) и препорука (*Кувати два сата на јакој ватри*);

2) презентативне просте реченице, којима се изричу понуде (*Ево ти новца!*), или зависносложене, којима се изричу савети (*Ево како ћеш то решити*);

3) супстантивни, којима се изричу упозорења (*Пожар!*) и савети (*Без бриге!*)

4) адвербијално-супстантивни (*Данас нигде без кишобрана*).

Када се овако изложе струкутурни модели којима се исказују различити типови императивности, јасно се може уочити да код имепративности у ужем смислу преовлађују адвербијалнио, адвербијално-супстантивни и супстантивни модели који представљају редуковане структуре из којих изостаје предикат у форми глагола у императиву.

Насупрот њима, исказивање подстицајне односно блаже императивности врши се најчешће инфинитвом, презентативним реченицама и независним супстантивним моделима, што указује на деагентизацију реципијента који није у обавези да изврши императивну поруку. Уз то, велики број супстантивних модела указује на елиминисање нужности глагола за исказивање императивне смеантике и можемо га посматрати као један од видова номинализационих тенденција у језику.

6.2. ИНТЕРОГАТИВНЕ НЕПРЕДИКАТСКЕ РЕЧЕНИЦЕ

6.2.0. За разлику од оптативних и императивних реченица које се у граматичкој и научној литератури различито и третирају и називају, упитне реченице неспорно су издвојене као комуникативни тип реченице у граматицама српског/српскохрватског језика, слично се и дефинишу, а једино се разликују њихова терминолошка одређења¹³⁴ и даља класификација.

Стевановић, који констатује постојање три реченична типа према садржини (обавештајне, упитне и узвичне), наводи да су упитне „оне реченице кјима се обично нарочитим обликом, делимично утврђеним редом речи или посебном информацијом њихово говорно лице обраћа ономе с ким језиком саобраћа, с ким општи у циљу да нешто од њега сазна” (Стевановић 1989: 7). Катичић сматра да је питање преоблика која захвата читаво реченично устројство којим се реченични изричај поставља као упит, те уз све примере питања које наводи даје и изјавне реченице чијом су преобликом упитне настале. (Катичић 2003: 147). Код Станојчића и Поповића (Станојчић, Поповић 1992: 334–335) наводи се да се упитним (интерогативним) реченицама тражи информација у вези са означеном ситуацијом и да им је основна комуникативна функција питање, те да се разликују две врсте питања: опште, којим се тражи информација о томе да ли се дата ситуација реализује или не; и посебно, којим се тражи информација о садржини неког дела упитне реченице.

Пипер у *Синтакси савременог српског језика* (Пипер и др. 2005), као и у *Нормативној граматици* (Пипер, Клајн, Драгићевић 2022), даје различите класификације упитних реченица, често сврставајући међу њих и оне које су упитне само по форми, али не и по свом значењу, као и оне које нису упитне ни по форми ни по значењу. Тако према степену општости одговора разликује општа (*Јесте ли добро?*) и посебна (*Ко је дошао?*) питања; према степену информативности отворена (*Ко свира?*) и изборна (*Да ли пева Јанко/Да ли пева Јанко или Марко?*) питања, према степену граматикализованости директна (*Да ли читаш? Читаш?*) и индиректна питања (*Нешто сте љути.*)¹³⁵, с обзиром на однос према левом контексту разликује иницијална (*Ко куца?*) и ехо-питања (*Изгледа да пада киша. Пада киша?*), а с обзиром на однос према десном контексту разликује упитне реченице с типичним десним контекстом (*Како се презивате?*) и наводећа питања (*Видели сте их, зар не?*). Пипер такође, разликује, према интензитету инсистирања на комуникацијском циљу, јака (*Када почиње предавање?*) и слаба питања (*Да ли бисте могли да отворите прозор?*). Након јаких и слабих, издваја реторичка питања, која дели на предавачка, негатива и егзистенцијална, као и интензификаторска (*Како су лепе биле руже!*)¹³⁶. На крају, према присуству или одсуству негације, разликује афирмативне (*Познајете га?*) и негативне (*Не познајете га?*) упитне реченице (Пипер, Клајн, Драгићевић 2022: 494 – 501).

¹³⁴ За овај комуникативни тип реченице користе се термини *упитне, инетрогативне, питања, упитни искази*.

¹³⁵ За ову групу питања Пипер наводи да могу бити упитна и када „нису изговорена са упитном интонацијом” (Пипер, Клајн, Драгићевић 2022: 498).

¹³⁶ Примере који би према Пиперу спадали у реторичка питања обрадили смо у поглављу о квалитативним (4.1.2.2.) и егзистенцијалним квантификационим реченицама (3.1.).

Радоје Симић интерогацију на нивоу реченице посматра као „операцију преоблике неупитног исказа у упитни” (Симић 2000: 353), а као показатеље упитности с обзиром на значења и облике, наводи формалне: интонацију (која се граfiјски представља упитником); лексичке: речцу *ли*, *да* и *зар*; које се углавном комбинују са предикатом, дајући у резултату предикатско питање. Међутим, осим предикатског, постоје и питања „која се не тичу предиката него неког другог факта, израженог реченичним или субреченичним елементима исказивања” (Симић 2000: 355)¹³⁷. Тако се именичком заменицом *ко* или *шта* алудира на номиналне елементе (субјекат и објекат), заменицом *какав* на квалитет субјекта, објекта и сл, док упитни прилози служе за интерогацију простора, времена, начина и сл.

Интерогативни искази били су предмет проучавања и у неколиким радовима. Посебно место међу њима заузима Мусићева пионирска студија¹³⁸, у којој се, према формалним особеностима, разликују 1) питања без упитне партикуле; 2) питања са упитним партикулама или конјукционална питања; 3) дисјунктивна питања и 4) прономинална питања (Мусић 1910: 149). Значајан је и рад С. Ракића (Ракић 1987), који је питања анализирао из угла теорије говорних чинова, те је, на основу функционално-семантичких типова општег питања, дефинисао претпоставни, информативни, дубитативни и реторички говорни чин. Синтаксичко-семантичким аспектом питања бавио се и Милош Ковачевић (2012б), који је анализирао упитне исказе у роману *Господска улица* Ранка РISOјевића. Подели питања према типу одговора придружује поделу према типу самог питања, те наводи да су „питањима са *да/не* одговорима еквивалентна *тотална* питања, тј. питања којима се пита за садржај цијелог исказа, док су питања са посебним одговорима еквивалентна парцијална питања, тј. питања којима се пита за дио садржаја исказа, а питањима са ехо-одговорима еквивалентна су дисјунктивна и/или алтернативна питања, тј. питања којима се пита за истинитост једне од двије или више понуђених могућности” (Ковачевић 2012б: 68). Ковачевић у својој анализи користи и критеријум граматикализованости упитног исказа, односно према типу форме, све упитне исказе дели на граматикализоване и неграматикализоване: „Грамматикализоване упитне реченице имају, дакле, и лексичке и интонационо-ортографске маркере упитности, док неграматикализоване имају само интонационо-ортографске маркере упитности” (Ковачевић 2012б: 69).

Значајан допринс изучавању интерогативности у српском језику дају и контрастивни радови и монографије Ксеније Кончаревић, Душанке Мирић и Наташе Радусин Бардић.

Рад Ксеније Кончаревић (Кончаревић 1987) садржи функционално-семантичке, синтаксичке и интонационе анализе интерогативних реченица у српском и руском језику. Функционално-семантичка диференцијација упитних реченица извршена је према три критеријума. Први критеријум јесте врста и обим тражене информације, према коме се разликују *тоталне* и *парцијалне* интерогативне реченице. Други критеријум јесте степен информисаности адресата, и према овом критеријуму издвајају се три типа упитних реченица: 1) реченице којима се адресат информише о за њега потпуно непознатом садржају; 2) реченице којима се истовремено са говорним чином постављања питања

¹³⁷ Наш критеријум несадржавања предиката није истоветан Симићевом.

¹³⁸ Студија је објављена у два наставка, 1908. и 1910. године, а допуња 1914, све у часопису *Рад ЈАЗУ*.

изражава могућност, вероватноћа, сумња, неверица или претпоставка; и 3) реченице у којима се са великим степеном извесности очекује позитиван одговор (тзв. питање-констатација). Трећи критеријум који Кончаревић у анализи примењује јесте карактер одговора, према коме разликује реченице које захтевају у одговору афирмацију или негацију и реченице које захтевају потпуну информацију.

Након рада К. Кончаревић објављена је и студија Душанке Мирић *Упитни исказ у руском и српском* (Мирић 2013). Стављајући у наслов терминолошку синтагму *упитни исказ*, Д. Мирић сугерише да ће се бавити и јединицама ширим од реченице у традиционалном смислу, а под датим термином подразумева „*самостални комуникативни тип исказа који се по значењу, функцији и форми супротставља комуникативним типовима изјавног и узвишног исказа*” (Мирић 2013: 20). Она у свом раду, према облику пропозитивног садржаја, дели упитне исказе на две велике групе: упитни искази са потпуном пропозицијом и упитни искази са пропозитивном функцијом.

Наташа Радусин Бардић бавила се односом интерогативних тоталних и парцијалних исказа у француском и српском језику, дајући са структурног аспекта све моделе и подмоделе у којима се реализују како тотално, тако и парцијално питање (Радусин Бардић 2019).

Међу свим анализама интерогативних реченица ретко се помињу оне које су без предиката. Посебно је изненађујуће што њихове анализе нема у контрастивним студијама у којима су анализирани и модели разговорног језика. Такве конструкције анализирани су једино са стилистичког аспекта, у поменутом раду Милоша Ковачевића (Ковачевић 2012б), као и у нашем раду *Експресивност беспредикатских питања у дијалогским микроскурсима* (Деспотовић 2020). У оквиру разматрања о елипси у енглеском и српском језику анализирала их је и Вера Вујевић (Вујевић 2017), посебно оне које се јављају у дијалогу.

При анализи непредикатских упитних исказа намеће се, с једне стране, питање да ли су све непредикатске упитне реченице елиптичне, односно да ли су све настале контекстуално условљеним изостављањем предиката, а са друге стране, да ли су упитне реплке у дијалозима уопште непредикатске, с обзиром на то да је њихов предикат познат из контекста, једнозначно је надоместив: *Путујемо сутра. – Где (путујете)?*

Иако ће у нашу анализу бити укључене и оне упитне реченице чији је предикат садржан у контексту, нас првенствено интересују оне које се реализују искључиво, односно најчешће као непредикатске. То су, пре свега, питања творена упитним прилозима *чему* и *откуда*, као и инфинитивна питања која се могу реализовати и као тотална и као парцијална питања и као дисјунктивна питања.

У анализи ћемо поћи од семантичке поделе питања на тотална, парцијална и дисјунктивна. Издвојићемо моделе који се реализују као непредикатски, увек водећи рачуна о томе да ли је предикат садржан у контексту или се не реализује, што значи да није једнозначно надоместив, те ћемо на основу тога све непредикатске упитне исказе

поделити на контекстуално условљене, односно елиптичне¹³⁹ и праве непредикатске упитне исказе.

Према критеријуму информативности питања анализираћемо непредикатске упитне исказе у односу на то да ли се њима захтева информација или, поред тражења информације садрже још неку семантичку компоненту, или је интерогативност у њима сасвим потиснута.

6.2.1. *Тотална непредикатска питања*

Тоталне интерогативне реченице или тотална питања подразумевају специфичан однос маркера упитности и глагола у предикату. Зато се у непредикатском виду, за разлику од парцијалних питања, јављају само поједини облици тоталних питања. То су питања творена помоћу упитне речце *зар*, допунска питања¹⁴⁰, затим *да ли* + *инфинитив* питања, као и неграматикализована, односно тонска питања.

6.2.1.1. Од свих маркера упитности којима су обележена тотална питања, једино упитна речца *зар* може творити непредикатско и неглаголско¹⁴¹ питање. У литератури се за питања настала помоћу ове речце наводи да имају модификовано значење, односно да осим упитности изражавају изненађеност саговорника оним што чује. Стевановић наводи да питања настала помоћу речце *зар* „садрже у себи нијансу дивљења, чуђења, односно изненађења зашто је то тако како се предикатом каже” (Стевановић 1989: 16), док Ракић сматра да оваква питања изражавају изненађење или чак протест говорника, те да не постоје чисто информативна *зар*-питања (Ракић 1987: 101). Анализа забележених примера у нашем корпусу показује да, осим изненађености (1), могу показивати и друга значења: неверицу, сумњу, негацију и прекор.¹⁴²

(1) ДРОБАЦ: Треба да знадеш да је и коприва лек. Лечи од запаљења дебелог црева. И лечи од јектике.

СОФИЈА: *Зар коприва?* Чула сам да може да се кува и да се једе, али да лечи... (ЈБС, ПпШ, 126)

ПАВЛЕ: Видећете зашто. Ваш зет је био некада мој млади пријатељ; ја сам га из школске скамије увео у живот; умео је да стече и моју наклоност и моје поверење. Кад сам пошао на пут, ја сам томе младом господину поверио на чување велики рукопис мога научног рада, на коме сам пуних седам година капао. Он се, чим се уверио да сам умро, и пошто ме је евентуално испратио до гроба, вратио задовољан са погребом и штампао је моје дело под својим именом.

¹³⁹ Под елипсом овде подразумевамо граматичку елипсу, односно изостављање комуникативно редувантног дела из комуникативних, а не стилских разлога.

¹⁴⁰ Из анализе су искључене реченице са упитним маркерима који чувају глаголску семантику (*је ли*), што се види у њиховим одричним облицима *Није ли?*.

¹⁴¹ Упитни *да ли* маркер може творити непредикатско глаголско питање са предикатом у форми инфинитива.

¹⁴² Већина ових питања, са стилистичког аспекта посматрано, представљају реторичка питања, о чему ће бити речи у оквиру стилистичких разматрања.

СПАСОЈЕ (затетура се од изненађења): Како... *Зар оно дело??!* (БН, П, 60).

Изненађеност саговорника оним што чује често је праћена и **сумњом** у тачност информације која му је саопштена или сумњом у неку могућност:

(2) ДАРА: А ја сам мислила да си ти то већ чула! Сумњају на њега да је пуцао!

БЛАГОЈЕ: *Зар Секула?* (ЈС, ПпШ, 55);

Zar " Pušenje " u Filharmoniji? (ЕКСЈ);

Док се у дијалошком дискурсу *зар*-питањем исказује сумња у саговорникове речи, у монологском дискурсу њима се исказује сумња у сопствени исказ (*Зар пушење у Филхармонији?* ← [*Зар је могуће да Пушење наступа у Филхармонији?*]). Велика разлика између дијалошких и монологских *зар*-питања јесте у томе што се код дијалошких предикат може реконструисати из контекста, а код монологских не може. Уз то, код монологских је могуће исказати предикат инфинитивом:

(3) *Zar na državu čekati doveka?* (ЕКСЈ); *Zar sa 60 milijardi dolara srušiti Kinu?* (ЕКСЈ).

Примарни комуникативни циљ оваквих питања није добијање информације, већ исказивање неке немогућности.

Оваквим питањима често се изражава и **прекор** или **осуда** неког поступка, па је у њима присутна и екскламативна компонента, што се у писању може рефлектовати употребом ортографске комбинације упитника и узвичника (!):

(4) Војници, синови наши, на кога пушке нишаните? *Зар на сељаке, Србе, поштене грађане што бране своја права, зар на своју браћу и очеве?* (ДЋ, К, 85);

— Ја ћу платити за њу... — промуца Лука, вадећи новац из кондуктерске торбе.

Стакла ревизорових наочара опасно севнуше:

— *Зар друштвеним новцем?* — просикта. — За ово ћеш одговорати! (МК, Нг, 127);

Stotinak grama mlevenog mesa! Stotinu psovki i urlika – *zar za svaki gram?! Zar toliko besno utisnutih prstiju u prozirnu, koprenastu kožu! Za stotinu grama mlevenog mesa?* (ЕКСЈ); *Kako su mogli to sada da nam urade?! Pa zar od Kazahstana? Sad kada je sve protiv nas! Kada je najbitnije...?! (ЕКСЈ); Zar bez odeће међу свет?* (НК, С28, 69).

Зар-питањима може се изразити и **презир** према неком изреченом садржају, што се очитује и избором експресивне лексике увредљивог значења (*прљуша, ванбрачна, надничар*):

(5) ПРОКА (скочи): Охо! То ти задржи себи, а ја хоћу мој део.

АГАТОН: Па то ти је део!

ГИНА: *Зар она прљуша њива која не вреди ни луле дувана.*¹⁴³ Гле ти како он то нама!! (БН, Оп, 59);

АГАТОН: Зато, брате, што је тестамент на закону заснован и зато што постоји наследник који је на закону основан.

САРКА: *Ама, зар ванбрачна ћерка па на закону основана?* (БН, Оп, 68);

МИЋА: Е, па онда, ја бих могао да узмем ову девојку за жену?

СИМКА: *Ију, зар ову ванбрачну?* (БН, Оп, 72);

Свака жена бар једанпут у животу згреши. Стаде: *зар с Толом? Мојим надничарем?* (Дћ, К, 109).

Семантички блиске *зар*-питањима са значењем презира јесу и питања којима се исказује **одбацивање**, односно **одбијање** неке понуде или могућности:

(6) СРЕТА: Па јес', пошаљи по твом шегрту по дућанима.

ЈЕВРЕМ: *Ама, зар ја?* Е, то, нећу! (БН, Нп, 57);

ДАНИЦА: Е, па, ето ви, на пример, могли би гласати за Ивковића?

СПИРА: *Ама, зар против Јеврема?* (БН, Нп, 91);

Zar po ovom mraku i snegu? питала је preneraženo Francuskinja. *Zar po noći?* (ЕКСЈ).

А u podstanare nismo hteli iz principa. Ne! *Pa zar u rođenom gradu!?* Nikako! (ЕКСЈ).

Комуникативни циљ добијања информације изневерен је и у питањима којима се исказује **порицање**, односно **негирање** неке изречене тврдње, што их преводи у реторичко питање¹⁴⁴.

(7) Ranković је о meni svašta pričao, čak је rekao i то da sam nezreo. *Zar sa četrdeset godina života, od čega tri četvrtine provedene u rukometu!?* (ЕКСЈ); Или још простije: у чему је разлика између ијекавске варијанте српског (или српскохрватског) и "bosanskog jezika"? *Zar u "kihanju", "kahvi" i "sahatu" ???* (ЕКСЈ).

Издавајње семантичких подтипова у којима се реализује *зар*-питање показује да је код овог типа непредикатских питања упитна компонента или потиснута (код питања са семантиком изненађења) или у потпуности изгубљена, па се оваквим питањима исказују одбијања понуде или могућности, различити прекори, осуде и порицања. Могу се реализовати као елиптична питања, чији је предикат једнозначно надоместив, и као права непредикатска питања.

6.2.1.2. Допунска питања подразумевају да се маркер упитности налази на крају исказа, позиционо и интонационо издвојен, те се код таквих питања „очекује само један одговор, односно потврда онога што је речено у првом дијелу (потврда тврдње) (Михаљевић 1995: 23, према Ковачевић 2012б: 68). Међу непредикатским реченицама, од свих допунских маркера упитности, бележимо само *зар не* и, у малом броју примера,

¹⁴³ (реторско, тачка на крају)

¹⁴⁴ О томе у стилистичким разматрањима (8.1).

супстандардно *a?*. То је стога што се остали маркери, иако позиционо издвојени, везују за предикат, па код таквих структура не може доћи до изостављања предиката.

6.2.1.2.1. Допунски упитни маркер *zar ne*, како наводи Душанка Мирић, треба у формално-структурном погледу посматрати као сложену партикулу будући да садржи две компоненте и у таквом облику показује тенденцију везивања за постпозицију у лексичко-синтаксичкој структури (Мирић 2013: 190). Ову партикулу поменуто ауторка убраја у апелативно-вокативне модификаторе упитности, подразумевајући под тим „*značenje iz grupe subjektivno-modalnih koje predstavlja stav govornika prema adresatu, i to zahtjev (apel) za saglasnost, podršku sopstvenom stavu, formulisanom kao propositivni sadržaj upitnog iskaza*” (Мирић 2013: 154). С друге стране, Мразовић и Вукадиновић убрајају ову партикулу међу контактне сигнале говорника, сматрајући да је њена функција и проверавање да ли саговорник прати и разуме оно што му се саопштава (Мразовић, Вукадиновић 2009: 707).

Наведене карактеристике партикуле *zar ne* важе првенствено за допунска питања остварена у дијалогу, са стварним и присутним адресатом:

(8) *Bilo je dovoljno samo da je navedem da progovori, glas Marije Avguste lako bih prepoznao.*

- *Gadna oluja, zar ne?* –

Mmm - *odgovorila je* (ЕКСЈ);

Међутим, у примерима које бележимо у нашем корпусу, цео пропозитивни исказ са партикулом *zar ne* углавном подразумева квалификацију, односно оцену, вредновање претходно изреченог садржаја¹⁴⁵, било да се остварује у дијалогу (9а), било да је део монологског излагања (9б), када је упућен уопштеном адресату:

(9а) НОВАКОВИЋ: Не видим зашто тебе то све толико узбуђује? Има случајева са којима се човек мора мирити у животу. Упорство у оваквом случају је право дивљаштво...

ПАВЛЕ (плане гневом на овај цинизам, одјуре и отвара врата, дохвати столицу и замахне њоме): Напоље! Напоље!

НОВАКОВИЋ (полазећи): *Дивљаштво, zar ne?* (БН, П, 18);

Боже мој, како сам детињаста! Овога часа пада ми на памет како би то дивно било да се ниси примио државне службе па по цео дан да седиш код куће, припадаш само мени и ја само теби. (Смеје се.) *Детињасто, zar ne?* (БН, П, 23);

Mislio sam da ćete vi, onako bunovni, da poverujete da ste ga sami oprali. *Dovitljivo, zar ne?* (ЕКСЈ);

(9б) Студирао сам сликарство две године, а онда економију. Сумњив редослед, *zar ne?* (ДВ, Рп, 65); *Iako Kazivanja Čeperku sačinjava niz manje ili više dugih monologa, Isaković se apriorno ne opredeljuje za govornika koji se ispoveda, nego, stojeći iznad njega, određuje objektivnu vrednost svakog učesnika radnje o kojoj je reč. Sasvim jasno, zar ne?* (ЕКСЈ); *Ostavi ti nas i gledaj svoja posla - doviknu mu neko. Gospodin Goluža nepredviđeno začuta. Jasno, zar ne?* Jednostavno, nisu mu dali da govori o suštini (ЕКСЈ); *Dao sam im jedino savršenstvo na*

¹⁴⁵ Уп. поглавље о квалификационим реченицама (4.)

svetu : potpunu laž. *Paradoks, zar ne?*(ЕКCJ); *Da sam slobodan, ridao bih, gušio se u suzama. Smešno, zar ne?* (ЕКCJ); *Možda ostavim fitilj da mi izviruje iz usta , za slučaj ako jednom poželim da se sasvim rasvetlim iznutra. Zgodno, zar ne?* (ЕКCJ).

Да се ради о квалитификацији претходно изнетог садржаја, потврђује и лексичи састав ових упитних садржаја: то су именице или прилози са неком оцењивачком вредношћу (*јасно, смешно, парадокс*) који, заправо, представљају редуковани исказ из ког изостаје анафорички употребљена показна заменица и копулативни глагол: *Da sam slobodan, ridao bih, gušio se u suzama. Smešno, zar ne?* [*← То је смешно, зар не?*].

Допунска непредикатска питања немају предикат садржан и изречен у претходном контексту, па их можемо сматрати правим непредикатским реченицама.

6.2.1.2.2. У малом броју примера бележимо и употребу супстандардног „назалног муклог *а*” (Ковачевић 2012б: 71), који се од осталих маркера допунских питања издваја својом експресивношћу:

(10) *Једну чашицу, а?* – нутка (МТ, С, 55);

Пуфко скида наочаре за сунце. Вртећи их међу прстима, у тамним стаклима ухвати девојку, у ствари, њену белу хаљину, јер се тамна кожа њеног тела стапа са бојом стакала.

– На овој врућини... — промуца.

Исто као и нама, а? — пита Бел Ами (Мк, Нг, 64).

А кад си ми крао сланину из пакета у дому »14. децембар«, *то ништа, а?* (МК, Нг, 84);

СЕКУЛИЋ: Шта: „каже господин начелник”? Не каже, брате, господин начелник ништа, него то ја кажем, разумеш ли, ја кажем! Они само знају да кажу: Секулић овакав, Секулић онакав. Читао си ваљда дописе о мени? Па јесте, бре... (Грува се у груди.) Ја се не стидим тога што сам био жандармеријски поднаредник. Да их видим, те школоване, кад дође тако велика ватра као што су избори. Сви они измакну па дај Секулића напред! А ја, боме, изађем пред народ па „мирно”!... „Народе, разброј с'!” (Смеје се задовољно.)

ЈЕВРЕМ: *Дисциплина, а?* (БН, Нп, 54).

Као и допунска питања са маркером *зар не*, и допунска питања са маркером *а* можемо сматрати правим непредикатским реченицамаа будући да њихов предикат није експлициран у садржају који им претходи.

6.2.1.3. Инфинитв се у позицији предиката јавља у неколико типова питања. Међу тоталним упитним реченицама може се јавити у *зар*-реченицама, где означава исказивање сумње у неку могућност, као и у реченицама са упитним *да ли* маркером:

(11) *Da li odgovoriti na optužbe novinara?* (ЕКCJ); *Да ли признати* и како превазићи превару? (РТС).

За разлику од *зар*-питања, којима се исказује сумња, код *да ли* инфинитивних питања исказује се дилема да ли нешто треба учинити. Као и императивне речнице са инфинитивом у предикату (6.1.2.), и упитне реченице исказују прескриптивност, само је овде та прескриптивност доведена у питање.

6.2.1.4. Највећи број забележених примера непредикатских тоталних питања јесу тзв. *тонска питања*. То су они упитни искази који су питања само по интонацији својој, а по облику су тврдње, односно не садрже маркере упитности. Стога се још називају и неграматикализованим питањима (Ковачевић 2012б: 68). Најчешће се реализују у дијалошкој говорној ситуацији, те представљају реплике на претходни исказ говорника.

Према критеријуму информативности, тонска непредикатска питања не изневеравају упитно значење, али је код њих упитност често праћена другим семантичким компонентама. Тако се оваквим исказима може изнети нека понуда, затим предлог, може се тражити додатна информација на добијено обавештење, може се проверавати тачност онога што је изречено, изненађење, порицање и сл.

6.2.1.4.1. Уколико се беспредикатским тонским питањем саговорнику нешто нуди (храна или пиће)¹⁴⁶, исказ се своди само на предмет **понуде**:

(12) – Зашто си дошла? – прошапутао је нагнут над њено уво, док је виљушком и кашиком вешто пребацивао парчад раскомаданог фазана са послужавника на њен тањир. – *Грашка?*

—Не, хвала... (МК, Нг, 177);

Kafa? – ponudi Olga srednje rešenje između kolača i piva, tu su se našle (ЕКСЈ).

Овај тип питања чест је у разговорном стилу. Будући да се редуковани исказ не може са сигурношћу утврдити (Васершайд 2018: 290), тонска питања са значењем понуде реализују се као права непредикатска питања.

6.2.1.4.2. Тонским беспредикатским питањем може се изнети и неки **предлог**, **могућност** или **претпоставка**:

(13) Где је, и кад, видео такву гомилу? *У априлу 1941? На некој фотографији?* (МД, Гпка, 57); А шта може да очекује од тих људи? *Можда сажалење?* (ИА, Па, 94); То није било u sobi. *Možda na ostrvu Margit?* (ЕКСЈ);

Овај семантички подтип често је проширен модалном партикулом *можда*, а сви наведени примери имају предикат исказан у претходном контексту. За разлику од њих, постоје непредикатска тотална питања са значењем предлога чији је предикат исказан инфинитивом:

(14) Прво да се некако смирим. *Ослушати Рахмањинова?* Како кад време лети? Најрадије бих се исецкао на комаде. *Једном за свагда себи рећи доста?* Знам, Руди, смешно је (ДВ, Рп, 9); *Možda na mene baciti atomsku bombu?* (ЕКСЈ).

Оваква питања карактеристична су за монолошки тип излагања. У семантички подтип непредикатских питања са значењем предлога или претпоставке можемо сврстати и примере који се јављају у дијалогу, али у реплици једног говорника. Након парцијалног

¹⁴⁶ Овај тип говорне елипсе Лена Хајне одредила је као *coffe-construction* (Хајне 2011), према лексеми *кафа* која се најчешће јавља у њеном саставу. Филип Васершайд наводи и друге лексичке реализације: „We find directly consumable food (*liker, piće, pivo, roštilj, šejk, torta, tost, vino, voda, žvaka*) as well as metaphorically consumable things (*pljuga, cigareta, lek*), that is non-food items (Васершайд 2018: 292).

предикатског, које је заправо реторичко питање на које се не очекује одговор, долази тонско питање као (иронични) предлог-одговор:

(15) АКСЕНТИЈЕ: Кога ћеш да удариш? *Мене?* Ајде, пробај. Изволи... (ДК, Мтпк, 80);

ГИНА: А кад да развијем коре? И од чега? *Од пепела?* И где ми је време за питу? Лудог човека! (ЈС, ПпШ, 101).

РАДОВАН: Кога? Кога се ја плашим? *Вилотића?! Ја се плашим Вилотоћа?! Ја да се њих плашим?! (ДК, Мтпк, 127);*

За кога би се удала, мислио сам. *За Османа?* (МС, Т, 521); У име чега бих говорио? *У име сажалења?* (МС, Т 428); Али кога је потплатио у тврђави? *Стражара?* (МС, Т, 451).

Овај семантички подтип близак је дисјунктивним питањима, која такође долазе као питање-предлог након исказаног парцијалног питања (уп. 6.2.3)

6.2.1.4.3. Непредикатским тонским питањима може се тражити и **додатна информација** којом би се сузио опсег изреченог обавештења:

(16) МАРИЈА (долази): Надзорник грађевине.

ПАВЛЕ: *Аљоша?* Нека уђе (БН, Оп, 18);

СОФИЈА: Видите ли ону зграду иза моста?

БЛАГОЈЕ: *Железничког?* То је прва електрична централа у Србији!

ТОМАНИЈА: Са њим су убили и Анђу...

СИМКА: *Карамарковић?*

СИМКА: А шта је било са Анђом?

МИЛУН: *Карамарковић?* Њу су, чујеш ти, убили после! (ЈС, ПпШ, 54).

- Лепо измишља. Добро, где ти је та болница?

- У буковој шуми поред села Миљина.

- *Више извора?! (АИ, Вд, 61).*

У наведеним примерима говорник поставља додатно питање не би ли добио прецизнију информацију о изреченом садржају, па оваква питања имају рестриктивну улогу (придев *железнички* сужава опсег лексеме *мост*, *Аљоша* прецизира о ком *надзорнику грађевине* је реч). С обзиром да је код њих предикат познат из контекста, можемо их сматрати елиптичним тонским питањима.

6.2.1.4.4. Често се непредикатским тонским питањима изражава **изненађење** због неке ситуације или саопштеног садржаја, односно упућене информације:

(17) ДАНИЦА (улази).

3); ПАВКА: *Ти опет?* Јесам ли ти хиљаду пута казала: нећу да те видим тамо! (БН, Нп,

ЈЕВРЕМ: Ама, каква листа? Па чији је он кандидат?

СРЕТА: Социјалистички.

ЈЕВРЕМ: Па зар и они?

СРЕТА: И они, дабоме!

ЈЕВРЕМ: *И Лаза клонфер кандидат?* (БН, Нп: 58);

ГИНА: Ви сте то почели... још док је покојни мајор био жив?

СИМКА: Зар је сад важно?

ГИНА: *И ти, најближа комшинка, с мојим сином?* (ЈБС, ПпШ, 90).

Семантичка компонентна изненађења односно неверице појачава се употребом речи *и*, која у наведеним примерима нема везничку функцију, већ је то партикула која је синонимна упитној партикули *зар* [*И ти, најближа комшинка, с мојим сином* ← *Зар ти, најближа комшинка, с мојим сином*]. Будући да код наведених примера није могуће успоставити предикат из претходног контекста, јер она представљају упитно интонирану непредикатску реченицу, можемо их сматрати правим непредикатским питањима.

6.2.1.4.5. Без граматичких обележја упитности реализују се и питања код којих је елипсом захваћен не само предикат, већ и упитни маркер:

(18) Јеси *ли*, дакле, *имао* љубави?

— Имао сам је према свима женама.

— То је више но што треба. *А поверење?* (БН, А, 138);

- *Имаш ли* жену?

- Имам.

- *А децу?* (АИ, Вд, 91).

Овај подтип тоталних тонских питања показује значењску разлику у односу на остале типове: једини је **чисто-информативни** тип, будући да се њиме заиста захтева информаација о саговорника. Будући да настаје елипсом предиката и упитног маркера, спада у контекстуално условљене реализације непредикатских питања.

У корпусу бележимо и примере редукције предиката из тонских питања, код којих не можемо говорити о редукцији упитног маркера с обзиром на то да он није експлициран ни у нередукованом питању:

(19) - Нека се прохладе. *Печене јабуке волиш?*

- Волим - рече Павле.

- *А кестен?*

- И кестен.
- Моји су код куће увек пекли.
- А ја сам их увек куповао.
- *Печене?*
- Да, печене (АИ, Вд, 152);
- *Вјера жидовска?*
- Д-да.
- *Сефардска општина?*
- Сефардска (ИА, П, 23).

С обзиром да се надовезују на претходни исказ, и једна и друга питања неретко започињу партикуломом *а* (*А поверење? А кестен?*), што их структурно приближава парцијалним експлицитно неграматикализованим питањима.

6.2.1.4.6. Међу непредикатским тоталним тонским питањима највише је оних које Пипер назива *ехо-питањима*, а то су сва она питања која представљају упитну реплику на претходни исказ, а чија је основна сврха „проверавање претходног исказа било због његове неочекиваности, било због несигурности у тачан пријем поруке, или из неког другог разлога” (Пипер, Клајн, Драгићевић 2022: 499).

Ехо-питања подразумевају понављање садржаја претходног исказа, и она се најчешће и реализују као непредикатска, јер је поновљен само онај садржај који је упитан. У односу на то да ли је у упитној реплици садржај дословно поновљен или је претрпео извесну модификацију, разликујемо дословна и модификована ехо-питања¹⁴⁷.

Дословна ехо-питања садрже целовити¹⁴⁸ (20а) или делимично поновљени исказ (20б) који им претходи. Уколико се ради о делимично поновљеном исказу, понавља се само онај део који код саговорника изазива чуђење:

(20а) Па колико падежа ви учите?

Седам.

Седам? — зграну се прота. — Е, то је много, то је баш много!

Много! — уздишем и ја (БН, А, 100);

(20б) - Зову ме Трубач.

- *Трубач?*

- Ја сам био једини трубач из војске. (АИ, Вд, 91).

ФИЛИП: Ти немаш грбу?

¹⁴⁷ Код Пипера можемо наћи термине *обична* за дословна и *развијена* за модификована питања (Пипер 2022: 499).

¹⁴⁸ Целовит је углавном уколико је и претходни исказ непредикатски.

БЛАГОЈЕ: *Грбу?* Шта ће ми грба? (ЉС, ПпШ,)

МИЛУН: Поручио ти Мајцен: да је то твоје позориште забрањено!

ВАСИЛИЈЕ (спусти кофере): *Забрањено?*

Проминална модификација захвата једино промену личне заменице условљену односом говорника и саговорника, док значењски подразумева исказивање изненађења, као и немодификована ехо-питања:

(21) - Испред кога си био?

- Испред тебе.

- Мене? Немогуће. Како да те не видим. (АИ, Вд, 138)

СОФИЈА: Па ваљда бисте ме ви узели у заштиту!

ДРОБАЦ: *Ја?*

СОФИЈА: Лепо причаш. Сатима бих те слушала!

ДРОБАЦ: Мене? (ЉС, ПпШ, 78).

За разлику од немодификованих и проминално модификованих ехо-питања, лексичко-семантички модификована питања подразумевају својеврсно реименовање денотата, у које је укључен и емоционални став говорника према претходном исказу:

(22) - Шта носимо? Узели смо мало брашна за качамак. Добила си признаницу.

- *Ону хартију*? (АИ, Вд, 138);

ТОМАНИЈА: Убили су окружног начелника!

БЛАГОЈЕ: *Домазета?*

СИМКА: *Ону рђу*? (ЉС, ПпШ, 36).

Лексичко-семантички модификована питања базирана су на апозитивном односу, за разлику од претходно анализираних рестриктивних питања, која се базирају на атрибутском односу.

Будући да им је основно значење исказивање изненађења као реакције на претходни исказ, ехо-питања семантички су блиска граматикализованим тоталним питањима са партикулом *зар*, као и парцијалним односно заменичким *какав* и *који* питањима. С обзиром на то да је њихов предикат исказан у претходном контексту, ехо-питања су елиптична, а не права непредикатска питања.

6.2.2. Парцијална непредикатска питања

Парцијалним питањима, за разлику од тоталних и дисјунктивних, пита се само за део садржаја, па на њих није могуће одговорити са *да* односно *не*. Ова питања називају се

још и питањима са делимичном пропозицијом, као и заменичким питањима будући да увек почињу неком заменичком речју. У литератури се успутно помиње да парцијална питања могу бити сведена само на упитну реч: „упитна заменица или прилог могу бити употребљени и самостално, што је карактеристично у првом реду за дијалогски говор” (Кончаревић 1986: 87); али се не говори детаљно о томе на који начин се редукација, односно свођење на упитни исказ врши, која додатна значења се на тај начин исказују, као ни који се то типови чешће употребљавају самостално.

С обзиром на то да почињу неком упитном речју, у енглеској литератури називају се *wh*-питањима, па се тај темин среће и код нас: „Код *wh*-клауза, примјеном елипсе клауза се своди само на *wh*-ријеч, редукује се цијела клауза. Елидирана клауза састоји се само од упитне ријечи, сви остали елементи клаузе остају неизречени. Елидирани материјал је присутан у истом облику у претходној реченици као антецедент и може се надомјестити једноставним преписивањем на елидирано мјесто” (Вујевић 2017: 151). Овакав тип непредикатских питања представља оно што за разговорни језик и јесте уобичајено. Према Лајонсу, разговор који би се у целини састојао од граматички потпуних реченица био би, као текст уопште, неразумљив „саставни део језичке компетенције говорника једног језика јесте његова способност да продукује граматички непотпуне, али контексту прилагођене и (у ослонцу на контекст) разумљиве реченичне фрагменте” (Лајонс 1977: 204; наведено према Јовановић 2009: 195).

Наша пажња приликом анализе парцијалних питања која се реализују као непредикатска биће највише усмерена ка питањима чији предикат није надоместив из контекста, односно која нису елиптична, контекстуално условљена парцијална питања, као и на имплицитна парцијална питања, код којих је упитни оператор неизречен, али је према типу одговора могуће утврдити да се ради о парцијалном, а не тонском питању. У оквиру различитих подтипова парцијалних питања оставрују се и питања са предикатом у инфинитиву, којима ћемо такође посветити пажњу у анализи.

6.2.2.1. Парцијалним питањима са упитном заменицом *ко* исказује се садржај који Д. Мирић интерпретира као „*želim da znam koje lice vrši radnju, odnosno, koje lice je objekat radnje*” (Мирић 2013: 308), напомињући да упитна заменица може оформити и самосталан исказ у дијалогу, изражавајући исто значење.

(23) – Траже опет завоје.

- *Ko?* – прену се рањеник. (АИ, Вд, 91);

- *Vode li i žene sa sobom?* upita moj otac .

- *Ko?Gde?*

- *Šlepadžije, reče otac. Na put, na plovidu* (ЕКСЈ).

Међутим, и код Душанке Мирић и уопште у литератури, ретко где се наводе питања творена заменицом *ко* употребљеном у зависним падежима, ван субјекатске функције. Таквих примера у нашем корпусу је много, и њима се углавном пита за директни или индиректни објекат радње, као и за друштво:

(24) АНТА: Видео сам га!

РИНА (цикне претрашено): *Кога?*

АНТА: Њега!

РИНА (очајно): *Кога, забога?*

АНТА: Вашега првог мужа. (БН, П, 28);

СОФИЈА (доноси једно писмо).

СПАСОЈЕ (узимајући га): *Од кога?* (БН, П, 26)

СПИРИНИЦА (Спири насамо): Јеси ли гласао?

СПИРА: Јесам!

СПИРИНИЦА: *За кога?* (БН, Нп, 21).

Осим тражења информације, *ко*-питањима може се исказати негација, иронија, изненађење:

(25) Reci da si klimakterična, reci šta god hoćeš...

- *Ko bre klimakteričan?* (ЕКСЈ).

Molim te da otkriješ šta se desilo s Kićom .

– *S kim bre? S kojim Mićom?*

– *Sa Kićom, Kićom, mojim paragaјem* (ЕКСЈ).

Разлику у употреби упитне заменице *ко* у функцији субјекта и зависних реченичних чланова треба истаћи будући да је уз субјекатску функцију немогуће употребити заменицу у истој реченичној структури са инфинитивом у позицији предиката (Ивић 1972:119), док је таква употреба са заменицом *ко* у зависним падежима сасвим уобичајена:

(24) S jedne su licemerni popovi, s druge prevrtljivi političari. Kako se spasti? *Kome se požaliti? Od koga tražiti da kazni vladiku – pedofila, sveštenika – oružara, besramno sladostrastnog popa?* (ЕКСЈ).

И овде је, као и код упитних *да ли* непредикатских реченица са инфинитивом, реч о проспективној употреби, само што се не пита за целокупни садржај већ за одређени сегмент реченичног садржаја. Упитне реченице са инфинитивом јављају се и у комбинацији са другим заменичким прилозима.

Шта-питањима тражи се информација о објекту предметног (25а) или процесуалног значења (25б) (*Шта си купио/Шта ћеш радити*):

(25а): СОФИЈА: Чекај!... Понеси ову видову траву! Можда ће она да ти осветли...

ДРОБАЦ: *Шта?* (ЈБС, ПпШ, 135).

(25б): ВИЋА: Па имао бих да вам кажем.

ЈЕРОТИЈЕ: *Шта?* (БН, Нп, 43)

Редуковано на упитну заменицу, *шта*-питање ретко се у нашем корпусу бележи за немодификовану интерогативност, односно у иницијалној позицији питања-стимула. У тој позицији може се јавити само ако је предикат претходно исказан и зато се веома ретко јавља у питањима о процесуалном објекту будући да она захтевају глаголску допуну, односно може се јавити само само ако је у претходном исказу експлицирана заменица *нешто*:

(26) ОЉА: Ништа... Нешто сам заборавила.

ЂЕНКА ЂАВО: *Шта?* (ДК, Мтпк, 38).

Осим у акузативу, заменица *шта* у виду осамостаљеног исказа јавља се и у другим зависним падежима:

(27) Да ли смо ми глупљи од Алмазијана? Од Сикимића, који саградише онолику кућу преко пута цркве? *Од чега?* Од прављења ципела! (НК, С28, 52); Ипак су некаква спона с нечим. *С чиме?* (МС, Т, 345).

6.2.2.2. Редукција се може свести и на упитне придевске заменице *који, какав, колики, чији* и сл, којима се исказује интересовање за квалитет или припадност неког референта:

(28) ГЕОРГИНА: Ако се моје дете роди с неком маном, онда знајте да сте вас двоје...

РАДОВАН: *Какво дете? Чије дете?* (ДК, Мтпк, 133).

АДВОКАТ (долазећи споља с Даницом): Где су, дакле, ти насељеници?

ДАНИЦА (обучена је, пошто је дошла споља): По собама.

АДВОКАТ: *По којим собама?* (БН, Оп, 43);

Није му због пара, већ због других ствари. *Којих ствари?* Којекаквих. [...] мора зарадити да зачепи уста оном псу. *Којем псу?* (МС, Т, 419).

Како забележени примери показују, редукована структура са упитним заменицама ретко је сведена само на упитну придевску заменицу, већ се понавља и именица о чијој се особини пита. То је посебно изражено у структурама у којима је потиснута упитна компонента:

(29) АКСЕНТИЈЕ: Онај би треба оном да да отров, а онда га вас двојица мени сипате у чај! Је л' тако? Молим?

МИЛУТИН: *Какав отров*, тата? Шта причаш, побогу? (ДК, Мтпк, 52);

МИРКО: Слушај, хтео сам нешто да ти кажем... Немој ову малу да увлачиш у твоје „послове”.

ЂЕНКА ЂАВО: *Какве послове?* О чему причаш? (ДК, Мтпк, 84);

ВАСИЛИЈЕ: Поцепали сте ми дозволу!

МИЛУН: *Какву дозволу?*

ВАСИЛИЈЕ: Шта се сад правите луди, какву дозволу! Дозволу за представе, коју сам

вам дао пред овим људима! (ЈБС, ПпШ: 107)

ПАВКА: Слушај ти! Моја мајка није вукла реп за собом, нисам га ни ја вукла, па не дам ни ти да га вучеш! Не дам, разумеш ли ме...

ДАНИЦА: Боже, мајка, *какав реп?* (БН, Нп, 4).

Оваквим питањима заправо се исказује лажно чуђење. „Саговорник није изненађен оним што му говорник говори, већ покушава да негира постојање онога на шта му говорник указује” (Деспотовић 2020: 174), што се види и из ширег контекста: *Шта причаш*→ *То о чему причаш не постоји / Није тачно то што причаш*.

6.2.2.3. Редукованим упитним прилогом може се тражити додатна информација о месту, времену, узроку или начину вршења или невршења неке радње или о некој количини:

(30) - Vode li i žene sa sobom? upita moj otac .

- *Ко? Где?*

- Šlepadžije, reče otac. Na put, na plovidu (ЕКСЈ);

- Да нећеш отићи? - упита ме Гора.

- *Куда?*

- Тамо – и она показа руком према штабу (АИ, Вд, 183).

ПАВЛЕ: Жалим, али ја немам за то довољно времена; ја овога часа путујем.

РИНА: *Куда?* (БН, П, 19).

АКСЕНТИЈЕ: Отроваћу џукелу ових дана.

МИЛУТИН: *Зашто, тата?* (ДК, Мтпк, 105).

- Ала сви одговарају кратко! Онај у плавој шајкачи већ други дан ћути.

- *Зашто?* (АИ, Вд, 82).

Сваког дана вежбати ведрину. *Како?* (СВ, Ддз, 132).

Знам да је гладан. Хоће ли палачинке? Хоће. *Колико?* Три, па једну (МТ, С, 148)

У наведеним примерима питање је сведено само на упитни прилог, па се упитном садржају подвргава цела претходна реченица. Понекад се, међутим, може питати само за део садржаја реченице, када се уз упитни маркер понавља и сегмент за који се пита:

(31) СОФИЈА: Да се ја ноћас нисам сетила Филипа, можда бих изгубила и главу, а не косу!

ВАСИЛИЈЕ: *Зашто Филипа?* (ЈБС, ПпШ, 150);

[...] и да су сад као разбацани трупци поливени кишом. *Зашто баш кишом, а не кречом?* (АИ, Вд, 90); Siniša Živković namerava da ta svoja dela uskoro izloži u Lisabonu. *Zašto baš u Lisabonu?* (ЕКСЈ); U politici i javnosti značajni dosije otvaraju se posle 50 godina, ovde govorim o nekim slučajevima koji su se dogodili pre 30 godina. *Zašto tek sada?* (ЕКСЈ).

Осим као контекстуално укључене, парцијалне упитне реченице могу се реализовати и са инфинитивом у позицији предиката. Међу њима се, према комуникативној функцији, издавају две групе питања:

(32а) *На који начин превазићи вршњачко насиље?* (Политика); *На који начин упутити Комисији захтев за давање мишљења?* (Политика); *Где одесети и шта пробати у Милану?* (ЛЗ, сеп. 2019, 29); *Како i gde kupiti karte za javni prevoz* ([Данас](#))

(32б) *Ako ne pristane, da se pogubi. Zašto širiti bezakonje? Zašto u circulus vitiosus uvlačiti treća lica: sudije, stražare, dželate?* (ЕКСЈ); *Zašto kvariti sebi sreću?* (ЕКСЈ); *Како не волети спорт и не уживати у свему овоме чему присуствујемо?* (политика).

У првој групи инфинитивних парцијалних питања налазе се конструкције којима је прибављање информација основни комуникативни циљ уколико су упућене саговорнику (као у прва два примера). Међутим, овакви искази често нису упућени саговорнику, већ представљају наслове у новинама или на различитим сајтовима. Њима се насловљавају текстови информативно-инструктивног типа, у којима се могу наћи одговори на насловом задата питања. Можемо их наћи и у различитим упутствима, рецептима и другим текстовима специјалне намене. Оваква питања упитна су варијанта зависнослужених презентативних реченица.¹⁴⁹ С друге стране, примери издвојени у другу групу (32б) немају за циљ добијање било каквог одговора, већ представљају реторичка питања¹⁵⁰ којима је комуникативни циљ тврдња о несврсисходности радње означене глаголом у инфинитиву: „Upotreba predikata u infinitivu u strukturama koje izražavaju nesvršishodnost predstavlja jedan od načina depersonalizacije iskaza, a u većini slučajeva infinitiv i konstrukcija *da + prezent* su uzajamno zamjenljivi. Istovremeno, infinitiv signalizira izmjenu komunikativnog uslova usmjerenosti na određenog adresata kao jednog od osnovnih za realizaciju čisto-upitnog značenja” (Мирећ 2013: 383).

6.2.2.3.1. Посебну пажњу међу непредикатским питањима твореним помоћу упитних прилога заслужују конструкције са прилозима *откуда/одакле* и *чему*. Наиме, ова два прилога у структуру текста уводе реченице које се у највећем броју случајева реализују као непредикатске.

6.2.2.3.1.1. Међу реченицама без глагола у предикату П. Пипер издваја реченице типа *Откуд ти?*, за које наводи да исказују чуђење што се неко или нешто види или констатује на одређеном месту, у одређеном времену или у одређеној ситуацији (Пипер и др. 2005: 310). Пишући о упитним узрочним прилозима и прилошким изразима, Ковачевић наводи да се при употреби прилога *откуд* садржај упитно-узрочне реченице прихвата са дозом сумње односно неверице, те да се уз узрочно образложење тражи и начинско (Ковачевић 1986: 272). О неспорном узрочном значењу упитно-аблативних прилога *откуд(а)* и *одакле* говори и Д. Мирећ, наводећи да се „порекло” у овим реченицама „може реализовати као идентификација načina ili uzroka sticanja predmeta, osobine i

¹⁴⁹ Уп. о томе поглавље о императивним (6.1.2.2.) и зависнослуженим реченицама (7.1.1).

¹⁵⁰ О којима ћемо говорити у оквиру стилистичких разматрања у поглављу (8.1.).

znanja (zaključka), kao i uzrok neočekivane pojave objekta u vidnom polju govornika” (Мирић 2013: 384). Она такође истиче да материјал у њеном истраживању показује доминацију прилога *откуда*.

Анализом нашег корпуса дошли смо до поделе *откуда/одакле* упитних реченица на три значењске подгрупе, у којима се као доминантна реализује просторна, начинска или узрочна компонента.

Први тип *откуда/одакле* упитних реченица јесу реченице у којима у којима **просторна** аблативна семантика није у потпуности изгубљена. То је онај тип реченица који Пипер наводи међу реченицама без глагола у предикату:

(33) А плују неке птице. Сврака. Она се подсмева. *Али откуда овде свраке?* То је било зрно летње кише. До врага са том зоологијом! (АИ, Вд, 76); Kaluđer prosede brade strogo nas је питао: - *Odakle vi ovde?* (ЕКСЈ); *Одакле мирис рибе?* Из Германикове кухиње (ДВ, Рп, 121).

Неочекиваност појављивањем или постојањем субјекта на одређеној локацији углавном јесте пратилачка компонента ових реченица, али није нужна. Могу бити проширене локационом компонентом у структури питања (*овде*) или у одговору који на њих следи (*Из Германикове кухиње*).

Упитне реченце са семантичком компонентом **поседовања** подразумевају питање на који начин је субјекат дошао до онога што поседује:

(34) *Откуда* људима куће, кола, викендице, станови, а сви живе од плате која им одлази на кредите. Док сам упадао у станове, проналазио сам гомиле злата и девиза. *Одакле то?* Мислиш, од шљаке на послу? (ДК, Мтпк, 61); *А одакле Крсмановићима име и новац?* Када би човек могао да врати време, на свашта би наишао на путу до првог милиона. Трговина, шверц, изнуда, идеје, плачка, зеленашење, корупција, присила... (НК. С28, 31); *Или откуда код вас чешагија?* (БН, А, 195); *Odakle vam cigarete?* ponovi doktor (ЕКСЈ); Uloga koju је Španija uostalom već igrala , posebno zahvaljujući izoštenosti i širini evropskih pogleda kakve ima Felipe Gonsales. *Otkuda njemu te nesporne odlike velikog evropskog državnika?* (ЕКСЈ); *Odakle tebi, momče, tako lepa mašna?* (ЕКСЈ).

У овом типу питања посесор је исказан супстантивним (*људима, Крсмановићима*) или прономиналним дативом (*вам, њему*), коме је супституентан акузативом са предлогом *код* (*Откуда код вас*), с тим што у примеру са акузативом долази до мешања аблативне и просторне компоненте. Посесум, који може бити материјалне или нематеријалне природе, у наведеним конструкцијама исказан је номинативом.¹⁵¹

Трећи семантички тип *откуда/одакле* питања јесу реченице којима се пита за **узрок** некој појави, чије појављивање изазива изненађеност:

(35) Birokratski egzegeti skučenog materijalističkog dogmatizma nipodaštavali su samo zakonitost i nezakonitost njegovog mišljenja i prebacivali mu buržoasku " dekadenciju " i intelektualističko zanovetanje. *Otkuda to nerazumevanje?* (ЕКСЈ); Često ste govorili da је učinak literature nevidljiv, ali, čini se, da ste tu zanemarivali veliki značaj umetnosti i efekta koji

ona zaista ima na ljude, u težnji da im preobradi svest, da ih dovede do spoznaje. *Otkud tolika bojazan od literature?* (ЕКСЈ).

6.2.2.3.1.2. За разлику од упитних *откуда/одакле* реченица, *чему*-реченице семантички су једнозначне, односно њима се увек исказује несврсисходност субјекта означеног супстантивом:

(36) *Чему негативна статистика?! (МТ, С, 15); Чему сва та рачунања? (Дћ, К, 37); Чему ово позориште на Бадње вече у Прерову? [...] Чему цео тај мали пакао који је он створио? (Дћ, К, 38); Čemu sve te strahote, svi ti košmari i užasi, bolesti i ratovi? (ЕКСЈ) Čemu rat i čemu mir? Ničemu (ЕКСЈ); Čemu zasipanje prašnjavom, belosvetskom literaturom na engleskom? – питају се учитељи око Јоханесбурга (ЕКСЈ); Znaš već. Čemu pretvaranje? (ЕКСЈ).*

Како истиче Д. Мирић, код питања са прилогом *чему* уочљива је тенденција „vezivanja upitnog priloga *čemu* sa dopunom u vidu imenice/imeničke grupe ili samo pokazne zamjenice *to* za funkciju izražavanja nesvršishodnosti/nepotrebnosti. Iskazi po pravilu ne pokazuju usmjerenost na određenog adresata” (Мирић 2013: 384). Међу лексемама које попуњавају позицију субјекта доста је девербативних супстантива, којима се означавају процеси или дешавања међу њудима, што их приближава инфинитивним *чему*-реченицама:

(37) *Čemu trošiti reči o tome? Čemu ređati neke, a izostaviti druge? Čemu tumačiti ono, u ljudskom životu, što je neprotumačeno?* (ЕКСЈ)

Ове конструкције могу бити сведене само на упитни прилог, када упућују на радњу исказану реченицом из претходног контекста, или на упитни прилог и анафоричку заменицу *то*, којом се супституише претходни контекст:

(38) - Остаћу поред тебе.

- *Чему?* Још мало сам жив (АИ, Вд, 110);

Da vam donesem pribor za pisanje?

Ne reče Jakob. *Čemu to?* (ЕКСЈ).

Редукована реализација карактеристична је за дијалошки дискурс, док је модел са прилогом и супстантивом карактеристика полемичких и монологских излагања.

6.2.2.4. Заменичка непредикатска питања могу се реализовати и без експлицирања упитног маркера. Међу њима се разликују она код којих је упитни маркер реализован у претходном контексту, па је он у питању само изостављен, и она код којих нема експлицираног маркера у непосредном контексту, те она нису елиптична, већ права непредикатска питања.

6.2.2.4.1. Иако се структурно поклапају са тонским питањима (уп. 6.2.1.4.), опсег одговора указује да је у забележеним примерима дошло до редукције парцијалног исказа:

(39) - *Шта је твој отац?*

- Кочијаш.

- Добро, седи! *А твој?*

- Кобасичар.

- А, тако, кобасичар? Е, па, поздрави оца! *А твој?*

- Пиљар (БН, А, 90).

Као и код тонских и имплицитних тоталних питања, и питање са неексплицираним, али садржаним упитним паркером (*А [←шта је] твој?*) често почиње конверзационом партикулом *а*, којом се захтева додатно обајшњење (Мразовић, Вукадиновић 2009: 486).

Будући да је у претходном контексту исказан и упитни маркер и предикат ових питања, она потпадају под контекстуалну елипсу и не можемо их сматрати правим непредикатским питањима.

6.2.2.4.2. Уз инфинитивна парцијална и заменичка *откуда/одакле* и *чему*, питања са неексплицираним упитним маркером чији се предикат не може једнозначно надоместити сврставамо у права парцијална непредикатска питања:

(40) Оставио је супрузи да сама издржава децу скромним примањима словослагарке у горажданској типографији. *А та деца?* Чист карактерни бућкуриш, емпиријска потврда Таутове генетичке формуле, по којој спајање мајке Плусице и оца Минуса резултира рођењем идиота, као што ни спој Минусице и оца Плуца не може да изматери и свету поклони ништа друго доли рођеног „рођу”; у конкретном случају – укупно тројицу, што уопште није безначајан допринос затуцаности будуће армије горажданског белаја, која се у то време није слутила ни у најпексинијем сну (МТ, С, 70); *Rashodi su veći od prihoda*, а и *emitovana prava - ne samo za penzionere - niko da pipne. Epilog?* Deficit (ЕКСЈ).

Наведени примери *А та деца?* и *Епilog?* разликују се од тонских тоталних питања према типу одговора који на њих следи: *Чист карактерни бућкуриш* односно *Дефицит*, што указује да су то заиста парцијална питања и упућује на могуће пуне облике: *А шта су та деца/Какв је епilog* и сл. Међутим, с обзиром на то да не можемо са сигурношћу утврдити њихов пуни облик, сматрамо их неелиптичним, односно правим непредикатским питањима. Да не може бити речи о елипси показује и Вера Вујевић у својој студији: „Исто је и са номинативним исказом *Разлог*, за који наслућујемо да значи *Шта је био разлог томе?*, но са скоро истом сигурношћу можемо да тврдимо да значи *Који је разлог томе?* или *Какав је разлог њемачка канцеларка имала за то?* и тако даље. Стога се облици оваквих „реченица” никако не могу сматрати реченицама нити елиптичним реченицама, јер је немогуће са сигурношћу утврдити њихов нелидирани, пуни облик” (Вујевић 2017: 160). Ипак, супротно овоме мишљењу, сматрамо да овакви примери јесу реченице, и то праве непредикатске упитне реченице. Филип Васершајд одређује овај тип конструкције као „*coincidence-construction*” (Васершајд 2018: 290), упоређујући га са тоталним питањима са значењем понуде (*coffe-construction*), наводећи као главни критеријум за разликовање претходни контекст: „*The coffee-construction does not need an antecedent and can be uttered without any linguistically encoded (left) context. The coincidence-construction, on the other hand, obligatorily relies on previous utterances, however without being a syntactic continuation of the preceding linguistic structures*” (Васершајд 2018: 290). Међутим, примери забележени у нашем корпусу показују да се и парцијална питања могу реализовати без ослањања на претходни контекст, уколико се јављају у дијалошким говорним ситуацијама које подразумевају неку врсту испитивања, пропитивања, саслушања и сл:

(41) Усташа је сео и почео да испитује.

– *Име? Презиме? Занимање?* – Добро. (ИА, П, 23)

РУМЕНКА: *Висина?*

ЈЕЛЕНЧЕ: 180.

РУМЕНКА: *Тежина?*

ЈЕЛЕНЧЕ: 75 (ДК, Мтпк, 157).

КЕЛНЕР: Нема. *Даље?*

СТАНИСАЛВ: Бело вино (ДК, Мтпк, 157).

МАЈЦЕН: Доћи ће и то на ред, прво податке. Остали седите. Идемо редом. *Име?*

ВАСИЛИЈЕ: Василије, господине!

[...]

МАЈЦЕН: Престани с тим „господине”! *Име оца?*

ВАСИЛИЈЕ: Милош, господине! Милош Шопаловић, бакалин из Велике Плане!

МАЈЦЕН: *Пол?*

ВАСИЛИЈЕ: Чији? (ЈБС, ПпШ, 17).

Говорна ситуација, која захтева добијање брзих одговора од саговорника који је изложен својеврсном притиску условљава редукцију не само глаголског, већ и упитног елемента из ових реченица.

6.2.3. Дисјунктивна непредикатска питања

Дисјунктивна питања, која се на основу структурно-семантичких критеријума издвајају у посебну групу упитних реченица (Мусић 1910: 130, 164, Кончаревић 1987: 74, 95–96, Мразовић, Вукадиновић 2009: 623 – 625, Пипер и др. 2005: 673, Ковачевић 2012б: 73), јесу форме тоталних или парцијалних питања „с дисјунктивном конструкцијом у свом саставу, најчешће с дисјунктивним координатором у свом саставу, тако да је одговор на та питања по правилу једна од у дисјунктивној конструкцији понуђених могућности” (Ковачевић 2012б: 73). Дисјунктивни везник у њиховом саставу искључује могућност *да/не* одговора (какав имамо код тоталних питања) као и посебног одговора (какав имамо код парцијалних питања), већ одговор на дисјунктивно питање подразумева једну од могућности изнетих у дисјунктивној конструкцији.

Као непредикатска питања, дисјунктивна питања сведена су само на дисјунктивну конструкцију која следи након парцијалног питања¹⁵²:

¹⁵² У примерима истакнуто подвлачењем.

(42) СИМКА: Ту су вам лигештули, слободно их користите! А одавде имате и поглед на реку! (Василију) Јесам ли вам показала онај храстов астал испод липе? Тамо можете да ручавате и вечеравате, док је лето!

ВАСИЛИЈЕ: Шта да ручавамо? Говећу супу с резанцима и ринфлаји са реном? Јагњетину са зеленом салатом? Пржену рибу? Или можда гушчетину и пачетину? (ЈБС, ПпШ, 238).

СОФИЈА: А шта ако та граница може да постоји једино као избрисана?

ВАСИЛИЈЕ: Ако је избрисана, где је онда позориште? На пијаци, у ковачници, у апотеци? Онда и плетење корпи може да буде представа! (ЈБС, ПпШ: 78)

ДРОБАЦ: Не знаш ти чиме ја зарађујем лебац!

СОФИЈА: Чиме? Чекићем? Будаком? Иглом и концем? Пекарском лопатом? (ЈБС, ПпШ, 131)

СОФИЈА: Наћи ће се неко место и за тебе...

ДРОБАЦ: Какво мјесто? Стеничњак? Осињак? Гујињак? Бубаишвабињак? (ЈБС, ПпШ, 134)

МИРКО: [...] Где сте били ноћас? У парку? У солитеру? У подруму... (ДК, Мтпк, 114)

Како су је синоћ савладали? На превару, силом, изненада? (МС, Т, 336); Шта су они? Осиони лудаци? Малоумне силеције? Звијери? (МС, Т 366); Ругао се очито. Само, коме? Мени или себи? Или свакоме? (МС, Т 403); Јесте ли кадгод помислили, по чему ће нас народ запамтити? По страху који сијемо? По безобзирности којом се бринумо? По тешком животу о којем се не бринемо? По празним ријечима које просипамо? (МС, Т 432); И зашто? За непостојећи дуг савјести, за човјека према коме немам обавеза, за кривицу коју не праштају? (МС, Т 428); Ко ће погинути од ових што одлазе? И где? У дунавским мочварама? У бесарабијским шумама? На далеким непознатим пољима? (МС, Т, 523); Шта је бившег југоловенског апологетичара привукло Нашковићу? Старо познанство? Приврженост сличним политичким идејама? Изазов акције? Сумњам (Тохољ, 167)

Како многобројни забележени примери показују, дисјунктивна питања претежно су кумулативне природе: дисјунктивна конструкција нуди низ од три или више могућих одговора. Само у два ексцерпирана примера кумулативних дисјунктивних питања јавља се дисјунктивни везник *или*, а сама дисјунктивна конструкција реализује се чешће сепаратисаним потенцијалним одговорима (Шта су они? Осиони лудаци? Малоумне силеције? Звијери?) него реализованим у оквиру обједињене дисјунктивне конструкције (Како су је синоћ савладали? На превару, силом, изненада?).

У знатно мањем броју примера бележимо алтернативна дијсунктивна питања:

(43) Перо их завади. Ко је бољи песник? Херцеговац или Црногорац? (НК, С28, 302) Не могу чак ни да тужим. Кога? Мрак, вјештице? (МС, Т 369); Кад у поноћ у воденицу нешто груну – ветар? крдо волова? – и врата се отворише... (МД, Гпка, 96);

ДРОБАЦ: Ја не саслушавам. Ја само помажем.

ГИНА: Како помажеш? Батином? Овом жилим? (ЈБС, ПпШ: 59).

Као и кумулативна, и алтернативна питања могу се реализовати као везничка или невезничка питања. Разлика између кумулативних и алтернативних јесте и у њиховој експресивној вредности, о чему ће бити више речи у стилистичким разматрањима.

С обзиром на то да је предикат садржан у парцијалном питању које претходи дисјунктивној конструкцији, дисјунктивна питања најчешће се реализују као елиптична, а не права непредикатска питања. Уколико парцијално питање није исказано у претходном контексту, дисјунктивна питања реализују се као права непредикатска питања:

(44) Такве, селективне куканције, мислим, својствене су особама неизмерљиво дубоких и наглих доживљаја, а наши земљаци потврдили су се као такви.

Вино, шкаљарка јегуља, вода, ведрина неба?

Душа, просто душа!

Душа која се храни тиме што ће, као у живи песак, у свој бездан намамити нечију туђу душу! (Тохољ, 47);

Zvezda ili Partizan? Trka se nastavlja utakmicama 16. kola (B92).

У наведеним примерима немогуће је са сигурношћу успоставити пуни облик питања, иако је јасно да се првим примером пита шта је од наведеног (*Вино, шкаљарка јегуља, вода, ведрина неба*) узрок што су земљаци баш такви, а у другом који тим ће бити шапион. Права непредикатска дисјунктивна питања честа су и у разговорном језику:

(45) *Кафа или чај? Кафа, чај?* (ЕКСЈ).

Као и други типови непредикатских питања, и дисјунктивна питања могу се реализовати са инфинитивом у позицији предиката:

(46) Преврће је, загледа. *Задржати, бацити?* (МД, Бп, 68). *Da li ustati ili odustati?* (Žurnal); *Бацити или чувати поклоне бивших партнера?* (ЛЗ, јун 2020, 8); *Da li ostati ili se vratiti?* То је већита дилема и питање које читам između redova u tekstovima objavljenim u ovoj rubrici. *Zašto ostati ili zašto se vratiti?* (ЕКСЈ).

У форму дисјунктивног питања инкорпорирано је или тотално (граматикализовано маркером *да ли* или тонско питање) или парцијално инфинитивно питање: тотално у овакав исказ уноси дилему, а парцијално тражи навођење разлога за или против извршења радње означене инфинитивом.

6.2.4. Закључак о интерогативним непредикатским реченицама

Након анализе свих забележених типова непредикатских упитно интонираних питања, дошли смо до закључка да се само један део њих може сматрати правим непредикатским питањима према критеријуму неелиптичности, односно несадржавања

предиката у непосредном контексту. Таква питања јављају се у све три типа семантичких питања: и међу тоталним, и међу парцијалним, и међу дисјунктивним питањима.

Као права непредикатска реализују се следећа тотална питања:

1) допунска питања типа *Занимљиво, зар не?* и *Занимљиво, а?* којима је основни комуникативни циљ квалификација претходног садржаја и очекивање да се саговорник са том квалификацијом сложи;

2) део тоталних питања формиран упитним маркером *зар*, којима се исказује нека немогућност (*Зар Пушење у Филхармонији?*), у које спадају и инфинитивна *зар*-питања (*Зар чекати на државу?*).

Међу парцијалним питањима највише је контекстуално условљених реализација непредикатских питања сведених само на упитни оператор. Као права непредикатска питања реализују се питања конструисана помоћу упитних прилога *откуда/одакле* и *чему*.

1) Међу питањима са упитним прилозима *откуда/одакле* издвојили смо три семантичка подтипа, у зависности од тога да ли у њима преовлађује месна (*Откуд ти овде?*), узрочна (*Откуд толико неразумевање?*) или посесивно-начинска семантика (*Одакле вам новац?*). Питања са упитним оператором *чему* не показују семантичку издиференцираност, будући да и питањима са супстантивом и питањима са глаголом у инфинитиву исказују несвсисходност (*Чему рат?/Чему ратовати?*).

2) Инфинитив се као предикат појављује и у другим типовима парцијалних питања. Углавном је употребљен у упитној прескрипцији, када не изневерава комуникативни интерогативни циљ (*Како доћи до циља?*), а може се јавити и у реторичком питању, у коме је комуникативни циљ питања изневерен (*Зашто трошити време?*).

Дисјунктивна питања ретко се остварују као права непредикатска и везана су за специфичне говорне ситуације (*Кафа или чај?*), док је реализација елиптичних дисјунктивних, нарочито кумулативних питања, широко распрострањена. И код дисјунктивних питања бележимо реализацију инфинитива у позицији предиката.

Међу правим непредикатским, као и међу елиптичним питањима, велики је број модела у којима је упитна семантика потиснута на рачун других семантичких компоненти (изненађења, прекора, осуде, одбијања). Код појединих модела дошло је до потпуног губљења интерогативне компоненте, па су таква питања само по свом облику упитне реченице, а према свом значењу су тврдње. Такви су сви типови правих непредикатских тонских питања, затим парцијална питања са упитним маркером *чему*, и друга парцијална реторичка питања.

6.3. ОПТАТИВНЕ НЕПРЕДИКАТСКЕ РЕЧЕНИЦЕ

Семантичка категорија оптативности у српском језику изражава се различитим лексичким и граматичким средствима. Граматичка, односно синтаксичка средства, која можемо одредити као оптативне или жељне конструкције, у србистичкој како граматичкој тако и научној литератури имају неуједначен статус било да се ради о непредикатским било о предикатским конструкцијама.

Конструкције са оптативним значењем Михаило Стевановић посматра у оквиру хипотаксе, као жељне реченице зависне од глагола *желети*, *зажелети*, *волети*, *марити*, *жудети*, и сл. Он наводи да се „самосталне жељне реченице често употребљавају у народу, више код сеоског становништва него код градског, као благослови, као заклетве и као клетве” (Стевановић 1989: 833–834). На сличан начин се и Радоје Симић односи према оваквим конструкцијама: жељне реченице посматра као зависне изричне реченице са субјунктором *да*, док исказе којима се изражава жеља сврстава у тип номинација које назива валуативно-волитативним (Симић 2000: 119).

Код Станојчића и Поповића жељне или оптативне реченице издвајају се као посебан тип комуникативних реченица, којима се „исказује жеља да дође до остварења онога што оне значе” (Станојчић, Поповић 1992: 332). Међутим, аутори не наводе примере непредикатских оптативних конструкција, којих нема ни у опису специјалних независних реченица у њиховој граматици.

У *Синтакси савременог српског језика* (Пипер и др. 2005) П. Пипер, у оквиру поглавља о модалности, говори и о оптативној модалности и начинима њеног исказивања, те наводи да „У сасвим устаљене неглаголске изразе спадају и формуле говорне етикеције као што су *Добар дан*, *Лаку ноћ*, *Срећан пут*, *Срећан рад*, *Срећан празник*, *Пријатно*, *У добар час*, у којима је оптативност утолико мање присутна уколико се такви изрази више употребљавају конвенционално, ради удовољавања прихваћеним нормама говорног понашања” (Пипер и др. 2005: 641). У истој књизи, у оквиру разматрања о комуникативним функцијама просте реченице којима се бавила Људмила Поповић, оптативне конструкције сврстане су у експресивне исказе, па се говори о илокутивности честитања и илокутивности поздрављања (Пипер и др. 2005: 641, 1049). У најновијој *Нормативној граматици српског језика* према комуникативној функцији издвојене су обавештајне, упитне и вољне реченице, за које се наводи да су то „реченице у функцији подстицања оних којима су упућене на одређено понашање, тј. да нешто учине или не учине” (Пипер, Клајн, Драгићевић 2022: 502). Међутим, оптативне реченице нису издвојене као засебан тип нити се помињу међу вољним реченицама.

Будући да је оптативним конструкцијама својствена екскламативност¹⁵³, у монографији *Екскламативне конструкције у српском језику* М. Бабић (Бабић 2019) једно поглавље посвећено је оптативним конструкцијама. Тамо су издвојени и описани следећи структурни модели којима се исказује дезидеративност: а) модел оптативне конструкције са перформативним глаголом (нпр. *Желим ти много успеха!*); б) редуковани перформативни модел оптативне конструкције (нпр. *Све најбоље! Лаку ноћ!*); в) оптативне

¹⁵³ На шта указује и чињеница да се у литератури често третирају као подтип узвичних реченица (Прањковић 1993, Станојчић, Поповић 1992).

конструкције са партикулом *да* (нпр. *Да ми је само кап!*); г) оптативне конструкције са потенцијалом (нпр. *Кад би могла да га схвати!*) и д) оптатив (нпр. *Живео!*). Бабић истиче као три основне компоненте сваке оптативне конструкције 1) изражавање жеље (*желим*); 2) експлицирање предмета жеље (N4/R) и 3) адресата (N3). Те компоненте подразумевају се и у „нефинитним исказима као што су они у којима је реализована само компонента N4, која представља предмет жеље” (Бабић 2019: 163). Полазећи од резултата до којих је дошла Миланка Бабић, у нашој анализи даћемо детаљнији приказ оптативних непредикатских конструкција.¹⁵⁴ Ексерпирани примери класификовани су према критеријуму семантичког типа жеље који изражавају на четири семантичка подтипова: а) честитања, б) опште добре жеље и благослови, в) заклињања и г) поздрави. На структурном плану сваки од ових семантичких подтипова оптативности захтева одређени синтаксички модел. Осим предмета жеље, исказаног супстантивом или супстантивном синтагмом (у форми номинатива или акузатива) или адвербијалним изразом, оптативна непредикатска реченица може садржати и адресат коме је жеља упућена. Оптативне реченице често су праћене и вокативним исказом, којим се често експлицира прималац жеље¹⁵⁵.

Оптативни непредикатски искази првенствено су одлика усмене комуникације: приликом сусрета најчешће ћемо исказати само предмет жеље, док се у писаној комуникацији чешће употребљава пуни реченични модел. Стога је највећи број примера оптативних непредикатских реченица ексерпиран из разговорног функционалног стила, репрезентованог дијалогским микродискурсима из књижевних дела (драма, приповедака и романа из савремене српске прозе). У раду су заступљени су и примери преузети из радова који се са прагматичког и лингвокултуролошког аспекта баве разговорним дискурсима.

6.3.1. *Оптативност честитања*

Честитање као говорни чин подразумева два типа говорне ситуације у којима се реализује: прва је честитање поводом догађаја који се десио заслугом саговорника и у његовом је интересу (унапређење, одликовање, и сл.); друга подразумева честитање поводом значајног догађаја, који је пријатан за саговорника, али који он није директно проузроковао (празници, рођендани и др.) (Пипер и др. 2005: 1056). У зависности од тога који се од ова два прагматичко-семантичка подтипа, разликоваће се и синтаксичко-семантичка структура честитке.

6.3.1.1. Честитање „значајног догађаја, пријатног за саговорника, који он није директно проузроковао” (Пипер и др. 2005: 1056) најчешће се исказује редукованим супстантивним исказом сведеним само на изрицање предмета жеље S(N₁)¹⁵⁶. Такав исказ

¹⁵⁴ Питањем безглаголских оптативних конструкција бавили смо се и у раду *Безглаголске оптативне конструкције у српском језику* (Деспотовић 2023б), чији су делови преузети без цитирања.

¹⁵⁵ Уп. поглавље о вокативним реченицама (6.4.)

¹⁵⁶ Да се ради о моделу са номинативом, а не акузативом потврђују примери у којима нема синкретизма ова два падежна облика: *Срећна слава/Срећна Нова година!* што указује на чињеницу да је нередуковани, пуни реченични облик модел са оптативом: *Срећан ти био празник!* или речцом *нека (Нека ти је срећан празник!)*, а не са перформативним глаголом који захтева допуну у акузативу (*Желим ти срећну нову годину!*), као што је то случај код поздрави.

на синтаксичком нивоу подразумева субординирану синтагму са конгруентним атрибутом *срећан*, *-а*, *-о* и управном речју која представља предмет честитања. Као предмет честитања у позицији управне речи јавља се или хиперординирани појам *празник* или нека од конкретних реализација овог општег појма, која може бити верске¹⁵⁷ или грађанске природе:

(1) *Срећан вам Бајрам, браћо!* (МС, Т, 449); *Срећан празник! Срећан Осми март! Срећан Божић!* (разг.); *Srećna slava tebi i tvojim ukućanima!* (ПЧ); Атеисти и pripadnici drugih vjera čestitaju ove praznike samo sa: *Sretan Božić! Sretan Vaskrs! Sretan Uskrs!, Sretan Bajram!* (МШ, Кг, 202); *Državne i druge građanske praznike svi čestitaju na isti način: Sretan Prvi maj!, Sretna Nova godina!, Sretan Osmi mart* itd... (МШ, Кг, 203).

Семантичком подтипу честитања догађаја пријатних за саговорника чији он није директни изазивач припадају и разни други догађаји који су саставни део човековог животног циклуса или рада неке институције:

(2) *Срећно рођење! Срећно венчање! Срећно крштење!* (разг.); *Срећан рођендан најстаријем дневном листу* (Политика, 25.1.2023, 15).

У експресивним варијантама честитања, као предмет жеље може се исказати метонимијски употребљен појам (*унук – рођење унука*):

(3) – *Срећан ти унук! – трчи к њему, хоће да му пољуби руку* (Дћ, К, 145); *Срећно ти мушко, Аћиме!* (Дћ, К, 135).

У наведеним примерима не исказује се жеља да унук буде срећан, као што је то случај у благословима (уп. ниже 6.3.2), већ се честита рођење унука, односно мушког потомка.¹⁵⁸ Редукција може ићи и даље, па бележимо конструкције сведене само на атрибут:

(4) – *Срећно, срећно!* – радосно узвикује Мијат и помаже Аћиму да се попне у седло (Дћ, К, 146).

Адресат исказан прономиналном речју или синтаксемом у дативу Pn/S(N₃) није обавезни члан ове конструкције. Уколико је исказан заменицом, адресат заузима позицију између атрибута и предмета честитања, док је адресат исказан супстантивном синтаксемом најчешће у финалној позицији (*Срећан ти рођендан/Срећан рођендан нашем унуку!*). Међу наведеним примерима има и оних који садрже и вокативну конструкцију (*Срећно ти мушко, Аћиме! Срећан вам Бајрам, браћо!*). Иако је у наведеним примерима адресат исказан прономиналним енклитичким дативом (*вам, ти*), он се редуплицира у вокативном исказу.

6.3.1.2. Друга говорна ситуација у којој се реализује честитање подразумева исказивање честитки поводом догађаја на чијем се резултату честита саговорнику. Као и код претходног типа, честитање се исказује субординираном синтагмом са конгруентним

¹⁵⁷ Многи устаљени искази којима се честитају верски празници садрже глаголску компоненту, па не спадају у непредикатске опативне реченице (уп. *Христос се роди, Христос се јави*).

¹⁵⁸ У разговорном језику може се чути и конструкција са глаголом *честитати* типа *Честитам ти сина, Честитам унуку*, у којој се се поново реализује метонимија *рођење сина – син*.

атрибутом *срећан*, -а, -о и управном речју која означава предмет честитања $S(N_1)$, између којих се налази уметнут адресат (уколико је наведен):

(5) *U naručju žene dolazim k sebi i čujem: Srećna ti sloboda!* (ЕКСЈ); *Srećna ti pobjeda i srećna ti svaka suza koju si danas prolio* (ЕКСЈ); *Srećno otvaranje restorana!* (ПЧ).

Овај тип честитања може се исказати и моделом са субординираном синтагмом са именицом *честитке* и конгруентним атрибутима *искрене* или *све*:

(6) *Iskrene čestitke Slavniću o kojem imam izuzetno mišljenje* (ЕКСЈ); *Iskrene čestitke prvom timu koji je preselio šampionsku titulu u unutrašnjost* (ЕКСЈ); *Sve čestitke na ovoj velikoj sportskoj pobjedi* (ЕКСЈ).

Овакав модел, који бисмо такође одредили као $(S)N_1^{159}$, представља номинализовану конструкцију која настаје од вербалне конструкције са глаголом *честитати* (*Искрене честитке првом тиму* ← *Искрено честитам првом тиму*). Најчешће се бележи у публицистичком функционалном стилу, у коме је номинализација једна од најважнијих језичкостилских карактеристика.

Код номинализованог модела адресат је, за разлику од претходног модела, исказан супстантивном речју у дативу $S(N_3)$ и такав адресат није непосредни учесник комуникације, а предмет честитања исказује се релативном клузом или конструкцијама *поводом* + *генитив*, *за* + *акузатив* или *на* + *локатив*:

(7) *Najlepše čestitke povodom odbrane doktorata* (ПЧ); *Iskrene čestitke za osvajanje titule na Rolan Garosu* (СпортКлуб); *Gospodinu Micotakisu iskrene čestitke na pobjedi* (Б92).

6.3.2. Оптативност исказивања добрих жеља

Честитања су обично праћена и општим изражавањем добрих жеља, које се реализују у три структурна подмодела. Синтаксички и лексички блиски моделима којима се изражавају честитања јесу модели којима се „казује жеља да саговорник има успеха у реализацији неке радње која га очекује и коју намерава да предузме” (Деспотовић 2023: 50):

(8) *Срећан пад!* (паз.); *Srećna ti potraga!* — *odlepi se Hari i požuri s Reksom uz stepenice* (ЕКСЈ); *Dakle, gospodo ministri, ne gubite vreme, srećan rad i ne zaboravite – samo vas gledamo* (ЕКСЈ); Полазили су кад се смркне, полазили ка Морави, а Ката би са отворених вратница викнула за њима: „*Срећан вам лов, мушки!*“ (Дћ, К, 65) Поп дахну душом: – *Срећан му пут!* (ЈЛ, П, 34).

Наведени примери, који се реализују по $S(N_1)$ моделу, представљају редуковане варијанте реченица у којима је оптативно употребљен глагол *бити*. За разлику од њих, редукцијом перформативног глагола *желети* остварује се оптативна конструкција по $(S)N_4$ моделу:

¹⁵⁹ Иако би се овај модел могао тумачити и као редуковани модел декомпонованог предиката *упућивати искрене честитке*, те би у том случају модел био $S(N_4)$, предност дајемо тумачењу о номинализацији.

(9) *Puno uspeha kako na poslovnom, tako i na privatnom planu! (ПЧ); Све најлепше! Све најбоље! Много среће и здравља! Много успеха у даљем раду! (раз.).*

Исказивање добрих жеља често је сведено на адвербијални модел, односно употребу прилога оптативне семантике *срећно*:

(10) *Ukoliko upravo razmišljate o tome da otpočnete sa autofagijom ili nekom od dijeta koja se zasniva na njenim principima, važno je da sačuvate svoj imunitet šarenolikom i raznovrsnom ishranom, dobrim snom i redovnim fizičkim aktivnostima. Srećno! (Б92) ;Srećno u daljem radu! (ПЧ).*

Овакав модел настаје редукијом оптативно употребљеног глагола *бити* (*Срећно ти било!*), односно редукијом реченица са партикулама *да* и *нека* (*Да ти буде срећно! Нека ти је срећно!*). Уместо адвербијала *срећно*, у специфичним и друштвеном нормом устаљеним комуникативним ситуацијама срећемо и друге изразе¹⁶⁰.

Код адвербијалних модела навођење адресата веома је ретко будући да је или уопштен или присутан у конкретној говорној ситуацији. Анализа корпуса показује да се адресат чешће исказује у супстантивном номинативном моделу (8), а ређе у акузативним конструкцијама (9) и адвербијалном моделу (10), што указује на чињеницу да је код акузативних и адвербијалних модела адресат био у тешњој вези са редукованим оптативним глаголом, а да се у супстантивном моделу адресат везује за предмет жеље с обзиром на то да се, као и код честитања, налази уметнут између атрибута и именице.

6.3.2.1. Семаничком подтипу општег исказивања добре жеље припадају и конструкције које се називају **здравницама** и **благословима**¹⁶¹. Иако је за овај тип говорних исказа чешће карактеристична глаголска конструкција, бележимо и неколико примера непредикатских реченица. Као и оптативност типа честитања, остварују се оптативност у редукованом моделу **S(N₁/ N₂)**, са атрибутом као носиоцем оптативног значења и именицом неутралног значења:

(11) *Срећан уранак, миран данак!; Срећна уранка, а бољег вазднака! (МК, Агну, 35).*

Осим у редукованом моделу, благослови и здравице реализују се и у поредбеним конструкцијама:

Као ови орах тврд, онако ти тврдо сјеме и под њиме здраво племе! (МК, Агну, Под, 169); Како сад у свадба и весеље, тако догодине у криштење и у стријзбу! (МК, Агну, 135).

И један и други модел којим се исказују здравице и благослови настају редукијом лично или безлично употребљеног оптатива глагола *бити*.

¹⁶⁰ Милан Шипка наводи да се рудари поздрављају са „*Sretno! a ribolovci sa Bistro!*” (Шипка 2005: 205). Иако ове конструкције убраја међу поздраве (који по правилу губе оптативну семантичку компоненту), у њима је задржана првобитна оптативна семантика.

¹⁶¹ Истакли смо у уводу у оптативне реченице запажање М. Стевановића да се „самосталне жељне реченице често употребљавају у народу, више код сеоског становништва него код градског, као благослови, као заклетве и као клетве” (Стевановић 1989: 833–834).

6.3.3. *Оптативност заклетви*

У категорију оптативне модалности убрајају се и језички изрази који су настали у оквиру друштвених институција, као што су клетве и заклетве. Излазећи из оквира институција које су у савременом друштву престале да постоје, клетве и заклетве одржале су се као говорне формуле како у народној књижевности, тако и у свакодневном говору. Док се у народној књижевности заклетва чешће реализује у глаголским реченицама (Деспотовић, Ракић 2023: 547), у свакодневном говору овај семантички подтип оптативних конструкција јавља се редовно у редукованом, непредикатском моделу. Такав модел подразумева два обавезна елемента: један који је предмет заклињања и који за говорника има узвишену вредност, а који се исказује супстантивном у генитиву **S(N₂)**. Други елемент исказује се прономималним енклитичким дативом првог или другог лица **Pn(N₃)**, што зависи од тога да ли говорник заклетву изриче у намери да саговорнику потврди тачност свог исказа, или да саговорника обавезе на говорење истине.

(12) *Здравља ми! Младости ми! Напретка ми!* (МК, АГНУ, 45); *Мајке ми! Деце ми моје! Среће ти! Среће ти твоје! Живота ми мога! Мајке ми миле!* (разг.);

Овај модел може бити проширен и речцом *тако*, која је и иначе маркер заклињања (Бабић 2019: 311). У том случају, формула модела гласи **Тако + Pn (N₃) + S(N₂)**:

(13) *Тако ми крува и соли! Тако ми мјесечине!* (МК, Агну, 46); *Тако ми среће! Тако ми здравља! Тако ми образа! Тако ми душе!* (разг.).

У наведеним примерима редукција подразумева изостављање неког од оптативно употребљених егзистенцијалних глагола *бити/имати/постојати* (уп. *Мајке ми ← Мајке ми било/имало/постојало*), где се супстантивом у генитиву исказује логички субјекат егзистенцијалних реченица. Уколико је у структури заклетве присутан и атрибут егзистенцијалног значења *жив*, субјекат ће бити исказан номинативом:

(14) *Жива ми мајка! Жив ми ти!* (разг.)

6.3.4. *Оптативност поздрава*

Форме поздрављања, било да је у питању уметнички или спонтани дијалог, имају посебну комуникативну функцију. Као исказе експресивне функције наводи их и Љ. Поповић у *Синтакси савременог српског језика*: „Као најчешће средство реализације поздрављања у говорној ситуацији употребљавају се тзв. модификоване перформативне формуле или семантички перформативи, који представљају лексичко-семантичку супституцију перформативног глагола или семантички актант изостављеног глагола” (Пипер и др. 2005, 1050–1051). И код оптативности поздрава, као и код оптативности честитања (уп. 6.3.1.), уочава се разлика у формама у усменом и писаном говору: приликом усменог поздрављања чешће се јавља непредикатски модел. Такође, у усменом поздрављању приметна је разлика у избору лексичких и структурних средстава између поздрава којима се започиње комуникација и оних којима се комуникација завршава. У

србистичкој литератури поздрави су проучавани и описани са лингвокултуролошког, социалингвистичког и прагматичког аспекта¹⁶², али се њихова синтаксичко-семантичка структура у граматицама само узгред спомиње, што смо у прегледу литературе (уп. 1.3.) и могли видети.

Без обзира на чињеницу да је у поздравима, за разлику од претходно анализираних семантичких подтипова оптативности, потиснута оптативна компонента, Милан Шипка истиче како се вербалним поздравима исказују различите жеље, те да „u svim jezicima sveta pozdravi imaju pozitivno značenje” (Шипка 2005: 204).

За разлику од иницијалне форме поздрављања у писаној комуникацији, где се најчешће користи вокативни израз (*Госпођо Петровић, Поштовани професоре, Драга Милена*¹⁶³ и сл.), у усменој комуникацији чешће се употребљавају оптативне форме поздрављања, како у иницијалном, тако и у финалном поздрављању. Међу моделима усемних поздрава разликујемо супстантивне и адвербијалне моделе. Код супстантивних модела најчешће се исказује само предмет жеље, али је, за разлику од честитања, код поздрављања он исказан формом **S(N₄)**:

(15) *Добро јутро, чича-Ђорђе!* (ЛЛ, П, 12);

АНТА: *Добар дан! Добар дан, госпођице Вукице!*

ВУКИЦА: *Добар дан!* (БН, П, 50)

– *Добро вече.*

– *Добро вече, господине* (РП, Љг, 4).

– *Лаку ноћ!*

– *Лаку ноћ!* – рекосмо ми (ЛЛ, П, 107).

С обзиром на то да је за усмене форме поздрављања уобичајена редукција оптативног глагола, његово експлицирање бива стилски маркирано, што на комуникативном плану можемо протумачити као израз поштовања и учтивости:

(16) СИМА (улази на средња врата): *Добар дан желим.*

ПАВКА: *Добар дан* (БН, Нп, 5).

Конкурентна форма моделу са супстантивом у акузативу **S (N₄)** може бити модел са номинативним супстантивом **S(N₁)**:

(17) – *Добра ноћ, млади господине.*

– *Добра ноћ.* (РП, Љг, 14).

¹⁶² У том смислу значајан је рад С. Савић и Д. Станојевић *Ословљавање и поздрављање у српском језику: преглед истраживања (1979-2011)* (Савић, Станојевић 2012), у коме се даје преглед досадашњих истраживања и наводе даље могућности за проучавање ових говорних ситуација.

¹⁶³ Вокативни исказ има специфичан однос према свим типовима оптативних конструкција: њиме је означен реципијент према коме је жеља усмерена.

Док се примарном формом акузативног модела сматра предикатска реченица са оптативним глаголом *желети* (*Желим ти добар дан*), код номинативног модела као примарну може се навести оптативна конструкција са партикулом *нека* и презентом глагола *бити* или *јесам* (*Нека вам буде добра ноћ / Нека вам је добра ноћ*). Овај модел није превише заступљен у усменој комуникацији, али је уобичајен у финалној писаној комуникацији (на крају мејлова и сл.): *Поздрав, Срдачни поздрави, Поштовање*.¹⁶⁴ Као конкурентне номинативним, у овој позицији јављају се конструкције у предлошком инструменталу: *С поштовањем, С топлим поздравима...*

С обзиром на то да је у усменој комуникацији адресат присутан у непосредној комуникативној ситуацији, ретко је садржан у поздравним конструкцијама, а када је експлициран, најчешће је исказан вокативном формом. Међутим, експлицирање адресата постаје неизоставано у комуникативним ситуацијама које подразумевају обраћање ширем аудиторијуму, те се у таквим ситуацијама редовно реализује $S(N_{1/4}) + S(N_3)$ модел:

(18) *Sportski pozdrav gledaocima kraj malih ekrana* (СпортКлуб); *Dobro veče svim gledaocima kraj malih ekrana* (РТС).

Осим супстантивних исказа, као форме поздрављања употребљавају се и адвербијални изрази (Adv.) који представљају редукован реченични модел из ког изостаје оптативна форма глагола *бити* или *да/нека* + *презент* конструкција:

(19) - *Здраво, другови!*

- *Здраво* - мирно одговори најмањи. (АИ, Вд, 97).

Адвербијални искази нису често у употреби приликом иницијалног поздрављања. Нешто чешће користе се приликом завршетка усмене комуникације:

(20) Чим сам попио кафу, одмах изиђем.

- *Збогом!*

- *Збогом!* (ЛЈ, Пр, 109);

ИВКОВИЋ: *Довиђења, госпођице!* (БН, Нп, 11);

ЈЕВРЕМ: Е, ако, ако! *Збогом*, господине Ивковићу!

ИВКОВИЋ: *Збогом*, газда-Јевреме! (БН, Нп, 13);

СЕКУЛИЋ: *У здравље!* (БН, Нп, 49);

У здравље, Аћиме Катићу! (ДЋ, К, 34).

Осим реалног саговорника, у књижевноуметничком функционалном стилу често се поздрављају и предмети или апстрактни појмови означени вокативом¹⁶⁵:

¹⁶⁴ Премда за наведене примере не можемо рећи да представљају редуковани модел већ је пре реч о номинализацији, иначе уобичајеној у административном функционалном стилу (Срдачни поздрави : Срдачно Вас поздрављам). Понекад овакве структуре бележимо и у дијалогу: БИЛИ ПИТОН: *Поштовање, мој наклон, госпођице* (ДК, Мтпк, 106).

¹⁶⁵ О употреби вокатива у стилским фигурама в. Бабић (2019: 413 – 426).

(21) *Збогом, светлости!* (ИА, Јжкн, 16); *Збогом, сто пута збогом, весела и празна Ружића кућа!* (МТ, С, 179);

За разлику од других типова оптативних конструкција, код поздрава (нарочито оних употребљених приликом завршетка комуникације) адресат коме је упућен поздрав најчешће је исказан вокативном формом.

6.3.5. *Закључак о оптативним реченицама*

Непредикатским реченицама са оптативним значењем у српском језику могу се исказати различити семантички подтипови оптативности. Према критеријуму типа жеље који се оптативном реченицом исказује разликујемо четири семантичка подтипа оптативности: честитање, опште исказивање добре жеље (коме припадају и благослови и здравице), заклињање и поздрављање. На структурно-синтаксичком плану оптативност се исказује непредикатским реченицама које представљају редуковани модел оптативне или перформативне предикатске реченице, а сваком од семантичких потипова оптативности одговарају различити синтаксички модели. Тако се честитања и добре жеље најчешће исказују супстантивним номинативним моделом, док је акузативни модел ређе заступљен. Сасвим другачија ситуација је код оптативности типа поздрава, где се неупоредиво чешће јавља акузативни у односу на номинативни модел. Осим супстантивним моделима, честитања, жеље и поздрави се могу исказати и адвербијалним структурама. Такође, код ова три семантичка подтипа исказивање адресата је факултативно. Док се код општег исказивања добрих жеља и честитања адресат исказује прономиналним или супстантивним дативом (**N₃**), код поздрава је адресат експлициран вокативним исказом, који је чест пратилац оптативних конструкција.

За разлику од честитања, исказивања добрих жеља и поздрава, оптативне конструкције које припадају семантичком типу заклињања најчешће се реализују у специфичном у **S(N₂) + N₃** моделу, који може бити проширеним партикулом *тако* или атрибутима оптативне семантике.

6.4. ВОКАТИВНЕ НЕПРЕДИКАТСКЕ РЕЧЕНИЦЕ

За крај анализе апелативних непредикатских реченица оставили смо разматрања о вокативним реченицама. Тако смо учинили из два разлога. Први је тај што вокативни исказ, за разлику од других типова апелативних исказа, у литератури углавном није разматран као реченица или реченични члан. Други разлог је неспорна повезаност вокативног и осталих апелативних исказа, коју смо, анализирајући њих, успутно напомињали, па након проведене анализе других типова апелативности, можемо детаљније говорити о њиховој спрези са вокативом. Стога ћемо у анализи поћи најпре од статуса вокативног исказа у литератури, одредити који тип вокатива можемо назвати апелативном вокативном реченицом, а потом и утврдити начине повезаности вокативног исказа и других типова апелативности.

Вокатив припада оним језичким средствима која су у традиционалној граматичкој литератури сматрана граматичким вишком, и за које „*rečenična sintaksa tek bespomoćno utvrđuje da ne pripada rečeničnome ustroјstvu (tzv. nekonstitutivni dijelovi rečenice), i ne pokušavajući pritom reći kojoj se strukturi takvi nerazvrstani dijelovi priključuju te – napose – koja je njihova funkcija u jezičnoј komunikaciji*” (Бадурина 2011: 44). Тако се у већини српских и српскохрватских граматика вокатив сматра независним падежним обликом, који није равноправан осталим падежним формама и који не зависи ни од једне друге речи у реченици, те не показује било какав однос према било којој другој речи и није тешње везан за неки део реченице (уп. Стевановић 1989: 171–172; Пипер и др. 2005: 653; Пипер, Клајн, Драгићевић 2022: 328).

Измештањем вокатива из чисто граматичког на прагматичко-семантички ниво, категорија вокативности добија другачији статус у литератури. Као врсту екскламативног исказа, употребу вокатива детаљно анализира М. Бабић (Бабић 2019: 213–242), издвајајући као прагматичке функције вокатив контакта, вокатив дозивања и вокатив скретања пажње. Од прагматичке разликује се експресивна употреба вокатива, у којој је обраћање потиснута семантичка компонента. „Издајамо три типа експресивних значења вокатива, а то су: вокатив емоционалне реакције, семантички испражњен вокатив и вокатив апострофирања” (Бабић 2019: 229). У нашој анализи вокативног исказа као исказа са реченичном вредношћу највише нас интересују она два типа које Бабић одређује као вокатив емоционалне реакције и вокатив апострофирања, а прагматичке типове вокатива посматраћемо у саоодносy према другим апелативним категоријама. Будући да самостални вокативни исказ без реченичне вредности није предмет наше анализе, ван нашег интересовања остаје семантички испражњен вокатив.¹⁶⁶

¹⁶⁶ У корпусу само евидентирали велики број примера семантички испражњеног вокатива (*О, сине мили!* (МТ, С, 13), али нећемо их наводити с обзиром на то да их не подвргавамо анализи.

Поменувши да је наша анализа превасходно усмерена ка вокативу са реченичном вредношћу, морамо објаснити и појаву термина *вокативна реченица*¹⁶⁷, који се среће у *Синтакси савременог српског језика*. Тамо се наводи да „вокативни исказ може бити посебан комуникативни тип реченице – вокативна реченица” (Пипер и др. 2005: 651), за шта се наводе примери *Полиција!* и *Браћо и сестре!*, а насупрот вокативној реченици издваја се „вокативни израз у ужем смислу” уз пример *Децо, дођите овамо!* Јасно је да је ова диференцијација извршена на основу тога да ли је вокатив самостално употребљен, или је структурно припојен ширем исказу.

6.4.1. Оно што ми у анализи подразумевамо под термином вокативна реченица умногоме се разликује од наведеног терминолошког одређења. Да би исказ имао функцију реченице, није довољан критеријум само његова граfiјска (или, у говору паузом) одвојеност од других исказа, већ и могућност да на одређени начин пренесе информацију. Стога вокативном реченицом, како смо већ напоменули, сматрамо онај вокативни исказ који Миланка Бабић одређује као вокатив емоционалне реакције, којим се „исказује евалуативно-емоционални став према саговорнику” (Бабић 2019: 22). У таквом изражавању комбинују се семантичке компоненте емоционалне оцене и емоционалне реакције. За наше одређење вокативног исказа као реченице пресудна је компонента оцене, односно вредновања, квалификовања саговорника, па бисмо такав вокативни исказ одредили као **квалификативну вокативну реченицу**:

(1) ЛАКИ: Напоље! Марш напоље! *Ђубре покварено!* Марш! (ДК, Мтпк, 56)

МИЛУТИН: Њега си нашао да фалсификујеш! Знаш да ћу те сад убити! *Бандо покварена!* (ДК, Мтпк, 90);

ДАРА: Пола се Србије у црно завиле, а они глуме!

ПРВА ГРАЂАНКА: *Ќурво неморална!*

ЈЕЛИСАВЕТА: Ја овакав примитивизам још нигде нисам доживела!

[...]

ЧЕТВРТА ГРАЂАНКА: *Немачки плаћеници!*

ЈЕЛИСАВЕТА: *Катранције!*

ПРВА ГРАЂАНКА: Видиш ли ову црнину, црна ти душа?

[...]

¹⁶⁷ Занимљив је податак да је на класу вокативних реченица указивао још Роман Јакобсон, сврстивши императивне и вокативне конструкције под ову категорију: „Die Sprachwissenschaft hat eingesehen, dass der Vokativ sich nicht auf derselben Ebene befindet, wie die übrigen Kasus, und dass die vokativische Anrede ausserhalb des grammatischen Satzes steht; ebenso ist der echte Imperativ von den übrigen verbalen Kategorien abzusondern, da er durch dieselbe Funktion wie der Vokativ gekennzeichnet ist. Der Imperativ darf nicht syntaktisch als prädikative Form behandelt werden: die imperativen Sätze sind, gleich der Anrede, volle und zugleich unzerlegbare ‘vokativische einteilige Sätze’, und auch ihre Intonation ist ähnlich (Јакобсон 1971: 10).

ДРУГА ГРАЂАНКА: *Барабе белосветске!* (ЈБС, ПпШ, 9);

НОВАКОВИЋ: О каквим ти то тајнама говориш! Ја те не разумем.

ПАВЛЕ (приблжи му се и унесе у лице): *Неваљалче!*

НОВАКОВИЋ (увређено): Шта то значи?

ПАВЛЕ: *Значи да си ти неваљалац и нитков!* (БН, Оп, 17).

Последњи наведени пример најбоље илуструје квалификативност вокативних реченица. Говорник (Павле) обраћа се најпре саговорнику вокативом *Неваљалче!*, који потом образлаже квалификативном реченицом *Значи да си ти неваљалац и нитков!*. Вокативни искази употребљени на овај начин, без тежње за успостављањем комуникативног чина, имају за циљ да на експресиван начин изнесу мишљење, односно оцену говорника о саговорнику или другим присутним лицима. Такве конструкције само су експресивнија варијанта квалификативних номинативних реченица, што се очитује и у избору лексики у оквиру једних и других, која припада сематичком оцењивачком пољу¹⁶⁸. Разлика између квалификовања вокативном и квалификовања номинативном реченицом условљена је комуникативном ситуацијом: вокативном реченицом квалификује се присутан саговорник (или имагинарни у апосторфичном обраћању), док се номинативном квалификативном реченицом квалификује много шири садржај. Иако се оваквим конструкцијама може исказивати и позитивна и негативна квалификација, у нашем корпусу далеко су бројнији примери негативне квалификације која се огледа у употреби погрдне и увредљиве лексики:

(2) Свиње ти храним, стоку надгледам, помажем у трговини, копам с надничарима, свађам се са слугама, криво мерим... *Изелице!* (ДЂ, К, 45); *Будало блесава! Лудаче!* – виче (ДЂ, К, 73); Ни тада, сав раскрвављен, није престајао да виче: „*Кукавице! Бранковићи! Подрепне муве!*” (ДЂ, К, 74); Срце... Твоје срце је јарчева кита! *Бесловеснице!* (ДЂ, К, 101)

– То је моја ствар. Ја не чекам као ти да ме сељаци одавде изнесу на рукама и посаде на престо. Зато си ти храбар. Ти си и из преровске буне извукао корист. И онда си последњи изишао из апса, да би после два месеца био изабран за потпредседника Скупштине. Сад си нешто више наумио.

– *Кукавицо учитељска!* Иди одмах, да ми ваздух више не поганиш! (ДЂ, К, 180).

Иако апелативна компонента код оваквих исказа није у потпуности изгубљена, доминантност квалификативне огледа се и у неекскламативности вокативних исказа:

(3) АКСЕНТИЈЕ: Ви ћете мога оца да избацујете као канту ђубрета. *Душмани. Бандо. Убице. Зликовци.* (ДК, Мтпк, 98).

Квалификативност вокативних конструкција још је очигледнија у наспрамним структурама:

¹⁶⁸ Упореди са поглављем о квалификативним реченицама.

(4) *Столе мој, моја слатка душо! Столе мој, грдна рано моја!...* (ПК, Ип, 19); *О мали моји цврнци, о велике моје варке!* (ИС, С, 21); *Пандури, балего српска!* Ја сам похватане Черкезе и низаме брзо клао и устрељивао увек у срце, јер у срцу је јунак и човек; никад их нисам мучио и батинао... (ДЋ, К, 87); МИЛУТИН: [...] *Еј, старости, старости, посрано оружје* [...] (ДК, Мтпк, 73).

У наведеним примерима, конструисаним по обрасцу **S(N₅, N₅)**, вокативни исказ усложњен је апозицијом. Примарна сврха наведених исказа није обраћање саговорнику (саговорницима), већ њихова квалификација путем апозиције, и то на тај начин што говорник познатом појму, из свог непосредног окружења или претходног контекста, приписује позитивну или негативну особину. Као што су једноструки вокативни искази експресивнија варијанта једночланих квалификативних реченица, тако су и ови вокативни искази експресивнија варијанта двоструких квалификативних (и квалификативно-идентификационих) реченица.¹⁶⁹

Могућност вокативног исказа да се употреби на овај начин свакако потиче од његовог односа са номинативом, који је у радовима Д. Војводића (Војводић 2003), Ј. Галића (Галић 2019) и Б. Вељовић Поповић већ истакнут. Војводић указује на повезаност вокатива и номинатива не само на морфолошком, већ и на прагматичко-функционалном нивоу: у неким ситуацијама, као што је прозивка/распоређивање адресата, нарочито ако их је више, ради вршења одређених задатака и сл, по правилу употребљава се само номинатив, без обзира на то што се ради о позицији коју обично заузима вокатив (Војводић 2003: 155). Новија синтаксичка проучавања вокатива указују на његову могућност да буде супституентан другим падежним облицима у позицији субјекта (Галић 2019) или чак предикатива: „Именовање, својствено номинативу (и инструменталу), у специфичним ситуацијама преузима вокатив, који је из своје основне службе падежа који служи за дозивање, могао ступити у секундарну службу именовања” (Вељовић Поповић 2021: 166). Резултати наше анализе, који показују могућност вокатива да буде употребљен као квалификатив, још једна су потврда томе да се вокативни исказ може употребити у функцији реченичног саопштења.

6.4.2. Вокативност је као семантичка компонента иманентна сваком виду апелативне конструкције (будући да и интерогативност и имепративност и оптативност подразумевају обраћање саговорнику), само је у структури апелативног исказа вокативност ексципирана или неексципирана. Приликом анализе оптативних, императивних и интерогативних непредикатских реченица истицали смо да је вокатив често њихов пратилачки елемент. Он у структури сваког од ових исказа заузима специфичну позицију.

Код интерогативних реченица вокативом је означен саговорник коме се упућује питање:

(5) СРЕТА: Ако, ако... *А о чему то, газда-Јевреме?* (БН, Нп, 13).

¹⁶⁹ Упореди поглавље 4.1.

И када упитни исказ изгуби своју интерогативну компоненту, односно када се од саговорника не очекује одговор, вокативни израз садржан је у формално упитном исказу, чиме појачава његову експресивност:

(6) *Какав отров, тата? Шта причаш, побогу? (ДК, Мтпк: 52); Боже, мајка, какав рен? (БН, Нп: 4).*

Будући да се већина непредикатских питања реализује или као контекстуално укључена питања код којих је саговорник већ познат, или у жанровима који не подразумевају дијалог/полилог, употреба вокатива није тако честа код интерогативних колико код императивних исказа.

Наиме, вокативност и императивност чине центар семантичког комплекса апелативности, и чврсто су испреплетани у комуникацији. Вокативним исказом у оквиру императивних конструкција означава се рецепијент од кога се захтева или очекује да нешто уради¹⁷⁰. Стога је вокативни исказ чешћи код императивности типа захтева (*Пиво, кафеџија! Ана, чашу воде!*), а ређе се јавља код императивности подстицајног типа. Осим тога, вокативни исказ и сам има могућност да буде употребљен као императивни, на шта упућује Д. Војводић позивајући се на Бондарка: „Самосталне вокативне форме као средства за изражавање категорије вокативности која имају конкретна и експлицитно изражен референт у облику неког властитог имена или опште именице могу – са аспекта теорије функционалне граматике А. В. Бондарка – да представљају не само центар функционално-семантичког поља (ФСП) вокативности већ и укупног макропоља апелативности, јер се њима, у зависности од комуникативне ситуације, могу изразити и сва друга апелативна значења” (Војводић 2003: 160).

Што се тиче односа оптативности и вокативности, у оквиру оптативне реченице вокатив може остварити своју основу функцију обраћања, приликом изрицања поздрава:

(7) - *Здраво, другови!*

- Здраво! (АИ, Вд, 50);

НОВАКОВИЋ (љуби јој руку). *Збогом, злато моје!* (БН, П, 48).

Код оптативности честитања и исказивања добрих жеља вокативним исказом означен је рецепијент жеље, без обзира на то да је он у моделу оптативне конструкције већ исказан дативом или није: *Срећан вам празник, пријатељи!*. У извесном смислу можемо говорити и о конкурентности датива и вокатива у опозицији писана/усмена порука: *Срећан рођендан мом пријатељу!/Срећан рођендан, пријатељу!*, где се вокатив чешће реализује у усменом виду комуникације будући да је саговорник физички присутан.

¹⁷⁰ Отуда и могућност посматрања вокатива као субјекта императивних реченица на коју упућује Ј. Галић у својој докторској дисертацији (Галић 2019), а која има упоришта у Торнеовој (Торне 1966) тези о вокативима као субјектима императивних реченица.

6.5. *Закључак о апелативним непредикатским реченицама*

Анализа семантичког поља апелативности показала је да се непредикатским реченицама могу исказати четири подтипа апелативног значења, односно четири семантичке категорије апелативности, а то су интерогативност, оптативност, императивност и вокативност. Свака од ових категорија изражава се специфичним синтаксичким средствима, а наш циљ био је да опишемо нереченичне моделе којима се оне исказују.

С обзиром на бројност семантичких поткатегорија сваке од ових категорија, велики је и број издвојених и описаних модела.

Код семантичке категорије интерогативности, пошавши од општеприхваћене семантичке поделе на тотална, парцијална и дисјунктивна питања, издвоји смо и описали све моделе у којима се свака од ових категорија реализује као непредикатска реченица, а потом издвојили моделе које можемо сматрати правим непредикатским питањима, односно питањима чији предикат није садржан у контексту, тј. чија редукција није последица контекстуалне елипсе. Анализирани модели посматрани су и кроз призму изневеравања основног комуникативног циља интерогативних исказа, а то је добијање информације од саговорника. Анализа је показала да део правих непредикатских питања остварује овај комуникативни циљ, а да је у делу исказа изгубљена упитна компонента.

За семантичку категорију оптативности издвојена су четири семантичка подтипа (честитање, изражавање добре жеље, заклинање и поздрављање), а у оквиру сваког од њих структурни модели којима се дата оптативна семантика исказује. Анализа је показала да су бројни модели у којима је оптативна компонента сведена само на предмет жеље, који се исказује супстантивним реченичним моделом (*Срећна Нова година!, Много успеха у новом послу! Мајке ми! Добар дан!*).

Семантичку категорију императивности анализирана је, према издвојеним семантичким класификацијама на две главне поткатегорије, као заповест и као подстицај. Заповест, која се интерпретира као императивност у ужем смислу, показује да је у њој очувана предикатска семантика, будући да већина модела којима се исказује заповест представља редуковане варијанте реченица са предикатом у форми императива. С друге стране, блажа императивност, коју смо означили као подстицај, чешће се исказује номиналним средствима, односно независним супстантивним, презентативним и инфинитивним конструкцијама.

Коначно, анализа вокативних конструкција показала је да осим примарне апелативне функције успостављања комуникације, вокативни исказ често врши и функцију квалификовања саговорника, односно његовог вредновања позитивном или негативном оценом. Вокативни исказ редовни је пратилац осталих типова апелативних конструкција, те је код интерогативних и императивних конструкција њиме означен саговорник од кога се очекује реакција у виду одговора, односно пружања информације код упитних, односно

извршења императивне поруке код императивних конструкција. Код оптативних реченица, вокативним исказом означен је реципијент упућене жеље.

Посматрајући свеукупност непредикатских модела и начине структурисања апелативности, можемо закључити да ово семантичко поље у појединим категоријама чува предикативну семантику (код модела који су редукована варијанта предикатске реченице), али да је и велики број модела у коме такве семантике нема, а да ти модели представљају општу тенденцију ка номинализацији као језичком поступку.

7. ОДНОС НЕПРЕДИКАТСКЕ РЕЧЕНИЦЕ ПРЕМА СЛОЖЕНОЈ РЕЧЕНИЦИ И ТЕКСТУ

Непредикатске реченице, које су у србистици су посматране као *реченице без развијених главних делова* (Стевановић 1989), *оказионалне варијанте реченице* (Пипер и др. 2005) или *специјалне независне реченице* (Станојчић, Поповић 1992), сходно таквим одређењима сврставане су у просте, једночлане реченице и готово се никада није ни помињао, а камоли разматрао њихов однос према сложеној реченици. Тек у Симићевој теорији исказних форми непредикатске и предикатске структуре добијају равноправност пре свега са комуникативног аспекта,¹⁷¹ али са структурног се и даље наглашавају њихова ограничења. Тако Пипер наводи да „за њих није карактеристична, а често је искључена могућност да буду сложенијих синтаксичких структура, што је важна особина потпуних простих реченица” (Пипер, Клајн, Драгућевић 2022: 355).

Током ексцерпирања примера из корпуса запазили смо да се одређени број реченица, односно специфични типови непредикатских реченица реализују управо у сложеној реченици или да су на специфичан начин укључени у текст који их окружује. Стога смо у дисертацију уврстили и ово поглавље, чији је циљ да на основу резулата досадашње анализе и ексцерпираних примера прикаже главне тачке односа непредикатске према сложеној, како зависносложеној, тако и независносложеној реченици, односно тексту, и да на тај начин отвори питања која ће се у даљим истраживањима овог односа решити. Најпре ћемо говорити о односу непредикатске реченице и зависносложене реченице, а потом и о односу независносложене реченице и текста према непредикатској реченици.

7.1. Непредикатска реченица у саставу зависносложене реченице

Према позицији коју непредикатска реченица заузима у зависносложеној реченици разликујемо два типа односа. Први тип подарзумева непредикатску реченицу у позицији надређене, независне клаузе, а други у позицији зависне клаузе. Тако сложена реченица обухвата више структурних категорија насталих или „опредикаћењем једног или више делова описне конструкције или њиховом заменом за предикатну конструкцију или простом импостацијом предикатне структуре” (Симић, Јовановић 2002а, 451).

7.1.1. Непредикатска реченица позицију надређене клаузе у оквиру зависносложене реченице може заузимати у три случаја: 1) увођење зависне клаузе преко супстантива из

¹⁷¹ Што што је у руској литератури урађено још педесетих година двадесетог века.: „Бесспорной заслугой всех трех академических Грамматик, начиная с 1954 года, было признание полноправности безглагольных предложений, особенно с формами косвенных падежей в предикате, вопреки оживившимся вероцентрическим тенденциям” (Золотова, Сидорова, Онипенко 2004: 186).

структуре непредикатске реченице; 2) презентатив у позицији независне клаузе; 3) зависносложена условна реченица са непредикатском презентативном реченицом.

7.1.1.1. Први случај подразумева да зависну клаузу уводи супстантив из структуре непредикатске клаузе, односно да је „за зависне реченице управна нереченична конструкција, која не само да не садржи предикат у свом језгру, него га никако, ни реконструкцијом не може добити (Симић, Јовановић 2002а, 448)“:

(1) *О, колико новина, колико занимљивости и колико истине која се голим оком не опажа!* (БН, А, 190); Споља, скученост и голотиња; изнутра, бујање и надимање. *Прегледна пустош, из које ће, ускоро, покуљати бујице цвећа, реке зеленила, падине мириса и боја.* Живот се болно обнавља, чупа се из ничега. (МД, Гпка, 127); С једне стране, бели цветови са тучковима, полен који би све око себе да осемени, па то покушава и са ноздрвама; *на другој страни, иза штале, развратан воњ ђубрета, које се успарило на сунцу, па му се од врућине појачала базда* (МД, Гпка, 140); Страшно је бити кошуља остављена да се суши на мразу! Шта би било кад би је, сада, морао навући на леђа? Рукави штрче као на пољским страшилима, а чаршави затегнути, само што не пукну. Какво мучење недужне материје *која грчењем покушава да пружи отпор!* (МД, Гпка, 76); *О јадно вријеме, које не дозвољаваш ни смисао ни јунаштво* (МС, Т, 369); Свуда наоколо непрегледан дубок *снијег из кога се издиже, поред друма, оголићено дрвеће, прозирне шуме и планине у снијегу и облацима* (ПК, Ип, 14).

Супстантив који уводи зависну клаузу може се наћи и у структури презентативне реченице:

(2) *Ево неколико савета стручњака како лакше памтити имена* (ЕКЦЈ); *Ево неких клетви које се упићују већницама* (ЕКЦЈ); *Ево неких од питања на која сам тражио одговоре* (ЕКЦЈ); Ко ће да плати професора за спремање него он? *Ето повода да од јутра до мрака мелје као воденица!* (ЕКЦЈ); Заправо, из овог пункта је и потекла идеја за утакmicу, Фудбалски савез је наставио иницијативу, Грци су прихватил, и *ето прилике да наш познати клинички центар буде потпомогнут и путем фудбала* (ЕКЦЈ); *Ето примера како незнанје, у одређеним околностима, замењује највише знанје* (ЕКЦЈ).

Зависну клаузу може увести и негирана заменица *нико/ништа* у егзистенцијалној непредикатској реченици (уп. 3.2.):

Ничега *што карактерише једну варош*: ниједног дућана и ниједне кафане (РП, А, 23); Ничег у мени *што се надима, ничег што труне* (МД, Бп, 9); Ничег за *шта би се у лету ухватио* (ИА, 3, 57) Граја јача, нестрпљење расте, а никог *да каналише неиздржљиву збрку* (МД, Бос, 74);

У свим наведеним примерима супстантивна реч уводи зависну рестиктивну или нерестиктивну релативну клаузу чији је антецендент супстатив непредикатске реченице. Супстантив из структуре непредикатске реченице може увести и изричну клаузу:

(3) Каква *случајност да сретенем пријатеља који ради у полицији* (ДВ, Рп, 288); Колика *штета* што није човек да би се могао убити (ГБ, П, 53); Каква *штета што ми је*

uskraćeno da se dalje razvija (EK CJ); Kakva šteta što niste podlegli prvom utisku crkvenih zvona u Baltimoru; možda biste danas bili nadbiskup u ovoj biskupiji, a možda čak i kardinal (EK CJ); Sarajevo je kreiralo ukuse ondašnje Jugoslavije. Bili smo jugoslovenski Nešvil. Šteta što u Beogradu danas ne postoji nešto slično (EK CJ); Šteta što tebe nisam pregazila (EK CJ); Za sada su, međutim, brojnije devojke koje neće pod maramu – Šteta da pokrijem ovako lepu kosu – kaže jedna koja odbija pomisao da se obuče tradicionalno (EK CJ); Prava šteta da ista poruka do slovenačke javnosti nije stigla iz kabineta slovenačkog premijera (EK CJ).

Наведени примери једниствени су по томе што супстантив који уводи изричну зависну клаузу долази из квалификативне непредикатске реченице, која је обично постпонирана у односу на садржај који квалификује. Међутим, у наведеним примерима тај садржај који се квалификује не налази се у претходном контексту, већ је исказан управо изричном субјекатском клаузом. Другим речима, контекст који се квалификује транспонован је у зависну клаузу:

Каква случајност да сретнем пријатеља који ради у полицији! : ← Срео сам пријатеља који ради у полицији. *Каква случајност!*

Овај тип сложене реченице са непредикатском у позицији надређене клаузе, иако чест пре свега у разговорном стилу, у нашем корпусу јавља се једно уз именице *штета* и *случајност*.

7.1.1.2. Посебне реченичне структуре представљају зависносложене реченице у којима презентатив уводи зависну реченицу, односно у којој презентатив, а не нека супстантивна реч као у претходно размотреним примерима, отвара место зависној клаузи. На такву могућност упутила је С. Кордић, наводећи четири могућности употребе презентатива: „*rečenica s evo/eto/eno može biti strukturirana tako da u njoj evo/eto/eno a) upravljaju padežom (i to genitivom, dativom, nominativom; rečenica je bez glagola), b) ne upravljaju padežom, nego stoje na početku nezavisne rečenice, c) uvode zavisnu rečenicu, d) nalaze se umetnuti u rečenicu*” (Кордић 2002: 115). Међутим, у даљем разматрању презентативних структура Кордић се превасходно бавила првом могућношћу, те тек у закључку наводи примере употребе презентатива у трећем издвојеном случају. За презентатив *ево* наводи могућност егзофоричке (*Ево како ме нису изгризли комарци!*) и ендофоричке употребе (*Ево што ћу ти рећи...*) приликом увођења зависне реченице, док за *ето* наводи само могућност ендофоричког упућивања са зависном реченицом (*Ето како је то било*) (Кордић 2002: 120–122).

Употребу презентатива као управног члана зависносложене реченице бележи и Д. Кликовац (Кликовац 2022)¹⁷², као и П. Пипер, који истиче да презентативи могу бити употребљени „у конструктивној функцији која је карактеристична за синтаксичке јединице сентенцијалног типа, тј. као основа за синтаксичко извођење сложених, двопредикацијских или полипредикацијских реченица” (Пипер и др. 2018: 380), те да су у питању

¹⁷² Душка Кликовац, која речи *ево*, *ето* и *ено* сматра речцама, наводи нешто другачије структурне обрасце у којима се јављају презентативи у односу на оне које наводи Сњежана Кордић. За зависносложену реченицу наводи само „да допуна речци може бити и зависноупитна клауза: *Ево шта се догађа! Ето како иду ствари овога света! Ено ко нам долази!*” (Кликовац 2022: 93), али не обрађује даље ово питање.

зависносложене реченице „са допунском просторном клузом, нпр. *Ево где се он налази*” (Пипер и др. 2018: 380).

У анализаном корпусу забележили смо велики број зависних клауза које су допуна презентативима *ево* или *ето*, и то не само уведених везником *где* (на основу чега их Пипер одређује као просторне), већ многим другим везивним елементима (прилозима, прилошким изразима и упитно-одноним заменицама):

(4а) *где*: *Evo gde možete da gledate uživo TV prenos meča Monako - Crvena zvezda u Evroligi* (Б92); *Evo gde da pratite meč Zvezde i Valensije* (СпортКлуб);

(4б) *када*: *Čović otkrio Jagovo stanje posle operacije: Evo kada se vraća na teren* (Б92); *Ево кад можете заказати термин* (Данас);

(4в) *како*: *Ево како можете побољшати своје расположење уз праву књигу* (Бук, мај 2023); *Evo kako da u novoj godini smanjite stres* (Нова); *Evo kako da dobijete i do milion evra po poljoprivrednom gazdinstvu!* Ovo su svi uslovi za dobijanje IPARD sredstava (Блиц); Компјутер, радио и телевизор на једном месту: *Evo kako možete vaš TV da pretvorite u super uređaj za male pare* (Блиц); Dakle, trideset i prvi mart nije nebitan datum u našoj istoriji. Znae zašto? Jer je to datum rođenja Magičnog Ćire. *Eto kako treba iskoristiti taj dan* (ЕКСЈ);

(4г) *зашто, откуда, због чега* : *Evo zašto treba da izaberete otkup automobila pri prodaji polovnog vozila* (Б92); *Evo zašto frižider treba da odmaknete od zida* (Блиц); *Želiš da promeniš karijeru? Evo zašto treba da izabereš IT!* (ЕКСЈ); *Ето зашто поменуите три дисциплине морају бити у средишту и школске обуке* (Белић 1999: 79). *Evo zašto treba da se ljubite što je više moguće!* (ЛЗ, сеп. 2022); Kad uzmete u obzir pojavu viškova metana u močvarnim oblastima , uz istovremen rast temperature u dotle hladnim šumskim područjima i na lako zapaljivim tresetištima, *eto otkuda onih hiljadu požara koji su letos plamteli u Rusiji!* (ЕКСЈ); Ovom brzom intervencijom druga Tita došlo je do smirenja ove zategnute situacije. *Eto zbog čega se Greko obratio komitetu u Oslu , s predlogom da Tito dobije Nobelovu nagradu za mir za 1980. godinu* (ЕКСЈ);

(4д) *ко/шта*: Отровнице су све агресивније, *ево шта да урадите у случају блиског сусрета* (ГС); Поčinје чувени боксersки турнир, *evo koga gledamo u Pioniru* (Б92); Kina se razvija dva i po puta brže od Amerike. *Eto kome će pripasti budući svet* (ЕКСЈ); Petar Grašo već godinama ne skida crne naočare ni danju ni noću – *evo šta je razlog* (Нова);

(4ђ) *који, какав, колики*: *Ево које намирнице да избегавате ако патите од гастритиса* (ЛЗ, јун 2022, 34); *Evo koje deonice će biti završene ove godine* (Б92) *Evo koje su preporuke povodom povećanja školarina* (МС); *Evo koje mesto Teodori predviđaju na Evroviziji* (Б92); Ja sam Srbin koji živi u Hrvatskoj – *evo kakve poruke dobijam* (Нова); Danijel Zito i Fede Supital Teron su par koji je za tri godine obišao 75 zemalja, a *evo kakve su utiske poneli iz Srbije* (Данас); Кораоник бизнис форум, 31. по реду, почео је данас на Кораоник у панелом о економским перспективима Западног Балкана. *Evo kakve su ekonomske perspektive Zapadnog Balkana* (Б92); *Evo koliki je zvanični srednji kurs danas* (Телеграф).

Иако бисмо на основу везивног елемента и значења које он уноси у зависну клаузу примере (4а – 4г) могли одредити као адвербијалне (месне, временске, начинске или узрочне), а примере (4д – 4ђ) као изричне, односно релативне клаузе, сматрамо да такво тумачење није исправно, већ да се свим наведеним примерима изриче садржај који најављује презентатив, те да су све зависне клаузе у наведеним примерима заправо изричне зависно-упитне реченице. У наведеним структурама презентатив има значење глагола говорења¹⁷³ употребљеног у вредности директивног говорног чина:

Ево како можете побољшати своје расположење уз праву књигу : [← Прочитајте/послушајте/Саветујемо/Преносимо (и сл.)] како можете побољшати своје расположење].

Стога су у наведеним примерима чешће реченице са презентативом *ево* будући да се он употребљава катафорски, у уводној реченици или наслову којима се најављује садржај који ће се у даљем тескту експлицирати. У закључној позицији у тескту биће употребљен анафорски презентатив *ето*. Говорећи о узрочним заменичким прилозима и прилошким изразима, М. Ковачевић наводи спој *ето зашто* у примеру *Мислио сам да вам нисам потребан. Ето зашто нисам дошао*, наводећи да *ето* „својом деиктичношћу укида упитност садржаја реченице превodeћи га (садржај) у изјавност без обзира на упитну вредност самог прилога” (Ковачевић 1986: 269). То важи и за остале заменичке прилоге и прилошке изразе употребљене уз презентатив *ето*:

Kad uzmete u obzir pojavu viškova metana u močvarnim oblastima , uz istovremen rast temperature u dotle hladnim šumskim područjima i na lako zapaljivim tresetištima, *eto otkuda onih hiljadu požara koji su letos plamteli u Rusiji!* (ЕКCЈ); Ovom brzom intervencijom druga Tita došlo je do smirenja ove zategnute situacije. *Eto zbog čega se Greko obratio komitetu u Oslu, s predlogom da Tito dobije Nobelovu nagradu za mir za 1980 . godinu* (ЕКCЈ).

У свим наведеним примерима изрична реченица има функцију објекатске допуне, сличну оној коју супстантив има у императивним реченицама са значењем давања односно нуђења (*Ево ти новца!*). У основи такве функције, сматра Кликовац, „стоји метафора ГОВОРЕЊЕ ЈЕ ДАВАЊЕ, одн. ДИЈАЛОГ ЈЕ РАЗМЕНА КОМУНИКАЦИЈСКИХ ЈЕДИНИЦА – ПРЕДМЕТА” (Кликовац 2022: 101).

7.1.1.3. Презентатив у условној зависносложеној реченици

Приликом анализе различитих семантичких типова презентативних непредикатских реченица указивали смо на могућност реализације у оквиру зависносложене условне реченице. У таквој структури условном клаузом исказује се услов да дође до настанка супстантива исказног у презентативној реченици или да се субјекат презентативне

¹⁷³ На то упућује и Пипер, наводећи да су сложене реченице са презентативима „у семантичком погледу врло сличне реченицама са глаголима перцептивне семантике у предикату управног дела зависносложене реченице, типа *Види где се он налази, Погледај где се он налази, Слушај где се он налази*” (Пипер и др 2018: 380). У наведеним примерима зависна *где*-клауза има вредност изричне реченице, стога и изненађује чињеница да се проглашава просторном клаузом.

реченице нађе на одређеној локацији или у одређеној ситуацији. Стога се у оквиру зависносложене реченице реализују или егзистенцијалне или релационе презентативне реченице, а будући да се њима исказује још нереализована ситуација¹⁷⁴ чија је реализација условљена испуњавањем услова зависне клаузе, у њима ће бити употребљен презентатив *ето*:

(5a) Ako se ovim pesnicima pridodaju Skender Kulenović, Branko Ćopić, Dragan Kolundžija, Stevan Tontić, Milan Nenadić i drugi, *eto nam kompletnije slike o ogrešenju* (EKČJ); Dakle, ako vlast prihvati moj amandman na SSP, *eto vam 200 glasova za SSP* (EKČJ); Ukoliko pak uvede u igru koje zvučnije ime ili kakve generalske grančice - *eto nam zabave na Pavićev način* (EKČJ);

(5b) Ukoliko se prihvate ti zahtevi, nema štrajka, u suprotnom *eto njih u Nemanjinoj ulici, odmah do malinara* (EKČJ); Opet ćemo da pišemo svima koji nešto znače u Srbiji, a ako ni to ne pomogne, *eto mene sa decom pred Skupštinom* - odlučna je Ivanka (EKČJ); Ako još relativizujete poštovanje demokratskog ishoda, *eto nas na pragu pravog građanskog rata* (Нед, 24. 4. 2021, 12).

Најчешће се, дакле, у условној зависносложеној реченици као главна реализује реченица са презентативом *ето*. То, међутим, не значи да нема примера са презентативима *ево* и *ено*:

(6) Е, ако не вјерују, *ево им препоруке И. Клајна* (МК, Тгп, 820); Ако не можеš сама, *ено ti Ilije* (EKČJ); Ако si žedan, *ено ti česme preko puta ulice* pa se napij do mile volje! (EKČJ).

Овај тип условне зависне реченице унеколико се разликује од реченице са презентативом *ето*. У реченицама са презентативом *ево* и *ено* зависном клаузом говорник изражава претпоставку, па тај тип условности, како наводе Симић и Јовановић, треба одвојити од реално условљених веза, називајући овај тип условне импликације пресупозицијом „у посебном смислу ове речи, у смислу изречене претпоставке” (Симић, Јовановић 2002а: 1330). Презентативном реченицом са значењем егзистенцијалне расположивости исказан је субјекат који би саговорнику могао бити од помоћи уколико би се претпоставка исказана зависном клаузом показала тачном.

7.1.2. Непредикатска реченица у позицији зависне клаузе

Пиперово мишљење да „исказ без граматичког предиката који има наглашену апелативну комуникативну функцију, нпр. *Овамо! У помоћ! Воде!*, може бити део сложене реченице (нпр. *Овамо, кад кажем!*), али и тада с важним ограничењем – не може бити њен зависни део” (Пипер и др. 2018: 353) побио је М. Ковачевић у приказу *Синтаксе савременог српског језика*, показујући да искази *Овамо! У Помоћ! Воде!* „могу бити

¹⁷⁴ Овакав тип условних реченица Симић и Јовановић одређују као тип „фреквентативног хабитуала“: „Догађаји су, наиме, начелно замисливи у свакој временској ситуацији, с тим што онај из зависне претходи онеме из управне клаузе” (Симић, Јовановић 2002а: 1338).

зависна клауза јукстапониране зависносложене реченице, као нпр.: *Повика: Овамо! – Чу се – У помоћ!*” (Ковачевић 2005б: 816). Осим као јукстапониране, непредикатске реченице могу се у структуру зависне реченице увести и везнички, и то помоћу заменичних прилога *откуда(а)* и *чему*:

(7а) Дуго ми није било јасно *откуда ми та фасцинација цвећем*, док из малог мозга нисам извукао једну причу своје мајке (ММ, Сбф, 117); *Čudili su se otkuda toliki petli u Beogradu*, kad za svo vreme koje su tu proveli nisu gotovo nijednog videli (ЕКСЈ); Mene zapravo zanima *otkuda težnja da se kao pisac doista vidljivo angažujete svojom poslednjom knjigom* (ЕКСЈ); Sa strahom i iskrenim čuđenjem ona se pitala *otkuda ova bliskost između njih* (ЕКСЈ); Treba najzad objasniti i то *otkuda džepni budilnik moga pradede kod mene?* (ЕКСЈ); Nije se on toliko čudio *otkud mu ključ u ustima* (ЕКСЈ).

(7б) Ali moram da kažem, rođace, da ne razumem *čemu sve ovo ispitivanje* (ЕКСЈ); Govore šapatом, iako ni sami ne znaju *čemu taj oprez* (ЕКСЈ); Oštetila sam svoj auto, ne razumem *čemu tolika fama!* (Telegraf).

У свим наведеним примерима заменички прилози у структуру зависносложене реченице уводе изричну реченицу која обавља објектаску функцију изричући садржај глагола говорења, мишљења и осећања. Осим у објекатској, реченице са везником *откуда* бележимо и у субјекатској: Nije mu bilo jasno *otkud im snaga da onoliko viču, i da onoliko urlaju* (ЕКСЈ) и у атрибутској функцији: *Radije se zadržala na razjašnjavanju otkud ona kraj mesta za prtljag* (ЕКСЈ). У атрибутској функцији бележимо и један пример реченице уведене везником *чему*: Ово је сасвим сигурно једна од оних књига која одговара на питање чему књижевност (Бук, децембар 2023, 15). Већи број примера свакако би пружио основа за даља истраживања непредикатских реченица у позицији зависне клаузе.

7.2. Непредикатска реченица у саставу независносложене реченице

У оквиру независносложене реченице непредикатска реченица може ступати у однос како са другим непредикатским, тако и са предикатским реченицама које улазе у састав независносложене реченице.

Уколико више непредикатских реченица твори независнослужену реченицу, међу њима ће најчешће бити остварен **саставни** однос, а реченице могу бите везничке или јукстапониране:

(8) *Ниједнога путника, ни трага од јада, несреће и чемера. Ни капи крви на поду!* (НК, С28, 373); Пред очи ми искрсава слика родне куће. На трему сто од грубо тесаних дасака, на њему погача и крчаг вина (МС, Хис, 94);

Копулативни везнички или невезнички однос непредикатска реченица може остварити и са предикатском реченицом у оквиру независносложене саставне реченице:

(9) Samo nas pozovite i - *eto vam dobrog programa* (ЕКCЈ); Neka se vlada ponaša ovako i *eto im revolucije* (ЕКCЈ); Nije tačno, mi smo se smanjili i *otuda naše nevolje* (ЕКCЈ); Ovaj je svakako u samom vrhu, *otuda i omaž na tom zidu* (Твитер); Osnovani su u manastiru „Fenek” *pa otuda i naziv njihovog ansambla „Fenečki biseri”* (Блиц, 19. 5. 23, 22).

У наведеним примерима копулативна реченица изражава или условни (прва два примера) или узрочно-последични однос (преостала три примера), који су у непредикатској реченици верификовани или употребом презентатива *ето* или прилога *отуда* као конкретизатора каузалног значења¹⁷⁵.

Непредикатска реченица може се наћи и у саставу **супротне** независносложене реченице, и то било са другом непредикатском (2а) било са предикатском реченицом (2б):

(10а) *Za prolaz do manastira čekali smo dugo jer su vojnici kontrolisali kola u kojima je bio vladika. Ni malo poštovanja, a dosta osornog ponašanja* (ЕКCЈ); *Ha stolu goмила пивских боца, a испод једне пепељаре свежањ згужваних новчаница* (МС, Хис, 37); *Na sve strane staklo, ali i lelek i vika Egipćana, zapomaganje iz autobusa* (ЕКCЈ);

(10б) *Сваки дан хапшења, рације, стрељања, а ви се овде играте позоришта!* (ЈБС, ПпШ, 7); *Пројекат је био скуп, а донатора ниоткуда* (П, 13.9.2022); *Па опет пушке, луна и тандрк котлова и чакаља, а кроз цијелу ту вреву чује се ситан глас црквеног звона* (ЈЛ, П, 53).

У корпусу бележимо и два примера градационих непредикатских реченица:

(11) *Тотално незанимљиво прво полувреме на локалном дербију. Ни ударац у оквир гола, а камоли нешто узбудљивије* (Нп). *Stanje u bolnicama alarmantno. Ni gaze ni flastera, a kamoli lekova, inekcija, skenera i operacija* (Нова);

У свим наведеним примерима саставних, супротних или градационих независнослужених реченица у њихов састав улазе или дескриптивне или егзистенцијалне реченице. С друге стране, раставни однос најчешће се остварује у апелативним реченицама, и то углавном у оквиру дисјунктивног непредикатског питања типа *Кафа или чај?* (уп. 6.2.3). С обзиром на то да непредикатску реченицу чини супстантивна дисјунктивна синтагма, у оваквим примерима не можемо говорити о слојеној реченици. Слојену дисјунктивну реченицу непредикатска реченица може градити са предикатском реченицом, као у следећем примеру, у коме се једна од могућности изражава предикатском реченицом, а њој алтернативна реченица своди се на непредикатску исказану супстантивом:

(12) *SNS ucenjuje radnike Čistoće. Moraju da prikupljaju sigurne glasove – ili otkaz* (Нова).

Узевши у обзир свеукупност анализираних примера непредикатских реченица у досадашњем раду, јасно је да се оне чешће остварују као просте реченице. Ипак, показано је да иако секундарна форма њихове реализације, непредикатска независнослужена

¹⁷⁵ Више речи о улози презентатива и прилога *отуда* биће у текстуалним разматрањима (7.3).

реченица може бити остварена у сва четири типа смисаоних односа: саставном, раставном, супротном и градационом.

7.3. Однос непредикатске реченице и текста

При анализи различитих структурно-семантичких типова непредикатских реченица наглашавали смо да ли је њихова битна карактеристика контекстуална укљученост. Међу различитим типовима ових реченица, наиме, постоје велике разлике у погледу контекстуалне укључености и односа према околном текстуалном окружењу. Док неке реченице показују само смисаону уклопљеност у контекст којих их окружује, попут дескриптивних и егзистенцијалних реченица, друге се јављају као изразито контекстуално укључене са експлицираним или неексплицираним показатељима укључености.

Поједини типови непредикатских реченица редовно се реализују у иницијалним текстуалним позицијама. То су, осим дескриптивних реченица којима се конституише ситуативни оквир текста, и разне друге тематске реченице којима је наговештена тема дањег описа или наратије. Тиме, као и другим позицијама и односима које непредикатске реченице творе у тексту бавићемо се у наредном поглављу са текстостилистичког аспекта, а овде ћемо указати на начине на које се непредикатске реченице укључују у текст. Посматрано са тог аспекта, занимљиво је како Силић третира непредикатске реченице у смислу текстуалне укључености. Он такве реченице, које назива безглаголским конструкцијама у низу, сматра номиналним конекторима, који спадају у групу лексичких конектора: „Nominalni konektori karakteriziraju uglavnom opisnu sekvenciju teksta: [...] Pred njom je samo mračni kubus Kvarnerskog zaljeva kroz koji roni mali zlatni parobrod svrdlaјуći gustu jugovinu. Ljepljiva i hladna studen. Ruke oprane u sodi. Zadah kisela sira ili piva u prljavome brodskom e salonu. Tutanj strojeva pod palubom i шум mora ispod okana kao шум slapa (S. Novak, Mirisi, zlato i tamjan, 19)” (Силић 1984: 121–122).

У светлу овако схваћених номинативних реченица, конекторским бисмо могли сматрати квалификативне реченице којима се карактерише један шири појам:

(13) Први додир са градом прислио га је да се малко сабере и отрезни. Строг преглед, полицијски и лекарски. Царина. Хладни и безобзирни Јевреји у мењачници (ИА, П, 7). За причу довољан је декор. *Мрачна зимска јутра, завејана фигура Листова, топле перине и мекота отежалог тела које носи будућност* (ДВ, Рп, 175).

Овакве конструкције убрајају се у десценденте амплификативне конекторе (Силић 1984: 119), који наговештену тему (*декор*, *сусрет*) разрађују у даљем тексту. Насупрот њима, стоје асценденти амплификативни конектори, који развијају тему идући према њој. У таквим ситуацијама, конектори јесу предикатске структуре, а тема ка којој се иде исказана је непредикатском структуром:

(14) Саветник је пун хвале за нови режим. Има ствари које нису доведене у ред, али, ту треба имати стрпљења! Не сметните с ума од чега смо почели. Климам главом, и гадим се. *Љигаво чиновничко домољубље* (МД, Бп, 42).

Ексклузивни конектори „kojima se dio sadržaja izdvaja iz cjeline sadržaja da bi mu se na neki način suprotstavio” (Силић 1984: 121) јављају се у непредикатским квантификационим реченицама са ексклузивним значењем, у којима се постојање једног субјекта супротставља непостојању израженом у претходном контексту:

(15) Ни јадног Хаима. Ни црне Акре. Ни људских зала, ни наде и отпора који их увек прате. Ничега нема. *Само снег и проста чињеница да се умире и одлази под земљу* (ИА, Па, 121); *Samo, oko njega nije bilo ni ljudi ni životinja. Samo pesak, bezvodni prostor kao nebo prostran i iza njega grad gradova* (ЕКСЈ).

Ексклузивни конектори, за разлику од номиналних, спадају у експлицитна средства изражавања контекстуалне укључености. А међу експлицитним сигнаlima текстуалне укључености непредикатских реченица издвајају се заменички упитни прилог *отуда* и презентативи *ево* и *ето*, о којима смо већ говорили у оквиру разматрања о зависносној презентативној реченици.

Непредикатским реченицама са заменичким прилогом *отуда* увек се исказује последица на чији се узрок упућује овим прилогом:

(16) Од дугог седења у празној шуми на крају заболи глава: као да и у њој, у глави, постоје неке биљне клице, осетљиве на сунчев сјај, и сад би на очи да избију. *Отуда мукли бол испод чела*. (МД, Гпка, 117); Н. им је, разуме се, рекао да сам ја инспектор, да сам дошао да видим како они живе, да ли су послушни, да сам његов пријатељ, и да ћу све записати. То је говорио црначки, али са толико покрета са показивањем на мене и на моје бележнике, да ми је било сасвим лако разумети га. Очигледно је да он свој утицај у овим крајевима хоће, представљајући лажно мој долазак, да утврди на мој рачун. *Отуда краљу идеја да ми отвара очи или да ми се тужи* (РП, А, 66); Човек се узвишеношћу осећаја разликује од животиње. *Отуда, на пример, код човека свих ступњева поезије, док је магарац нема* (БН, А, 101).

У наведеним примерима реченица са прилогом *отуда* има статус унутардискурсног члана, који је настао превођењем координиране клаузе у интрајунктурну позицију (Ковачевић 2012а: 206). Иако примарно локациони конектор аблативног значења, прилог *отуда* у непредикатским реченицама ретко упућује на простор као узрок неке појаве:

(17) Kolika je eksploataciji svih prirodnih resursa, nije dovoljno moralo je da se dira i tamo gde nikako ne sme. U vasionu, i sve što je krasilo prirodni ambijent uništeno je. *Отуда i tolike bolesti*. (Политика); Crni, spaljeni, visoki zidovi stravično štrče. Još ponegde probija dim. *Отуда i onaj težak miris paljevine koji se nadaleko oseća* (ЕКСЈ).

Знатно чешће се прилогом *отуда* упућује на узрок типа критеријум, и то критеријум за одабир или настанак одређеног имена, презимена или назива:

(18) Кад је по неком трговачком послу наишао, неочекивано и за њега, у малу варошицу на граници Србије и Босне, где је живела породица Бошка Перчиновића, досељена једну или две генерације раније из Херцеговине. Бошко је о свом оцу Сави причао да је био висок као кула, не леп али добар човек, мек као она његова плава коса коју је носио дугу, и при раду у пољу, на начин калуђера, плео у перчин. *Отуда им име* (ИС, Кпг, 20); Шта је била Кашикара? Један комад потпуно ненасењене утрине, просечене средином пороном — не понором, није било тако страшно, него пороном, сухим коритом поронулога потока који је не сувише давно туда жуборио, и окретала се на њему и мала воденица, тако мала да је коло било усправљено, а лопате по њему као кашике. *Отуда воденица-кашикара, а после Кашикара над пороном* (ИС, Кпг, 187); Slučajan susret sa akademskim slikarom Živojinom Đelićem, koji je sinoć otvorio njenu prvu samostalnu izložbu „Andrein lavirint” u Udruženju ljubitelja umetnosti „Prozor”, usmerio je Andreu i ka izlagačkom stvaralaštvu. Dvadesetak crteža u kombinovanoj tehnici na hameru prikazuje autorkin maštoviti i intimni beskrajni svet. *Otuda i naziv postavke, koja će biti otvorena do trećeg novembra* (Политика); Prvu samostalnu izložbu koju čini deset radova većih formata u tehnici ulje na platnu akademska slikarka Nevena Didović nazvala je „Lean”. U nešto slobodnijem prevodu, značilo bi maštovito prepuštanje свету nežnih, blagih boja koje Nevena primenjuje. *Otuda i nazivi slika „Zvezda”, „Plava atmosfera”, „Božićno drvo”...* (Политика); Oni su poreklom iz zapadne Hercegovine, iz okoline Trebinja, iz mesta Korenići koje je blizu Lastve u Gornjim Policama, *pa otuda i njihovo drugo prezime – Korenići* (ЕКСЈ).

Овај прилог, према Ковачевићевим запажањима, за полазиште има „знање посљедице којој се разоткривају разлози што се због логичке организације текста (логичког односа произилажења посљедице из узрока) стављају испред садржаја реченице који је послужио као полазиште е да би посљедични садржај логички проистицао из разоткривених разлога” (Ковачевић 2012а: 207).

7.4. Закључак о односима између непредикатске реченице и сложене реченице/текста

Иако је примарна форма реализације непредикатске реченице проста реченица, непредикатска реченица може се реализовати и у оквиру сложене реченице. Посматрани однос показао је на нивоу реализације зависносложене реченице да непредикатска реченица у структури зависносложене реченице може заузимати позицију и независне и зависне клаузе.

Као независна клауза непредикатска реченице уводи зависну релативну клаузу којој је антецендент нека супстантивна или прономинална лексема из структуре дескриптивне или егзистенцијалне клаузе. Супстантив који уводи релативну клаузу може се реализовати и у презентативној реченици. Уколико зависну реченицу уводи нека лексема из структуре квалификативне клаузе, таквом зависном реченицом по правилу се изриче садржај који се квалификује и који је свом квалификатору постпониран.

У позицији независне непредикатске клаузе могу се остварити и презентатив употребљен самостално или у структури егзистенцијалне или релационе клаузе. Уколико је употребљен самостално, презентатив уводи изричну објекатску клаузу. Уколико је презентатив остварен у оквиру егзистенцијалне или релационе реченице, он може увести зависну условну клаузу (најчешће везницима *ако* и *уколико*), где се реализују два подтипа условности. Први, са независном реченицом са презентативом *ето* који подразумева условност реалног или пресумптивног типа, и други са презентативима *ево* и *ено* који подразумева условност претпоставног или пресупозитивног типа.

Упркос устаљеном мишљењу да се непредикатска реченица не може наћи у позицији зависне клаузе, анализа је показала да се непредикатска реченица може остварити и као зависна клауза, и то не само као јукстапонирана него и као везничка клауза, уведена везницима *откуд(а)* и *чему*.

У оквиру независносложене реченице непредикатска реченица може остварити сва четири типа независних односа, творећи структуру сложене реченице или са другим непредикатским реченицама или, чешће, са предикатским реченицама.

Што се односа непредикатске реченице и текста тиче, овај тип реченице у текст се укључује на различите начине. Некада само смисаоним везама које успоставља са контекстом, некада и са формалним показатељима укључености. Међу формалне показатеље, односно експлициране сигнале контекстуалне укључености убрајају се различите врсте конектора: номинални, ексклузивни, супститутивни и др. Најексплицитнија контекстуална укљученост очитује се у структурама са катафорички употребљеним презентативом *ево* и анафорички употребљеним презентативом *ето* и заменичким прилогом *отуда*. Однос непредикатске реченице и текста свакако захтева детаљнију анализу, а о неким улогама непредикатских реченица у структурирању текста као смисаоног јединства нешто више ћемо рећи у наредном поглављу о стилистици непредикатских реченица.

8. СТИЛИСТИКА НЕПРЕДИКАТСКИХ РЕЧЕНИЦА

Већ првим србистичким радовима о реченицама без предиката указано је на стилистичку обојеност непредикатских реченица. У веома значајном раду Михаила Стевановића *Реченице без развијених главних делова*, одакле је ставове пренео и у своју граматику, аутор у уводу пише да при проучавању реченице „ову основну јединицу говора ваља обухватити у свим видовима, не само у њеном класичном облику, са развијеним главним деловима, него је потребно забавити се и структуром реченице без тих делова, у облицима у каквим се она све чешће јавља код савремених писаца” (Стевановић 1958: 6, истицање наше). Годину дана након Стевановићевог објављен је Станојчићев рад *Једна врста непотпуних реченица код савремених писаца*, у коме, проучавајући непотпуне реченице у делима Радомира Константиновића и Оскара Давича, аутор закључује да се и код једног и код другог писаца употребљавају реченице без развијених главних делова и исказа, али да се у употреби апозитивне одредбе језици ова два писца веома разликују (Константиновић их употребљава само неколико пута, док је код Давича то веома често), те закључује да се ту „ради о разлици у стилу, о разлици у начину да се те одредбе јаче истакну као значајне за одређеничку реч” (Станојчић 1960: 43).

Иако се Љубомир Поповић у свом раду бавио претежно реченицама које су остале ван предмета нашег интересовања¹⁷⁶, изнео је неколико важних ставова о стилским ефектима елиптичних реченица: „А у језику књижевних дела недореченост може да буде извор стилских ефеката кад писац намерно остави читаоцу да дограђује значење реченице” (Поповић 1967: 353).

Са стилистичког, али и синтаксичког аспекта веома је значјана студија М. Миновића *Реченица у прозним делима Растка Петровића* (Миновић 1970) зато што у овој студији аутор издваја елизију, односно елиптичне реченице, затим инфинитивне и на крају номинативне реченице као типове непредикатских реченица, истичући да њих не треба „razmatrati samo kao rečenice s ispuštenim dijelovima, ne samo sa sintaksičke strane, već na njih treba gledati prije svega sa stilističkog stanovišta, vidjeti njihove izražajne vrijednosti” (Миновић 1970: 86). Да непредикатске реченице нису само синтаксичка већ и стилистичка категорија упућују и аутори *Српске синтаксе*, који наводе да се експликација редукованости креће „широком лепензом могућности између говорне економије према прегнантном изразу који се одликује инсуфицијенцијом грађе, на једној страни, и плеоназму, којим је обележено преобиље, на другој. Све су то заправо стилске категорије, па је најбоље, сем основних констатација, ову проблематику пренести у надлежност стилистике” (Симић, Јовановић 2002а: 347). У студији *Govorna stilistika* Бранко Вулетић бавио се непредикатским реченицама у прози Мирослава Крлеже и поезији Јуре Каштелана, те износи закључак да „Bezglagolska rečenica svoju slikovitost, višedimenzionalnost, prostornost pokazuje prije svega svojim govornim ostvarenjem: velikom koncentracijom govorne energije u jezičko reduciranom izrazu” (Вулетић 2006: 31).

¹⁷⁶ Поповић се бавио елипсама глагола у предикату, првенствено пунозначних глагола који су допуна помоћним или модалним (уп. Поповић 1967).

Непредикатске реченице као важно обележје језика и стила писаца српске књижевности били су предмет анализе и у неколико наших радова. Тако је употреба ових реченица детаљно описана у опусу Милована Данојлића (Деспотовић 2020а, Деспотовић 2021а), затим у путописном роману *Африка* Растака Петовића (Деспотовић 2020б), роману *Тврђава* Меше Селимовића (Деспотовић 2021б), а као један од поступака експресивне синтаксе и у романима *Хлеб и страх* Милисава Савића (Деспотовић 2021в) и *Дневник друге зиме* Срђана Ваљаревића (Деспотовић 2022), као и приповеткама Григорија Божовића (Деспотовић 2021г).

8.1. Лингвистика непредикатских реченица

8.1.1. Непредикатске реченице и елипса

У свим стилистичким приручницима непредикатске реченице проучавају се као поступци експресивне синтаксе и доводе се у везу са елипсом. Стога се као логично намеће питање јесу ли све непредикатске реченице елиптичне. Одговор умногоме зависи од тога шта под елипсом подразумевамо, као и да ли елипсу посматрамо са аспекта стилематичности или са аспекта стилогености. Ако под елипсом подразумевамо изостављање неког реченичног дела који је „комуникативно редундантан пошто га контекст подразумева” (Ковачевић 2015: 215), већина једночланих егзистенцијалних и дескриптивних реченица не би се могла подвести под елипсу. Стога је веома значајано разлучивање два плана проучавања елипсе као појаве у језику, односно два критеријума при анализи елипсе. Први је критеријум стилематичности, који се односи на понашање контекста при елиптирању. „Уколико елиптирање неког реченичног дијела не изазива структурно-семантичку реорганизацију контекста, таква је елипса граматичка, односно граматичко-стилистика. Ако пак елиптирањем долази до структурно-семантичких измијена у контексту које значе негирање неког од експлицитних или имплицитних правила језичког система, таква је елипса приоритетно стилистичка” (Ковачевић 2015: 227). Међутим, за стилистику је једнако важан и критеријум стилогености, према коме се елипса дели на песничку и баналну: „што је контекстом елиптирани појам мање једнозначно предодредљив, то је песничко дејство елипсе веће, односно то је елиптирана конструкција стилогенија” (Ковачевић 2015: 227). Примерном ова два критеријума на досада анализиране типове непредикатских реченица, можемо закључити да су међу њима различити ступњеви како стилематичности, тако и стилогености.

Најмањи степен стилогености показују двочлане непредикатске реченице, код којих је дошло до елиптирања копуле. Ту спадају двочлане квалификативне и идентификационе реченице (уп. поглавље 4), затим локационе и релационе реченице са значењем стања (уп. поглавље 5). Код ових структура није развијена ни стилематичност, с обзиром да изостављање копуле из њих не захтева никакво преструкуирање контекста.

Нешто стилогенијим јављају се квалификативне једночлане реченице, код којих стилогеност не потиче из немогућности надокнадивости делова, већ првенствено из њиховог лексичког састава. Ово се посебно односи на експресивне јединице какве су квалификативне реченице са заменичко-прилошким формантима.

Код појединих типова једночланих супстантивних реченица, какве су оне којима се исказује аудитивна или олфакторна перцепција изостављени део могао би се реконструисати из тачно одређене скупине глагола, као и код апелативних оптативних и императивних реченица. Ипак, тај део није једнозначно надоместив, тако да се овакве структуре налазе између реченица са изостављеном копулом и дескриптивних реченица без могућности реконструкције предиката.

Најстилогенијим примерима елипсе стога бисмо могли сматрати дескриптивне номинативне реченице код којих није могућа надоместивост предиката. Зато многи лингвисти и издвајају ове реченице ван елипсе¹⁷⁷, а неки стилистичари их разматрају као посебну фигуру.

Тако Марина Катнић Бакаршић издваја номинативне реченице као посебну стилску фигуру у односу на елипсу, сматрајући да се код њих „ne može govoriti o izostavljenom predikatu, jer jedini glavni član – nominativna riječ ili sintagma – preuzima na sebe predikativnost” (Катнић Бакаршић 2001: 95). Номинативне од елиптичних реченица разликује и Веселина Ђуркин у раду *О језику и стилу романа Ђакон Богородичине цркве Исидоре Секулић* (Ђуркин 2022: 145 – 146). С друге стране, Данијела Радојевић, проучавајући синтаксичко-стилистичке карактеристике елиптичних реченица на корпусу међуратне црногорске приповедачке прозе (Радојевић 2016), номинативне реченице, које сматра елиптичним, разврстава према синтаксичком критеријуму на две групе: оне сачињене од једне речи и оне сачињене од синтагме, а семантика и једних и других јесте „predmetno predstavljanje pojave, radnje, stanja” (Радојевић 2016: 592). Ауτροка наводи и да се овакве реченице срећу „u književnim tekstovima pri opisu dekora, ambijenta, prizora” (Радојевић 2016: 594). Наша анализа показује да се употреба тзв. номинативних реченица не своди само на описе декора, већ је шире распрострањена у опису књижевних ликова, првенствено њихових физичких карактеристика као и начина одевања.

Ипак, ако се у обзир узме критеријум стилогености, тзв. номинативне реченице свакако спадају у елипсу, и то у њен најрадикалнији облик. Сматрамо да би издвајање ових реченица према стилистичким критеријумима захтевало и одговарајуће термилошко решење¹⁷⁸ јер термин *номинативне реченице* указује на њихове морфолошке карактеристике, а с друге стране, у облику номинатива јављају се реченице које смо

¹⁷⁷ Подсетићемо на мишљење Вере Вујевић, које смо изнели о поглављу о квалификативним реченицама, да се номинативне реченице не могу сматрати елиптичним реченицама јер код њих није могуће реконструисати део који недостаје (Вујевић 2019: 168).

¹⁷⁸ Покушај термилошког разграничења елиптичних од непотпуних форми „код којих изостављене делове није уобичајено или није препоручљиво надомештати” (Јовановић 2009: 210) понудила је Јелена Јовановић, одређујући те структуре формама са омисијом. Ипак, аутрока ту убраја и апозитив и апозитивне конструкције, који свакако нису непредикатске реченице.

анализирали као квалификативне, а то нису реченице које се у поменутиим стилистичким анализама (Катнић Бакаршић 2001, Ђуркин 2022) третирају као номинативне.¹⁷⁹

8.1.2. Непредикатске реченице и други синтаксостилеми

Осим уске повезаности елипсе и непредикатских реченица, ове реченице показују повезаност и са другим синтаксостилемима. То су, у првом реду, дистрибуција, затим парцелација и ретиненција, потом ексламација и реторичко питање, као и поређење и метафора.

8.1.2.1. Дистрибуција

Употреба непредикатских реченица уско је повезана са стилском фигуром познатом као дистрибуција¹⁸⁰, која се одређује као „раздјелљивање општег појма на његове саставне дијелове, чијим навођењем се тај општи појам и конкретизује (идентификује)” (Ковачевић 2015: 314). Непредикатске реченице које учествују у формирању дистрибуције потпадају под семантички тип идентификационих (1а) или квалификативних реченица (1б):

(1а) Разнолика су била чељад која су ту запела на свом путу. *Суљага Диздар, са тројицом арачлија, који је путовао службено. Два фратра из Крешева који су ишли у Стамбол на неку тужбу, шта ли. Грк калуђер. Три Венецијанца из Сарајева и с њима млада и лијепа жена.* Казивало се да су посланици из Млетака који иду копненим путем на Порту; имали су и тескру од паше из Сарајева и заптију да им иде на руку, али су се држали повучено и изгледали отмено и сумњиво. *Трговац, Србин из Пљеваља, са сином, високим шутљивим младићем, нездраво црвених образа. Два трговца из Ливна и кириџије им. Неки бегови, Посављаци. Један блијед питомац војне школе у Цариграду са стрицем. Три Арнаута, салеџије. Један Фочак што продаје ножеве. Један первезан индивидуум који се казује хоџа из Бихаћа, а уистину чини се да путује свијетом куд гаа воде мутни и страшни нагони. Арапин који продаје лијекове и зписе, наките од корала и прстење на које сам урезује иницијале. И читава гомила кириџија, претрглија и Цигана.* (ИА, П, 124); Претежну већину сачињавају цариградски хапсеници, прави избор најгорег од најгорег што гамиже по цариградским пристаништима и трговима или се завлачи по јазбинама на периферији града. *Обијачи, сеџикесе, коцкари од заната; крупне варалице и уцењивачи; сиротиња која краде и вара да би живела; пијанице, весела браћа која заборављају да попијено плате или механски разбијачи и укољнице; бледи и потуњени јадници који од опојних дрога траже оно што од живота нису могли да добију и зато уживају хашиш,*

¹⁷⁹ На ти чињеницу указао је још М. Миновић, наводећи да се у делима Р. Петровића могу наћи реченице које се формално подударују са номинативим, али чија је синтаксичка вредност другачија будући да су тесно везане са претходним реченицама или комплексом реченица (Миновић 1970: 96).

¹⁸⁰ Истовремено би се наведени примери могли подвести под амплификацију као структурно начело организације реченице (Ковачевић 2020б: 117), али и текста (Силић 1984: 119, и у овом раду тачка 7.3.), као и под *синатоизам* (Ковачевић 2020б: 118).

пуше или једу опијум и не заустављају се ни пред чим, само да би дошли до отрова без којег не могу; непоправљиво порочни старци и непоправљиво пороком упропашћени младићи; људи са свакојаким извитопереним нагонима и навикама које не крију и не улепшавају него их често излажу свету на видик, а и кад их крију, сакрити их не могу, јер проговарају на сваком кораку кроз њихова дела. (ИА, Па, 16); У касна јутра ничу познаници као печурке по кафанама и бифеима поред пијаце на Маријенплацу. Сликар из Колумбије, украјински писац, керамичар из Умбрије. Оператер минхенске кинотеке, песникиња из Естоније (ДВ, Рп, 152); Састав је шаролик, што такође утиче на одмереност у понашању. Келнер, бивши официр, секретарица осигуравајућњг друштва, учитељица, студент, службеник (МД, Бп, 23); Тек другог дана, кад су подигли и циркус и мањи шатор у коме су били нишани за пушкарање, прођоше комедијашци кроз варош. Набијељен клаун са бубњем, играчица у краткој сукњи од жуте свиле и директор у излизаном фраку и чизмама (ИА, Ж, 39).

(16) Стајао сам мртво присутан, мукло је тутњало у мени, као у пустој пећини, кад ме је давни дијетињи корак довео до згаришта где није било успомена. А какве су и могле бити? Жестока, а неодређена чежња надвијена над драгим, нељубазним градом. Дјечја соба, насељена врелим сликама маште без циља и упоришта. Отац, далек као мјесец, који је цијелог живота лакомислено губио све што би стекао; мајка, које није мислила ни на дјецу, ни на бога, већ на њега, оца, и која је сигурно умрла од жалости за њим, а не од куге; сестра, с којом нисам знао разговарати, јер је из неког другог свијета; тетка, досадна са својом плачном љубављу и сиктавим причама о мужу, што је, незахвалник, побјегао некуд у свијет, чему се нисам чудио (МС, Т, 345); И поново сам потражио своју радосну мисао, коју је Махмут прекинуо. Први снијег, тиха прича, лудо дјетињство, научинаста срећа, сан о лијепом (МС, Т, 458); Испоставило се да смо нас двојица рођени исте године, да нам се ћерке спремају управо за средњу школу, као и да имамо готово иста сећања на последњих 30 година, иако је он одрастао у Нишу, а ја у Београду. Усплахирили родитељи 9. марта, кретање у гимназију у набољој па најлошијој години у историји овог друштва, студије које преикда бомбардовање, одлазак из земље који прекида 5. октобар, војска коју прекида убиство Зорана Ђинђића (Нед, 17.6.21).

Две издвојене групе примера разликују се према синтаскичком статусу. У првој групи примера, коју смо одредили као идентификационе, појам који се раздјељује и његове конкретизације облички се поклапају, док таквог поклапања у другој групи примера нема. Због таквог поклапања наведени би се примери могли посматрати као парцелисане апозиције субјекта претходне реченице, којима је најпре укинут контактни положај, па су онда подвргнуте и интерјунктурном издвајању: Тек другог дана, кад су подигли и циркус и мањи шатор у коме су били нишани за пушкарање, прођоше комедијашци, набијељен клаун са бубњем, играчица у краткој сукњи од жуте свиле и директор у излизаном фраку и чизмама, кроз варош.

Тако интерпертирани, примери (1а) не би ни били предмет наше анализе с обзиром да у њу нису укључени примери настали парцелацијом. Ипак, у анализу смо их уврстили не само због могућности да се интерпретирају као непредикатске идентификационе реченице из којих изостаје копула и упућивачка реч: Тек другог дана, кад су подигли и циркус и мањи шатор у коме су били нишани за пушкарање, прођоше комедијашци кроз варош. [←Ти комедијашци били су] Набијељен клаун са бубњем, играчица у краткој сукњи од жуте свиле и директор у излизаном фраку и чизмама (ИА, Ж, 39); већ и због чињенице

да се не ради о простом реименовању појма, већ о његовој конкретизацији и раздељивању на више засебних денотата.

Осим на синтаксичком, ове две групе примера разликују се и на семантичком нивоу, и то према критеријуму типа односа који успоставља референт, односно општи појам са својим конкретизацијама. У првој групи примера тај појам је надређена лексема са значењем *скупа људи (чељад, цариградски хапесници, познаници, састав, комедијашаи)*, која се у даљем тексту развија кроз појединачне конкретизације. Тако се међу овим лексемама успоставља однос хипонимије по принципу *целина – њен део*. Међутим, у другој групи примера, не износе се идентификације неког појма, јер је надређена лексема са значењем неког појма из менталне свести (*успомене, сећања, мисао*), већ његове квалификације. Сваком појединачном конкретизацијом ми сазнајемо *каква је та успомена, односно о чему је мисао, или на шта се односи неко сећање*.

Без обзира на структурне и семантичке разлике међу наведеним примерима, и једни и други имају за циљ да успоре приповедни ток и до танчина разложе хиперорднинрани појам док се не створи потпуна слика о њему, јер „*bezglagolska rečenica nije tek slika: ona je angažirana slika, slika nabijena emocijom*” (Вулетић 2006: 109).

8.1.2.2. Парцелација и ретиненција

Иако реченице подвргнуте стилистичком поступку пацелације нису предмет наше анализе, односно њихове парцелате не анализирамо као непредикатске реченице, у корпусу смо забележили примере парцелисања непредикатских реченица:

(2) *Тамо нам је стан. Јутро пријатно. Топло. Сунчано* (ЕКСЈ); *Добра ноћ. Зимска* (СВ, Ддз, 90); Углавном, купио сам те за стопала добре и јефтине сандале за лето. Човек без дугова. *Богат човек. У јефтиним сандалама* (СВ, Ддз, 213); *Јутро пуно ритма. Магловитог и чудесног ритма* (СВ, Ддз, 97).

У првом наведеном примеру парцелише се квалификативна реченица *Јутро пријатно. Топло. Сунчано* тако што се из сложеног квалификатора *пријатно, топло, сунчано* издвајају други и трећи придев, док први остаје уз супстантив *јутро*. У другом примеру атрибут *зимска* најпре се ставља у постпозицију, а потом и одваја од реченичне структуре. У трећем примеру стилематичност је појачана контрастом између лексема *јефтине* из парцелисаног неконгруентног атрибута и *богат* из основне реченичне структуре, док се у последњем примеру стилематичност појачава епифорским понављањем лексеме *ритам* у издвојеном парцелату. Наведеним поступцима већ редуковану синтаксичку структуру писци додатно подвргавају редукцији позиционим и интонационим издвајањем одређених реченичних делова. На тај начин, ток мисли се разбија и дочарава се напетост која прати говорника.

Ретиненција је, уз парцелацију и елипсу, најзначајнији поступак експресивне синтаксе. Одређује се се као стилска фигура „незавршених реченица, прекинутих исказа, најчешће са циљем приказивања снажних узбуђења” (Катнић Бакаршић 2001: 260). Непредикатске реченице такође се могу подвргнути ретиненцији:

(3) И мораш да поднесеш оно што си сам учинио, и што сам чиниш. А онда, не можеш ни о томе да се изјашњаваш. Пошто си то ти учинио, сам... Чак је и звук, бука која долази са улице, иста... На моменте само, на моненте неки други звук, ако баш обратиш пажњу... *Амбиција да прођеш лагано у животу...* Не пролази се лагано у животу, никако... *Привид за тикване...* Они могу... Нема ничег лаганог у животу... *Емоције...* Убију те или те пробуде... *Густ и ситан снег, и бука, кроз исти прозор...* (СВ, Ддз, 157); *Детелина* на местима полегла и згомила се у колуове. После дводневне кише, дошла претерано зелена: хлорофил у њој потамнео, готово поцрнео... *Силна, пијана, чаровита детелина!* ... *Кћи грома и ветра, миљеница кише!* (МД, Гпка, 180).

Док се у првом наведеном примеру ретиненцијом дочарава хаотични ток мисли главног јунака који се непрестано прекида, у другом примеру ретиненцијом се означава пауза док се не пронађе адекватна реч којом би се референт (*детелина*) најбоље описао. Тај референт најпре је реалистички описан у првој реченици, да би се након прекида мисли о њој изrekli епитети: *силна, пијана, чаровита*, а након поновног предика исказа она се метафорички одредила као *кћи грома и ветра* и *миљеница кише*. На тај начин исказ подвргнут ретиненцији додатно је ослободен епитетом, а потом и метафором.

8.1.2.4. Реторичко питање

У оквиру анализе апелативних интерогативних реченица говорили смо о критеријуму изневеравања упитности као основног комуникативног циља питања. Нема бољих примера изневеравња тог критеријума него оних који се означавају као реторичко питање. „На синтаксичком (формалном) плану реченица реторичког као и сваког питања увијек је упитна, формирана је по правилима тоталних или парцијалних питања, а у писању се завршава упитником као показатељем њене упитне интонације. На комуникативном плану, међутим, реченицом реторичког питања говорник не тражи од саговорника информацију него му је даје, тако да реторичко питање нема упитну него обавештајну функцију. Оно комуникативно није питање него тврдња. Реторичко питање је, дакле, тврдња изречена у облику питања” (Ковачевић 2012б: 75). Међутим, нису сва непредикатска питања у којима је изневерен комуникативни циљ упитности нужно и реторичка питања.

(4) – Разуме се! – рече он кад му рекох све по реду – сва је погрешка у томе што је мој претходник погрешно записао ваше објашњење. *И откуд код вас чешагија?* Којешта – пешак и чешагија, а и ћебе, молим вас, морали сте вратити (БН, А, 195).

У наведеном примеру питањем *И откуд код вас чешагија?* говорнику није примарни циљ да сазна како се код саговорника нашао дотични предмет (*чешагија*), већ да искаже изненађење чињеницом да је он поседује, што је наговештено и каснијим контекстом (*Којешта – пешак и чешагија*). Међутим, у наведеном примеру нема семантичке антонимије која је карактеристика реторичког питања, односно не може се извршити транспозиција у негирану конструкцију (*Нема код вас чешагије*). За разлику од

овог и њему сличних питања, парцијална питања са упитним оператором *чему* примери су реторичког питања:

(5) *Чему негативна статистика?! (МТ, С, 15); Чему сва та рачунања? (ДЋ, К, 37); Чему ово позориште на Бадње вече у Прерову? [...] Чему цео тај мали пакао који је он створио? (ДЋ, К, 38).*

Семантички трансфер¹⁸¹ оваквих питања у неупитне конструкције подразумева и реконструкцију изостављеног предиката: *Чему негативна статистика?! (←Није потребна негативна статистика)* или *Чему сва та рачунања? (← Узалудна су сва та рачунања)*. С обзиром на то да у форми питања предикат није експлициран, а самим тим нема његове афирмативне или негативне форме, транспозиција може бити негирана или, привидно, афирмативна (*узалудна су*). Међутим, и та формално афирмативна семантички је негирана (*узалудно је = непотребно је*). С обзиром на то да се њима означава несврсисходност субјекта, саговорнику се постављају не да би се од њега добила било каква информација, већ да искажу тврдњу да је нешто непотребно и сувишно, стога та тврдња садржи и семантичку компоненту прекора. Иста тврдња исказује се и непредикатским *зашто*-питањима:

(6) *Zašto kvariti sebi sreću? (ЕКCЈ); Ako ne pristane, da se pogubi. Zašto širiti bezakonje? (ЕКCЈ).*

Семантичка транспозиција подразумева реконструкцију изостављеног безличног глагола *треба*: *Не треба кварити себи срећу; Не треба ширити безаконје*. Осим са упитним оператором *зашто*, реторска питања у нашем корпусу бележимо и са оператором *како*:

(7) *Како не волети спорт и не уживати у свему овоме чему присуствујемо? (П, 30. 1. 2022); Како веровати у то, након свега? (Бук, мај 2020, 11)*

Реторичким питањима припадају и нека од непредикатских *зар*-питања:

(8) *Zar na državu čekati doveka? (ЕКCЈ); Ranković je o meni svašta pričao, čak je rekao i to da sam nezreo. Zar sa četrdeset godina života, od čega tri četvrtine provedene u rukometu!? (ЕКCЈ); Или још простите: у чему је разлика између ијекavsке варијанте српског (или српскохрватског) и "bosanskog jezika"? Zar u "kihanju", "kahvi" i "sahatu" ??? (ЕКCЈ).*

Она се могу реализовати са инфинитивом у позицији предиката, када семантичка транспозиција иде у смеру негирања изостављеног глагола *треба (←Не треба на државу чекати довека)* или у негирању копулативног *бити (←Није разлика у кихању, кахви и сахату)*.

¹⁸¹ На семантички трансфер истинитосног модалитета, који се тиче помака афирмативне форме у одрично, а одричне форме у афирмативно значење упућује М. Бабић (Бабић 2019: 431).

8.1.2.5. Екскламација

Анализирајући структурно-семантичке типове непредикатских реченица истицали смо да је екскламативна интонираност очекивани пратилац појединих типова исказа, пре свега апелативних реченица (императивних, оптативних и вокативних), затим квалификативних, нарочито оних са заменичко-прилошким формантима, док код других, што је такође очекивано, екскламативност изостаје. Екскламативност се тако јавља као битна карактеристика, послужимо ли се класификацијом регистра коју предлаже Золотова, волитативних и реакционих типова исказа, док изостаје код описних и информативних.

Међутим, и међу поједним подтипovima волитативних и реакционих исказа изостанак екскламативне компоненте упућује на семантичку издиференцираност појединих типова исказа: тако се екскламативност јавља као разликовни критеријум императивности у ужем смислу (заповести) и императивности у ширем смислу (подстицаја), а изостанак екскламативности код вокативних исказа упућује на јачање квалификационо-информативне компоненте у њима.

У овом делу рада нас интересује екскламација као стилска фигура, која је, према Багићу, „*zapravo oblik nagoveštavanja snage izraza – dočarava osjećaje, duševno stanje govornika, naglašava misao i usmjerava percepciju iskaza*” (Багић 2012: 90). Овде нас првенствено интересују они типови непредикатских реченица за које не очекујемо да буду екскламативно интонирани, а то су они искази који потичу из информативних и описних исказних регистра.

Међу егзистенцијалним реченицама издвајају се две групе реченица које су често екскламативно интониране, а то су квантификационе и негиране егзистенцијалне реченице:

(10а) „*Много Мађара! Нисам знао да их је толико у тој њиховој Пешти*” (ИС, Кпг, 14); *И колико других и колико другачијих слика кад посматрате свет кроз стакла која увеличавају и која смањују!* (ИА, П, 192); *Sa prijateljicom i njenom ćerkom sam bila na Trgu republike i ne pamtim da sam skoro nešto slično doživela. Toliko ljudi!* (ЕКСЈ);

(10б) *Два пута је, у трагању за рибом, прошао онуда с корпом у руци; узалуд. Ни мренице!* (МД, Гпка, 206); *Ни капи крви на поду!* Све чисто и празно. (НК, С28, 373). Воде су се сјуриле у реку, а река удрила главом у зид, и ћути. *Нигде бистрог плићака који радосно звони и преко којег, лака и босонога, претрчава вода!* (МД, Гпка, 273).

Док се код квантификационих реченица екскламацијом изражава говорниково изненађење количином присутних садржаја које није очекивао, што је у првом примеру и наговештено околним контекстом, код негираних изражава се супротно: изненађење изостанком садржаја који је био очекиван. То изненађење код квантификационих често је праћено одушевљењем, а код негираних разочарењем, а то су све стања јаког емоционалног набоја који се у језику изражава екскламацијом.

Екскламативно су интонирани и поједини примери идентификационих реченица:

(11) *Цела кућа мирише на тек испечено тесто. Кићлице!* (ММ, Сбф, 196); Дођете до краја терапије да бисте схватили да је у питању најобичнији инхалат. *Луне!* (ММ, Сбф,

201); С леве стране пута, у дубини наткровљеној широким каменим штитником, два пламена. *Свеће!* (МД, Бп, 184).

Наведеним примерима, у којима се идентификационом реченицом конкретизује шири појам из претходног контекста, екскламативна интонација сугерише да је до идентификације дошло нагло, изненада: у првом примеру говорник је прво осетио мирис теста, а потом спознао да је реч о кифлицама, о чему реферише са узбуђењем и одушевљењем. У другом примеру идентификација инхалата од којег се лечио такође је неочекивана, као и у трећем примеру у коме се идентификује визуелно опажање.

Екскламативним интонирањем на тај начин поједини примери се из чисто информативних и дескриптивних исказних регистара померају ка реакционарним.

8.1.2.6. Метафора и поређење

За крај разматрања односа непредикатских реченица и других стилских фигура оставили смо разматрања о метафори и поређењу. Метафора се, како је опште познато, у реторици, стилистици и теорији књижевности тумачи као скраћено поређење. Овакво тумачење, које потиче још од Квинтилијана (уп. Квинтилијан 1967), подразумева различите степене редукције на основу којих је М. Ковачевић издвојио следеће структурне типове метафоре: копулативну, апозитивну, хифенску и лексичку (Ковачевић 2015: 17 – 32), а сваки од ових типова подразумева обавезну редукцију поредбене речи. Будући да су предмет нашег интересовања у овом раду непредикатске реченице, нас су интересовали сви они случајеви који подразумевају и изостанак глаголског елемента. Међутим, у корпусу бележимо и примере поређења исказаног непредикатским структурама, односно структурама из којих изостаје копула:

(12) *Песма као излаз из свега, као откриће слободе од које се доживљује вртоглавица. Песма као званични акорд хиљадугодишње историје: кроз три-четири године, чобанице у Побрђу ће замукнути...* (МД, Гпка, 12); *Снег, као новоосвојени заборав* (МД, Гпка, 75).

Осим структурне разлике која подразумева изостанак поредбеног елемента, поређење и метафора разликују се и на семантичком плану: код поређења „*слично* увијек остаје *слично*, никад не прелазећи у исто. У метафори, међутим, вазда се *слично* доживљава као *исто/једнако* упркос разлици” (Ковачевић 2015: 20).

Као примарну и најчешћу језичку форму у којој се остварује метафора М. Ковачевић наводи копулативну конструкцију X је Y . „У таквој се конструкцији појам X у субјекту повезује копулом (тј. глаголом *бити*) са појмом Y у предикативу. Y у таквој конструкцији увијек има улогу предикатива, којим се карактеризира субјекат” (Ковачевић 2015: 18). Копулативна метафора, у светлу Квинтилијанове поредбене теорије, први је стадијум скраћивања. Следећи стадијум редукције подразумева „укидање копуле у предикативној метафори, чиме би предикатив добио синтаксички статус апозиције” (Ковачевић 2015: 20), а тиме би настала апозитивна метафора. У истраживаном корпусу

забележили смо велики број апозитивних метафора у којима се неметафорички и метафорички појам¹⁸² у писању одвајају запетом (13а), цртом (13б) или двотачком (13в)¹⁸³:

(13а) Ноге, травке на благом ветру. Тела, трске које мисле (МД, Бп, 23); Дан, свеска у коју још ништа није уписано (МД, Бп, 75); Ноћ, риба између планинских стена (МД, Бп, 203); Светлост, лака испружена рука, све тамо, до Букуље (МД, Зс, 30); Мрак, животиња пала преко брегова и долина (МД, Гпка, 42); Дуван је досадна и бесмислена навика одраслих. Потреба за пушењем, аждаја којој се стално приводе нове жртве... (МД, Гпка, 219); Јесен, соба на све стране отворена (МД, Зс, 118); Сунце, одвезано говедео, које целог дана тумара (МД, Зс, 28);

(13б) Клипови кукуруза, у кошу од грабовог прућа. Кош: велики, увис окренути прелавак (МД, Зс, 33); Ограда врта је висока, шипке густе: песницу можеш протурити, главу не можеш. Шипке црне, металне: ред усправљених копаља (МД, Бп, 74); Сокаком који силази ка потоку данима нико није прошао. Нетакнут целац допире до половине врзине. Сокак: препуњен и заустављен поток (Мд, Гпка, 73); Минерална вода: у небо шикнут, распрснут млаз, испаљена ракетла (МД, Зс, 116); Леђа: замашићени, одасвуд зашивени новчаници (МД, Бп, 132); Кругови воде: умаласани годови, који се разилазе (МД, Зс, 110); Леска, у цвету: невеста са триста наушница (МД, Гпка,). Зима: опсађена тврђава голог живота; сласт принудног борава у земуници (МД, Гпка, 79);

(13в) Отаџбина – круг сунчеве светлости (ИА, Зпп, 16);

Ови примери апозитивне метафоре сврставају се у квалификативне непредикатске реченице, у којима је неметафорички појам субјекат квалификације, а метафорички квалификатор. То је и јесте, према Скљаревској, суштина метафоре: „Функција карактеризације за метафору је примарна: метафора не указује толико на предмет говора колико га карактеризира” (Скљаревская 1993: 19, према Ковачевић 2015: 18). У наведеним примерима, нарочито под (а) и (б), неметафорички појам неретко је оно што је непосредни предмет говорничковог опажања, и неретко је пре исказивања метафоре детаљно описан, а онда се метафором заокружује тај опис. Стога се у већини примера задржава структура карактеристична за копулативну метафору, у којој је метафорички појам постпониран неметафоричком, а бележимо и пример обрнуте композиције, у којој прво долази метафорички појам: Сводови сенки, ниски пролази између шумских стабала (МД, Зс, 119).

Осим примера апозитивних метафора, у корпусу бележимо и примере лексичких метафора исказаних непредикатским реченицама. Лексичка метафора последњи је стадијум редукције поређења: „Из поређења се, наиме, редукује не само поредбена ријеч [...] него и неметафоричка ријеч која упућује на предмет поређења” (Ковачевић 2015: 23):

(14) Детелина на местима полегла и згомила се у колуове. После дводневне кише, дошла претерано зелена: хлорофил у њој потамнео, готово поцрнео... Силна, пијана, чаровита детелина! ... Кћи грома и ветра, миљеница кише (МД, Гпка, 180); Кафетерија

¹⁸² У примерима је неметафорички појам истакнут подвлачењем, а метафорички курсивом.

¹⁸³ О начинима квалификације и одвајања квалификованог субјекта и квалификатора говорили смо у поглављу (4).

сјаји, пространа, сањива, тиха. *Васионска летелица која се нечујно спустила на Земљу* (МД, Бп, 5); Понека врба, нашав се у ковитлацу, муњевито се врти у круг. Зуји тихо, страшно подрхтава. *Кошница пуна пчела* (МД, Зс, 45); И ласица ми је на сличан начин умакла. Нашао сам је зимус, у кревету, у сандуку за постељину. *Длакава лоптица, величине песнице. Или туфница, отпала с капуљаче* (МД, Зс, 145).

Неметафоричка реч исказана је у претходном контексту, што омогућава прозирност метафоре. На сличан начин структурисани су и примери апозитивне метафоре са двотачком (и понеки са запетом), нематфорички појам поменут је и описан у претходном контексту, а онда се у двочлавној структури апозитивне метафоре понавља: *Клипови кукуруза, у кошу од грабовог прућа. Кош: велики, увис окренути преглавак* (МД, Зс, 33). У структури лексичке метафоре такво понављање изостаје, па се метафорички појам исказује самостално, једночланом непредикатском структуром.

8.1.3. Непредикатске реченице и стилистика текста

Иако смо о односу непредикатске и сложене реченице говорили у засебном поглављу, где смо се делимично дотакли односа непредикатске реченице и текста, овде ћемо тај однос посматрати пре свега са стилистичког аспекта¹⁸⁴. То значи да нас интересује улога непредикатске реченице у текстуалном ткиву, односно како се непредикатска реченица понаша у различитим текстуалним позицијама. Ту пре свега мислимо на тзв. јаке позиције текста, у које се убрајају наслови, епиграфи и поднаслови, као и почетна (инхоактивна) и завршна (финална) реченица у тексту (Катнић Бакаршић 2000: 269).

Говорећи о кватикифационим реченицама, истакли смо да се оне често јављају као наслови или поднаслови новинских текстова. Иако је њихова улога првенствено информативна, а редукција у исказу последица тежње за економичношћу и сажетошћу исказа, ипак је са стилистичког аспекта занимљив контрастни однос на коме се заснивају:

Malo bogatih, mnogo siromašnih. Prema podacima iz najnovijeg izveštaja Programa UN za razvoj, nesrazmera između bogatih i siromašnih dobija karakter surovih kurioziteta (EKSJ); *Premalo para, previše uvoza* (EKCJ).

Контрасти однос најчешће почива на антонимности квантификатора, док сусптантиви у оквиру ових конструкција могу (као у првом примеру), али не морају (како показује други пример) бити у односу супротности. Однос који је наговештен контрастним насловом или поднасловом развија се у даљем тексту, па се тако контраст јавља као композиционо начело целог текста.

Више од стилистичких аспеката наслова и подналова интересују нас позиције непредикатских реченица у тексту. Што се тиче почетне, односно инхоактивне реченице, њена главна карактеристика, према Силићу, јесте структурна и смисаона потпуност (Силић 1984: 133). Међу структурним појединостима почетне реченице, Силић између

¹⁸⁴ О развоју стилистичких погледа на текст као језичку јединицу види Вуковић (2000: 91–111), Ковачевић (2015: 295–298).

осталих издваја глаголе стања и појављивања у антепозицији, „osobito kad su u pratnji anticipirajućeg deiktičkog konektora to, npr. bilo je to, dogodilo se to i sl.” (Силић 1984: 133). Оно што Силић не наводи, а што је наша анализа показала, јесте често изостављање таквих глагола у почетној реченици, као и деиктичког конектора, односно исказивање само времена, или ређе простора, у који се смешта одређени догађај:

Početak leta. Idemo put Bradine. Treba napadati nemački voz (ЕКСЈ); Sredina osamdesetih. U novinama, široki članak o svestranoj društvenoj podršci (ЕКСЈ); Први дан септембра. Сунчано јутро (ИА, П, 4); Март месец 1920. године. Железничка станица у Славонском Броду (ИА, Ж, 13).

Међутим, непредикатска реченица и ван просторног и временског оквира често се може наћи у почетној позицији:

Надолажење и осезање мора. И кад је најмирнија, морска површина није сасвим глатка. Повремено задрхти: кожа на коњским сапима. Најмањи дашак ветра остави траг, на њој, и нигде другде. (МД, Бп, 18); *Похлепа срећног налазача.* Једном или двапут годишње, на улици, похлепа се задовољи. Новац налазим обично онда када сам веома узбуђен (МД, Бп, 13); *Река Тиња у Босни.* Корито налик на запуштен, у траву зарастао војнички ров, криви се између лесковитог шибља и врба. (МД, Бп, 176); *Зрикава продавачица, прелепа.* Али збуњена ако мало дуже задржиш поглед на њеним очима, ако се загледаш у њу, па се и ти онда мало збунеш, а она је тако лепа, али како да јој то кажеш. (СВ, Ддз, 40); *Крај пријатељства.* Неке ствари мораш тако да урадиш. Неразумевања су честа (СВ, Ддз, 230);

За разлику од временских и просторних реченица, издвојених у првој групи примера, којима се исказује временско-просторни оквир неког наративног текста, односно којима се исказује време и простор неког дешавања, друга група примера најављује декриптивни текст, те се јавља као својеврсна тема текстуалне целине коју започиње.¹⁸⁵

Осим у почетној, непредикатска реченица често се налази у финитној позицији текста. Ово се првенствено односи на квалификативне реченице којима се исказује квалификација претходног контекста, што смо и нагласили при њиховој анализи:

Отишао сам и видео велику увалу, маслињак величине 50, 60 метара, где је седело стотињак војника ЈНА с митраљезима, аутоматима, минобацачима... Били су као неки ратници на одмору, на паузи. Као да је требало да очисте оружије и да крену. *Потпуно запрепаићујући приказ.* Кад сам се вратио за сто, испричао сам им шта сам видео. То је појачало осећање ужасне олује која долази. Увек кад се сетим Моме, сетим се тога. Није нас то преплашило него као да смо лизнули укус ужаса који се спрема. Видело се да нема повратка. *Страшна слика* (Нед, 12. 5. 2022).

Иако из њихове структуре изостају анафорички конектори, у њима могу бити присутне друге лексеме са финитном семантиком, односно затварачком улогом: *кратко, укратко, све у свему* и сл:

¹⁸⁵ Овај тип иницијалних реченица Бондарко издваја у посебан тип егзистенцијалних номиналних реченица, називајући их *именительный темы* (Бондарко 1996: 64).

Bio je sjajan u svakoj izvršnoj vlasti, kao operativac, samo ne kao vladar i kreator politike. Temeljno je upropašćavao i sebe i druge. Nije imao istorijski osećaj za vreme u kojem živi. Bio je tipičan tehničar vlasti i majstor klopki. Stvarao je nered, a uveravao je narod da ga sam on može spasti od haosa. Najveće je probleme imao sa pobedama koje su završavale na kolenima. Ukratko, *nesrećna ličnost u nesrećnom vremenu* (EK CJ); Javnost je još više zbunilo objašnjenje advokata gospođe Vasilić, kojoj je za verovati jer je bila ugledni sudija baš za privrednu oblast, a koju je bivši režim izbacio iz suda zbog njene lične i stručne savesti. Objasnila je ona da Privredni sud uopšte i nije nadležan za pokretanje stečaja. Sud može samo da sprovodi postupak stečaja koji može da pokrene samo onaj ko je za to nadležan. *Sve u svemu – velika zbrka koju će ovih dana da razreši viša sudska instanca* (EK CJ).

Непредикатске реченице, као редуковане реченичне структуре чија редукација не значи нужно и експресивност исказа, у тексту често заузимају јаке позиције. Можемо рећи да су поједини типови непредикатских реченица постали обележја одређених позиција у тексту, као што су контрастне конструкције у насловима и поднасловима или реченице са временским значењем у уводу у наративне текстове. С друге стране, финална позиција резервисана је за квалификативне реченице из којих изостају формални сигнали текстуалне укључености, али се њихова текстуална укљученост очитује у смисаоном односу између њих и текста који затварају.

8.2. Функционалностилска дистрибуција непредикатских реченица

Приликом анализе различитих семантичких типова истицали смо у којим функционалним стилевима се они претежно јављају. За крај стилистичких раматања издвајамо преглед присуства непредикатских реченица у појединим стилевима. Притом ћемо разврставање вршити према устаљеној подели на пет функционалних стилова¹⁸⁶, датој код нас у монографији *Функционални стилови* Бранка Тошовића (Тошовић 2003): књижевноуметнички, публицистички, научни, административни и разговорни. Преглед функционалностилске репартиције непредикатских реченица почећемо од стилова у којима је структура непредикатске реченице најмање очекивана, а то су административни и научни функционални стил, преко публицистичког где је очекивана умерена употреба ових структура, до разговорног и на крају књижевноуметничког стила у коме очекујемо, пре свега због његове полистилематичности, највећи број модела непредикатских реченица.

8.2.1. **Административни функционални стил** обилује слободним номинацијским структурама, пре свега онима које Симић одређује као анотације: „Постоје разноврсни обрасци и посебне књиге, и посебни прописи који налажу припадницима многих струка да воде такве књиге, и у њима евидентирају податке узете из образаца, или прикупљене сопственим радом. Они се сврставају у рубрике, или на други начин сређују. Ако су у језичкој форми – и то су све анотације” (Симић 2000: 103 – 104). Анотације не можемо

¹⁸⁶ О другачијим поделама уп. Тошовић 2003: 54–98; Катнић Бакаршић 2001: 63–68.

сматрати непредикатским реченицама јер из њих изостају две, према Симићу кључне одлике реченице, а то су актуализација и упућивање на егзистентни денотат. Ипак, у административно-правном стилу честа је употреба инфинитивних реченица, и то оних са прескриптивним значењем:

(1) *Радове слати* у електронском облику у програму Microsoft Office Word (2000, 2003, 2007), у фонту Times New Roman ћирилица (serbian Cyrillic), осим оригиналних латиничних навода. *Текст равнати* са обе маргине, *не дели*ти речи на крају реда на слоге. Све стране *нумерисати* (ПП); *Pripremiti izveštaj* svakih pet godina o napretku u eliminisanju polihlorovanih bifenila i dostaviti ga Konferenciji Potpisnica u skladu sa članom 15 (ЕКСЈ).

Овај тип реченице се из административног прелива и у публицистички функционални стил, пре свега у текстове са инструктивном саветодавном интенцијом.

8.2.2. Научни функционални стил одликује се употребом „комплексне и вишечлане реченице” (Тошовић 2003: 354). За научни начин изражавања типичне су сложене реченице, међу којима доминира зависна реченица, пре свега атрибуцка и узрочно-последична. Како примери из нашег корпуса показују, непредикатске реченице јављају се у малом броју, и то као изразито текстуално укључене структуре, односно структуре са израженом упућивачком улогом. То су, првенствено, различити семантички и структурни типови презентативних реченица, међу којима доминира реченица са катафорички употребљеним презентативом *ево* и реченица са анафорички употребљеним презентативом *ето*:

(2а) Иако непојмљиве, оне су својствене „врским истраживачима синтаксичке проблематике” који су аутори ове *Синтаксе*. *А ево* и *потврда*. (МК, Тгп, 785); А таквих погрешака није мали број. *Ево* само неколико парадигматичких примјера (МК, Тгп, 810);

(2б) *Ето* зашто поменуте три дисциплине морају бити у средишту и школске обуке (АБ, Исј, 79);

Осим помоћу презентатива, непредикатске реченице се у контекст укључују и помоћу заменичко-прилошких речи:

(3) У њој су комбинована два исказа, задржавајући своја структурна обележја. *Отуда* структурна дискреција међу члановима новонастале конструкције (РС, СС, 370); *Откуда* разлика међу управо анализираним примерима? (РС, СС, 374); Климт 1903. године путује у Равену где га фасцинирају византијски мозаици препуни злата. *Зашто* мозаици? Византијски период за Климта симболизује помак ка стабилности кроз статичне облике (МИУ 2018, 58).

Док се реченицама са прилогом *отуда* упућује на узрок у њој саопштене последице (а узрочно-последични принцип излагања у основи је научног мишљења), дотле се упитим непредикатским реченицама прекида монотони ток излагања и побуђује знатижења читаоца. У таквим питањима упитна компонента је у потпуности потиснута јер је комуникација једносмерна, од аутора према читаоцу/слушаоцу рецепијенту. Осим

непредикатских контекстуално укључених реченица, у публицистичком функционалном стилу срећемо и инфинитивне упитне реченице, које такође губе упитну компоненту:

(4) *Kako ih pronaći u tom mnoštvu biljaka?* Jedino rešenje je obratiti se nekom informativnom sistemu u kome su uskladišteni poznati podaci – sistemu klasifikacije; (ЕКCЈ) Nasuprot tome, srednjovekovni grad u Evropi ne bi mogao ni da zamisli da su njegove zanatlije bili kmetovi. *Gde svrstati ruske gradove?* Може се одмах рећи да градови који у Русији преживљавају страшна монголска освајања, или настају после њих, не живе према западном обрасцу (ЕКCЈ).

8.2.3. Све наведене типове непредикатских реченичних структура из административног и научног функционалног стила можемо пронаћи и у **публицистичком** функционалном стилу. Тако у овом стилу бележимо инфинитивне прескриптивне реченице, као и велики број контекстуално укључених презентативних и заменичко-прилошких реченица.

Инфинитивне реченице срећу се првенствено у текстовима чија је основна намена пружање савета, попут рецепата и неких научно-популарних текстова:

(5) *Чоколаду топити на пари* (ЛЗ, мај 2019, 46); *За округло лице никада не бирати овални облик наочара* (ЛЗ, мај 2019, 23); *Кожу излагати сунцу једино у раним јутарњим и касним поподневним сатима* (ЛЗ, јун 2019, 14).

У текстовима такве намене често се могу наћи и презентативне како просте тако и сложене реченице:

(6a) *Evo nekoliko saveta stručnjaka kako lakše pamtiti imena* (ЕКCЈ); *Evo nekoliko saveta za roditelje* (ЕКCЈ); *Evo pet načina da ih nosite kao Francuskinje* (ЕКCЈ);

(6b) *Evo које намирнице да избегавате ако патите од гастритиса* (ЛЗ, јун 2022, 34); Отровнице су све агресивније, *evo шта да урадите у случају блиског сусрета* (ГС);

Од свих из корпуса ексцерпираних примера зависнослужених презентативних реченица (уп. 7.1), мали део долази из научног стила, а већина из публицистичког. Продор ево-зависнослужених реченица бележи се све више и у новинским насловима и поднасловима, где немају саветодавну функцију, већ информативну:

(7) *Evo gde da pratite meč Zvezde i Valensije* (СпортКлуб); *Čović otkrio Jagovo stanje после операције: Evo kada se vraća na teren* (Б92).

Осим наведених типова непредикатских реченица које се одликују експлицитном контекстуалном укљученошћу, а које су делимично својствене и научној стилу, у публицистичком стилу бележимо и све типове егзистенцијалних непредикатских реченица, најчешће презентативних (8a), али и квантификационих (8b), које се (попут претходно наведених зависнослужених реченица) често налазе у позицији наслова и поднааслова:

(8a) Imate li miša s Alchajmerovom boljkom, *eto vakcine* (EKČJ); Ako Fjoreu krene šut i duga lopta, *eto čistog dobitka* (EKČJ).

(8б) Amerikanci nude (i projektuju) svoj antiraketni štit Japanu i Tajvanu. *Previše razloga za kinesko podozrenje i, ne samo "preventivno", reagovanje* (EKČJ); *Sve manje svadbi i kolevki pod Rudnikom* (EKČJ); *Malo nade za Kruševljanke* (EKČJ).

У текстовима публицистичког функционалног стила нису реткост ни различити типови квалитативних реченица, посебно у текстовима аналитичког и књижевно-публицистичког подстила:

(9) Рафаел Надал и Роџер Федерер су од 2011. године до данас освојили 15 гренд слемова, 28 мастерс турнира, 1 АТП финални турнир и провели на првом месту 132 недеље. *Сјајан резултат*. Новак Ђоковић је, сам, у истом периоду освојио 18 гренд слемова, 31 Мастерс турнир, 4 АТП финална турнира и провео је на првом месту 324 недеље. *Крај приче* (Нед, 17.6.21, 47); *Bio sam u mnogim zemljama, svuda po Evropi, ali ovde u selima Srbije za mene je najlepše. Vazduh čist, nema buke, svako selo ima svoje lepote i osobenosti* (EKČJ); *Često smo zajedno išli u pozorište da gledamo Minu Feldek. Sjajna glumica* (Политика).

Будући да публицистичком стилу припадају жанрови који имају карактеристике разговорног стила, попут интервјуа, али и различитих врста усмених публицистичких жанрова (стил радио и телевизијских емисија), у њима ће се често наћи непредикатске реченице карактеристичне за разговорни стил, као што су интерогативне апелативне и оптативне поздравне реченице, као и локационе презентативне непредикатске реченице. Тошовић наводи да су у књижевнопублицистичким текстовима честе „номинативне реченице којима се зауставља пажња: *„Двориште института. Зеленило и јад. Старица у похабаној одећи седи на трави. [...]*” (Тошовић 2003: 327). Додамо ли томе и чињеницу да се и искази који не сматрамо непредикатским реченицама, попут парцелације (Ковачевић 2015: 228), често могу наћи у публицистичком стилу, видимо колико је разноврсних начина онеобичајења реченичне структуре у овом функционалном стилу.

8.3.4. За **разговорни** функционални стил у литератури се истиче да га „одликује једноставна синтакса, у којој преовладава проста реченица с великим бројем елиптичних реченица” (Тошовић 2003: 404), односно да на синтаксостилистичком плану овог регистра „dominiraju nepotpune, eliptične rečenice, rečenice u kojima odsustvuje kongruencija, nepovezani ubačeni elementi” (Катнић Бакаршић 2001: 97).

У разговорном функционалном стилу најбројније непредикастске реченице јесу оне које сврставамо под семантичко поље апелативности. То су различите императивне (*Руке увис! Даље од мене! Рачун! Ево ти ово!*), затим оптативне (*Добар дан! Лаку ноћ! Здраво! Збогом! Срећан празник! Срећан рођендан! Срећан пут! Мајке ми! Среће ми!*), интерогативне (*Кафа? Откуд ви овде? Чему тај тон?*) и вокативне реченице (*Кукавице! Издајнице! Срећо моја!*).

РФС карактерише и честа употреба презентатива, што у нереченичкој¹⁸⁷ што у реченичкој конструкцији. Међу реченичким најчешће се, осим императивних, употребљавају локационе презентативне реченице са значењем мировања (*Ево ме у Крагујевцу*) и са значењем кретања (*Ето ме назад*), затим презентативно-егзистенцијалне непредикатске реченице са значењем расположивости (*Ено ти будака*), као и зависносложене презентативне реченице којима се исказују различите информације или савети (*Ево кога да питате/Ето како то можеш решити*).

У разговорном стилу бележимо и примере максималне редукције који доводе до споја независног или зависног везника и именице:

Купила сам корњачу за нас и жирафу себи и свом послу *јер Твига* ... Нашла сам феноменалне огромне лустере плетене од трске. *Али авион* (Инстаграм); Наравно да је комбинација црвено-бела *јер Звезда* (ММ, Сбф, 132); Ми, међутим, *mislimo da je ideja o našoj neuništivosti neuništiva. Da će nas nadživeti, jedina nastanjujući vakuum. I zato orvelovska društva* (Твитер).

Овакве конструкције које се могу чути у свакодневног говору, а које смо забележили пре свега на различитим видовима друштвених мрежа свакако у будућности завређују више пажње.

8.2.5. Проучавање карактеристика реченица без предиката у србистици отпочело је од **књижевноуметничког** стила, поменутим радовима М. Стевановића *Реченице без развијених главних делова* и Ж. Станојчића *Једна врста непотпуних реченица код савремених писаца* крајем педесетих и почетком шездесетих година прошлог века. И сва каснија истраживања, којих, уистину, није ни било много, вршена су на корпусу овог стила (Вулетић 2006, Радојевић 2016, Деспотовић 2020а, 2020б, 2021а, 2021б, , 2021в, 2022).

Ако изузмемо све оне реченичне моделе из семантичког поља апелативности који се јављају инкорпорирани из разговорног стила (у књижевним дијалозима и драмама), у књижевноуметничком стилу најчешће се јављају дескриптивне, егзистенцијалне, квалификативне и идентификационе, као и супстантивне локационе реченице. Све ове реченице обично се подводе под тзв. фигуре одузимања, односно елипсу и представљају само један од видова онеобичајења устаљене синтаксичке структуре реченице у књижевноуметничком стилу. Тошовић овај поступак назива *деглаголизацијом* „У КФС исказ понека постаје помјерен у том смислу што формално нестаје један од стожера граматичког система – глагол” (Тошовић 2003: 261). Такав поступак „доводи до недоречености поруке, појачава се асоцијативност и захтјева напор код примаоца јер се језички израз усложњава, перцепција се изводи из аутоматизма [...], текст добија на неконвенционалности, оригиналности и свијезини” (Тошовић 2003: 262).

Дескриптивне непредикатске реченице су, уз апелативне, најзаступљенији семантички тип непредикатских реченица, са мноштвом подтипова. Оне су типично

¹⁸⁷ В. о томе у Кордић 2002, Бабић 2019.

обележје књижевноуметничког стила, у њему се јављају у свим својим семантичким видовима испољавања:

(10) Тачно у 11.15 поједем јабуку. *Киша*. Мислим да је у 14.50 палцу највише било до игре, од целог тела. Али напоље се није могло. *Киша*. (СВ, Ддз, 63); *Студен*. Звездани зуби, плаво одсјајкивање (МД, Зс, 163); *Јутро*. Доручкује се у бетонираној подрумској просторији (МД, Бп, 22) *Зима*. Деца, натронтана, вијају се с ветром (ИС; Кпг, 165); Хладна, прокисла подофицирска јутра. *Звук трубе и кратак писак пиштаљке* (АИ, Вд, 142); Пљусак се залеће у мрак, љуља се свећа у ветру. *Мирис неопране вуне, устајалог брашна и сувих храстових даски. Воњ маховине састругане са камена* (МД, Гпка, 138); Полазим у тоалет да се уредим. *Умивање, бријање* (МД, Зс, 6); И самог себе сам псовао. *Нестрпљивост, па онда нервоза* (СВ: Ддз, 102).

Ни егзистенцијалне реченице у књижевноуметничком регистру нису реткост, пре свега негиране егзистенцијалне (11а), затим нешто ређе квантификационе (11б), док се презентативне егзистенцијалне јављају ретко, углавном транспоноване из разговорног функционалног стила (11в):

(11а) *Ни ветра, ни облачка* (МД, Бос, 79); Воз је био празан. *Ниједнога путника*, ни трага од јада, несреће и чемера. Ни капи крви на поду! Све чисто и празно. (НК, С28, 373); Шта је овде Бог наваљао пусте земљурине! *Нигде шљунка, нигде коштице*, пропадаш као у тесто (ИС, Кпг, 47); На прагу стадох и погледах у небо. *Нигде месеца*. (МД, Зс, 182); Кућа је неомалтерисана, без плота, без кије: велико, сумануто страдање цигле, црепа и камена! *И ниоткуд помоћи!* (МД, Гпка, 213);

(11б) И јесте пространа. *Много кућа и много народа* (ИА, Па, 39); *Толико могућности пропадања* (ДВ, Рп, 256); *О, колико новина, колико занимљивости и колико истине која се голим оком не опажа!* (БН, А, 190).

(11в) Зар ја — каже мој отац — да мерим гејаку за двадесет пара чивита? *Ено му Чифута!* (ЈЛ, П, 34); Ако ми почем не вјерујеш, *ено ти Бање Луке и царске мјере...* Свачем ја знам верак. Нит ми требају какве справе, ни каурске лумере. Шта ће ми тај гад? И досад је свијет без тог био, па је некако живио... Ја ти кажем, Мићане, *ено ти царске мјере*, па вали ли, штоно кажу, један драм од десет и по гради, горио ти ја ко ова што ће сад планути! (ПК, Ип, 34).

Што се семантичког типа квалификативних реченица тиче, одлика књижевноуметничког функционалног стила првенствено су двочлане реченице из којих изостаје копула:

(12) *Земља празна, даљине јалове*, и свако тачно зна како се зове оно што му никада неће бити дато (МД, Зс, 7); *Поруџбина ваздан*; у кућу се купују нове ствари; *деца весела и напредна* (ИС, Кпг, 17).

Једночлане квалификативне реченице, које превасходно бележимо у разговорном и публицистичком стилу, јављају се најчешће приликом описа књижевних ликова:

(13) „Добар дан”, каже млада девојка, и огрне ме најлонским црвеним огртачем. [...] И она се поново насмеје, а мени опет свеједно, платим јој, ставим капу, и поздравимо се. *Фина, насмејана фризерка* (СВ, Ддз, 22); Коса јој је загасито црвена и семитски бујна, кожа зачудо чиста и танка, а очи смеђе, готово тамне. Сећаш ли се капетанице фон Грајзинг? Мало подсећа на њу, само што је за двадесет година млађа, сто пута љепша и хиљаду пута невинија. *Кратко: залогај за богове* (ИА, Ж, 7); Он, тј. мој отац, носио се, разуме се, турски. [...] *Прави кицош!* (ЈЛ, П, 25);

Што се идентификационих реченица тиче, у књижевним делима бележимо првенствено оне са конкретизујућим значењем, које су у подлози дистрибуције (уп. изнад 8.1.2.1.):

(14) Јер, о људима је судио на основу ствари које су их окруживале. *Заклон пространог стана високих плафона ушушканих штукатуром, дрвене интарзије у огромном предсобљу, мермерни под у купатилу, емајлирани казан и ромбоидно огледало, мирис студени и прашине понет из тако различитих простора: од подрума породичне куће у родном месту и лавиринта позоришта у граду свог одрастања, до пејштанске гарсоњере на Булевару Ержебет, и касније, хладног простора фирме Парадизо* (ДВ, Рп, 93).

Од релационих реченица у књижевноуметничком стилу најчешће се јављају локационе реченице, и то превасходно оне изражене супстантивним (а не презентативним моделом):

(15) Па после — свадба, ја у *челу совре*, а музиканти око мене. Онда опет деца (ДЂ, К, 7); Свуд око куће брисан простор, башта чак доле, *иза споредних зграда*. (ИС, Кпг, 24).

Сви наведени семантички типови репрезентовани одговарајућим примерима из књижевноуметничких остварења потврђују претпоставку да овај функционални стил садржи велики број модела непредикатских реченица. Треба додати и да нашим корпусом није обухваћен поетски подстил, те да реализација и књижевно употребна вредност непредикатских реченица у српској поезији тек чека своје темељно истраживање.¹⁸⁸

Није занемалива ни чињеница да у језику писаца с краја XIX и почетка XX века, дакле у делима реалиста који праве искорак ка модерној српској прози (Нушића, Лазаревића, Кочића) непредикатску реченицу, а нарочито дескриптивну супстантивну реченицу, бележимо пре као изузетак него као правило¹⁸⁹. Средином XX века овакве структуре устаљују се у употреби кроз различите семантичке видове, што и доводи до лингвистичког интересовања за њих, првенствено са синтаксичког аспекта. У делима писаним крајем прошлог и почетком овог века непредикатска реченична структура сасвим

¹⁸⁸ То наговештавају Тошовић, који за деглаголизацију наводи да је у поезији „толико раширена да се може издвојити посебна врста – безглаголска поезија” (Тошовић 2003: 262) и Вулетић, који непредикатску (или, како је он одређује, безглаголску реченицу) сматра кључном синтаксичком и стилистичком ознаком песништва (Вулетић 2006: 124).

¹⁸⁹ Изузимајући, разуме се, Нушићева драмска остварења.

је обична и честа у употреби, што доводи и до стилистичких проучавања непредикатске реченице.

Код поједних писаца непредикатска реченица посатје индивидуално обележје језичког израза, као што је то случај код Милована Данојлића (Деспотовић 2020а, 2021а), који непредикатску реченицу не користи само као елипсу, већ њену употребу усложњава уграђујући је у струкутру стилема попут ретинеције, ексclamације, поређења и метафоре. „Честа употреба оваквих јединица, посебно низање констатација, доприноси сликовитости и симболизацији језика Милована Данојлића. Тако се овакве јединице намећу као једна од основних језичко-стилских карактеристика лирске прозе не само код Данојлића него и лирске прозе уопште, те чине једну од главних диференцијалних црта између дескрипције и наратије као два основна вида приповедања” (Деспотовић 2020а: 182).

Апелативне семантичке типове непредикатских реченица писци користе у драмским и прозним дијалозима, где могућности њихове употребе дозвољавају излазак из оквира примарне комуникативне функције, те поједини типови апелативних непредикатских реченица доприносе експресивизацији дијалога. То се посебно односи на оне непредикатске реченице које се на стилистичком плану реализују као ексclamације и реторичка питања, те на квалитативно употребљене вокативне реченице.

Разговорни функционални стил, који је у нашем корпусу репрезентован првенствено дијалошким микродискурсима из књижевноуметничког и публицистичког стила, а делимично и различитим видовима онлајн комуникације на интернету, потврдио је очекивања о разноврсним семантичким типовима непредикатских реченица, које се начелно могу сврстати у апелативно семантичко поље, премда у овом стилу бележимо и примере из других семантичких категорија: квалитативних и релационих. Домен комуникације на интернету, у онлајн сфери, представља неистражено поље на које ће се се засигурно фокусирати будућна истраживања како комуникативне синтаксе, тако и текстуалне лингвистике, односно анализе дискурса.

Када бисмо сагледали све моделе непредикатских реченица који се јављају у публицистичком стилу, могли бисмо рећи да толика њихова заступљеност представља изненађење. То јесте изненађујуће само ако се узме у обзир да досадашња истраживања нису била заснована на примерима из овог стила. Међутим, ако погледамо раслојеност овог стила који у себи садржи и жанрове блиске научном стилу (научно-популарне аналитичке и полемичке текстове и чланке), и жанрове блиске књижевноуметничком стилу (мемоаре, дневнике, путописе, хронике), као и жанрове блиске разговорном стилу (интервјуи и радио и телевизиске емисије, а данас и нова форма подкаста), видећемо да се и овај стил одликује полистилематичношћу. Стога нас и не изненађује број модела непредикатских реченица који се у њему јављају. Ипак, најстилогеније од свих непредикатских реченица, а то су свакако дескриптивне реченице, и даље су одлика првенствено књижевноуметничког стила, и главна разликовна црта на том плану између ова два стила.

9. ЗАКЉУЧАК

Истраживање спроведено у овој докторској дисертацији имало је за главни циљ да издвоји и опише структурно-семантичке моделе непредикатских реченица у српском језику. Пошавши од најопштијих, семантичких критеријума издвојени су следећи типови непредикатских реченица: дескриптивне, егзистенцијалне, квалификативне и идентификационе, релационе и апелативне непредикатске реченице. Сваком од ових семантичких типова посвећено је посебно поглавље у дисертацији, у којима је вршена њихова даља анализа према семантичким критеријумима, уз укључивање критеријума тематско-рематске реченичне структуре и прагматичких критеријума.

Тако су у другом поглављу дисертације анализиране дескриптивне реченице, које су према типу значења које изражавају класификоване на пет значењских подтипова: реченице са значењем природних појава, реченице са значењем времена и простора, реченице са значењем предмета опажања, реченице са процесуалним значењем и реченице са значењем стања. Реченице са значењем временских прилика класификоване су на два значењска подтипа: реченице са значењем природних појава и реченице са значењем стања односно околности у природи. Реченице са временским и просторним значењем обједињене су функцијом ситуативног оквира, односно иницијалном позицијом у тексту и њима се саопштавају околности у којима се врши нека радња или развија даљи опис. Реченице са значењем предмета опажања класификоване су у три семантичке поткатегорије: као опажање предмета у ентеријеру, као опажање предмета и објеката у екстеријеру и као опажање детаља физичког изгледа неког лика. Процесуалне дескриптивне реченице такође се реализују у неколико семантичких подтипова: као појаве чулне (аудитивне или олфакторне) перцепције или као друштвене или индивидуалне активности, које укључују и вербалне односно комуникативне активности. Реченице са значењем стања, која могу бити физичке или психичке природе, подразумевају исказивање стања које осећа говорно лице или које осећа неко друго лице или колективни субјекат. Према критеријуму тематско-рематске реченичне структуре, све дескриптивне реченице су једночлане, односно рематске: њима се увек саопштава нова, дотада непозната информација. Та једночланост на структурном плану подразумева навођење или супстантива или супстантивне синтагме у номинативу. Синтагматска структурирност обавезна је за поједине типове дескриптивних реченица, као што су реченице са фазним временским значењем (*Почетак лета*) или појаве олфакторне перцепције (*Мирис шуме*), а због облика номинатива ове реченице у литератури су одређиване као номинативне реченице. С обзиром на то да се овим реченицама само преноси оно што говорник опажа (најчешће визуелна, али и чулна и олфакторна опажања), оне у потпуности припадају репродуктивном комуникативном регистру, а на нивоу семантичких улога, супстантив дескриптивних реченица најближи је семантичкој улози егзистенсе. Стога су значењски дескриптивне реченице веома блиске егзистенцијалним непредикатским реченицама, које представљају други издвојени семантички тип непредикатских реченица.

За разлику од дескриптивних реченица, егзистенцијалне реченице подразумевају навођење супстантива или супстантивне синтагме у генитиву и њима придруженог елемента који омогућава исказивање егзистенцијалног значења. На основу семантичког типа тог додатног елемента издвојена су три структурно-семантичка подтипа егзистенцијалних реченица: квантификационе, негиране и презентативне егзистенцијалне реченице. Позицију квантификатора попуњава нека лексема са количинским значењем: прилог, именица или основни број; позицију негатора партикула *ни*, одричне заменице *нико*, *ништа*, *ниједан*, *никакав* као и одрични месни прилози и прилошки изрази *нигде*, *ниоткуда*, *ни на видiku*, *ни на помолу* и сл. У позицији презентатива налазе се упућивачке партикуле *ево*, *ето* и *ено*, које у егзистенцијалним непредикатским реченицама имају вредност егзистенцијално употребљених глагола *имати* и *бити*, а којима се може исказати чисто егзистенцијално, егзистенцијално-локационо и егзистенцијално-посесивно значење. Као и дескриптивне, и егзистенцијалне реченице имају једночлану, рематску структуру.

Квалификативне и идентификационе реченице, анализиране у четвртном поглављу, подарзумевају приписивање квалификације или идентификације неком субјекту. Садржај који се исказује квалификатором или идентификатором представља рематски део реченице, а субјекат коме се приписује идентификација или квалификација њен тематски део. У зависности од тога да ли су у структури непредикатске реченице експлицирани и субјекат и квалификатор/идентификатор, ове реченице најпре су класификоване на двочлане (тематско-рематске) и једночлане (рематске реченице). Затим су и двочлане и једночлане класификоване према структурно-семантичком типу квалификатора/идентификатора.

Тако су двочлане квалификативне реченице класификоване на реченице са реченице са адјективним (*Земља јалова*) и реченице са супстантивним квалификатором (*Село: чист ваздух*). Једночлане квалификативне реченице, чија је подела далеко сложенија, класификоване су најпре на реченице без заменичко-прилошких модификатора и реченице са заменичко-прилошким модификаторима. Реченице без заменичко-прилошких форманата класификоване су на реченице са супстантивним (једнолексемским или синтагматским) и реченице са адјективним квалификатором. Реченице са заменичко-прилошким модификаторима класификоване су према типу тог модификатора (*какав*, *-а*, *-о*; *који*, *-а*, *-е*; *колики*, *-а*, *-о/толики*, *-а*, *-о*; *како/колико/тако/толико*) на четири подтипа којима је придружен и подтип са партикулом *ли*, који се јавља и код квалификатора без заменичко-прилошких модификатора. Идентификационе реченице реализују се у знатно мањем броју структурно-семантичких подтипова у односу на квалификативне реченице. Код идентификационих реченица и двочлани и једночлани модели реализују се у два структурно-семантичка типа подтипа: први тип подразумева једночлани, а други тип вишечлани идентификатор.

Квалификативне и идентификационе реченице међусобно се разликују се према типу субјекта којем се приписују: квалификативне се приписују најчешће референцијално одређеном појму, док се идентификационе реченице приписују неодређеном појму који захтева идентификацију. Таква подела делимично се поклапа и са поделом према критеријуму комуникативног регистра, јер идентификационе реченице спадају у

информативни комуниктивни регистар, у који спада и део квалификативних реченица (углавном двочлане и једночлане реченице без заменичко-прилошких модификатора), док квалификативне реченице са заменичко-прилошким модификаторима припадају реактивном комуникативном регистру.

У петом поглављу анализиране су релационе реченице. За разлику од квалификативних и идентификационих реченица, које се могу реализовати и као једночлане и као двочлане структуре, релационе реченице увек су двочлане. У таквој, двочланој структури субјекат, који је на семантичком плану објекат локализације, представља тему, а локализатор, који може имати значење простора, времена или стања/ситуације, представља рему. Стога су према семантичком типу локализатора све релационе реченице класификоване на реченице са локационим, реченице са темпоралним и реченице са значењем стања субјекта. На структурном плану, сва три семантичка подтипа остварују се у двама моделима: супстантивном, који подарзумева навођење субјекта у номинативу и локализатора; и презентативном, који подарзумева навођење презентатива, субјекта у генитиву и локализатора. Највећу семантичку издиференцираност показују реченице са локационим значењем, с обзиром на то да могу изражавати мировање, односно налажење субјекта на некој локацији, као и кретање субјекта у неком простору. Тај семантички подтип локационих реченица са директивним значењем једини је тип у коме бележимо субјекат са семантичком улогом актанта. Темпоралне релационе реченице, за разлику од локационих и ситуационих, јављају се само са презентативом *ево*. С друге стране, ситуационе реченице могу се исказати и без локализатора адвербијалног типа, и то само са презентативом *ено* са којим бележимо примере исказивања стања адјективно-супстантивним детерминаторима, што код ових реченица указује на присуство квалификативне значењске компоненте, те приближава ове реченице реченицама са квалификативним значењем.

Анализа апелативних непредикатских реченица, изложена у шестом поглављу, захтевала је осим семантичких укључивање и прагматичких критеријума, па су према семантичко-прагматичким критеријумима, односно према значењу и комуникативном циљу непредикатске реченице издвојена четири типа апелативних реченица: императивне, интерогативне, оптативне и вокативне реченице. Даља анализа императивних реченица показала је да се и непредикатским реченицама могу исказати две семантичке поткатегорије императивности, а то су заповест и подстицај, које се даље разлажу на неколико семантичких подтипова. Тако се непредикатским реченицама исказује заповест типа команде, наређења и захтева, док исказивање забране није типично за непредикатске реченице. Што се поткатегорије подстицаја тиче, непредикатским реченицама исказују се различите врсте понуда, упозорења, савета и препорука. Анализа семантичке категорије интерогативности показала је да се као непредикатска могу реализовати елиптична, односно питања чији је предикат садржан у непосредном контексту и права непредикатска питања. Права непредикатска питања могу се реализовати у сва три семантичка подтипа упитних реченица: и међу тоталним, и међу парцијалним и међу дисјунктивним питањима. Тотална и дисјунктивна непредикатска питања често изражавају неку понуду, па су у том смислу блиске са императивним реченицама са значењем понуде. Оптативним

непредикатским реченицама, како резултати наше анализе показују, исказују се честитке, добре жеље и благослови, заклињања и поздрави. Међу апелативним категоријама непредикатских реченица издвојена је и вокативна реченица, у којој је потиснута семантичка компонента апелативности, а изражена је квалификативна семантичка компонента, па смо такву реченицу одредили као вокативну квалификативну реченицу. Анализа је показала да, осим вокативне реченице, и интерогативна допунска питања имају као доминантну квалификативну значењску компоненту. За разлику од вокативних реченица, које увек имају супстантивну структуру, остали типови апелативних реченица имају или супстантивну номинализовану или редуковану реченичну структуру.

Апелативне реченице разликују се од осталих семантичких типова непредикатских реченица према типу комуникативног регистра коме припадају. Наиме, сви остали типови непредикатских реченица припадају или репродуктивном или информативном типу, са изузетком квалификативних које делом припадају реактивном комуникативном регистру. С друге стране, апелативне реченице припадају или волитативном комуникативном регистру (имепративне и оптативне, неке интерогативне) или рекационом (оптативне и вокативне, делом интерогативне код којих је изневерен комуникативни циљ питања и које представљају рекацију на претходну реплику). Тако је не само на комуникативном већ и на семантичком плану видљива повезаност квалификативних са интерогативним (посебно допунским *зар не* реченицама), као и вокативним реченицама чији основни семантичко-прагматички циљ и јесте квалификација саговорника.

С обзиром на то да је један од постављених циљева истраживања био и утврђивање степена контекстуалне укључености непредикатских реченица у контекст, у седмом поглављу анализиран је однос непредикатске реченице према сложеној реченици и према тексту. Анализа односа непредикатске и сложене реченице подразумевала је анализу непредикатске реченице у оквиру зависне, као и у оквиру независносложене реченице. Анализом зависносложене реченице показано је да непредикатска реченица може у структури зависносложене реченице имати функцију надређене и функцију зависне клаузе. Као надређена клауза, непредикатска реченица реализује се у три случаја: када супстантив из структуре непредикатске реченице уводи зависну, најчешће релативну клаузу; када непредикатска егзистенцијална или релациона реченица са презентативном уводи зависну условну клаузу; и када сам презентатив уводи зависну изричну реченицу. Анализа је показала и да се, противно увреженом мишљењу о немогућности непредикатске реченицае да буде зависна клауза, као зависне клаузе могу јавити зависно-упитне изричне реченице уведене прилозима *откуда* и *чему*.

Независносложена реченице није уобичајена форма у којој се остварује непредикатска реченица, али су у истраживаном корпусу забележени примери у којима непредикатске реченице творе и саставне, и раставне, и супротне и градационе независносложене реченице, како са другим непредикатским, тако и са предикатским независним клаузама у саставу независносложене реченице. Што се степена текстуалне укључености непредикатске реченице у околни текст тиче, анализа је показала да текстуална укљученост може бити експлицирана формалним показатељима од којих су најексплицитнији катафорички употребљен презентатив *ево* и анафорички употребљени

презентатив *ето* и заменички прилог *отуда*. Међу сигнале контекстуалне укључености који се јављају у непредикатским реченицама убројане су и различите врсте текстуалних конектора: номинативни, ексклузивни и супститутивни конектори.

Применом лингвистичких критеријума у анализи непредикатских реченица показано је да непредикатска реченица не подразумева нужно и елипсу, односно да се не може свака непредикатска реченица подвести под елипсу као поступак експресивне синтаксе. Показано је и да различити структурно-семантички типови непредикатских реченица показују различите степене и стилематичности и стилогености, као и да се могу довести у везу са разним другим стилемима. Тако непредикатска реченица може бити подвргнута парцелацији и ретиненцији, стилемима који се, уз елипсу, убрајају у најкарактеристичније поступке експресивне синтаксе. Непредикатска реченица може бити инкорпорирана и у структуру стилема попут дистрибуције, метафоре и поређења, а може творити и екскламацију и реторичко питање.

Посматрано са аспекта функционалне стилистике, у раду је показано да је присуство и употреба различитих структурно-семантичких типова непредикатских реченица у различитим функционалним стилевима условљена природом функционалних стилова. Иако се анализа заснивала на примерима из књижевноуметничког, разговорног и публицистичког стила, по потреби су укључени и примери из преостала два стила: административног, у коме се јавља само подтип апелативних императивних реченица са прескриптивним инфинитивом у позицији предиката; и научног функционалног стила, који се одликује употребом зависносложене презентативне реченице, као и других реченичних структура са изразитом контекстуалном укљученошћу (упитних непредикатских питања и *отуда*-реченица). Што се књижевноуметничког стила тиче, анализом је потврђено да се у њему јављају готово сви структурно-семантички типови непредикатских реченица, али да доминирају дескриптивне непредикатске реченице. У разговорном је највећи број непредикатских реченица које припадају семантичком пољу апелативности, док се публицистички функционални стил, попут књижевноуметничког, одликује свим типовима непредикатских реченица, али да су најмање заступљене дескриптивне реченице.

Овако проведенем анализом остварени су сви циљеви задати на почетку рада: издвајање структурно-семантичких типова непредикатских реченица, њихов детаљни опис и класификација, одређивање њихове комуникативне функције и припадности одређеном комуникативном регистру, испитивање односа према сложеној реченици и тексту, као и анализа стилских карактеристика и функционалностилске репартиције непредикатских реченица.

Што се постављених хипотеза тиче, анализом је показано да се непредикатским реченицама изражавају све оне семантичке категорије које не припадају предикативном једру, као што су дескриптивност, квалификативност, идентификација и егзистенција. Тако је потврђена прва постављена хипотеза. Међутим, анализа је показала да се и категорије чије се исказивање у српском језику примарно везује за одређене глаголске облике, односно категорије које се првенствено изражавају глаголским предикатом, попут

императивности, оптативности и темпоралности, могу изразити и специфичним моделима непредикатских реченица, који настају или као резултат редукције глаголског елемента из реченичне структуре или као резултат номинализационих процеса.

Осим издвојених доминантних семантичких категорија, у појединим реченичним типовима установљено је преплитање семантичких категорија, најчешће код егзистенцијалне категорије, са којом се преплићу категорије посесивности и локативности, као и поткатегорија егзистенцијалне расположивости. Категорија квалификативности, осим у квалификативним реченицама, изражава се у вокативним, затим релационим реченицама са значењем стања/ситуације и упитним допунским реченицама, а присуна је и у готово свим типовима дескриптивних реченица.

Хипотеза о припадности непредикатских реченица одређеним комуникативним регистрима потврђена је будући да је анализа показала да се непредикатским реченицама могу исказати сви комуникативни регистри, али да су оне одлика превасходно репродуктивног, волитативног и реактивног регистра. Најмалобројније су оне непредикатске реченице које припадају генеративном регистру, а којима се исказују уопштене информације, засноване на животном искуству и универзалним знањима. Информативном регистру припадају идентификационе и део квалификативних реченица, као и релационе реченице. Репродуктивном регистру припадају сви типови дескриптивних реченица, као и већина егзистенцијалних реченица. Волитативном комуникативном регистру припадају све оне реченице којима се покушава деловати на саговорника, а то су сви типови императивних и готово сви типови интерогативних реченица, изузев оних код којих је упитна компонента потиснута па то више нису питања него тврдње. Такве реченице припадају реактивном комуникативном регистру будући да се њима исказује говорникова реакција не неку вербалну или невербалну ситуацију. У реактивни регистар спадају и оптативне реченице, затим вокативне, као и део квалификативних реченица, нарочито оне са заменичко-прилошким модификаторима.

Анализа семантичких улога у непредикатским јединицама показала је да у њима преовладава семантичка улога егзистенца, чиме је потврђена и трећа постављена хипотеза (уп. 1.4). Наиме, у свим дескриптивним, егзистенцијалним, као и у већини квалификативних, идентификационих и релационих реченица доминантна је субјективна семантика типа егзистенца, док семантички тип експеријенца, односно субјекта коме се приписују одређена стања и особине налазимо у делу квалификативних и релационих реченица. Семантичка улога актанта забележена је једино у локационим реченицама са директивном семантиком, и то само у оним примерима у којима је субјекат живо биће које се само покреће и контролише своје кретање.

Поређење непредикатских реченица са њиховим предикатским еквивалентима показало је да су оне углавном експресивнија варијанта предикатских модела, настала под утицајем одређене комуникативне ситуације, што потврђује четврту постављену хипотезу (уп. 1.4). Анализа функционалности дистрибуције непредикатских реченица потврдила је пету постављену хипотезу да су непредикатске реченице одлика три функционална стила: књижевноуметничког, разговорног и публицистичког, а да се изузетно ретко

јављају у научном и административном стилу. На тај начин потврђене су све хипотезе изнете на почетку истраживања.

Осим тога, анализа непредикатских реченица показала је да се у савременом српском језику семантичка, односно логичка предикативност не изражава само граматичким предикатом исказаним глаголом у личном глаголском облику, већ и многим другим моделима и подмоделима непредикатских реченица.

Тема ове дисертације показала се веома изазовном и актуелном за проучавање. На теоријском плану допринос ове дисертације огледа се у томе што су издвојени структурно-семантички модели непредикатских реченица, док се на емпиријском плану тај допринос огледа у функционалности репартицији типова непредикатских комуникативних реченица, као и у репартицији у различитим комуникативним регистрима. На овај начин конципирана дисертација отворила је и теме за будућа истраживања, које се тичу односа непредикатских реченица према сложеној, посебно зависнослуженој реченици, као и теме које би детаљније осветлиле комуникативни план како непредикатске, тако и предикатске реченице у њиховом међуодносу.

Савремени начин живота који захтева маскималну уштеду времена налази свој одраз и у језику којим се служимо. Стога сматрамо да ће тежња ка економичном изражавању, оличена у кондензационим, номинализационим и редукционим процесима бити све израженија, што ће свакако утицати и на ширу распрострањеност непредикатских реченица пре свега у разговорном, али и многим видовима писаног језика ка којима треба усмерити будућа истраживања.

ИЗВОРИ

Књижевноуметнички стил

- АИ, Вд: А. Исаковић, *Велика деца*, Београд: Просвета, Нолит, ЗУНС, 1981.
- БН, А: Б. Нушић, *Аутобиографија*, Београд: Просвета, 1989.
- БН, Нп: Б. Нушић, *Народни посланик*, Београд: Просвета, 1989.
- БН, Оп: Б. Нушић, *Ожалошћена породица*, Београд: Просвета, 1989.
- БН, П: Б. Нушић, *Покојник*, Београд: Просвета, 1989.
- ВМ, Б: Вељко Милићевић, *Беспуће*, доступно на <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/>
- ГБ, П: Г. Божовић, *Приповетке*, Београд: СКЗ, 1940.
- ГП, Уд: Г. Петровић, *Унутрашње двориште*, Београд: Лагуна, 2022.
- ДВ, Рп: D. Velikić, *Ruski prozor*, Beograd: Laguna, 2022.
- ДК, Мтпк: Д. Ковачевић, *Маратонци трче почасни круг, Дrame 1*, Београд: Лагуна, 2018.
- ДЋ, К: Д. Ћосић, *Корени*, Београд: Лагуна, 2015.
- ИА, Ж: И. Андрић, *Жеђ*, Београд: Просвета; Сарајево: Свјетлост, 1988.
- ИА, З: И. Андрић, *Знакови*, Београд: Просвета; Загреб: Младост; Сарајево: Свјетлост; Љубљана: Државна založba Словеније; Скопје: Мисла, 1976.
- ИА, Јжкн: И. Андрић, *Јелена, жена које нема*, Београд: Просвета; Загреб: Младост; Сарајево: Свјетлост; Љубљана: Државна založba Словеније; Скопје: Мисла, 1967.
- ИА, П: И. Андрић, *Панорама*, Београд: Просвета, 1964.
- ИА, Па, И. Андрић, *Проклета авлија*, Београд: Просвета
- ИС, Кпг, И. Секулић, *Кроника паланачког гробља*, Београд, Народна књига, 1974.
- ИС, ПиН: И. Секулић, *Писма из Норвеишке*, Београд: Просвета, 2014.
- ИС, С: , И. Секулић, *Сапутници*, Београд, Народна књига, 1974.
- ЛЛ, П: Л. Лазаревић, *Приповетке*, Београд: Драганић, 2012.
- ЉС, ПпШ: Љ. Симовић, *Путујуће позориште Шопаловић*, доступно на <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/>
- МД, Бос: М. Данојлић, *Балада о сиромаштву*, Београд: Филип Вишњић, 1999.
- МД, Бп: М. Данојлић, *Брисани простор*, Београд: СКЗ, 1984.
- МД, Зс: М. Данојлић, *Змијин свлак*, Београд:

МД, Гпка: М. Данојлић, *Година пролази кроз авлију*, Београд: Филип Вишњић, 2002.

МК, Нг: МК, *Најбоље године и друге приче*, доступно на:
<http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/>

МК, Агну: М. Кнежевић, *Антологија говорних народних умотворина*, Нови Сад – Београд, Матица српска – Српска књижевна задруга, 1972.

МС, Т: М. Селимовић, *Тврђава*, Београд: ЗУНС, 2015.

МС, Хис: М. Savić, *Hleb i strah*, Beograd: Laguna,

МТ, С: М. Тохол, *Сестре*, Београд: Српска књижевна задруга, 2013.

НК, С28: Н. Карајлић, *Солунска 28*, Београд: Лагуна, 2018.

ПК, Ип: П. Кочић, *Изабране приповетке*, Београд: Порталибрис, 2017.

РП, А: Р. Петровић, *Африка*, Београд: Просвета, 1955.

РП, Љг: Р. Петровић, *Људи говоре*, Београд: Драганић, 2007.

СВ, Ддз: S. Valjarević, *Dnevnik druge zime*, Beograd: Laguna, 2019.

Публицистички функционални стил

Бук: *Bukmarker, mesečni časopis iz Beograda*, од маја 2020. до новембра 2023.

ЛЗ: *Lepota & zdravlje, mesečni časopis iz Beograda*, од маја 2019. до септембра 2023.

Нед: *Nedeljnik, nedeljne novine iz Beograda*, од јануара 2021. до јануара 2024.

НИН: *Недељне информативне новине*, 16. 1. 2020.

П: *Политика, дневни лист из Београда*, од јуна 2019. до децембра 2023.

Б: *Blic, dnevne novine iz Beograda*, од јануара 2020. до марта 2020.

Нови пут: *Нови пут, недељне новине из Јагодине*, 29. 8. 2022.

Научни функционални стил

МИУ 2018: *Mala istorija umetnosti*, Beograd: Zmaj, 2018.

Електронски извори

ЕКСЈ: Електронски корпус савременог српског језика, <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/>.

Б92: <https://www.b92.net/>

ГС: <https://www.glassrpske.com/>

Журнал: <https://www.journal.rs/>

Инстаграм: <https://www.instagram.com/>

Нова: <https://nova.rs/>

Данас: <https://www.danas.rs/>

Пешчаник: <https://pescanik.net/>

ПЧ: *Поруке и честитке*, <https://porukeicestitke.com/>

Политика : www.politika.rs

РП: <https://radnopravo.rs/>

РТС: <https://www.rts.rs/sr/index.html>

СпортКлуб: <https://sportklub.n1info.rs/>

Телеграф: <https://www.telegraf.rs/>

ЛИТЕРАТУРА

- Ајџановић 2019: Ј. Ајџановић, *Прилошки предикат у стандардном српском језику*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Алановић 2006: М. Алановић, Формулација и формализација семантичких улога, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* Књ. 31, 207– 224.
- Алановић 2022: М. Алановић, Структурно-значењски троугао: граматички, логички и семантички субјекат, *Славистика XXVI/1*, 341–353.
- Антонић 2007: И. Антонић, Синтакса и семантика номинатива, *Лингвистичке свеске* 6, 102 – 113.
- Аристотел 1954: Аристотел, *Категорије*, Београд: Култура.
- Арутјунова 1976: Арутюнова Н. Д., *Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы*. Наука, Москва, 1976.
- Бабић 2010: М. Бабић, *Огледи из прагматичке синтаксе*, Источно Сарајево: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву.
- Бабић 2019: М. Бабић, *Екскламативне конструкције у српском језику*, Андрићград: Андрићев институт.
- Бадурина 2011: L. Badurina, Od sintakse prema suprasintaksi i dalje: tradicionalna gramatika ili: zašto tekst nije imao sreće s gramatikom (i gramatika s tekstem), u: K.Mićanović (ur.), *Sintaksa hrvatskoga jezika; Književnost i kultura osamdesetih : zbornik radova 39. seminara Zagrebačke slavističke škole*, Zagreb: Filozofski fakultet, 44–65.
- Бадурина, Прањковић 2016: L. Badurina, I. Pranjković, Kvantifikacija u imenskim skupinama, *Jezikoslovlje* 17, 89–100.
- Белић 1998: А. Белић, *Општа лингвистика: о језичкој природи и језиком развоју*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бондарко 1987: *Теория функциональной грамматики: Введение, Аспектуальность, Временная локализованность, Таксис*, Санкт-Петербург: Наука.
- Бондарко 1996а: А. В. Бондарко: *Теория функциональной грамматики: Локативность. Бытийность. Посессивность. Обусловленность*, Санкт-Петербург: Наука.
- Бондарко 1996б: А. В. Бондарко: *Теория функциональной грамматики: Качественность, Количественность*, Санкт-Петербург: Наука.
- Васершајд 2018: P. Wasserscheidt, Situational ellipsis and their role in frames and cultural routines, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност, књ. I, Курс опште лингвистике*, Крагујевац, Филолошко-уметнички факултет, 289–300.

Вељовић Поповић 2021: Б. Вељовић Поповић, Однос инструментала, номинатива и вокатива у служби предикатива у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, Год. 64, бр. 2, Нови Сад: Матица српска, 149–168.

Војводић 2003: Д. Војводић, О вокативним императивним типовима каузације у руском и српском језику, *Јужнословенски филолог* LIX, 153–174.

Всеволодова 2000: М. Всеволодова, *Теорија функционално-комуникативног синтаксиса*, Москва: МГУ.

Вујевић 2017: В. Вујевић, *Елипса у српском и енглеском*, Београд, Јасен.

Вујовић 2019: D. Vujić, *Glagoli ljudskog kretanja u savremenom srpskom jeziku – semantika i derivacija*, Novi Sad: Filozofski fakultet.

Вулетих 2006: В. Vuletić, *Govorna stilistika*, Zagreb: FF press.

Вуковић 2000: N. Vuković, *Putevi stilističke ideje*, Podgorica: Univerzitet Crne Gore; Nikšić: Јасен.

Галић 2019: J. Galić, *Sintaksa imperativnih rečenica u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima*, doktorska disertacija, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, доступно на: <https://dr.nsk.hr/islandora/object/ffzg%3A823>, датум преузимања 12. 7. 2022.

Главаш 2012: Z. Glavaš, Semantičke uloge u suvremenim lingvističkim teorijama, *Hrvatistika*, br. 6, 135–148.

Деспотовић 2020а: Ј. Деспотовић, Стилско-језичке карактеристике поетских романа Милована Данојлића, у: И. Чутура, М. Димитријевић, *Књижевност за децу у науци и настави*, Јагодина: Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, 173–185.

Деспотовић 2020б: Реченице без предиката у путописном роману *Африка* Р. Петровића, у: *Савремена проучавања језика и књижевности: Зборник радова са XI научног скупа младих филолога Србије*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 179–187.

Деспотовић 2020в: Ј. Деспотовић, Експресивност беспредикатских питања у драмском тексту, у: М. Ковачевић, Ј. Петковић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност, књ. 1, Експресивност у српском језику*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 171–179.

Деспотовић 2021а: Ј. Деспотовић, Реченице без предиката у путописној прози „Брисани простор” Милована Данојлића, у: Е. Кустурица (ред.), *Стваралаштво Милована Данојлића: поезија, проза и есејистика*, Андрићград: Андрићев институт, 173–196.

Деспотовић 2021б: Ј. Деспотовић, Синтаксичко-стилистичке карактеристике јединица без предиката у роману Тврђава Меше Селимовића, *Липар: Часопис за књижевност, језик, уметност и културу*, бр. 76, Универзитет у Крагујевцу, Крагујевац, 11–23.

Деспотовић 2021в: Ј. Деспотовић, Стилске доминанте у роману „Хлеб и страх” Милисави Савића, у: Е. Кустурица (ред.), *Значај српског језика за очување српског културног*

идентитета. II, *Хлеб у српском језику, књижевности и култури*, Андрићград: Андрићев институт, 187–207.

Деспотовић 2021г: Ј. Деспотовић, Стилистика беспредикатских јединица у приповеткама Григорија Божовића, у: Слађана Алексић, Небојша Лазић (ред.), *Етика и естетика Григорија Божовића*, Филозофски факултет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Културни центар „Стари Колашин“, Зубин Поток, 339–348.

Деспотовић 2022: Ј. Деспотовић, Синтаксостилистички поступци у роману „Дневник друге зиме” Срђана Ваљаревића, у: М. Ковачевић, Ј. Петковић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. 1, *Језик и стил српскога романа*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 151–162.

Деспотовић 2023а: Ј. Деспотовић, „О егзистенцијалним беспредикатским реченицама са логичким субјектом у генитиву у савременом српском језику”, у: М. Ковачевић, Ј. Петковић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. 1, *Србија и српски језик*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 205–218.

Деспотовић 2023б: Безглаголке оптативне конструкције у српском језику, *Узданица* год. XX/2, 47–59.

Деспотовић, Ракић 2023: Ј. Деспотовић, А. Ракић, Језик заклетве као народне умотворине: синтаксичко-семантички и лексички аспект, у: Марија Лојаница, Милош Ковачевић, Никола Бубања, *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. 4, *Злобници, зликовци, чудовишта, психопате*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, Андрићград: Андрићев институт,

Драгићевић 2007: Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Ђуркин 2022: В. Ђуркин, О језику и стилу романа Ђакон Богородичине цркве Исидоре Секулић, у: М. Ковачевић, Ј. Петковић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. 1, *Језик и стил српскога романа*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 137–150.

Золотова, Онипенко, Сидорова 2004: Г. А. Золотова, *Коммуникативная грамматика русского языка*, Москва, Российская академия наук.

Зника 2002: М. Znika, *Kategorija brojivosti u hrvatskom jeziku*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Ивић 1972: М. Ivić, Problematika srpskohrvatskog infinitiva, *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, XV/2, 115–138.

Ивић 1973: М. Ивић, О неким синтаксичким конструкцијама с квантификаторима у стандардном српскохрватском, *Јужнословенски филолог* XXX 1/2, 329–335.

Ивић 1976: М. Ивић, Проблем перспективизације у синтакси, *Јужнословенски филолог* XXXII, 29–36.

Ивић 1982: М. Ivić, O slovenskim egzistencijalno-lokacionim rečenicama, *Studia gramatyczne* 5, Wrocław: Ossolineum, 7–10.

Ивић 2002: М. Ivić, *Red reči*, Biblioteka XX vek, Beograd.

Јакобсон 1971: Jakobson, Roman 1971 *Zur Struktur des russischen Verbuns*. Roman Jakobson, *Selected Writings*. Vol. II, 3–15. The Hague: Mouton.

Јањушевић Оливери 2017: Безглаголске конструкције с императивним значењем у савременом српском језику, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. I, (*Српски*) *језик у комуникативној функцији*, Крагујевац, Филолошко-уметнички факултет, 35–46.

Јањушевић Оливери 2018: А. Јањушевић Оливери, *Интензификаторске партикуле у савременом српском језику*, Косовска Митровица – Никшић, Филозофски факултет – Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори.

Јасперсен 1958: О. Есперсен, *Философија граматике*, Москва.

Јовановић 2004: О неким Стевановићевим појмовним разграничењима и њиховом значају са гледишта појмовно-терминолошке изградње српске синтаксе

Јовановић 2009: Ј. Јовановић, О редукцији и испуштању (омисији) као лингвистичким и стилистичким појавама, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. I, *Српски језик у употреби*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 193–211.

Јовановић 2013а: Ј. Јовановић, *Језичке студије*, Београд, Јасен, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика

Јовановић 2013б: Ј. Јовановић, *Лингвистички и стилистички аспекти проучавања реченице*, Београд, Јасен, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.

Јосијевић 2020: Ј. Јосијевић, *Перифрастичка компарација у српском и енглеском језику: докторска дисертација*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, доступно на: <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/22243/Disertacija.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Каган 1970: *Номинативные предложения в современном немецком языке. Грамматический и стилистический аспекты*: Дисс. канд. филол. Наук, 1970.

Катичић 1971: R. Katičić, *Jezikoslovni ogledi*, Zagreb: Školska knjiga.

Катичић 2003: R. Katičić, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*, Zagreb: JAZU, Globus.

Катнић Бакаршић 2001: М. Katnić Bakaršić, *Stilistika*, Sarajevo: Ljiljan.

Квинтилијан 1967: М. F. Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, Sarajevo: Veselin Masleša.

Клајн 1985: И. Клајн, *О функцији и природи заменица*, Београд: Институт за српскохрватски језик.

Кликовац 2016: Д. Кликовац, О употреби показних речи *ево*, *ето* и *ено*, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 45/3, 101–134.

Кликовац 2022: О употреби речца *ево*, *ето* и *ено*, Семинар српског језика, књижевности и културе, Предавања 11, 92–103, доступно на: http://doi.fil.bg.ac.rs/pdf/eb_ser/msc_pred/2022-11/msc_pred-2022-11-ch8.pdf

Ковачевић 1986: М. Kovačević, *Uzročni zamjениčki prilozi i priloški izrazi*, *Književni jezik XXVII*/ 1–2, 101–114.

Ковачевић 2005а: М. Ковачевић, Пунозначна и копулативна употреба глагола *бити*, *Српски језик: студије српске и словенске*, Београд, Год. 10, бр. 1/2, 211–233.

Ковачевић 2005б: М. Ковачевић, Тотални граматички промашај, *Српски језик: студије српске и словенске*, Београд, Год. 10, бр. 1/2, 781–823.

Ковачевић 2012а: М. Ковачевић, *Узрочно семантичко поље*, Београд, Јасен.

Ковачевић 2012б: М. Ковачевић, Синтакса и стилистика упитних исказа у роману Господска улица Ранка Рисојевића, у: М. Ковачевић (ред.), *Наука и идентитет*. Филолошке науке, Посебна издања, Научни скупови, књига 6/1, Универзитет у Источном Сарајеву, Пале: Филозофски факултет, 67–87.

Ковачевић 2015: М. Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Београд, Јасен.

Ковачевић 2020а: М. Ковачевић, *Кроз синтаксу српскога језика*, Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори.

Ковачевић 2020б: М. Ковачевић, О структури и стилистици реченице у „Ситничарници код срећне руке” Горана Петровића, у: Милош Ковачевић (ред.), *Књижевно стваралаштво Горана Петровића / (радови са научног скупа Књижевно стваралаштво Горана Петровића, одржаног 7. и 8. јула 2019. године у Андрићграду)*; Андрићград: Андрићев институт, 2020, стр. 115–147.

Кончаревић 1986: К. Кончаревић, Интерогативне реченице у руском и српскохрватском језику, *Прилози проучавању језика*, 22, Нови Сад, 71–99.

Кордић 2002: S. Kordić, *Riječi na granici punoznačnosti*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada

Корин 1977: Е. Корин, О синтакси егзистенцијалног *haben* (има) у српском језику, у: Љ. Поповић (ред.), *Међуоднос граматике и речника у српском језику; Статус србистике у свету*, Београд: Међународни славистички центар, 45–60.

Кристал 1999: D. Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Београд: Nolit.

Лазевић Коњик 2009: И. Лазевић Коњик, О функционално-семантичкој категорији егзистенције у српском језику, *Јужнословенски филолог*, Београд, Књ. 65, 359–373.

Лајонс: J. Lyons, *Semantics I/II*, Cambridge: Cambridge University Press.

Лалевић 1962: М. Лалевић, *Синтакса српскохрватског књижевног језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства

Лекант 2004: П. А. Лекант, *Синтаксис простого предложения в современном русском языке*, Москва: Высшая школа.

Лукић 1905: : Ј. Лукић, *Синтакса српског језика за средње школе*, Београд: Издање књижарнице Геце Кона, 1905.

Маретић 1963: Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.

Миновић 1971: М. Minović, *Uvodu u nauku o jeziku*, Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.

Мирјић 2013: D. Mirić, *Upitni iskaz u ruskom i srpskom jeziku*, Novi Sad: Filozofski fakultet.

Михаљевић 1995: М. Mihaljević, *Upitne rečenice u hrvatskom jeziku*, *Suvremena lingvistika*. 39: 17–38.

Младеновић 2016: Б. Младеновић, *Квантификација и егзистенција – проблеми егзистенцијалне квантификације у енглеском и српском језику*, докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет, доступно на: <https://nardus.mpgn.gov.rs/handle/123456789/8616?show=full>

Мразек 1990: R. Mrazek, *Funkční distribuce habere a esse v slovanské větě*. u: *Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě*. Praha, 175–182.

Мразовић, Вукадиновић 2009: Р. Mrazović, Z. Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Dobra vest.

Мусић 1910: А. Musić, *Pitanja u hrvatskom ili srpskom jeziku*, *Rad JAZU* 184, Zagreb, 96–235.

Петковић 2023: Ј. Петковић, *Двострука негација у српском језику*, Андрићград: Андрићев институт.

Пипер 2000: О полицентричности семантичких категорија, *Јужнословенски филолог*, Књ. 56, бр. 3/4, 2000, 829–840)

Пипер 2001: Р. Piper, *Jezik i prostor*, Biblioteka XX vek, Beograd.

Пипер и др. 2005: П. Пипер, и др, *Синтакса савременог српског језика*, Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Матица српска.

Пипер и др. 2018: П. Пипер, М. Алановић, С. Павловић, И. Антонић, М. Николић, Д. Војводић, Љ. Поповић, С. Танасић, Б. Марић, *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*, Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Матица српска.

Пипер, Клајн, Драгићевић 2022: П. Пипер, И. Клајн, Р. Драгићевић, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.

Поповић 1967: Љ. Поповић, Реченице са елиптичним предикатом, *Наш језик*, Књ. 16, св. 5, 351–373.

Прањковић 1993: I. Pranjković, *Hrvatska skladnja*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna knjiga.

Правопис 2013: М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, *Правопис српског језика*, Нови Сад: Матица српска.

Радовановић 1990: М. Radovanović, *Spisi iz sintakse i semantike*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Novi Sad: Dobra vest.

Радоевић 2016: D. Radojević, Sintaksičko-stilističke karakteristike eliptičnih rečenica u književnoumjetničkim tekstovima (na primjerima iz jezika međuratne crnogorske pripovjedačke proze), у: *Rasprave, Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 42/2, 2016, 587–598.

Радусин Бардић 2019: N. Radusin Bardić, *Interogativni modalitet u francuskom i srpskom jeziku*, Novi Sad: Filozofski fakultet.

Ракић 1987: Srpskohrvatska pitanja i teorija govornih činova. *Delo*, g. XXXIII, br. 4, april 1987, 89–108.

Русимовић 2017: Т. Русимовић, Форичност општих и одричних заменица у антецеденту релативне адјективне клаузе, *Наш језик*, Књ. 48, св. 1/2, 2017, 59–72.

Савић, Станојевић 2012: S. Savić, D. Stanojević, oslovljavanje i pozdravljanje u srpskom jeziku: pregled istraživanja (1979–2011), *Iz riznice multietničke Vojvodine, Oslovljavanje i pozdravljanje u savremenim jezicima nacionalnih zajednica u Vojvodini*, Novi Sad, Pedagoški zavod Vojvodine, 99 – 153.

Силић 1984: J. Silić, *Od rečenice do teksta: Teoretsko-metodološke pretpostavke nadrečeničnog jedinstva*, Zagreb: SNL.

Силић, Прањковић 2005: J. Silić, I. Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb: Školska knjiga.

Симеон 1969: R. Siomeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska.

Симић 2000: Р. Симић, *Основи синтаксе српског језика*, Београд – Никшић: Филолошки факултет, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика – Јасен.

Симић 2006: Р. Симић, *Српски правопис*, Београд: Јасен.

Симић, Јовановић 2002а: Р. Симић, Ј. Јовановић, *Српска синтакса*, књ. I – II, Београд: Филолошки факултет, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика; Никшић: Филозофски факултет; Подгорица: Црногорски универзитет; Јасен.

Симић, Јовановић 2002б: Р. Симић, Ј. Јовановић, *Српска синтакса*, књ. III – IV, Београд: Филолошки факултет, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика; Никшић: Филозофски факултет; Подгорица: Црногорски универзитет; Јасен.

Скляревская 1993: Т. Н. Скляревская, *Метафора в системе языка*, Санкт-Петербург.

Станојчић 1960: Ж. Станојчић, Једна врста непотпуних реченица код савремених писаца, *Наш језик*, књ. 10, св. 1/2, 29–43.

Станојчић, Поповић ²1992: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматика српскога језика*, Београд: ЗУНС, Нови Сад: ЗЗИУ.

Стевановић 1958: М. Стевановић, Реченице без развијених главних делова, *Наш Језик* књ. 9, св. 1/2, 1958, 5–23.

Стевановић 1989: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик: (граматички системи и књижевнोजезичка норма) II. Синтакса*, Београд: Научна књига.

Стевановић 2019: Ј. Стевановић, Досадањша проучавања непредикатских реченица у науци о српском језику, у: М. Ковачевић, Ј. Петковић (ред.), *Савремена проучавања језика и књижевности, Зборник са X научног скупа младих филолога*, Крагујевац: ФИЛУМ, 177–185.

Стипчевић 2019: Б. Стипчевић, Конструкције с генитивним субјектом: прелиминарни рад, *НССУВД*, Београд, 48/3, 229–258.

Тенијер 1969: L. Tesnière, *Éléments de syntaxe structurale*, Paris: Éditions Klincksieck.

Тодоровић 2023: С. Тодоровић, Перифрастички глаголи као иманентна особина специјалних стилова савременог српског језика, докторска дисертација, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, доступно на: <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/22243/Disertacija.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Топољињска 1980: З. Топољињска, Deiktyczny predykat lokalizujący w językach słowiańskich, *Зборник за филологију и лингвистику*, 23/1, 7–15.

Топољињска 1981: З. Топољињска, Семантичка и синтаксичка дистрибуција заменичких корена т-, ов-, он- у српскохрватском језику, *НССУВД*, Београд: 7, 297–305.

Торне 1966: J. P. Thorne, English imperative sentences. *Journal of Linguistics* 2/1. 69–78.

Тошовић 2003: Б. Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.

Филмор 1986: Ch. J. Fillmore, “The Case for Case”. [In:] E. Bach, R. T. Harms (eds.) *Universals in Linguistic Theory*. New York: Holt, Rinehart and Wilson, 1968, 1–88.

Хајне 2011: L. Heine, Non-coordination-based ellipsis from a Construction Grammar perspective: The case of the coffee construction, *Cognitive Linguistics* 22/1, 55–80.

Шахматов 2001: *Синтаксис русског језика*, Москва, УРСС.

Шведова 1980: Н. Ю. Шведова (ред.), *Русская грамматика II Синтаксис*, Москва: АН СССР, Наука.

Шипка: М. Šipka, *Kultura govora*, Sarajevo: Institut za jezike u Sarajevu.

Шпис 1987: М. Шпис, О српскохрватским глаголима са егзистенцијалним значењима, *Прилози проучавању језика* 23, 95–104.

Биографија

Јулијана Деспотовић (рођена Стевановић) рођена је 29. 1. 1989. у Јагодини, где је завршила основну школу и гимназију. Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу уписала је 2008. године, а на њему је дипломирала је 2012. године са просечном оценом 9.68. Након тога, уписала је Мастер академске студије и завршила их са просечном оценом 9.86. Мастер рад под називом *Каузална категорија у координацији субординације у публицистичком стилу* одбранила је 2014. године. На истом факултету 2015. године уписала је Докторске студије *Српски језик и књижевност*, модул *Језик* и положила све испите са просечном оценом 9.95.

У звање истраживач-приправник изабрана је јуна 2018. године, а јуна 2021. у звање истраживач-сарадник у Центру за научноистраживачки рад Филолошко-уметничког факултета, као учесник пројекта 178014 *Динамика структура савременог српског језика*. Као докторанд под менторством изводила је вежбе из предмета *Морфологија српског језика*, *Лексикологија српског језика*, *Граматичка и стилистичка норма српског језика*, *Језичка култура* и *Лектура и коректура текста*, као и наставу *Српског као страног језика* у Центру за српски као страни језик на Филолошко-уметничком факултету.

Објавила је преко тридесет научних радова и учествовала на више од двадесет научних скупова у земљи и иностранству.

ИЗЈАВА АУТОРА О ОРИГИНАЛНОСТИ ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

Изјављујем да докторска дисертација под насловом:

Структурно-семантички типови реченица без предиката у савременом српском језику

представља оригинално ауторско дело настало као резултат сопственог истраживачког рада.

Овом Изјавом такође потврђујем:

- да сам једини аутор наведене докторске дисертације,
- да у наведеној докторској дисертацији нисам извршио/ла повреду ауторског нити другог права интелектуалне својине других лица,

У Крагујевцу, 2024. године,

потпис аутора

**ИЗЈАВА АУТОРА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНЕ И ЕЛЕКТРОНСКЕ ВЕРЗИЈЕ
ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Изјављујем да су штампана и електронска верзија докторске дисертације под насловом:

Структурно-семантички типови реченица без предиката у савременом српском језику

истоветне.

У Крагујевцу, 2024. године,

потпис аутора

ИЗЈАВА АУТОРА О ИСКОРИШЋАВАЊУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Ја, Јулијана Деспотовић,

☒

дозвољавам

☐

не дозвољавам

Универзитетској библиотеци у Крагујевцу да начини два трајна умножена примерка у електронској форми докторске дисертације под насловом:

Структурно-семантички типови реченица без предиката у савременом српском језику

и то у целини, као и да по један примерак тако умножене докторске дисертације учини трајно доступним јавности путем дигиталног репозиторијума Универзитета у Крагујевцу и централног репозиторијума надлежног министарства, тако да припадници јавности могу начинити трајне умножене примерке у електронској форми наведене докторске дисертације путем *преузимања*.

Овом Изјавом такође

☒

дозвољавам

☐

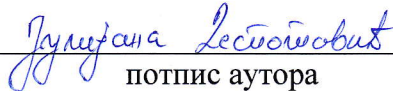
не дозвољавам¹

¹ Уколико аутор изабере да не дозволи припадницима јавности да тако доступну докторску дисертацију користе под условима утврђеним једном од *Creative Commons* лиценци, то не искључује право припадника јавности да наведену докторску дисертацију користе у складу са одредбама Закона о ауторском и сродним правима.

припадницима јавности да тако доступну докторску дисертацију користе под условима утврђеним једном од следећих *Creative Commons* лиценци:

- 1) Ауторство
- 2) Ауторство - делити под истим условима
- 3) Ауторство - без прерада
- 4) Ауторство - некомерцијално
- 5) Ауторство - некомерцијално - делити под истим условима
- 6) Ауторство - некомерцијално - без прерада²

У Крагујевцу, 2024. године,

потпис аутора

² Молимо ауторе који су изабрали да дозволе припадницима јавности да тако доступну докторску дисертацију користе под условима утврђеним једном од *Creative Commons* лиценци да заокруже једну од понуђених лиценци. Детаљан садржај наведених лиценци доступан је на: <http://creativecommons.org.rs/>